

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

MESAJUL ADRESAT DE TOVARĂȘUL NICOLAE CEAUȘESCU
INSTITUTULUI DE STUDII ISTORICE ȘI SOCIAL-POLITICE
CU PRILEJUL ÎMPĂLİNIRII A 25 DE ANI DE LA ÎNFIINȚARE

CONTRIBUȚII PRIVIND SITUAȚIA INTERNAȚIONALĂ A ȚĂRILOR
ROMÂNE ÎNȚRE ANII 1806 - 1812

SERGIU COLEMBESCU

RELĂȚIILE MOLDOVEI CU IMPERIUL OTOMAN LA ÎNCEPUTUL
SECOLULUI al XVII-lea

CRISTINA HOȘMAN-BULGARU

ÎNȚEBEREA ȘI ACTIVITĂȚEA PARTIDULUI ȚĂRĂNESCU - DR.
N. LIȘU (1927 - 1934)

IOAN ȘERBU

ÎMPĂRȚIREA AFRICI DE CĂTRE COLONIALIȘTII EUROPENI ȘI
LUPTA DE ELIBERARE NAȚIONALĂ A POPOARELOR AFRICANE
(1870 - 1914)

CONSTANȚIN ȘERBAN

STUDII DOCUMENTARE
VIATA ȘTIINȚIFICĂ
BENZII

REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMĂNĂRI
BULETIN BIBLIOGRAFIC

5

TOMUL 29

1976

MAI

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membru*)

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin „PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI”, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona prin ILEXIM — Serviciul export-import presă, Calea Griviței nr. 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226 — București.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
București, tel. 50,72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 29, Nr. 5,
mai 1976

S U M A R

MESAJUL ADRESAT DE TOVARĂȘUL NICOLAE CEAUȘESCU
INSTITUTULUI DE STUDII ISTORICE ȘI SOCIAL-POLITICE
CU PRILEJUL ÎNPLINIRII A 25 DE ANI DE LA ÎNFIINȚARE

★

Salutul adresat de directorul Institutului de istorie „N. Iorga” Institutului de studii istorice și social-politice.

★

SERGIU COLUMBEANU, Contribuții privind situația internațională a Țărilor Române între anii 1806—1812 657

★

CRISTINA ROTMAN-BULGARU, Relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman la începutul secolului al XVII-lea 677

★

IOAN SCURTU, Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc — dr. N. Lupu (1927—1934) 697

★

CONSTANTIN ȘERBAN, Împărțirea Africii de către colonialiștii europeni și lupta de eliberare națională a popoarelor africane (1870—1914) 713

DOCUMENTAR

MARIN' C. STĂNESCU, Opinii despre teoria lui Boris Ștefanov din anii 1926—1927 privind tactica și strategia Partidului Comunist Român 733

IOAN RAUL I. NEACȘU, Contribuții la istoria relațiilor comerciale româno-spaniole lul al XIX-lea 741

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Lucrări noi de istoria culturii și artei românești (N. Stoicescu) 749

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Cinci ani de activitate a comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie de pe lângă Institutul de istorie „N. Iorga” (*Dan Berindei*); În legătură cu relațiile agrare din Moldova (*Vasile Mihordea*); Cronica 759

RECENZII

- MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Viața politică în România 1918—1921*, București, Edit. politică, 1976, 374 p. (*Constantin Nușu*) 769
- * * * Studii și materiale de istorie modernă, vol. V, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 276 p. (*Valeriu Stan*) 775
- WILHELM ABEL, *Crises agraires en Europe (XIII—XXe siècles)*. Paris, Ed. Flammarion, 1973, 462 p. (tr. fr.) (*Dan A. Lăzărescu*) 777
- JEAN DELUMEAU, *Rome au XVIe siècle*, Paris, Hachette, 1975, 247 p. (*Alexandru Dușu*) 784

REVISTA REVISTELOR

- „Revue historique” (*Lucian Boia*) 787

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României** — * * * *Hunedoara. 30 de ani pe coordonatele socialismului*, Deva, 1974, 262 p. (*Traian Udrea*); *Südosteuropa Mitteilungen*, nr. 3, Südost-Europa Gesellschaft, München, 1975, 85 p. (*Iancu Bidian*); I.M. ȘTEFAN, V. FIROIU, *Sub semnul Minervei*, București, Edit. politică, 1975, 285 p. (*Marian Stroia*); V. POPEANGĂ, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului, 1721—1821*, Arad, 1974, 289 p. (*Damaschin Mioc*); **Istoria Universală** — EVA H. HARASZTI, *Treaty-Breakers, or „Realpolitiker”?* The Anglo-German Agreement of June 1935, Boppard am Rhein, Harald Boldt Verlag, 1974, 276 p. (*Nicolae Dascălu*); * * * *Vasil Levski. Dokumentalno nasledstvo* (*Vasil Levski. Moștenirea documentară*), Documente publicate sub redacția lui K. Vázvázova Karateodorova și Nikolai Ghencev, Sofia, Edit. Nauka i izkustvo, 1973, 350 p. (*Constantin N. Velichi*); * * * *Katalog belorusskih izdani j kirilovskovo šrifty XVI—XVII v.v.* (Catalogul tipăriturilor chirilice bieloruse din secolele XVI—XVII), Caietul I, Leningrad, 1973, 200 p. (*Ludovic Demény*) 793

- BULETIN BIBLIOGRAFIC (*Liliana Irimia*) 803

REVISTA DE ISTORIE

TOME 29, N° 5
mai 1976

S O M M A I R E

MESSAGE ADRESSÉ PAR LE CAMARADE NICOLAE CEAUȘESCU
À L'INSTITUT D'ÉTUDES ET SOCIO-POLITIQUES
A L'OCCASION DE SON 25-e ANNIVERSAIRE.

★

Salut adressé par le directeur de l'Institut d'histoire „N. Iorga” à l'Institut d'études historiques et socio politiques.

★

SERGIU COLUMBEANU, Contributions concernant la situation internationale des Pays roumains pendant la période 1806-1812 657

★

CRISTINA ROTMAN-BULGARU, Les relations de la Moldavie avec l'Empire Ottoman au début du XVII-e siècle 677

★

IOAN SCURTU, La fondation et l'activité du Parti Paysan — dr. N. Lupu (1927—1934) 697

★

CONSTANTIN ȘERBAN, Le partage de l'Afrique par les colonialistes européens et la lutte de libération nationale des peuples africains (1870—1914) 713

DOCUMENTAIRE

MARIN C. STĂNESCU, Opinions sur la théorie de 1926—1927 de Boris Stefanov concernant la tactique et la stratégie du Parti Communiste Roumain 733

IOAN RAUL I. NEACȘU, Contributions à l'histoire des rapports commerciaux roumainespagnoles au XIX-e siècle 741

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

Nouveaux ouvrages d'histoire de la culture et de l'art roumain (N. Stoicescu) 749

LA VIE SCIENTIFIQUE

Cinq années d'activité de la commission d'héraldique, de généalogie et de sigillographie relevant de l'Institut d'histoire „N. Iorga” (Dan Berindei) ; A propos des relations agraires en Moldavie (Vasile Mihordea) ; Chronique 759

COMPTES RENDUS

- MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Viața politică în România 1918—1921*, (La vie politique de la Roumanie, 1918—1921), Bucarest, Editions politiques, 1976, 374 p. (*Constantin Nufu*) 769
- * * * Studii și materiale de istorie modernă (Etudes et matériaux d'histoire moderne), vol. V, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, (*Valeriu Stan*) 775
- WILHELM ABEL, *Crises agraires en Europe (XIII—XX siècles)*. Paris, Ed. Flammarion, 1973, 462 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 777
- JEAN DELUMEAU, *Rome au XVI-e siècle*, Paris, Hachette, 1975, 247 p. (*Alexandru Dușu*) 784

REVUE DES REVUES

- „Revue historique”, (*Lucian Boia*) 787

NOTES

- Histoire de la Roumaine** — * * * *Hunedoara 30 de ani pe coordonatele socialismului* (30 années d'édification du socialisme à Hunedoara), Deva, 1974, 262 p. (*Tratan Udrea*); *Südosteuropa Mitteilungen*, Nr. 3, Südost-Europa Gesellschaft, München, 1975, 85 p. (*Iancu Bidian*); I. M. ȘTEFAN, V. FIROIU, *Sub semnul Minervei* (Sous le signe de Minerve), Bucarest, Editions politiques, 1975, 285 p. (*Marian Stroia*); V. POPEANGĂ, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului, 1721—1821* (Un siècle d'activité scolaire roumaine dans les contrées de la Transylvanie, 1721—1821), Arad, 1974, 289 p. (*Damaschin Mioc*); **Histoire Universelle**, — EVA H. HARASZTI, *Treaty-Breakers, or „Real-politiker”?* The Anglo-German Agreement of June 1935, Boppard am Rhein, Harald Boldt Verlag, 1974, 276 p. (*Nicolae Dascălu*); * * * *Vasil Levski. Dokumentalno nasledstvo* (*Vasil Levski. Héritage documentaire*), Documents publiés par les soins de K. Văzvázova Karateodorova et Nikolai Ghencev), Sofia, Editions Nauka i izkustvo, 1973, 350 p. (*Constantin N. Velichi*); *Katalog belorusskih izdanih kirilovskovo šrifla XVI—XVII v.v.* (Le catalogue des textes imprimés à caractère cyrilliques des XVIe—XVIIe siècles), Cahier no. 1, Leningrad, 1973, 200 p. (*Ludovic Demény*) 793
- BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE (*Liliana Irimia*) 803

**MESAJUL ADRESAT
DE TOVARĂȘUL NICOLAE CEAUȘESCU**

Institutului de studii istorice și social-politice,
cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la înființare

Stimați tovarăși,

Îmi este deosebit de plăcut ca, în numele Comitetului Central al Partidului Comunist Român, precum și al meu personal, să adresez tuturor lucrătorilor și colaboratorilor Institutului de studii istorice și social-politice călduroase felicitări și urări de noi succese, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la înființarea institutului.

Aționînd sub directa îndrumare a C.C. al P.C.R., Institutul a desfășurat în decursul celor 25 de ani de existență o activitate susținută pentru mai buna cunoaștere a mișcării revoluționare și democratice din țara noastră, a istoriei partidului nostru comunist, a procesului evoluției economice și sociale a României în epoca modernă și contemporană. Institutul a contribuit la punerea mai deplină în evidență a bogatei tradiții a mișcării socialiste din România, a activității primului partid al clasei noastre muncitoare creat cu peste opt decenii în urmă, a luptelor glorioase purtate în cei 55 de ani de existență de Partidul Comunist Român pentru răsturnarea vechii orînduiri bazate pe asuprire și exploatare, pentru transformarea revoluționară a societății românești și construirea victorioasă a socialismului. Institutul a contribuit, de asemenea, la relevarea, în acest cadru, a politicii juste, marxist-leniniste, promovate de partidul nostru pentru rezolvarea problemei naționale, atît în anii ilegalității, cît și în perioada edificării noii societăți, pentru întărirea prieteniei și frăției oamenilor muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități, pe bază de deplină egalitate în drepturi, în lupta și munca pentru înfăptuirea aceluiași idealuri și năzuințe, pentru înflorirea patriei comune — Republica Socialistă România. Prin activitatea desfășurată s-a scos mai puternic în relief politica internaționalistă din totdeauna a mișcării muncitorești, revoluționare din România, a partidului nostru, puternica solidaritate de clasă a proletarilor și comuniștilor români cu lupta oamenilor muncii de pretutindeni pentru eliberarea de exploatare și asuprire, cu forțele democratice, avansate, pentru progres social și pace în lume.

Desigur, relevînd contribuția pozitivă a Institutului la studierea și cunoașterea istoriei noastre revoluționare, nu putem trece cu vederea faptul că o serie de momente de importanță crucială ale trecutului poporului nostru, o serie de probleme legate de activitatea partidului, a mișcării muncitorești și democratice nu au fost încă abordate și analizate pe deplin, pe baza documentelor, a faptelor, a realității, a adevărului obiectiv. La această lipsă se adaugă și faptul că nu a fost încă elaborat tratatul de istorie a partidului, menit să contribuie la elucidarea unor aspecte insuficient aprofundate, să dea răspunsuri clare unor probleme legate de diferiții factori care au influențat cursul evenimentelor naționale, activitatea partidului nostru, să ofere concluzii limpezi, științific fundamentate, pentru noile generații interesate să cunoască trecutul eroic al comuniștilor din România.

Aniversarea Institutului de studii istorice și social-politice are loc în perioada cînd întregul nostru popor este angajat cu toate forțele în înfăptuirea istoricelor hotărîri ale Congresului al XI-lea, a Programului partidului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. Această vastă operă pune sarcini deosebit de însemnate și în fața Institutului dumneavoastră, a întregii cercetări social-politice și istorice din țara noastră. Întreaga activitate a Institutului, ca dealtfel a tuturor instituțiilor și organismelor ideologice, trebuie să se inspire din Directivele Comitetului Central, din hotărîrile Congresului al XI-lea, și din Programul partidului—carta fundamentală politică și ideologică a societății noastre, expresia concretă a marxism-leninismului creator în România. Activitatea Institutului, a tuturor istoricilor trebuie concentrată spre evidențierea, în întreaga sa amploare, a mării epopei naționale a poporului nostru, a luptelor purtate și a jertfelor date, timp de secole, pentru libertate și neatîrnare, împotriva dominației și asupririi străine, a mărețelor bătălii sociale duse, în strînsă unitate cu oamenii muncii aparținînd naționalităților conlocuitoare, așezați de-a lungul istoriei pe aceste meleaguri, împotriva exploatării, pentru progres și o viață mai bună. Cercetarea istorică trebuie să dezvăluie mai profund și mai documentat rădăcinile mișcării revoluționare socialiste din România, născută odată cu dezvoltarea pe baze noi a forțelor de producție, cu formarea proletariatului, cu transformarea sa într-o clasă conștientă, cu cunoașterea și însușirea, la scurt timp după apariție, a ideilor socialismului științific. Este necesar să fie relevate mai pregnant condițiile social-istorice specifice dezvoltării poporului nostru.

efectele profund nefaste pentru progresul multilateral al țării ale îndelungatei dominații străine, apoi ale domniei monopolurilor imperialiste în economia și în viața politică a societății românești. O importanță deosebită are relevarea luptei de secole pentru apărarea ființei naționale, pentru conservarea limbii și a civilizației spirituale proprii, pentru dezvoltarea națiunii noastre într-un stat unitar, a cărui creare a avut un rol hotărâtor în accelerarea progresului economic și social al țării. În centrul atenției cercetării istorice trebuie să stea, de asemenea, studierea rolului conducător al partidului nostru comunist în întreaga transformare revoluționară a societății, în unirea eforturilor poporului și conducerea conștientă a întregului proces de perfecționare a vieții sociale, de dezvoltare a democrației socialiste, de soluționare justă a problemelor noii etape de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, aplicînd în mod creator principiile marxism-leninismului la condițiile concrete ale României.

Pornind de la strînsa interdependentă și unitate dialectică dintre politica internă și externă, dintre evenimentele internaționale și realitățile interne, cercetarea social-istorică trebuie să contribuie la înțelegerea profundă a intensei activități desfășurate pe plan extern de Partidul Comunist Român, de Republica Socialistă România. În acest sens, o importanță deosebită are relevarea politicii de întărirea prieteniei și colaborării României cu toate țările socialiste, de dezvoltare a relațiilor pe tărîm politic, economic, tehnico-științific și cultural, în scopul propășirii fiecărei țări în parte, al sporirii forței și prestigiului socialismului în lume. De asemenea, trebuie pusă în evidență solidaritatea activă a partidului nostru cu partidele comuniste și muncitorești, contribuția sa la eforturile pentru întărirea forței și coeziunii acestor partide, pentru realizarea unei unități noi în mișcarea comunistă și muncitorească internațională, bazată pe egalitate și stimă reciprocă, pe dreptul fiecărui partid de a-și elabora de sine stătător linia politică, strategia și tactica revoluționară, de a acționa, în concordanță cu condițiile istorice concrete, pentru victoria revoluției socialiste și edificarea noii orînduiri. O importanță deosebită are, de asemenea, sublinierea relațiilor de strînsă colaborare și solidaritate ale partidului și poporului nostru cu forțele antiimperialiste, democratice și progresiste de pretutindeni, sprijinirea tuturor forțelor înaintate ale epocii noastre, în vederea îndeplinirii aspirațiilor popoarelor de libertate și independență națională, de progres și prosperitate, de prietenie și conlucrare

pașnică, pentru făurirea unei lumi mai bune și mai drepte pe planeta noastră.

Cercetarea istorică este chemată să contribuie la cunoașterea aprofundată de către întregul nostru popor, a luptelor desfășurate de clasa muncitoare, de forțele progresiste din întreaga lume împotriva politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste, a amploarei mișcării de eliberare națională, a hotărârii popoarelor de a-și decide singure destinele, fără nici un amestec din afară, de a instaura în lume relații noi, de deplină egalitate în drepturi, de respect al independenței și suveranității naționale, relații care să permită lichidarea subdezvoltării și instaurarea unei noi ordini economice și politice internaționale.

Acordînd toată atenția analizei și elucidării problemelor istoriei dezvoltării patriei noastre, a mișcării comuniste și muncitorești naționale și internaționale, Institutul, ca dealtfel toți cercetătorii din acest domeniu, trebuie să-și concretizeze în mai mare măsură forțele în direcția studierii problemelor actuale, deosebit de complexe, ale edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, precum și a perspectivei evoluției viitoare a României, a rolului conducător ce revine partidului comunist în stimularea mersului nostru înainte, pe toate planurile, în îndeplinirea idealurilor comunismului. În acest spirit trebuie studiate și problemele internaționale ale lumii contemporane, marile mutații și transformări ce se produc în raportul de forțe mondial, problemele întăririi unității și solidarității mișcării comuniste, a marelui front democratic antiimperialist. În întreagă această activitate, trebuie să pornim de la principiul marxist-leninist că studierea istoriei trebuie să fie și un mijloc important de transformare revoluționară a prezentului, precum și de înțelegere a cerințelor viitorului, a căilor progresului neîntrerupt al societății.

La baza tuturor cercetărilor și studiilor istorice trebuie să stea în permanență concepția științifică a partidului nostru, materialismul dialectic și istoric, aprofundarea legilor obiective ale dezvoltării societății, pornindu-se de la rolul fundamental pe care îl au masele populare în făurirea istoriei. Cercetătorii noștri trebuie să dovedească în întreaga lor activitate un înalt spirit revoluționar, combativ, militînd cu toată energia și forța împotriva curentelor reacționare, a tendințelor de falsificare

și denaturare a adevărului istoric, a manifestărilor de cosmopolitism și nihilism național, promovind cu fermitate principiul științific, marxist-leninist, al respectării adevărului obiectiv al vieții, al istoriei.

Îmi exprim convingerea că întregul colectiv al Institutului de studii istorice și social-politice, toți cercetătorii din acest important domeniu științific vor face totul pentru a răspunde cu cinste marilor sarcini încredințate de partid.

Cu prilejul acestei aniversări, urez tuturor lucrătorilor institutului succese tot mai mari în activitatea viitoare, multă sănătate și fericire!

Salutul adresat de directorul Institutului de istorie „N. Iorga” Institutului de studii istorice și social-politice

Stimați tovarăși,

Sînt fericit să aduc, în numele cercetătorilor din Institutul de istorie „N. Iorga”, un călduros salut Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă Comitetul Central al Partidului Comunist Român, cu prilejul celei de a 25-a aniversări de la înființarea sa și a înaltei distincții primite.

Creat cu scopul de a aprofunda cercetarea trecutului de luptă a Partidului Comunist Român, a mișcării muncitorești și revoluționare din țara noastră, precum și legăturile acestei mișcări cu mișcarea revoluționară internațională, institutul de studii istorice și social-politice a desfășurat în sfetul de secol parcurs, sub îndrumarea directă a Comitetului Central și urmînd indicațiile Secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, o activitate bogată. El a adus o prețioasă contribuție a înfățișarea trecutului glorios de luptă a oamenilor muncii din țara noastră, la educarea poporului român în spiritul politicii partidului, al științei marxist-leniniste.

La realizarea acestei opere, Institutul de studii istorice și social-politice a colaborat în chip fructuos cu Institutul de istorie „N. Iorga”. Ample lucrări monografice, voluminoase culegeri de documente, sinteze de istoria României sînt mărturia acestei colaborări.

Difuziunea largă a lucrărilor realizate în comun, aportul lor însemnat la educația patriotică și internaționalistă a cetățenilor țării noastre constituie un puternic liant al celor două institute, o bază trainică a colaborării lor viitoare.

Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român a deschis o largă perspectivă de dezvoltare științei istorice românești. Avem în fața noastră mari obiective; în jurul lor vor fi concentrate eforturile, colaborarea istoricilor, stimulîndu-le gîndirea creatoare.

Fie ca pasiunea pentru o cît mai deplină cunoaștere a proceselor istorice, curiozitatea științifică, dătătoare de energie, asiduitatea și perseverența să-și găsească expresia în noi realizări ale Institutului sărbătorit azi și ale întregii comunități a istoricilor români.

Jubileul de azi să marcheze o importantă etapă în ridicarea științei noastre istorice, știință a acțiunii umane, pusă în slujba binelui țării.

Omagiului de prețuire a muncii colectivului de la Institutul de studii istorice și social-politice, îi asociem urarea să mențină aprinsă făclia dragostei de țară și a mîndriei pentru realizările României Socialiste.

Prof. univ. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU
Directorul Institutului de
Istorie „N. Iorga”

CONTRIBUȚII PRIVIND SITUAȚIA INTERNAȚIONALĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE ÎNTRE ANII 1806 — 1812

DE

SERGIU COLUMBEANU

La începutul secolului al XIX-lea, țările române au traversat o perioadă extrem de dificilă din punct de vedere al situației lor internaționale. Într-un mod mult mai pronunțat decât în secolul precedent, ele au constituit obiective principale ale politicii de expansiune promovată la Dunărea de jos, în Peninsula Balcanică, în general în regiunea Mării Negre, de către unele mari puteri din această parte a Europei: Imperiul țarist și Imperiul habsburgic. Această politică a fost facilitată de declinul accentuat și prelungit — social-economic și politico-militar — în care se găsea Imperiul otoman ce avea sub dominația sa țările române și nu voia să renunțe la ele¹. Se urmărea, mai ales, schimbarea statutului Moldovei și Țării Românești: din state autonome sub suzeranitate otomană ele urmau să fie anexate de Imperiul țarist sau habsburgic, devenind simple provincii componente ale acestora. Trebuie, de asemenea, să reamintim că această luptă de interese dintre marile puteri în regiunea gurilor Dunării și a Mării Negre, luptă de interese care a cuprins în țesătura ei și țările române, s-a desfășurat în conjunctura internațională frământată, provocată de războaiele napoleoniene. Pentru Napoleon problema moștenirii Imperiului otoman — „chestiunea orientală”, cum mai este denumită — a constituit un mijloc având o destinație precisă: dobândirea alianței ruse pentru a înfringe Anglia.

În lupta dusă pentru cucerirea hegemoniei pe continent și îngenuncherea Angliei, Napoleon a luat în considerare cu o foarte mare atenție situația Imperiului otoman și a celor două state românești aflate sub suzeranitatea acestuia. Astfel, în perioada războiului ruso-turc din 1806 — 1812, Moldova și Țara Românească au fost piese de șah ale unui joc diplomatic de mari proporții în care partener al împăratului francez a fost Alexandru I, țarul Rusiei. Alături de Franța napoleoniană și de Rusia țaristă au mai intervenit în acest joc și alte puteri: Austria, Imperiul Otoman, Anglia, care aveau interese de ordin economic și politico-strategic în Peninsula Balcanică. Austria, conform unei politici expansioniste mai vechi, urmărea să-și asigure stăpînirea întregului curs al Dunării,

¹ În *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 29, se subliniază în mod special influența nefastă a dominației străine asupra țărilor române: „Exploatarea feudală a fost agravată de dominația marilor imperii vecine, otoman, habsburgic, țarist. . .”

precum și poziții puternice în Balcani și la Marea Neagră. Poarta aflată în defensivă căuta să-și păstreze posesiunile de la sud de Dunăre și dominația asupra principatelor cu bogatele lor resurse economice. Anglia sprijinea Imperiul otoman să reziste atacurilor date împotriva lui de marile puteri continentale și căuta să împiedice, cu orice preț, instalarea la strâmtoari a uneia din aceste mari puteri, care ar fi amenințat în mod direct pozițiile britanice în Mediterană și legăturile dintre metropola engleză și bogatele ei posesiuni din Asia.

În această uriașă confruntare de forțe și interese, spațiul geografic în care se aflau țările române cu gurile Dunării a avut o importanță primordială. Vom vedea mai jos că în negocierile purtate, în tratatele și convențiile încheiate în perioada anilor 1806—1812, Moldova și Țara Românească au fost amenințate cu anexarea totală sau parțială; ele au constituit, apoi obiecte de schimb cu alte teritorii, uneori chiar și de pe alte continente; în sfârșit, cele două principate au fost aduse în discuție cu privire la plata unor compensații bănești pentru părți mai mari sau mai mici din teritoriul lor, exceptate de la anexare. Acest început de secol al XIX-lea a fost deci marcat de ani deosebit de grei pentru Moldova și Țara Românească, ani care se cuprind de altfel, într-una din cele mai dificile perioade ale istoriei noastre. Astfel, între 1711—1859 țările române au cunoscut în mod foarte frecvent efectele nefaste ale războaielor și regimurilor de ocupație militară cu contribuții exorbitante în bani și în produse, cu obligații de transporturi și munci la construcții militare, cu epidemii care afectau în mod grav potențialul demografic².

Războiul din 1806—1812, eveniment major, cu mari urmări asupra istoriei țărilor române, a fost tratat de către autorii marilor sinteze ale istoriografiei noastre sub diferitele lui aspecte: politico-diplomatic, militar, social-economic³. Alte lucrări s-au ocupat cu precădere de implicațiile politico-diplomatice ale războiului⁴. Menționăm că problematica evenimentelor din anii 1806—1812 cu implicațiile lor de natură politico-diplo-

² Iată care au fost intervalele de timp în care s-au purtat războaie pe teritoriul principatelor române și s-au instalat regimuri de administrație militară străină: 1716—1718; 1736—1739; 1768—1774; 1787—1792; 1806—1812; 1821—1822; 1828—1834; 1848—1849; 1853—1856. Vezi în această privință aprecierea făcută în *Programul Partidului Comunist Român...*, p. 29—30, în legătură cu efectele războaielor purtate de unele mari puteri pe teritoriul țărilor române.

³ A. D. Xenopol, *Epoca fanarioșilor 1721—1821*, Iași, 1893, p. 372—408 (cap. III); V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. IX, București 1896 (În întregime războiul 1806—1812); N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 175—203 (Cap. V); Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I, București, 1942, p. 324—329; *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 607—612; *Istoria poporului român*, București, Edit. științifică, 1970, p. 187—190; *Istoria României. Compendiu*, ed. a III-a, București, Edit. didactică și pedagogică, 1974, p. 213—214; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, Edit. Albatros (1975), p. 501.

⁴ G. Mărzescu, *Le tocsin des peuples. La triple alliance en présence de l'alliance franco-russe avec une critique à l'adresse de Mr. E. de Cuyon, auteur de l'histoire de la Russie contemporaine*, Appendix, Iassy, 1891; Marin Dimitrescu, *Politica lui Napoleon I față de țările române*, București, 1921; A. Oțetea, *Contribution à la Question d'Orient*, București, 1930; Ion Nistor, *Războiul ruso-turc din 1806—1812 și pierderea Basarabiei*, Cernăuți, 1938.

matică a fost adusă în discuție și în unele studii de dată foarte recentă ale istoriografiei noastre ⁵.

Istoriografia străină s-a preocupat, de asemenea, în mod amplu de acest război; capitole întregi însumând zeci și sute de pagini sînt consacrate evenimentelor politico-diplomatice din anii 1806—1812, reprezentînd reconstituiri de mari dimensiuni ale situației internaționale a țărilor române în perioada războiului. Cităm în această privință marea lucrare a lui Albert Vandal, fost membru al Academiei franceze, tipărită la sfîrșitul secolului trecut ⁶ și monografia — teză de doctorat — a cercetătoarei Germaine Lebel, care a stat la noi în țară 9 ani ⁷. Germaine Lebel, folosește în cartea ei, publicată acum două decenii, un aparat informativ edit, român și străin — colecții de documente, însemnări memorialistice, lucrări de interpretare — aproape exhaustiv ⁸. La acesta adaugă o extrem de bogată informație inedită, extrasă din arhivele franceze ⁹. Menționăm și foarte amplă și bogat documentata lucrare monografică, publicată în 1912 și republicată în 1940 în traducere română, a lui Leon Casso ¹⁰. Acesta a făcut parte din boierimea românească dintre Prut și Nistru, avînd se pare, din partea tatălui, ascendență transilvăneană; în 1910 a fost numit ministrul instrucțiunii publice în guvernul țarist funcționînd pînă în 1914 ¹¹.

Pagini și paragrafe dedicate războiului din 1806—1812 cu implicațiile sale politico-diplomatice, însoțite de bibliografia de bază, găsim și în sinteze de istoria relațiilor internaționale ¹².

Ocupîndu-ne de publicațiile de izvoare, reamintim că referitor la războiul din 1806—1812 au fost editate atît la noi în țară ¹³ cît și în stră-

⁵ Gheorghe Zaharia, Mircea Mușat, *Lupta pentru independență și unitate statală — permanență a istoriei poporului român*, în „Anale de istorie”, XXI (1975) nr. 1, p. 58—80 (vezi p. 61—62, 72—73); Ion Popescu Puțuri, *Lupta multiseclară a poporului român pentru apărarea dreptului de libertate socială și națională. P.C.R. continuatorul tradițiilor de luptă pentru suveranitatea și independența poporului român*, în „Anale de istorie”, XXI (1975), nr. 3, p. 23—44 (vezi p. 25—28); Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, Ediția II-a completată, București, Edit. politică, 1976, p. 10—11.

⁶ Albert Vandal, *Napoléon et Alexandre I-er. L'alliance russe sous le premier empire*, ed. III. Paris, Plon, 1893—1897, 3 vol. (Spații extrem de mari din cele trei volume sînt consacrate țărilor române). Vezi și lucrarea lui Edouard Driault, *La question de l'Orient en 1807, l'armistice de Slobodzie, 1900*, precum și Serghei Tatișev, *Alexandre I-er et Napoléon d'après leur correspondance inédite 1801—1812*, Paris, 1891.

⁷ Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er)*, Paris, Presses Universitaires de France, 1955.

⁸ *Ibidem*, p. 414—444.

⁹ *Ibidem*, p. 403—414.

¹⁰ Leon Casso, *Rusia și basinul dundrean*. Trad. din rusește cu studiu introductiv de St. Gr. Berechet, ..., Iași, 1940.

¹¹ *Ibidem*, date biografice, p. V—VI.

¹² A. Fugier, *Histoire des relations internationales*, tome IV-e, *La Révolution Française et l'Empire napoléonien*, Paris, 1954, *Istoria diplomației*, vol. I, trad. din l. rusă, București, Edit. științifică, 1962.

¹³ Dintre acestea menționăm pe cele mai importante, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, București, 1888; Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II, supl. 1 (1781—1814); vol. III, supl. 1 (1709—1812); vol. XVI (1603—1824); vol. XIX₂ (1798—1812); apoi Hurmuzaki — Serie nouă, vol. II (*Rapoarte consulare austriece, 1812—1823*), București, 1967; vol. IV (*Rapoarte diplomatice ruse, 1797—1806*), București, 1974; N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, 1896.

inătate¹⁴ întinse colecții cuprinzând un număr extrem de mare de documente. Rapoarte diplomatice și consulare, memorii, scrisori, instrucțiuni, texte de tratate și convenții, toate ilustrează cu lux de amănunte situația internațională deosebit de grea în care s-au aflat țările române în perioada culminantă a războaielor napoleoniene (coalitiile IV — VI). La publicațiile de izvoare cunoscute se adaugă și fonduri de documente, dintre care unele au fost descoperite în urma unor investigații recente în arhivele străine¹⁵. În sfârșit, trebuie menționate și lucrările cu caracter memorialistic scrise de unii oameni politici din diferite țări europene care au discutat, au propus soluții și au contribuit la luarea unor decizii privind destinul principatelor române¹⁶.

Tratatul de pace franco-austriac de la Presburg (26 decembrie 1805), încheiat după marea victorie de la Austerlitz (2 decembrie 1805), a făcut din Napoleon arbitrul Europei. În același timp, silind Austria să-i cedeze Veneția, Istria și Dalmația, Napoleon a intrat în contact direct cu posesiunile otomane din Peninsula Balcanică¹⁷. Se crea astfel o situație în care se prefigura o ciocnire de interese de mari proporții între Franța napoleoniană și Rusia țaristă, avînd ca obiect dobîndirea unor poziții preponderente și lupta pentru moștenirea Imperiului otoman. Reamintim în această privință că folosind împrejurările create de războaiele Franței post-revoluționare, Imperiul țarist a cîștigat puternice poziții în Adriatică și la limita vestică a Peninsulei Balcanice. Prin convenția ruso-turcă semnată la 21 martie 1800, la Constantinopol se institua Republica celor șapte insule (Ionice), sub suzeranitatea Porții și sub protecția Rusiei. Articolul 5 al Convenției permitea Imperiului țarist să aducă trupe în insule și să le folosească ca baze navale pentru escadrelle sale din Mediterana. Se profila astfel o dublă presiune asupra regiunii strîmtorilor și Constantino-

¹⁴ Napoléon I-er, *Correspondance de Napoléon I-er*, publiée par l'ordre de l'empereur Napoléon III, Paris, 1859—1869, 32 vol. (Situația țărilor române în vol. XII, XIV, XV, XVI, XVII, XX, XXII); *Vnešnjaia politika Rossii XIX i naceala XX veka. Documenti Rossiiskogo Ministerstva Inostranin Del*, Seria perviaia 1801—1815 gg. Moskva, Izdatelstvo politiceskoi literatury, tom. III, 1963; tom. IV, 1965; tom. V, 1967, tom. VI, 1962; vezi și M. I. Kutuzov, *Documenti*, tom. I—II, Moskva, 1950—1952.

¹⁵ În 1974 Paul Cernovodeanu a făcut cercetări în arhivele engleze, în fonduri de documente privind, printre altele, și situația țărilor române la începutul secolului al XIX-lea (Public Record Office. Foreign Office. Turkey — prescurtat pe viitor P.R.O.F.O. — Turkey). Pentru studiul de față domnia-sa ne-a pus la dispoziție note și copii din fondurile 78 63, 78/68, 78 73, 78/77. Folosind unele din documentele engleze inedite, găsite în 1974, P. Cernovodeanu a publicat articolul *Interese economice engleze la Dunărea de jos și în Marea Neagră între 1803—1829*, în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 11, p. 1696—1709). Actualmente și Arhivele Statului București dețin microfilme ale acestor documente. Reamintim că unele din documentele engleze menționate mai sus se găsesc sub formă de copii dactilografiate la Biblioteca Academiei R.S.R., secția manuscrise: D. N. Ciotori, *Documente engleze*, vol. I (1782—1821).

¹⁶ L'Amiral Paul Tchitchagof, *Mémoires*, publiées par Charles Lahovary, Paris, Bucarest, 1909; Prince de Metternich, *Mémoires du...*, Paris, 1959, 4 vol.; Charles-Maurice de Talleyrand, prince de Bénévent, *Mémoires complets et authentiques de...*, Paris, 1967, 5 vol.; vezi și Prince Adam Czatoryski, *Mémoires... et correspondance avec l'empereur Alexandre I-er*, Paris, 1887, 2 vol.

¹⁷ A. Fugier, *op. cit.*, 202, G. Lebel, *op. cit.*, p. 109.

polului : din vestul Peninsulei Balcanice și dinspre nord, de unde porneau de obicei războaiele Rusiei împotriva Porții ¹⁸.

La câteva luni după convenția de la Constantinopol, în octombrie 1800 țarul Paul I, aproba planul de împărțire a Imperiului otoman elaborat de Rostopčîn : Rusia urma să anexeze Moldova, Bulgaria, Rumelia și Constantinopolul ; Austria Țara Românească, Serbia și Bosnia ; Franța Egiptul ¹⁹.

În acest context al preocupărilor țariste față de Imperiul otoman, în ianuarie 1806, la puțin timp după tratatul de la Presburg, prințul Adam Czatoryski, prieten intim și sfătuitor al țarului Alexandru I, îi trimite acestuia o serie de memorii în care denunță stricarea echilibrului Europei de către împăratul Franței. El preconizează o politică comună anglo-rusă față de Imperiul otoman, destinată să împiedice expansiunea lui Napoleon în orientul apropiat și să înlăture influența franceză asupra Porții ²⁰. Mai recomandă ca în regiunea sud-estului european să fie create, pe teritoriul posesiunilor otomane, state sub suzeranitatea și protecția Rusiei țariste. De la acest statut vor fi însă exceptate Moldova și Țara Românească. Acestea vor fi „apropiate în întregime” de către Rusia căreia îi vor aduce „bogăția și abundența producției lor” și Dunărea ca frontieră, frontieră caracterizată ca „infinat mai solidă decât este actualmente” (în 1806, n.n) Nistrul” ²¹.

În prima parte a anului 1806 au avut loc și unele contacte dintre guvernul englez și Napoleon, susținute de Talleyrand ; împăratul francez lăsa să se înțeleagă că va garanta integritatea Imperiului otoman. Acest fapt a neliniștit pe țar. La 15 mai 1806 încep la Paris tratative de pace franco-ruse în care se negociază : abandonarea de către Rusia a privilegiilor ei în țările române ; dreptul navelor franceze de a trece prin Dardanele ; evacuarea insulei Corfu de către forțele terestre și navale ruse ; limitarea efectivelor ruse de la frontiera turcă. Se întocmește un proiect de tratat prin care Rusia cedează Franței Cattaro și recunoaște independența Republicii celor șapte insule ; Franța, în schimb, renunță la Ragusa ; cele două puteri recunosc apoi independența și integritatea Imperiului otoman. La 20 iulie 1806 tratatul este semnat de plenipotențiar ; nu este însă ratificat, fiind dezavuat de cabinetul din St. Petersburg care, între timp — își revizuiuse fundamental poziția ²².

În acest timp, la Constantinopol influența franceză crește considerabil prin venirea noului ambasador francez, generalul Sebastiani.

¹⁸ A. Fugier, *op. cit.*, p. 131.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, p. 453—454 ; vezi și Paul Cernovodeanu, *Înfiinșarea consulatului englez în țările române (1803) și activitatea sa pînă la 1807*, în „Revista română de studii internaționale”, V (1971), nr 1 (11), p. 139—162.

²¹ *Ibidem*, p. 459. În legătură cu problema anexării totale a țărilor române de către una dintre marile puteri vecine, amintim și proiectul de tratat de pace cu Austria supus lui Napoleon de Talleyrand la 17 octombrie 1805. Se prevedea că Austria să ocupe „în perpetuitate” Țara Românească, Moldova, Basarabia și nordul Bulgariei ; limita sud-estică a acestei vaste anexiuni teritoriale era o linie trasă de la confluența Siretului cu Dunărea, urmînd apoi Dunărea și țărmul Mării Negre pînă la Mangalia (A. D. Xenopol, *Epoca fanarioiilor*, p. 380, nota 2, cf. „Revue historique”, Paris, XXXIX (1889), p. 66 și A. Thiers, *Histoire du consulat et de l'empire*, Bruxelles, 1846, /vol./ VI, p. 336). Se urmărea, cum specifică A. D. Xenopol „de a îndușmăni... pe Austria cu Rusia” (*loc. cit.*).

²² A. Fugier, *op. cit.*, p. 206—207 ; G. Lebel, *op. cit.*, p. 113—114.

Misiunea acestuia era să determine pe sultanul Selim al III-lea să treacă în mod categoric de partea lui Napoleon ²³.

Correspondența diplomatică rusă arată nemulțumirea cabinetului din St. Petersburg, comunicată Porții prin ambasadorul A. Italinski. Se reproșau tendințele tot mai pronunțate ale Turciei de a se alia cu Napoleon și de a nu aplica prevederile hatiserifului din 1802 privind dreptul Rusiei de a interveni în problemele privind principatele române. Poarta este amenințată și cu intervenția flotei engleze dacă nu renunță la politica ei pro-franceză și nu încheie o alianță cu Marea Britanie ²⁴.

Urmarea acțiunilor diplomatice ale lui Sebastiani în capitala de pe țărmul Bosforului a fost destituirea — la 24 august 1806 — de către Poartă a domnilor Constantin Ipsilanti (Țara Românească) și Alexandru Moruzi (Moldova), acuzați că favorizează interesele cabinetului din St. Petersburg. Ei fură înlocuiți cu Alecu Suțu (Țara Românească) și Scarlat Callimachi (Moldova). Schimbarea domnilor români, înainte de împlinirea termenului de 7 ani, fără avizul cabinetului din St. Petersburg, a stîrnit protestele ambasadorului Italinski. Acesta a cerut reintegrarea domnilor destituiți și acordarea dreptului pentru navele de război și pentru trupele ruse, de a trece prin strimtori ²⁵. La rîndul său, Sebastiani a exercitat presiuni puternice asupra guvernului otoman cerindu-i: să nu permită trecerea navelor, trupelor, munițiilor și proviziilor ruse prin strimtori; să rupă alianța cu Rusia; să nu reinnoiască alianța cu Anglia. Ambasadorul francez făcea apoi și o declarație cominatorie: în caz de nesatisfacere a cererilor guvernului său armata franceză din Dalmația va trece prin Imperiul otoman spre Nistru pentru a întîmpina armata rusă ²⁶. În urma demersurilor energice ale lui Italinski însoțite de amenințări repetate cu plecarea și de un ultimatum, sultanul restabili, la 13 octombrie 1806 pe domnii destituiți. La această acțiune a diplomatului rus se asocia și Arbuthnot, ambasadorul britanic. Italinski a recomandat ca țarul să elogieze public pe Arbuthnot pentru rolul esențial jucat de el în dificilele negocieri privind reintegrarea lui Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi ²⁷.

Alexandru I nu a fost însă convins de sinceritatea Porții și a cerut garanții, constînd în esență în ocuparea principatelor române. El începe în acest sens, pregătirea diplomatică a acțiunilor militare. Astfel o notă din 2/14 noiembrie 1806 a baronului Budberg, ministrul de externe al țarului, către ambasadorul austriac la Petersburg, Merfeldt, arată că imperiul rus nu are intenție „de a se prevala de forțele sale pentru distrugerea Porții”, ci dorește să o readucă „la principiile de care ea s-a depărțat contrar intereselor și angajamentelor ei”. În continuare, nota asigură Viena de „moderația” țarului, în pofida „ultraagiilor” comise de Poartă ²⁸.

²³ G. Lebel, *op. cit.*, p. 114.

²⁴ *Vneșneia politika Rossii...*, vol. III, doc. 32, p. 95; doc. 105, p. 263–265; doc. 109, p. 273–274; vezi și doc. 43, p. 131, doc. 67, p. 179 privind reacțiile prințului Czatoryski, sfătuitorul și prietenul țarului față de atitudinea Porții.

²⁵ *Vneșneia politika Rossii...*, vol. III, doc. 125, p. 314–316.

²⁶ *Ibidem*, doc. 127, p. 322–323.

²⁷ *Ibidem*, doc. 139, p. 347–348; G. Lebel, *op. cit.*, p. 117–119.

²⁸ *Vneșneia politika Rossii...*, vol. III, doc. 152, p. 369–370; vezi și Leon Casso, *op. cit.*, p. 33–34, nota 1 (Citat din marea colecție de documente *Spornik imperatorskogo rossias-kogo istoriceskogo obșcestva*, 89.27) în continuare citat *Sbornik*.

Hotărîrea cabinetului din St. Petersburg de a nu se mărgini numai la obținerea reintegrării domnilor destituiți, reiese din tonul iritat al instrucțiunilor trimise la 15—27 noiembrie 1806 de Budberg lui Italinski: „Nu vă voi ascunde, domnule, că datorită conținutului lor [depeșele trimise de Italinski la 16/28 octombrie 1806] Maiestatea Sa Imperială n-a putut să nu observe fără supărare și fără surpriză că într-o asemenea criză dumneavoastră ați crezut că trebuie să vă mărginiți (subl. ns.) la singurul punct al reintegrării principilor Moldovei și Țării Românești²⁹. Altă notă din aceeași zi ilustrează preocuparea St. Petersburgului față de succesele diplomatice ale lui Sebastiani la Poartă concretizate prin „depunerea ilegală” a domnilor români; se relevă și cooperarea plină de zel a ambasadorului englez Arbuthnot cu ambasada rusă. Aceasta însă nu schimbă cu nimic fondul lucrurilor, deoarece nu există nici o garanție împotriva amenințării proferate de Sebastiani în legătură cu trecerea de trupe franceze prin Imperiul otoman pentru a ataca Rusia la Nistru³⁰.

Desigur, St. Petersburgul era foarte atent la acțiunile lui Napoleon, care, după ce a zdrobit la Iena și Auerstedt (14 octombrie 1806) armatele Prusiei, aliata Rusiei, avea miinile libere pentru Balcani. De altfel, Napoleon ceruse Porții să repună în domnie pe principii pro-francezi, Alecu Suțu și Scarlat Callimachi, și să readucă țările române sub autoritatea Porții³¹.

În această situație armata țaristă comandată de generalul Michelson, trece Nistrul, în ziua de 22 noiembrie 1806. La 29 noiembrie 1806 este ocupat Iașul, iar la 25 decembrie Bucureștiul. La 24 decembrie 1806, Poarta declară război Rusiei. Acțiunea militară a fost însoțită de declarații liniștitoare din partea guvernului de la St. Petersburg. „Maiestatea Sa — spune A. I. Budberg într-o declarație din 14/26 noiembrie 1806 — nu are nici o intenție de a face cuceriri asupra turcilor, ocuparea militară a Moldovei și Țării Românești nu are alt scop decât acela de a readuce Poarta la restabilirea vechilor raporturi existente între ea și Rusia conform tratatelor . . .”³². Același Budberg trimite la 5/17 decembrie 1806 o notă lui Italinski în care îi spune că „De asemenea ocuparea Hotinului și Benderului, nu este deloc privită ca o cucerire, și drapelul găsite în aceste fortărețe nu vor fi deloc considerate ca trofee luate de la un inamic . . . va depinde de Poartă să desemneze o persoană pentru a le primi”³³. Iar țarul Alexandru I într-un manifest din 23 decembrie 1806, citit divanurilor țărilor române, declară că armatele rusești țin seamă de „desfătarea tuturor privilegiurilor noastre”, precizînd în continuare „gîndul nostru este ca să păzim în lucrarea dregătoriiilor toate vredniciile după obiceiurile de mai înainte”³⁴. Declarații pline de moderație destinate să arate că Rusia nu are intenția să anexeze principatele, ci doar să le ocupe temporar pînă cînd Poarta se va conforma tratatelor au fost făcute și reprezentanților

²⁹ *Vneșneata politika Rossii* . . . , vol. III, doc. 158, p. 382—383.

³⁰ *Ibidem*, doc. 159, p. 387—388.

³¹ G. Lebel, *op. cit.*, p. 124.

³² *Vneșneata politika* . . . , vol. III, doc. 157, p. 377.

³³ *Ibidem*, doc. 171, p. 417—418.

³⁴ *Acte și documente* . . . , vol. I, doc. 55, p. 292—293.

consulari și diplomați ai Austriei, putere implicată profund — prin politica sa — în desfășurările diplomatico-militare de la Dunărea de jos ³⁵.

Anul 1807 a fost bogat în evenimente chiar de la început. La influența crescândă a lui Napoleon la Constantinopol, Anglia reacționează cu promptitudine și la 19 februarie 1807 escadra amiralului Duckworth forțează Dardanelele și intră în Bosfor. Ambasadorul Angliei părăsește capitala otomană și se îmbarcă pe o navă de război de unde trimite Porții următoarele cereri: cedarea fortărețelor de la Dardanele Angliei; Poarta să declare război Franței și să expulzeze pe ambasadorul acesteia; Moldova și Țara Românească să fie cedate Rusiei împreună cu cetatea Ismail și alte cetăți ³⁶. În fața acestei acțiuni, care putea duce la atacarea capitalei otomane, Sebastiani organizează apărarea și escadra engleză este silită să se retragă din strâmtoari și din Marea Marmara (martie 1807)³⁷. La puțin timp după aceste evenimente, în zilele de 27—31 mai 1807, o răscoală a ienicerilor, nemulțumiți de măsurile de reformă militară, răstoarnă pe Selim al III-lea și proclamă sultan pe Mustafa. Această acțiune a avut urmări importante, contribuind la un brusc reviriment al politicii orientale a lui Napoleon, care, după victoria împotriva armatei ruse la Friedland (14 iunie 1807), se duse la Tilsit pentru a ajunge la o înțelegere cu Alexandru I. Prima întrevedere între cei doi împărați avu loc la 24 iunie 1807 pe un ponton ancorat în mijlocul fluviului Niemen. Amiralul Ciceagov menționează în „Memoriile” sale o scrisoare în care — cu prilejul negocierilor de la Tilsit — Napoleon îi comunică lui Alexandru următoarele: „Vă abandonez Turcia, Suedia și întreg Orientul. Aranjați-vă cu acestea cum veți înțelege, în ce mă privește, eu mă însărcinez cu occidentul” ³⁸. Se pare totuși că detaliile unei împărțiri efective a Imperiului otoman nu au fost luate serios în discuție. În legătură cu împărțirea Imperiului otoman a mai apărut și un proiect al ministrului prusian Hardenberg, care a încercat să dezmembreze atenția lui Napoleon de la politica de dezmembrare a Prusiei. Hardenberg propunea ca Țara Românească, Moldova și Constantinopolul să revină Rusiei ³⁹. Napoleon însă nu era dispus să treacă la o împărțire precisă a Imperiului otoman și nici să lase țarului Constantinopolul. Secretarul său Meneval, relatează că după o întrevedere aprinsă cu Alexandru, Napoleon a exclamat: „Constantinople, Constantinople! Jamais! C'est l'Empire du Monde” ⁴⁰.

³⁵ Vezi Hurmuzaki-Nistor, *Documente...*, vol. XIX₂ (doc. CDLXIII, p. 367, București, 1807, ianuarie 1, Brenner, consulul austriac la București, către Stadion, ministrul de externe, convorbire cu generalul țarist Michelson; doc. CDLXXVI, p. 383, București, 1807, ianuarie 7, același Brenner către Stadion, arată că Michelson declară că principatele trebuie să formeze „un stat tampon, independent față de Rusia și de Austria... , perete despărțitor între ambele aceste puteri și pentru ambele împotriva Porții”). Vezi și declarația din 15/27 ianuarie 1807, făcută de Budberg ambasadorului austriac Merfeldt (*Vneșneia politika...*, vol. III, doc. 193, p. 480).

³⁶ Hurmuzaki, vol. II, supl. I, doc. DXL, p. 392—393; vezi și G. Lebel, *op. cit.*, p. 126—127, vezi și P. Cernovodeanu, *Înființarea consulatului englez...*, p. 153—154.

³⁷ G. Lebel, *op. cit.*, p. 126—127.

³⁸ Tchitchogof, *Mémoires...*, p. 331; Pentru negocierile de la Tilsit vezi și A. Vandal, *op. cit.*, vol. I, p. 56 și urm.

³⁹ *Acte și documente...* vol. I, nr. 87(74), p. 567—579.

⁴⁰ A. Sorel, *L'Europe et la révolution française*, Paris, Plon-Nourrit, 1885—1911, 8 vol. (vol. VII, p. 179), cit. de G. Lebel, *op. cit.*, p. 135.

În această ambianță la 25 iunie/7 iulie 1807 au fost semnate tratatul de pace franco-rus⁴¹ și tratatul de alianță între cele două puteri⁴². Articolul 22 al tratatului de pace stipula că „trupele ruse se vor retrage din *provinciile* (subl. ns.) Valahia și Moldova, dar zisele *provincii* nu vor putea fi ocupate de trupele Înălțimii Sale (Sultanului — n.n.) până la schimbul instrumentelor de ratificare ale viitorului tratat definitiv de pace între Rusia și Poarta otomană”⁴³. Într-o întrevvedere secretă Napoleon a dat de înțeles lui Alexandru că nu va insista prea mult în ce privește evacuarea țărilor române. Reținem din textul tratatului că Țara Românească și Moldova erau considerate *provincii* și nu state de sine-stătătoare sub suzeranitatea Porții. Acest apelativ de *provincii* îl întâlnim și în corespondența diplomatică a ambasadei țariste de la Constantinopol⁴⁴. Desemnarea celor două state românești ca simple *provincii* putea presupune intenția anexării lor. În caz că războiul cu Poarta se sfârșea prin victoria Rusiei, țarul îi putea impune să-i cedeze unele din provinciile sale, adică teritoriile care nu erau considerate ca state autonome.

Tratatul de pace mai prevedea medierea Rusiei în conflictul anglo-francez (art. 13) și medierea Franței în conflictul ruso-turc (art. 23). Se adăugau și articole secrete stipulând că Rusia cedează Franței: regiunea portului Cattaro și Republica celor șapte insule (Ionice). Concomitent cu tratatul de pace s-a încheiat între cei doi împărați și un tratat secret de alianță ofensivă și defensivă. Rusia se obligă, în caz că Anglia îi respinge medierea, să-i declare război și să adere la blocusul continental instituit de Napoleon prin faimosul decret de la Berlin din 21 noiembrie 1806 (art. 4)⁴⁵. La rîndul său Napoleon, pentru a-l atrage pe Alexandru de partea sa, se declara de acord, în caz că Poarta respinge medierea franceză, ca Rusia să anexeze „toate provinciile imperiului turc din Europa”, cu excepția Rumeliei și Constantinopolului (art. 8)⁴⁶.

Unele interpretări privind tratatele de la Tilsit le întâlnim în rapoartele trimise la 29 iulie 1807 și 5 august 1807 de către consulul austriac de la București, Brenner, contelui Stadion, ministrul de externe de la Viena. Conform acestor rapoarte generalul Miloradovici susținea că prin înțelegerea ruso-franceză, Polonia, Basarabia, Moldova și Țara Românească vor fi cedate Rusiei⁴⁷, iar Dunărea va fi graniță între Imperiul otoman și cel rus⁴⁸.

La o lună și ceva după tratatele de la Tilsit intră în funcție medierea franceză, prin colonelul Guillemot. După negocieri începute la Rusciuk, la 24 august 1807 se încheie armistițiul ruso-turc de la Slobozia (jud. Ialomița). Cele două puteri se angajează să evacueze în 35 de zile țările române și să nu se amestece în administrația lor internă. Dacă nuse încheia

⁴¹ *Acte și documente...*, vol. I, nr. 87(80), p. 576—581; *Vneșneia politika Rossii...*, vol. III, nr. 257, p. 631—637; A. Vandal, *op. cit.*, vol. I, Apendice, p. 499—504; G. Lebel, *op. cit.*, p. 136—137.

⁴² *Acte și documente...*, vol. I, nr. 87/81, p. 582—584; *Vneșneia politika...*, vol. III, nr. 258, p. 643.

⁴³ *Acte și documente...*, vol. I, nr. 87(80), p. 580 (art. 22).

⁴⁴ *Vneșneia politika Rossii...*, vol. III, nr. 109, p. 274.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 258, p. 643.

⁴⁶ *Acte și documente...*, vol. I, nr. 87 (81), p. 584.

⁴⁷ Hurmuzaki-Nistor, vol. XIX₂, doc. DL, p. 443 și urm.

⁴⁸ *Ibidem*, doc. DLIV, p. 447.

tratatul de pace armistițiul rămânea în vigoare pînă la 21 martie 1808 ⁴⁹. Atragem atenția că în textul acordului de armistițiu cele două țări române nu mai sînt numite *provincii*, ci *principate*.

Reacția unora dintre marile puteri interesate direct în jocul diplomatic ruso-franco-turc s-a petrecut pe două planuri. Generalul Merveldt ambasadorul austriac la Petersburg, a declarat lui Savary, ambasadorul lui Napoleon, că Austria nici nu se gîndește să admită anexiunea principatelor ⁵⁰. Guvernul englez în schimb, prin colonelul Wilson, aflat în misiune specială la Petersburg, declară că „ar vedea cu plăcere” ca Rusia să dobîndească Țara Românească și Moldova. Cabinetul din Londra lăsa să se întrevadă aici atragerea Rusiei pentru a combate pe Napoleon ⁵¹.

După Tilsit, arată istorica franceză G. Lebel, atitudinea lui Napoleon a părut „încurcată și nedecisă”. El dorea în același timp să menajeze Poarta asigurîndu-i dominația asupra principatelor române și să dea satisfacție Rusiei în politica ei de la Dunăre. Adeziunea Rusiei era importantă pentru Napoleon, deoarece ar fi antrenat-o și pe aceea a Prusiei, asigurînd astfel o mai mare eficiență blocusului continental. Napoleon a pus Porții următoarea alternativă: politică prietenească față de Franța îi garanta Moldova; separare de Franța și pace cu Anglia ducea la împărțirea posesiunilor otomane ⁵².

Pe Alexandru condițiile armistițiului de la Slobozia nu l-au satisfăcut, considerîndu-le defavorabile Rusiei ⁵³. La 26 septembrie 1807 el îi dezvăluie intențiile și trimite instrucțiuni ambasadorului său la Paris, contele Tolstoi, ca acesta să poarte conversațiile de așa manieră „ca eu (Alexandru — n.n.) să obțin posesiunea Țării Românești și a Moldovei, cu un cuvînt limitele imperiului meu să fie împinse în această parte pînă la Dunăre”. În caz de refuz din partea lui Napoleon se va mulțumi și cu regiunea înțeleasă sub numele de Basarabia, cu cetățile Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea-Albă), Chilia, Ismail, la care adaugă și cetatea Hotin ⁵⁴. În noiembrie 1807 țarul își precizează și mai mult politica cerînd lui Napoleon să-i recunoască anexiunea principatelor și preponderanța flotei ruse în Marea Neagră; în caz de neacceptare solicita asigurarea posesiunii Basarabiei și ocuparea Țării Românești și a restului Moldovei pînă la încheierea păcii între Franța și Anglia ⁵⁵. Ce se înțelegea în acel moment prin Basarabia. Rumianțev, ministrul de externe al țarului definea astfel, într-o scrisoare din 26 noiembrie 1807 către ambasadorul Tolstoi, ținutul în discuție: „*cette étroite lisière de pays, qui, ne formant pas province, porte le nom de Bessarabie*” ⁵⁶. (Această îngustă fișie de țară care, neformînd o provincie, poartă numele de Basarabia). Se folosea aici o indicație toponimică destul de confuză din hărțile timpului ⁵⁷, care desemna Bugeacul (ținutul din sudul

⁴⁹ *Acte și documente...*, vol. I, nr. 56, p. 293—294.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 87 (86), p. 593—594.

⁵¹ *Vneșneia politika...*, vol. III, nr. 38, p. 101.

⁵² G. Lebel, *op. cit.*, p. 140—142; vezi *Acte și documente...*, I, nr. 87 (80), p. 1068.

⁵³ L. Casso, *op. cit.*, p. 68.

⁵⁴ *Acte și documente...*, I, nr. 87 (91), p. 604.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 87 (100), nr. 87 (102), p. 623; nr. 87 (115), p. 661—671; nr. 87 (119), p. 678—679; vezi și G. Lebel, p. 143 și p. 374, notele 1, 2.

⁵⁶ *Acte și documente...*, I, nr. 87 (117), p. 673; vezi și L. Casso, *op. cit.*, p. 75, nota 4 (după *Sbornik*, t. 89, p. 335).

⁵⁷ *Nouvelle Carte de la Petite Tartarie*, Amsterdam, 1792.

Moldovei dintre Prut și Nistru) cu termenul de Basarabia, după numele dinastiei Basarabilor din Țara Românească, ai cărei primi domni stăpîniseră pe aici în secolul al XIV-lea și la începutul celui de al XV-lea⁵⁸. La încheierea păcii din 1812, care punea capăt războiului ruso-turc, termenul de Basarabia va fi aplicat prin extensie întregii Moldove dintre Prut și Nistru.

Toate aceste pretenții ale țarului de a anexa țările române au stîrnit în diplomația franceză reacții diferite. Astfel Napoleon indică lui Alexandru că va continua să ocupe Silezia (lăsată Prusiei prin tratatul de pace de la Tilsit din 9 iulie 1807, încheiat cu această țară), dacă el, țarul, refuză să evacueze principatele. Instrucțiuni sînt date în acest sens lui Savary, ambasadorul francez la St. Petersburg⁵⁹. Se profilează deci conexiunea a 2 probleme teritoriale: principatele române — Silezia, conexiune pe care o vom mai întilni. La rîndul lor, ambasadorii francezi pe lângă curtea țarului, Savary și apoi Caulaincourt, adoptă o atitudine diferită: ei recomandă, cabinetului imperial francez abandonarea definitivă a principatelor în favoarea Rusiei⁶⁰. De altfel, ofițerii ruși din armata de operațiuni din principate declarau, în noiembrie 1807, că pacea cu Turcia nu va putea fi încheiată decît „prin cedarea totală a celor două provincii (Moldova și Țara Românească — n.n.) Rusiei . . .”⁶¹.

La începutul anului 1808 s-au dus intense negocieri ruso-franceze privind Imperiul otoman și țările române. Napoleon a propus lui Alexandru vaste planuri de împărțiri teritoriale. Țarul, în schimb, s-a arătat mult mai circumspect, limitîndu-se la anexiuni cu mai mare coeficient de realizare din vecinătatea imperiului său. „*Mon ambition — declara Alexandru ambasadorului francez Caulaincourt la 1 mai 1808 — n'allait pas au-delà de la Valachie et de la Moldavie . . .*”⁶². Conform instrucțiunilor primite de la St. Petersburg, contele Tolstoi negocia la Paris cu Champagny, urmașul lui Talleyrand la ministerul de externe, tot pe aceeași bază: anexiunea țărilor române de către Imperiul țarist⁶³. Pretențiile țarului erau însă ceva mai mari. La 11 ianuarie 1808 Rumianșev scrie lui Tolstoi să ceară ca frontiera imperiului să se fixeze pe brațul Sfîntul Gheorghe (deci se include și Delta Dunării în pretențiile teritoriale țariste); îi recomandă apoi să încerce să lărgească aria pretențiilor pînă la lacurile Babadag și Razelm incluzînd în acest fel și o parte din Dobrogea de nord⁶⁴. Peste cîteva zile, la 15 ianuarie 1808, Tolstoi discută cu Champagny un proiect de convenție ruso-francez, prin care Rusia revendica „cedarea în perpetuitate a Moldovei și a Țării Românești cu Basarabia și gurile Dunării, așa fel ca thalweg-ul acestui fluviu și ultimul său braț dinspre partea imperiului otoman să fie frontiera dintre cele două state”⁶⁵.

⁵⁸ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 297—298. Pentru stăpînirea Basarabilor în Moldova de sud vezi și Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, Edit. Academiei R.S.R. 1970, p. 31.

⁵⁹ *Acte și documente*, I, nr. 87 (94), p. 614; vezi și *Correspondance de Napoléon*, tome XVI, nr. 13.225 p. 86.

⁶⁰ G. Lebel, *op. cit.*, p. 143 (cf. *Acte și documente — I*, nr. 87 (128), p. 701—702).

⁶¹ Hurmuzaki, vol. XVI, doc. MDCCXXII, p. 825.

⁶² *Vneșneia polititka . . .*, IV, nr. 72, p. 177.

⁶³ L. Casso, *op. cit.*, p. 76, nota 3, cf. *Sbornik*, t. 89, p. 356.

⁶⁴ *Acte . . .*, I, nr. 87 (132), p. 708; cf. *Sbornik*, t. 89, p. 362.

⁶⁵ *Acte . . .*, I, nr. 87 (137), p. 718.

Pe acest teren de negocieri, la 2 februarie 1808, Napoleon trimite lui Alexandru o scrisoare rămasă celebră în istoria diplomației. Pentru a frâna ambiția țarului de la cucerirea Constantinopolului și a strîmtorilor și a-i îndrepta atenția în altă parte, Napoleon îi oferă Finlanda, ocuparea Stockholm-ului, posibilități de expansiune în comun în direcția Indiei; recunoaște, de asemenea, frontiera imperiului rus, la Dunăre; în schimb, nu pomenește nimic de Constantinopol și de desființarea Imperiului otoman⁶⁶.

Scrisorii din 2 februarie i-au urmat faimoasele întrevederi de la St. Petersburg, din 28 februarie, 2, 4 și 9 martie 1808 dintre Caulaincourt și Rumianțev. Albert Vandal le consacră un substanțial capitol din lucrarea sa, mergînd pînă la reproducerea dialogului dintre cei doi interlocautori, dialog în care destinul țărilor române ocupa primul loc. La începutul întrevederilor se discutară generalități; apoi lucrurile căpătară o primă clarificare, ținîndu-se seamă de principiile stabilite la Tilsit: Rusia urmează să anexeze Moldova, Țara Românească și Bulgaria; Franța Moreea, Albania, Creta (Candia). În continuare, se elaborează un proiect lărgit de împărțire a Imperiului otoman: Turcia rămîne cu Constantinopolul și Rumelia; Rusia primește Moldova, Țara Românească, Bulgaria și poate Serbia; Franța Moreea, Arhipelagul, parte din Bosnia, Albania, Egipt, Siria; Austria, restul Bosniei, Croația⁶⁷. Diferendul de neîmpăcat între reprezentanții celor două puteri a fost problema strîmtorilor: Caulaincourt a propus ca Rusia să ia doar Bosforul, Franța obținînd în schimb Dardanelele. Rumianțev a declarat că este imposibil de admis ca această „langue de chat” care este Peninsula Gallipoli ce mărginește strîmtorea Dardanele în partea europeană să intre în posesia Franței⁶⁸; ar însemna că ieșirea spre Mediterana rămîne mai departe închisă pentru Rusia sau în cel mai bun caz sub controlul unei puteri care i-ar putea deveni ostilă.

Negocierile din primele luni ale lui 1808 n-au avut nici un rezultat. Se părea că adevăratul scop al lui Napoleon era să tergiverseze pentru a-l ține liniștit pe țar în timpul cît el era profund implicat în Spania⁶⁹. Apropierea franco-rusă a indispus Poarta care se vedea supusă la presiuni din partea Franței ca să cedeze în privința țărilor române și a Serbiei⁷⁰. Atitudinea adoptată la Constantinopol a fost cu totul opusă: nici o cedare, ci mai de grabă continuarea războiului⁷¹.

Ieșirea din acest impas diplomatic necesita o nouă întîlnire între împăratul Franței și țar. Napoleon, de altfel, dorea o înțelegere cu Alexandru I, deoarece în Spania întîmpina mari dificultăți (două armate ale sale capitulasera la Baylen și Cintra în vara anului 1808) și avea deci nevoie de liniște la est. Locul întîlnirii fu fixat în orașul german Erfurt⁷². Înainte

⁶⁶ *Acte...*, I, nr. 87 (145), p. 735–736, cf. *Correspondance de Napoléon...*, XVI, p. 586; vezi și A. Vandal, *op. cit.*, vol. I, p. 242.

⁶⁷ *Acte...*, I, nr. 87 (163–171), p. 790–812; A. Vandal, *op. cit.* vol. I, p. 273–307 (Cap. VIII, Les entretiens de Saint-Petersbourg); G. Lebel, *op. cit.*, p. 148–150.

⁶⁸ A. Vandal, *op. cit.*, vol. I, p. 295.

⁶⁹ G. Lebel, *op. cit.*, p. 150.

⁷⁰ *Vneșneia politika Rossii...*, IV, nr. 103, p. 237.

⁷¹ G. Lebel, *op. cit.*, p. 151.

⁷² Talleyrand, *Mémoires...*, ed. 1967, vol. I, p. 397–457 (Expune detaliat întîlnirea de la Erfurt); A. Vandal, *op. cit.*, vol. I, p. 390–497 (Cap. XII *Erfurt*); G. Lebel, *op. cit.*, p. 155–170 (Cap. VIII: Erfurt și urmările).

de a pleca, Napoleon însărcinează pe Talleyrand să redacteze un proiect de tratat. În prima redactare a proiectului, Talleyrand a specificat recunoașterea „reunirii” Moldovei, Țării Românești și Finlandei cu imperiul rus (art. 5). Se mai preciza că, „reunirea” la care Napoleon „nu se va opune” se motivează cu „imensele cheltuieli pentru a păstra aceste provincii” (din nou termenul *provincii* și nu *principate* — subl. n.s.), făcute de țar (art. 6.). La acest articol Napoleon a protestat, spunind lui Talleyrand că „este prea pozitiv”. Articolul imediat următor introducea însă un corectiv: „Majestatea sa împăratul tuturor Rusiilor, se va mărgini, în ce privește prezentul, să ocupe ca și în trecut Țara Românească și Moldova, lăsînd toate lucrurile în situația în care se găsesc astăzi...” (art. 7). Se mai arată că negocierile de pace ruso-turce vor începe numai după ce negocierile cu Anglia vor indica un sfîrșit favorabil⁷³. În ziua de 29 septembrie 1808, la Erfurt, Rumianțev și Champagny, miniștrii de externe și pleni-potențitari ai celor două părți, încep negocierile. Se redactează o notă asupra situației prezente. Franța acceptă ca Imperiul țarist să aibă în posesiune de fapt Finlanda, Moldova și Țara Românească; acordul franco-rus nu va fi dezvăluit însă înainte de negocierile cu Anglia, deoarece în acest caz Franța va pierde influența asupra Porții, care se va arunca în brațele Angliei⁷⁴. Negocierile se desfășurau cu destulă dificultate⁷⁵. Situația din Spania continua să fie grea pentru Napoleon, fapt de care profită Alexandru, I, devenind din ce în ce mai exigent. În cele din urmă, la 12 octombrie 1808 se ajunsese la încheierea Convenției secrete de alianță. Din cele 14 articole ale convenției 4 articole se refereau la țările române, fapt care dovedește marea lor importanță pe eșicherul diplomatic și strategic al timpului. Ce anume prevede Convenția în legătură cu principatele? Condiția păcii dintre Franța și Anglia era ca aceasta din urmă să recunoască cele două țări române și Finlanda ca făcînd parte din Imperiul rus (art. 5). Limita sudică a Imperiului țarist era fixată pe linia Dunării (art. 8). Țarul se angaja să păstreze secretul asupra anexiunii principatelor, pentru ca în felul acesta să se poată ajunge la o înțelegere amiabilă cu Poarta în vederea cedării lor către Rusia (art. 9). Dacă Poarta refuză să cedeze și războiul reîncepe, Napoleon nu va participa, ci se va mărgini doar să ofere Porții bunele sale oficii; în caz că Austria va da sprijin militar Turciei, același lucru îl va face și Rusia față de Franța (art. 10). De remarcant că în ce privește anexarea țărilor române de către imperiul țarist, formula adoptată a fost că „împăratul Napoleon recunoaște (subl. ns.) în mod formal reuniunea (subl. ns.) celor două provincii cu imperiul rus...” Napoleon ar fi dorit o formulă mai puțin angajantă: *nu se va opune la reuniune*, în loc de *recunoaște*⁷⁶.

Întîlnirea de la Erfurt și tratatul de alianță cu care aceasta s-a încheiat au fost — conform opiniilor istoricilor — niște acțiuni diplomatice ratate de către ambii parteneri. Academicianul sovietic E. Tarlé arată că

⁷³ Talleyrand, *Mémoires...*, vol. I, p. 408—412.

⁷⁴ G. Lebel, *op. cit.*, p. 159.

⁷⁵ *Vneșneia politika Rossii...*, nr. 158, p. 346—347 (17/29 septembrie 1808, Raportul lui Rumianțev către țar despre dificultățile negocierilor).

⁷⁶ Textul tratatului și detalii privind redactarea finală la Talleyrand, *Mémoires...*, I, p. 452—456; pentru text vezi și *Acte și documente...*, I, nr. 87 (230), p. 926—929; *Vneșneia politika...*, IV, nr. 161, p. 359—360.

„țarul se convinsese . . . că promisiunea unui „Orient” rusesc și a unui „Occident” francez nu fusese decît o momeală”. „Era clar acum — scrie în continuare Tarlé — că Napoleon nu avea să îngăduie țarului să ocupe Constantinopolul”, iar în ce privește „Moldova și Valahia . . . ar fi preferat să le lase turcilor”⁷⁷. Se explică, în această privință, atitudinea restrictivă a lui Napoleon față de terminologia folosită la redactarea tratatului de alianță, adică preferința pentru expresia *nu se va opune* în loc de *recunoaște*. La rîndul său, nici țarul nu și-a luat angajamentul solicitat de Napoleon ca să-i dea ajutor militar în cazul unui atac din partea Austriei, tentată să profite de dificultățile Franței în Spania⁷⁸. „Pentru acest ajutor militar, scrie Tarlé, Napoleon era gata să dea dinainte Galiția și chiar unele teritorii din regiunea carpatică”. Tarlé arată apoi că „mai tirziu, cei mai eminenți reprezentanți atît ai școlii slavofile, cît și ai celei național-patriotice din istoriografia rusă îi vor reproșa amarnic lui Alexandru de a nu fi acceptat propunerile lui Napoleon și de a fi lăsat să-i scape un prilej ce nu avea să se mai ivească niciodată”⁷⁹. În această privință este interesant ce recomandă Rumianțev țarului într-o depeșă trimisă de la Paris la 15/27 decembrie 1808: „Achiziția Moldovei și Țării Românești singure și fără cooperare, ne este, Sire, de departe mult mai avantajoasă; trebuie deci să încercăm să îndeplinim ceea ce în această privință a fost reglat la Erfurt, și să îndeplinim repede”. Rumianțev sugerează o acțiune militară energică în direcția Constantinopolului unde domnea o mare dezordine politică, fapt care ar fi determinat pe șefii militari turci să încheie imediat pace „dacă cedarea celor două provincii creștine era singurul sacrificiu ce se cerea”⁸⁰.

Pregătirile întîlnirii de la Erfurt, negocierile de acolo și tratatul încheiat au fost privite cu scepticism dar și cu îngrijorare de Austria, mai ales că și aceasta avea pretenții teritoriale asupra țărilor române și dorea să participe la împărțirea Imperiului otoman. Astfel, Metternich comentează tratatul franco-rus ca o „feinte alliance” (alianță înșelătoare)⁸¹. Un raport diplomatic din 18/30 aprilie 1808 din Paris arată că ambasadorul austriac consideră că posesiunea țărilor române de către Rusia este „un prejudiciu extrem pentru Austria”⁸². Merveldt, ambasadorul împăratului Austriei pe lângă țar, exprimă față de Rumianțev nemulțumirea pentru ocuparea principatelor și cere ca la împărțirea Imperiului otoman să ia parte și Austria⁸³. În sfîrșit, atît înainte cît și după Erfurt, Kurakin, ambasadorul rus la Paris, raporta că guvernul austriac emitea din nou pretenții la Oltenia, manifestînd speranțe că se va putea înțelege, în acest sens, cu guvernul țarist⁸⁴.

⁷⁷ Acad. E. V. Tarlé, *Napoleon*, Ed. a II-a revăzută, /București/, Cartea rusă, 1958, p. 254. Într-un memoriu din decembrie 1808 emanat de la ministerul de externe țarist se arată că Napoleon a acceptat anexarea țărilor române de către țar, nu din generozitate, „ci fiindcă nu era în puterea sa de a ne împiedica să le luăm” (cf. *Vneșneia politika* . . . , IV, nr. 201, p. 445.

⁷⁸ *Ibidem*; A. Fugier, *op. cit.*, p. 249.

⁷⁹ E. Tarlé, *op. cit.*, p. 254.

⁸⁰ *Vneșneia politika* . . . , IV, nr. 197, p. 439—440.

⁸¹ Metternich, *Mémoires*, ed. 1959, vol. I, p. 67.

⁸² *Vneșneia politika* . . . , IV, nr. 101, p. 234.

⁸³ *Ibidem*, nr. 130, p. 284.

⁸⁴ *Vneșneia politika* . . . , IV, nr. 131, p. 291—294; nr. 175, p. 390 (rapoarte din 2/14 iulie 1808 și 26 octombrie 7 noiembrie 1808, al ambasadorului rus la Paris, prințul Kurakin).

Poarta a privit negocierile franco-ruse și tratatul de la Erfurt cu o ostilitate crescîndă. Emisarul francez, Latour-Maubourg trimis la Constantinopol ca să determine Poarta să cedeze principatele a fost întîmpinat cu reproșuri și cu considerente neamicale. De aceea și congresul de pace ruso-turc, deschis la Iași, pentru a decide anexarea țărilor române de către Rusia s-a soldat cu un eșec total ⁸⁵.

În această situație Turcia a văzut că singura ieșire era apropierea de Anglia. Concluzia era deci foarte logică : principatele române puteau ajunge din nou sub suzeranitatea Porții, ca state autonome, numai prin intermediul Angliei ⁸⁶. Vom vedea mai jos — după documentele engleze recent descoperite sau neutilizate încă — rolul important jucat de diplomația engleză, în legătură cu principatele, în anii 1809—1812.

Punctul de plecare al întinselor acțiuni diplomatice întreprinse de ambasada engleză de la Poartă a fost tratatul de pace anglo-turc încheiat la Dardanele în ziua de 5 ianuarie 1809 ⁸⁷. În aceeași zi, cele două puteri au semnat și un tratat secret de alianță defensivă. Se prevedea acordarea de asistență din partea flotei britanice împotriva Franței și folosirea bunelor oficii ale guvernului englez pe lângă guvernul țarist, pentru ca Poarta să obțină „o pace onorabilă și avantajoasă”, statuind „integritatea teritorială” a Imperiului otoman ⁸⁸. Menținerea integrității Imperiului otoman avea pentru Anglia atît implicații politico-strategice cît și economice. Din punct de vedere politico-strategic Anglia căuta să evite dominația regiunii bazinului dunărean și a strîmtorilor de o mare putere militară în plină ascensiune, care i-ar fi periclitat cu forțele sale navale traficul și pozițiile din Mediterana orientală. Din punct de vedere economic, menținerea Imperiului otoman și raporturi bune cu acesta însemna, pentru Anglia, asigurarea comerțului ei în Mediterana orientală și o eventuală expansiune a acestuia în Marea Neagră și pe Dunăre ⁸⁹.

Rusia țaristă a urmărit în continuare politica de anexare totală a principatelor și după tratatul de la Dardanele. Țarul căuta să folosească în această privință victoriile armatelor sale la Dunăre. La 28 noiembrie/10 decembrie 1809 el scrie lui Șuvalov, ambasadorul său la Viena : „eu sînt hotărît să mă mărginesc să obțin printr-un tratat Țara Românească, Moldova și Basarabia, cucerite de armatele mele, de mai mulți ani și . . . doresc să am în această parte Dunărea ca frontieră . . .” ⁹⁰. Deosebit de interesant privind politica de anexiune a țarului Alexandru I față de țările române sînt două documente : 1) un proiect de tratat de pace, în 15 articole, trimis la 7/19 februarie 1810 de N. P. Rumianțev generalului N. M. Kamenski, comandantul armatei țariste din principate ; 2) o notă din 15 aprilie 1810 a cancelarului imperiului țarist către ambasadorul francez

⁸⁵ G. Lebel, *op. cit.*, p. 162—163, 167.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 167.

⁸⁷ Gabriel Effenđi Noradounghin, *Recueil d'actes internatonaux de l'Empire ottoman. Traités, conventions, arrangements. . .*, vol. II, Paris, Leipzig, 1900, p. 81—84.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 84—85 ; vezi și L. Casso, *op. cit.*, p. 105.

⁸⁹ P. Cernovodeanu, *Interese economice engleze. . .*, p. 1695—1699 ; vezi și R. W. Seton-Watson, *Britain in Europa 1789—1914. A survey of Foreign-Polity*, Cambridge, 1937, p. 23—28 (Situația în Europa orientală la 1806—1812).

⁹⁰ *Vneșneala politica Rossii. . .*, V, nr. 145, p. 304 ; vezi și N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, București, 1896, p. 444 (unele rapoarte diplomatice prusiene).

la St. Petersburg. În proiectul de tratat de pace, la art. IV, se specifică : „Principatele Moldova, Valahia Mare și mică și Basarabia se unesc prin acest tratat de pace pe veci cu Imperiul rus, cu orașele, cetățile și satele, cu locuitorii acestora de ambele sexe și cu averea lor. Rîul Dunărea va fi de acum înainte granița între cele două imperii și șenalul acestui riu al Dunării va determina granița, astfel încît toate insulele aflate pe partea stîngă a acestui șenal vor aparține Rusiei și toate insulele de pe partea dreaptă a lui vor rămîne în stăpînirea deplină și necontestată a Sublimei Porți Otomane. Insula din fața Valahiei mici cunoscută sub numele de Ostrov (este vorba de Insula Ada-Kalé), va aparține, de asemenea, Rusiei, căci se află situată mai aproape de malul stîng, deși șenalul acolo este pe ambele părți. La gura aceluiași riu Dunărea, malul stîng al brațului /Sf./ Gheorghe va fi granița rusească iar malul drept al aceluiași braț va fi granița turcească”⁹¹. Observăm, așadar că, pe lângă anexarea celor două principate române se avea în vedere anexarea insulei cu poziție strategică de la Ada-Kalé din regiunea Porților de Fier și a Deltei Dunării în întregime pînă la brațul Sfîntul Gheorghe. Un raport trimis în anul următor, la 11 noiembrie 1811, de către Stratford Canning, ambasadorul Angliei la Poartă, șefului Foreign-Office-ului, Wellesley, arată că țarul se mulțumea la acea dată doar cu cedarea Moldovei dintre Siret și Nistru, dar pretindea să aibă în posesiune gurile Dunării (*possession of the mouths of the Danube*)⁹². În celălalt document amintit mai sus, nota din 15 aprilie 1810 a cancelarului imperiului rus, se arată că „Majestatea sa imperială considerînd Moldova și Țara Românească ca provincii făcînd parte din imperiul său și care, în felul acesta, trebuie să fie conduse după legile lui, prescrie să se înceteze să se admită drepturi a căror exercitare nu este tolerată decît în Turcia”. Nota mai arată că „orice individ născut în aceste provincii nu poate fi privit decît ca supus al majestății sale . . . [care] îi lasă totuși opțiunea de a rămînea astfel sau de a părăsi țara în șase luni . . .”⁹³. La începutul anului 1811, în instrucțiuni trimise de generalul Kamenski, în ziua de 9 februarie, consilierului Fonton, în misiune pe lângă marele vizir, i se indică „de a negocia pur și simplu admiterea a ceea ce este deja cunoscut, adică cedarea frontierei la Dunăre . . .”⁹⁴. Rapoarte diplomatice engleze arată atenția extremă cu care Robert Adair, predecesorul lui Canning la ambasada britanică de la Constantinopol, urmărea în diferite luni ale anului 1810, politica Rusiei țariste de a impune Porții cedarea principatelor⁹⁵.

Un interes crescînd pentru anexiuni teritoriale din teritoriul principatelor manifesta Austria, care începea să se refacă după înfrîngerea suferită în bătălia de la Wagram (5 — 6 iulie 1809) din timpul campaniilor Coaliției a V-a. Au loc o serie de întrevederi în cursul cărora se pune problema atît din partea reprezentanților împăratului Franței cît și din partea celor ai țarului de a atrage Austria ca aliată în viitorul conflict ce se pre-

⁹¹ *Vneșneaia politika* . . . , VI, nr. 17, p. 48; vezi și Hurmuzaki, vol. XVI, doc. MDCCLXXXIX, p. 881. (Raport francez din 1 decembrie 1810).

⁹² Bibl. Acad., *Documente engleze*, vol. I, p. 313 (P.R.O. F.O. Turkey, 78 (74)).

⁹³ Hurmuzaki, vol. XVI, doc. MDCCLVI, p. 853—854.

⁹⁴ *Vneșneaia politika* . . . , VI, nr. 17, p. 48; vezi și Hurmuzaki, vol. XVI, doc. MDCCLXXXIX, p. 881 (Raport francez din 1 decembrie 1810).

⁹⁵ P.R.O. F.O. Turkey, 78/68, f. 129—132 v°; 242—243 v°; 258—259 v°; 307—311 v° (Microfilme engleze la Arhivele Statului București).

figura între Napoleon și Alexandru I⁹⁶. Astfel Metternich declară ambasadorului Șuvalov că ocuparea Țării Românești și Moldovei de către Imperiul țarist „făcea poziția geografică a Austriei foarte defavorabilă”; el pune, în acest sens, problema găsirii unui aranjament⁹⁷. Reacția țaristă — așa cum rezultă din corespondența cu ambasada din Viena — a constat din promisiuni de cedare a Olteniei către Austria, aceasta urmînd, în schimb, să accepte anexarea celei mai mari părți a teritoriului celor două țări române de către țar⁹⁸. O altă soluție de compromis austro-țarist ar fi fost anexarea Țării Românești de către Austria și anexarea Moldovei de către Rusia țaristă⁹⁹. La finele lui decembrie 1811, Metternich arăta într-un raport către împăratul Austriei că Poarta nu va înceta lupta dacă nu primește condiții acceptabile de pace; că fiecare oră care se scurge este un câștig pentru guvernul otoman; că, în sfîrșit, izbucnirea apropiată a războiului franco-rus va furniza sultanului „energia” necesară de a continua lupta¹⁰⁰. Iar la 17 decembrie 1811 într-o audiență acordată de Napoleon ambasadorului austriac, Schwarzenberg, împăratul Franței cere asistență militară constînd dintr-o armată de 40 — 50.000 oameni; promite pentru aceasta Austriei Moldova, Țara Românească și Serbia, pe care el „împăratul Franței le privește . . . ca provincii austriece”. Dunărea o consideră ca fluviu austriac; în sfîrșit, este de acord ca Austria să păstreze „toată Galiția”. Metternich a reacționat cu foarte mare rezervă și spirit diplomatic la această „generozitate” napoleoniană: el a arătat împăratului său că o cesiune teritorială turcă către Austria poate fi avantajoasă pentru aceasta numai în condițiile unei păci ruso-turce¹⁰¹.

De notat că pentru a se găsi o soluție la conflictul prelungit rusoturc s-au făcut sugestii și guvernului britanic ca Rusia să primească drept compensație, în locul principatelor, colonii engleze din regiunea Mării Caraibelor¹⁰². Reacția engleză, așa cum reiese din instrucțiunile primului ministru R. Castlereagh către ambasadorul la Poartă, Sir Robert Liston, a fost total negativă. Anglia nu era dispusă să acorde Rusiei în schimbul principatelor, nici compensații bănești, nici compensații teritoriale¹⁰³.

Sfîrșitul anului 1810, anul 1811 și anul 1812, pînă aproape de încheierea păcii de la București a reprezentat o perioadă de negocieri în cadrul cărora s-au dus numeroase discuții, s-au emis multe instrucțiuni privind partea din Moldova ce trebuia anexată de Imperiul țarist. Erau două alternative: cedarea teritoriului dintre Siret și Nistru sau a celui dintre Prut și Nistru. Astfel, în corespondența dintre țar și prințul Adam Czartoryski, din februarie 1811, se preconizează să se ofere Austriei Țara Românească și Moldova pînă la Siret, Austria renunțînd, în schimb, la Galiția în fa-

⁹⁶ L. Casso, *op. cit.*, p. 110—111.

⁹⁷ *Vneșneia politika* . . . , vol. V, nr. 234, p. 509; nr. 246, p. 541; vol. VI, nr. 14, p. 34—35.

⁹⁸ *Ibidem*, vol. V, nr. 256, p. 571—572; vezi și L. Casso, *op. cit.*, p. 128—129.

⁹⁹ *Bibl. Acad., Documente engleze*, vol. I, p. 327—328 (P.R.O. F.O., Turkey, 78/73, raport secret din 6 decembrie 1811 a lui Canning către Wellesley).

¹⁰⁰ Metternich, *Mémoires* . . . , vol. II, p. 169. În legătură cu poziția Austriei vezi și Hurmuzaki. Seria nouă, (vol.) II, *Rapoarte consulare austriece (1812—1823)* București, 1967, nr. 1, p. 1 2, nr. 13, p. 12—13, nr. 15, p. 14—15; nr. 17, p. 16—20.

¹⁰¹ Metternich, *Mémoires* . . . , vol. II, p. 179—185.

¹⁰² P.R.O. F.O., Turkey, 78/68, f. 174—177 (Microfilme engleze la Arh. St. Buc).

¹⁰³ *Bibl. Acad., Doc. engleze*, vol. I, p. 321—326; și în P.R.O. F.O. Turkey, 78/79 (Microfilme engleze la Arh. St. Buc.).

voarea Rusiei, care anexa în plus și Moldova dintre Siret și Nistru¹⁰⁴. Formula frontierei pe Siret părea a fi acceptată și de marele vizir. S-a discutat, de asemenea, și situația gurilor Dunării și a cetăților Ismail și Chilia, revendicate de Imperiul țarist împreună cu Moldova din stînga Siretului. Imperiul țarist cerea și o mărire a privilegiilor pe care le avea în Țara Românească¹⁰⁵. Pentru stabilirea frontierei pe Siret, opina și ministrul de război al țarului, Barclay de Tolly; el motiva aceasta prin necesitatea reducerii dispersiunii trupelor, ce nu se putea realiza în cazul anexiunii Țării Românești, într-o perioadă cînd un conflict militar cu Napoleon părea inevitabil¹⁰⁶. Asupra alternativei privind frontiera pe Siret înclinau și Rumianțev, ministrul de externe¹⁰⁷ și Kutuzov care comanda armata de pe frontul de la Dunăre¹⁰⁸.

Concomitent cu alternativa stabilirii frontierei pe Siret s-a discutat și cealaltă alternativă a frontierei Prut, care pînă în cele din urmă a fost acceptată de guvernul țarist, obligat fiind la aceasta de iminența campaniei lui Napoleon împotriva Rusiei, campanie ce necesita deplasarea trupelor de la Dunăre spre Nord¹⁰⁹.

În negocierile pentru frontiera pe Prut s-a pus și problema unei compensații bănești ce trebuia plătită de Poartă Rusiei pentru teritoriul din principatele române la care acestea trebuiau să renunțe¹¹⁰. S-au făcut, de asemenea, încercări neizbutite din partea Porții pentru păstrarea cetăților Ismail și Chilia, care îi asigurau controlul asupra părții nordice a Deltei Dunării¹¹¹.

Un rol foarte important în determinarea Porții de a ceda Rusiei cît mai puțin teritoriu l-a avut cabinetul britanic prin ambasadorul său de la Constantinopol. Stratford Canning consilia guvernul otoman să reziste cît mai mult pretențiilor țariste¹¹² și în același timp era foarte atent să contracareze intervențiile făcute de ambasada franceză în vederea continuării războiului cu Rusia. Napoleon avea, de altfel nevoie, în momentul invaziei sale în Rusia, ca Turcia să țină ocupate la Dunăre o parte din forțele rusești¹¹³. Canning, așa cum reiese din corespondența sa cu Foreign-Office-ul, urmărea cu mare atenție și politica Vienei față de Turcia. El s-a dovedit foarte sensibil față de un plan secret austriac de atacare a Turciei și de ocupare a principatelor, datat în 10 iulie 1810, plan a cărei

¹⁰⁴ *Acte și documente...*, vol. II, doc. 87 (252, 253), p. 974–976; *Vneșneia politika...*, vol. VI, nr. 18, p. 53; L. Casso, *op. cit.*, p. 162. Pentru oferta făcută Austriei de a anexa Țara Românească vezi și Hurmuzaki, *Seria nouă*, vol. II, nr. 13, p. 12–13 (Raport al consulului austriac la București Fleischhackl către Metternich).

¹⁰⁵ P.R.O. F.O., Turkey, 78/73, f. 226–229, f. 286–287; 78/77, f. 20–22; *Bibl. Acad., Doc. engleze*, vol. I, p. 317–319; *Vneșneia politika...*, vol. VI, nr. 103, p. 257.

¹⁰⁶ *Vneșneia politika...*, vol. VI, nr. 107, p. 267.

¹⁰⁷ *Ibidem*, nr. 128, p. 315–316.

¹⁰⁸ *Ibidem*, nr. 154, p. 381; Kutuzov, *Documenti*, vol. III, nr. 956, p. 869 și nr. 964, p. 871, 877 (În aprilie 1812 se negocia încă pentru graniță pe Siret).

¹⁰⁹ *Bibl. Acad. Doc. engleze*, vol. I, p. 295–296; P.R.O., F.O. Turkey, 78/77, f. 7–8, 205–206; *Vneșneia politika...*, vol. VI, nr. 126, p. 315; N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 460, 467, 469–470, 471, 472.

¹¹⁰ *Bibl. Acad. Doc. engleze*, vol. I, p. 278; P.R.O. F.O. Turkey, 78/73, f. 39–41; N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 468–469; vezi și M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 10–11.

¹¹¹ P.R.O. F.O. Turkey, 78/77, f. 54–57; Kutuzov, *Documenti*, vol. III, nr. 964 p. 872–879, nr. 971, p. 886.

¹¹² P.R.O. F.O. Turkey, 78/77, f. 61–62, 159–160.

¹¹³ P.R.O. F.O. Turkey, 78/77, f. 75–77, 92–94.

executare părea probabilă în primăvara anului 1812, ca urmare a proiectelor de alianță austro-franceză susținute de Napoleon ¹¹⁴.

Pentru a determina pe negociatorii ruși să încheie mai repede pacea, ambasadorul Stratford Canning a trimis un emisar Thomas Gordon la București, la cartierul general rus, ca să aducă la cunoștință intențiile ostile ale Austriei față de Poartă ¹¹⁵. S-a mizat aici pe rivalitatea austro-rusă în ce privește tendințele de anexiune ale celor două puteri în dauna Imperiului otoman. În același timp, se determina Rusia să semneze rapid pacea, nemaidându-se prilej Austriei să profite de o situație încă tulbură.

La 5 mai 1812, la București s-au semnat preliminarile tratatului de pace ruso-turc; în art. 1 se stipula că granița dintre cele două imperii va fi Prutul ¹¹⁶. La 28 mai 1812 s-a încheiat și tratatul de pace, din partea rusă fiind semnat de Andrei Italinski, Ioan Sabaniev și Iosif Fonton. Tratatul avea 16 articole. Articolele 4 și 5 prevedeau anexarea la Rusia a părții din Moldova dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și Dunărea maritimă ¹¹⁷. Presat de „viitorul conflict cu Franța” și apoi de campania lui Napoleon împotriva Rusiei, guvernul țarist a redus treptat pretențiile: de la ambele principate române, la Moldova, apoi la Moldova dintre Siret și Nistru și în final, la Moldova dintre Prut și Nistru. Comentînd tratatul de la București din 28 mai 1812, Marx a considerat că „Turcia nu putea ceda ceea ce nu-i aparținea, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române. Poarta însăși recunoscuse acest lucru cînd, la Carlovitz, presată de poloni să le cedeze Moldo-Vlahia, ea răspunse că nu are dreptul de a face vreo cesiune teritorială, deoarece capitulațiile nu-i confereau decît un drept de suzeranitate” ¹¹⁸.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LA SITUATION INTERNATIONALE DES PAYS ROUMAINS PENDANT LA PÉRIODE 1806—1812

RÉSUMÉ

L'auteur du présent article, utilisant une série de sources de vieille ou de récente date, inédites ou très peu introduits dans le circuit scientifique, se propose d'analyser l'évolution de la situation internationale difficile dans laquelle se sont trouvés les Pays roumains durant la période 1806—1812 de la guerre russo-turque. Au long de six années, les destinées des principautés danubiennes se sont trouvées dans les mains des grandes puissances européennes: la Russie, la France, la Turquie, l'Autriche et l'Angleterre.

¹¹⁴ Bibl. Academiei, *Doc. engleze*, I, 329—335, 336—338; P.R.O. F.O. Turkey, 78/77, f. 162—167, 170—172.

¹¹⁵ Bibl. Academiei, *Doc. engleze*, I, 341—342; P.R.O. F.O., Turkey, 78/77, f. 216—217.

¹¹⁶ Kutuzov, *Documenti*, vol. III, doc. 982, p. 897.

¹¹⁷ *Acte și documente...*, vol. I, p. 296—302.

¹¹⁸ K. Marx, *Insemnări despre români. Manuscrise inedite*, București, Edit. Acad. 1964, p. 30 (text original în engleză), p. 106 (traducere în română).

Ainsi, par le traité de Tilsit (7 juillet 1807) entre Napoléon et Alexandre I-er de Russie, on stipulait l'évacuation des Pays roumains par les troupes russes. Mais, l'année suivante, à Erfurt, le traité secret d'alliance conclu le 12 octobre 1808 par les deux empereurs, stipulait à l'article 5 la reconnaissance de l'annexion par la Russie de la Finlande, de la Valachie et de la Moldavie. La diplomatie tsariste a agi avec persévérance après cette date également afin d'obtenir la reconnaissance, sur le plan international, de l'annexion totale des Pays roumains et de l'établissement de la frontière de l'empire russe sur la ligne du Danube. Entre temps, commence à se dessiner le futur conflit entre la France et la Russie. Face à la situation nouvellement créée, qui imposait une rapide fin de la guerre sur le Danube, le tsar diminua ses prétentions, demandant seulement la portion du territoire de la Moldavie comprise entre le Dniestr et le Siret. Pour attirer l'Autriche de ses côtés, il décida pendant une première étape, de lui céder la Petite Valachie, se montrant ultérieurement, sous la pression des événements, prêt à lui céder toute la Valachie et la Moldavie jusqu'au Siret. L'imminence de l'attaque de Napoléon détermina Alexandre I-er à réduire à nouveau ses prétentions. Un rôle important sur ce plan fut joué par l'Angleterre, intéressée au maintien de l'empire ottoman et à la concentration de toutes les forces du continent contre Napoléon. Dans cette conjoncture, l'on aboutit à la signature du traité de paix russo-turc de Bucarest (28 mai 1812) par lequel la Porte Ottomane cédait à la Russie la partie du territoire de la Moldavie compris entre le Pruth et le Dniestr, territoire qui ne lui appartenait pas, car il faisait partie d'un Etat roumain indépendant, se trouvant seulement sous la suzeraineté de l'empire ottoman. La dénomination de Bessarabie attribuée à la région située entre le Pruth et le Dniestr a été une extension artificielle de la dénomination qui indiquait, au début, seulement la zone sud de la région, qui apparaît dans les cartes sous celle de Bugeac.

RELAȚIILE MOLDOVEI CU IMPERIUL OTOMAN LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

CRISTINA ROTMAN-BULGARU

O discuție a problemei relațiilor otomane cu Moldova la începutul secolului al XVII-lea trebuie să pornească de la analiza echilibrului de forțe stabilit între Polonia și Imperiul otoman¹ ca urmare a luptei antiotomane dusă de Mihai Viteazul și Aron Vodă și a integrării Țărilor Române în sistemul de alianțe al imperiului habsburgic.

*Cauzele rivalității osmano-polone pentru dominație asupra Moldovei**. Nu putem ajunge însă la o apreciere reală a politicii polone fără a cerceta semnificația pe care o avea pentru reprezentanții statului și pentru magnați încercarea de a rezolva dilema generată de relațiile cu Imperiul otoman: riscul confruntării directe sau asigurarea păcii cu orice preț. Dealtfel soluția acestei dileme depindea în primul rând de situația politică a Poloniei, a Europei centrale și de sud-est în cadrul căreia problemele ridicate de Țările Române și mai ales de Moldova constituiau doar un aspect.

Încercarea de a atrage din nou Moldova în sfera politicii polone prin reluarea vechilor legături de vasalitate se datora în primul rând intereselor economice ale Poloniei de a-și asigura controlul politic asupra drumului comercial spre Marea Neagră și Imperiul otoman de care era legat negoțul Liovului.

Întrucât intensificarea schimburilor comerciale dintre Polonia și Imperiul otoman în secolul al XVI-lea a exercitat o influență reciprocă asupra politicii celor două state, sultanul a înscris în tratatele de alianță măsuri pentru neutralizarea unor abuzuri făptuite de domnii Moldovei

¹ Pentru problema relațiilor dintre Polonia și Imperiul otoman vezi: P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936; idem, *Mihai Viteazul*, București, 1936; I. Corfus, *Correspondență inedită asupra relațiilor între Mihai Viteazul cu Polonia*, Cernăuți, 1935; idem, *Mihai Viteazul și polonii. Studii și cercetări*, XXIX, București, 1937; idem, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, „Revista de istorie” 4/1975; idem, *Luptele lui Mihai Viteazul cu turcii în lumina unor noi surse polone*, în *Mihai Viteazul (Culegere de studii)*, București, 1975; I. A. Gierowski, *Recherches sur l'histoire des relations polono-roumaines*, „Revue Roumaine d'Histoire”, 4/1973; V. Ciobanu, *Istoriografia românească despre relațiile româno-polone în epoca medie*, în „Revista de istorie”, 5/1974.

* Pentru aprofundarea cadrului internațional și a ciocnirii de interese între marile puteri în această zonă a Europei vezi Eugen Stănescu, *La politique des grandes puissances et l'union des Pays Roumains sous Michel le Brave*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1975, nr. 3, p. 499—521.

împotriva negustorilor din cele două state ². Acest comerț înfloritor a fost prejudiciat în perioada în care Moldova, prin acțiunea lui Sigismund Bathory se alăturase ligii creștine după cum relevă memoriul întocmit de arhiepiscopul primat Stanislav Karnowski: „transilvăneanul este un gospodar flămînd, monarhul Turciei mare și bogat, nu se uită la ciștigul mic” ³.

Fără îndoială că aceste interese economice ale magnaților de care însuși Jan Zamoyski nu era străin ⁴ și-au avut importanța în lupta pentru instaurarea dominației polone asupra Moldovei. Determinante au fost în 1595 cauzele de natură politică și strategică care decurgeau din încercarea asigurării securității teritoriilor polone ⁵ pentru a evita o confruntare directă cu imperiul otoman. Nu trebuie trecut cu vederea nici factorul de ordin religios care urma să asigure prin catolicizarea țării, reunirea efectivă a Moldovei la regatul vecin ⁶.

Politica Poloniei față de Imperiul otoman. Menținerea și consolidarea păcii încheiate în 1533 de regele Sigismund I cu sultanul Süleyman Magnificul s-a dovedit a fi pînă la 1620 o constantă a politicii polone în ciuda provocărilor de la graniță din partea magnaților, cazacilor sau tătarilor ⁷.

Încă din vremea lui Ștefan Bathory, creșterea influenței polone în Moldova și Țara Românească era considerată ca fiind singura soluție pentru prevenirea pericolului otoman. Această idee care a dominat politica polonă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, a întîlnit un teren favorabil pentru realizarea sa în vremea războiului de 13 ani (1593—1606).

Continuator al tradiției politice a ultimilor Jageloni, Jan Zamoyski a încercat să transforme Țările române într-un sistem de state tampon între Polonia și Imperiul otoman. Acestea ar fi avut rolul de a împiedica

² M. Malowist, *Les routes du commerce et les marchandises du Levant dans la vie de la Pologne au Bas Moyen Age et au début de l'époque moderne*, în *Mediterraneo e Oceano Indiano. Atti del Sesto Colloquio Internazionale di Storia Marittima 20—29 settembre 1972*, Firenze, 1970, p. 171—174; H. Inalcik, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300—1600*, Londra, 1973, p. 129. Vezi prevederile incluse în ahdnameul din 1598, Arhivele Statului, București, Microfilme Polonia, rola 1, cadru 124: „Și cînd se va constata că domnul Moldovei și moldovenii au păgubit țara craiului și pe oamenii săi să pună la loc din porunca mea împărătească (ceea ce au păgubit). Și dacă craiul și oamenii săi vor pricinui stricăciuni tătarilor și moldovenilor, oamenilor și țării lor, atunci și ei să pună la loc (ceea ce au păgubit)”; vezi și intervențiile lui Ștefan Tomșa la Stanislas Chmielecki, I. Sulkowska, *Not documente privind relațiile româno-polone în perioada 1589—1622*, „Studii”, 6/1959, p. 100.

³ Cf. I. Corfus, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în „Revista de istorie”, tom. XXVIII (1975), nr. 4, p. 532.

⁴ Avea doar intenția să participe activ la acest comerț oriental, iar Zamosk, posesiunea sa, trebuia să constituie punctul de plecare al noului drum de negoț (N. Iorga, *Polonais et Roumains, Relations politiques, économiques et culturelles*, București, 1921, p. 54).

⁵ Pentru concepția lui Zamoyski și a lui Sigismund al III-lea despre rolul Moldovei în asigurarea stăpînirii unor teritorii polone, vezi E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. I, supl. II, nr. CLXXXIII, p. 359; A. Papiu Ilarian, *Thesauru de monumente istorice*, vol. III, p. 56, 58; B. P. Hașdeu, „Arhiva istorică a României” 1867, p. 42: „care ne serveau de perdea și de scut contra păgînilor”.

⁶ N. Iorga, *Polonais et roumains*, p. 54.

⁷ K. Lepszy, *Zentralisation und Suveranität Polens im 16. Jahrhundert, La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, p. 419.

ciocnirile de frontieră aminând astfel izbucnirea unui conflict pînă în momentul în care Polonia ar fi fost pregătită pentru asemenea luptă⁸.

În împrejurările în care raportul de forțe din bazinul carpato-dunărean începuse să se modifice în favoarea Habsburgilor⁹, iar Țările române să se transforme în 1594—1595 în vremea lui Mihai Viteazul într-un centru de sprijin al luptei antiotomane, cancelarul polon a făcut toate eforturile pentru a împiedica instaurarea unei dominații otomane în această regiune. Jan Zamoyski a luptat pentru a împiedica intrarea Poloniei în Liga antiotomană¹⁰ și pentru a stăvili expansiunea habsburgică în Țările române. Acțiunea sa a urmărit eliminarea pericolului unei ocupații turcești și a izbucnirii războiului cu Imperiul otoman.

Astfel, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, politica dusă de Polonia față de Imperiul otoman nu era decît o componentă a celei anti-habsburgice a cancelarului Zamoyski¹¹. Planul și măsurile adoptate vizau instaurarea dominației polone la Dunăre și la Marea Neagră prin instalarea candidaților săi, urmărind să evite totodată izbucnirea unui conflict deschis între Rzeczpospolita și Habsburgi.

În concepția sa politică referitoare la Bazinul Dunării, socotit și limită extremă a expansiunii polone¹², Zamoyski se putea folosi de războiul dintre Habsburgi și Imperiul otoman (1593—1606). În această situație Țările române și în special Moldova concepută ca bastion al Poloniei¹³ dobîndeau un rol esențial în stabilirea unui echilibru politic între Polonia și Imperiul otoman. De aceea, Zamoyski împreună cu alți nobili poloni¹⁴ insistau asupra necesității instaurării dominației Poloniei asupra Moldovei invocînd în primul rînd ca argumente istorice și juridice, tratatele păstrate în arhiva regală¹⁵. În ciuda eforturilor depuse, planul său a fost paralizat de adversarii politici și abia la seimul din 1592, cancelarul a obținut libertatea de a interveni la Dunărea de jos¹⁶.

Înlăturarea dominației otomane asupra Moldovei în urma răscoalei lui Aron Vodă (noiembrie 1594) și acțiunea principelui Sigismund Báthori

⁸ I. Makurek, *Zapás Polska a Habsburku o pristup k Cernemu Mori na Sklonku 16. Stol.* (Lupta Poloniei cu Habsburgii pentru accesul la Marea Neagră la sfîrșitul secolului al XVI-lea), Praga, 1931, p. 150—151.

⁹ Pentru o mai bună înțelegere a acestei probleme vezi recent Ștefana Simionescu, *Țările române și începutul politicii răsăritene antiotomane a Imperiului Habsburgic (1526—1594)*, în „Revista de istorie”, tom. XXVIII (1975), nr. 8, p. 1197—1214.

¹⁰ Pentru politica de apropiere a Poloniei de Austria la începutul secolului al XVII-lea, K. Lepszy, *op. cit.*, p. 421—422 și pentru contracararea acestei politici vezi I. Corfus, *Intervenția polonă în Moldova...*, p. 527.

¹¹ J. Makurek, *op. cit.*, p. 152.

¹² I. Corfus, *Correspondență inedită asupra relațiilor între Mihai Viteazul și Polonia*, Cernăuți, 1935, p. 6.

¹³ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, supl. I, nr. CLXXIV, p. 340—341; D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, „Studii și cercetări științifice”, 2 1957, p. 327.

¹⁴ C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei 1387—1432*, „Revista istorică română” X 1940.

¹⁵ N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, Ed. St. Petia. București, 1912, p. 582; E. Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CCLXVI, p. 504; N. Buta, *I Raggiugli di Claudio Rangoni Vescovo di Reggio Emilia e Nunzio din Polonia dal 1599—1605*, „Diplomatarij Italianum” 1 1925, p. 289.

¹⁶ *Historia Polski*, vol. 1—2, Varșovia, 1957, p. 506—507; I. Corfus, *Jurnalul expediției polone în Moldova în 1595*, în „Revista Arhivelor”, 2 1970, p. 525.

de a impune un candidat propriu în persoana lui Ștefan Răzvan, reprezentau, în contextul general al luptei antiotomane dusă de Mihai Viteazul, o amenințare gravă pentru politica preconizată de Jan Zamoyski.

Intervenția Porții pentru restabilirea dominației sale în Moldova. Problema încorporării Țărilor române la imperiul otoman nu se punea pentru prima oară în 1595 în legătură cu atacul lui Mihai Viteazul. Era un proiect al lui Sinan pașa după cum rezultă din „povestirea” lui Nichifor Dascălul care precizează că : „Sinan pașa îl ațîța pe sultan împotriva lui Aron ca mazilindu-l să pună doi cîrmuitori turci în Țările române”¹⁷. De asemenea se arată în cronica lui Ibrahim Pecevi că în vremea expediției împotriva cetății Veszprém, Sinan pașa și-ar fi exprimat intenția de a ataca Țara Românească după încetarea acțiunilor militare din Ungaria¹⁸.

În urma evenimentelor din ultimele luni ale anului 1595, planul marelui vizir de a încorpora Țara Românească și Moldova la imperiul otoman prin desemnarea unor beylerbei fusese conceput ca parte integrantă a ofensivei generale ce trebuia să aibă loc în primul rînd în Ungaria¹⁹.

Suprimarea formală a autonomiei de care se bucuraseră Țările române a avut loc încă înaintea expedițiilor proiectate, printr-o decizie vizirală dată de Ferhad pașa la Edirne la 14 mai 1595 (5 ramazan 1003)²⁰ prin care Țara Românească și Moldova erau transformate în vilayete cîrmuite de beylerbey. În Țara Românească a fost numit Satîrgi Mehmet pașa, fost beylerbey de Anatolia, iar în Moldova, Geafer pașa, fostul guvernator de Șirvan. Se pare că s-a revenit asupra numirii celui din urmă de vreme ce misiunea ocupării Moldovei ca și joncțiunea cu armata lui Sinan pașa fuseseră încredințate hanului Gazi Ghirai al II-lea, care trebuia să-l instaleze în Moldova pe sangeacbeyul de Bender, Ahmed, ce se intitulase beylerbey al acestui vilayet încă înainte de a trece hotarele țării²¹.

Zamoyski cunoștea planul de instaurare a unei dominații otomane directe, întrucît primise informații în legătură cu unele detalii privind Țara Românească chiar din partea lui Mihai Viteazul, care declarase solului polon Lubieniecki că otomanii urmăreau să ocupe capitala țării, să o întărească și să așeze acolo un pașă, urmînd să facă la fel la Iași „scaunul Moldovei”²². În afară de aceste vești cancelarul polon a primit solii succesive din partea lui Ștefan Răzvan, din partea lui Mihai Viteazul ca și una din partea lui Sigismund Báthory pentru a se alătura luptei anti-

¹⁷ N. Iorga, *Nichifor Dascălul, Exarh patriarhal și legăturile lui cu țările noastre (1580—1599)*, „Analele Acad. Rom. Mem. Secț. ist.” s. II, t. III, p. 1—18

¹⁸ I. Pecevi, *Tarih*, Istanbul 1283/1866—7, vol. II, p. 165.

¹⁹ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XII, nr. LXXIX, p. 34.

²⁰ I. Pecevi, *op. cit.*, p. 168, Kâtip Celebi, *Fezleke-i Tarih*, Istanbul, 1286/1869, vol. I, p. 50, N. Na'ima, *Tarih*, Istanbul 1283/1867—8, vol. I, p. 121. Încă în vremea viziratului lui Ferhad pașa s-a trimis în Crimeea un sol cu daruri și cu porunca de a devasta Moldova pentru a se uni apoi cu armata otomană la București; Abdul Kadir, *Tarih*, Codex Mixt 130, Österreichische National Bibliothek, Arhivele Statului București, Microfilme Austria, rola 2, cadru 34; ordin reinnoit la 29 șevval 1003/7 iulie 1595 cu [prilejul desemnării lui Sinan pașa sedar al oștirii îndreptate împotriva Țării Românești, Mühimme Defterleri nr. 73, Microfilme Turcia rola 21, cadrele 696, 704.

²¹ I. Corfus, *Jurnalul expediției polone în Moldova*, p. 538.

²² Cl. Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento*, „Diplomatarium Italicum”, 1/1925, p. 398.

otomane²³. Toate aceste cereri au întâmpinat un refuz categoric datorită planului lui Zamoyski de a scoate Moldova din liga antiotomană și de a-i împingea o orientare politică filo-polonă.

Pericolul intrării iminente a otomanilor în Moldova a impus convocarea senatului polon pentru a se discuta măsurile ce trebuiau adoptate. Mai mulți nobili în frunte cu Zamoyski, temându-se de urmările grave ale perturbării echilibrului existent și ale unei eventuale dispariții a statului tampon reprezentat de Moldova, au insistat asupra necesității unei acțiuni militare în această țară. Expediția avea scopul de a împiedica o intervenție osmană și mai ales tătară²⁴ fără însă a dezlănțui un război cu Imperiul otoman. Dealtfel, ocuparea Moldovei de către Zamoyski, precipitată de luptele de la Dunăre ca și de înaintarea hanului tătar reprezenta o inițiativă politică a Poloniei realizată de marele hatman cu sprijinul și cu colaborarea regelui Sigismund al III-lea, acțiune atestată și de conținutul unui document publicat recent²⁵. Unii contemporani îi confereau, ca și înscăunării lui Ieremia Movilă, un sens strategic și politic de menținere a unui stat tampon.

Planul acesta însemna în primul rînd stăvilirea luptei antiotomane și readucerea Moldovei în sistemul de alianțe al Imperiului otoman²⁶ pentru a evita transformarea ei în vilayet; era și un act de instaurare a dominației polone, de întărire a poziției sale în cadrul relațiilor cu otomanii.

Dar expediția polonă în Moldova ca și numirea în domnie la 25 august/4 septembrie 1595, în fața întregii oști la sud de satul Tabăra pe Prut, a lui Ieremia Movilă²⁷ de către Jan Zamoyski nu putea să nu atragă riposta cuvenită din partea forțelor otomane însărcinate să ocupe această țară în numele sultanului. Cancelarul Jan Zamoyski a ales această soluție după deliberări îndelungate fiind silit de împrejurări. „Multă vreme ne-am sfătuit asupra acestui lucru, apoi graba ne-a împins să i-l dăm pentru a nu sta mai multă vreme fără domn”²⁸.

Singura modalitate de a împiedica asemenea eventualitate era, în concepția cancelarului, inițierea imediată a unor tratative²⁹ cu comandantul general al armatei otomane îndreptate împotriva Țărilor române. Scopul misiunii încredințate lui Nichifor Dascălul, solul domnului Moldovei și al cancelarului Jan Zamoyski la Sinan pașa, era dobîndirea unei recunoașteri a schimbărilor petrecute în Moldova. El trebuia să-l convingă

²³ I. Corfus, *Intervenția polonă în Moldova...*, p. 528; C. Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele elaborării planului de dobîndire a Moldovei în Mihai Viteazul Culegere de studii*, București, 1975, p. 53.

²⁴ Interpretare dată de Avvisi și de raportul bailului Veneției la Istanbul; A. Isopescu, *op. cit.*, nr. 74, p. 470, E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/2, nr. CLXXII, p. 209.

²⁵ I. Corfus, *op. cit.*, p. 530.

²⁶ Idem, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1937, p. 13–18, 212–213; idem, *Jurnalul expediției polone în Moldova*, p. 530, vezi relația inedită de la Archivum Glowne AKT Dawnych Arhiva Zamoyski, 128 AAA – 32; deși în istoriografia polonă s-a considerat și se mai consideră încă această expediție ca fiind o acțiune întreprinsă doar din inițiativa lui Zamoyski fără a avea încuviințarea regelui, teză însușită și de unii istorici români, P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București 1936, p. 135–7, N. Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, București, 1940, vol. V, p. 375.

²⁷ C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 53.

²⁸ I. Corfus, *Intervenția polonă*, p. 530.

²⁹ I. Corfus, *Jurnalul expediției polone...*, p. 537.

pe pașă de necesitatea confirmării de către sultan a noului domn și în consecință a trimiterii însemnelor domniei³⁰. În realitate, Nichifor Dascălul nici nu l-a putut determina pe Sinan să oprească intrarea hanului în Moldova — ca să nu mai vorbim de pretinsa sa solie la Gazi Ghirai al II-lea și de medierea unei înțelegeri între Ieremia Movilă, Zamoyski și tătari³¹. Dealtfel otomanii nu puteau renunța la o ocupare a Moldovei tocmai în momentul când ocupaseră Țara Românească și o transformaseră în vilayet. Fără îndoială că Sinan pașa a înștiințat Poarta de acțiunea lui Zamoyski și de obiectul soliei protosinghelului Nichifor.

Numai când ocupația otomană din Țara Românească a fost zădărnicită de contraofensiva lui Mihai Viteazul, iar acțiunea tătară din Moldova a fost neutralizată de prezența trupelor polone, Sinan a găsit de cuviință să reia legătura cu hatmanul polon și cu Ieremia Movilă. Dealtfel la data la care sosise Nichifor în tabăra polonă se ajunsese la un acord între tătari și poloni și avusese chiar loc retragerea oștii hanului³². Era firesc ca într-un moment favorabil aplicării planului de incorporare a Țărilor Române la Imperiul otoman (septembrie 1595), Ieremia Movilă să nu poată obține o renunțare la expediția tătarilor în Moldova, acțiune de mare importanță pentru Sinan pașa. Dacă intervenția tătară avea același scop cu acțiunea lui Sinan pașa din Țara Românească, ea s-a transformat în condițiile intervenției lui Zamoyski, într-o luptă pentru înlăturarea dominației polone din Moldova³³. Astfel, cancelarul a inițiat în același timp tratative cu hanul Gazi Ghiray al II-lea ca și cu sangeakbeyul de Bender care îndreptându-se spre riul Bic, spre tabăra polonă, împrăștiase scrisori pentru ca boierii moldoveni să vină la oastea lui să i se închine ca unui adevărat domn.

Tratatul purtat de Ahmed sangeacebei de Bender, noul pașă al Moldovei, cu polonii încă înaintea intrării sale în țară³⁴ ca și promisiunile făcute de Saban Pașa, însărcinat cu fortificarea Brăilei, de a interveni la hanul tătar pentru numirea lui Ieremia Movilă³⁵, nu au putut rezolva rivalitatea celor două puteri pentru a-și instaura dominația în această regiune. Intervenția lui Gazi Ghirai în Moldova pentru a-l instala pe Ahmed sangeakbeyul de Bender, ce trebuia să fie urmată de o joncțiune a oștii sale cu cea a lui Sinan pașa, a fost zădărnicită de rezistența opusă de Ján Zamoyski la Țuțora.

³⁰ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. III/1, nr. LIII, p. 491, vol. IV/2, nr. CLXIX, p. 207. M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, *Călători străini despre Țările române*, București, 1971, vol. III, p. 484.

³¹ Meritele ce și le atribuia în pledoaria la procesul intentat în 1597 sînt infirmate de realitatea consemnată în jurnalul expediției polone din 1595. Pentru confruntare, N. Iorga, *Nichifor dascălul, exarh patriarhal: legăturile lui cu Țările noastre*, p. 17 și I. Corfus, *op. cit.*, p. 545.

³² Sosește la 25 octombrie, iar tătarii se retrăseseră la 23 ale aceleiași luni.

³³ Cronicile interne ca de altfel și izvoarele polone insistă asupra acestui aspect, M. Costin, *op. cit.*, p. 7, N. Costin, *op. cit.*, p. 216; R. Heidenstein, *op. cit.*, p. 319.

³⁴ Detalii asupra desfășurării lor la I. Corfus, *op. cit.*, p. 537–539 și idem, *Intervenția polonă în Moldova*, pentru atitudinea sangeakbeyului de Bender față de numirea lui Ieremia Movilă, R. Heidenstein, *op. cit.*, p. 319; Cl. Isopescu, *Alcuni documente inedite della fine del cinquecento*, nr. 46, p. 432–433; afirmațiile cuprinse în unele cronici osmane după care hanul ar fi cerut sultanului Moldova pentru un emir tătar abia în momentul intrării în această țară nu corespund realității, I. Pecevi, *Tarih*, vol. II, p. 174, Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Tarih*, Istanbul, 1286/1869, vol. I, p. 62.

³⁵ R. Heidenstein, *op. cit.*; scrisoarea sa către I. Movilă la Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 432.

Ciocnirea celor două armate de la 19—21 octombrie ce reprezintă doar simple hărțuiri fără rezultat ³⁶ a impus o soluționare politică și diplomatică a dominației celor două state asupra Moldovei. De altfel, Zamoyski, care dispunea de un corp de oaste mic ca număr, a urmat sfatul primit de la regele Sigismund al III-lea Wasa și de la senatori de a nu antrena Polonia într-un război cu otomanii ³⁷. Cancelarul polon socotea ca fiind mai avantajoasă o înțelegere cu Imperiul otoman în condițiile instaurării suzeranității polone asupra Țărilor Române. Acțiunea polonă care nu fusese lipsită de efect asupra ocupației din Țara Românească, coincidea însă cu interesele imperiului lui Mehmed al III-lea fiind îndreptată în primul rând împotriva Habsburgilor. Aceasta explică și rapiditatea cu care s-au desfășurat tratativele osmano-polone.

Astfel, numai în decurs de patru zile a avut loc un schimb susținut de scrisori și soli între tabăra polonă și cea tătară. Hanul Gazi Girai și chiar sangeac-bey de Tighina Ahmed nu s-au opus soluției propuse de poloni care scotea Moldova din coaliția antiotomană. De altfel, aprecierile lui Stanislas Chanski ni se par a fi concludente în acest sens: „(sultanul) este gata să întărească pactul ca și cum numai Măria Sa Regele ar ține să se împace cu împăratul creștin și cu toată creștinătatea” ³⁸.

Pe de altă parte, se pare că Ahmed, sangeacbeyul de Bender, nu a ținut în mod deosebit să devină beylerbey al Moldovei de vreme ce încă înaintea luptelor se declarase mulțumit cu înscăunarea lui Ieremia Movilă ³⁹ și încercase chiar să negocieze o înțelegere între poloni și otomani. Astfel el a fost principalul mediator al convenției încheiate la 22 octombrie 1595 între reprezentanții sultanului și ai regelui Poloniei, fapt pentru care a cerut ulterior lui Sigismund al III-lea să intervină la Istanbul pentru a dobîndi pe viață funcția de sangeacbey de Silistra ⁴⁰. Fără îndoială că în desfășurarea tratatelor polono-tătare interesul cel mai mare îl avea Ieremia Movilă și era firesc deci ca acesta să contribuie la realizarea unei înțelegeri ⁴¹.

Dacă domnul nu a participat direct la tratative fiind considerat vasal polon, el a încercat să stabilească relații directe cu hanul tătar.

³⁶ Descrierea la I. Corfus, *op. cit.*, p. 540—542, aprecierea rezultatului la R. Popescu, *Istoriile Domnilor Țării Românești*, București, ed. C. Grecescu, 1963, p. 75.

³⁷ I. Corfus, *Intervenția polonă în Moldova*, p. 529.

³⁸ I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 217.

³⁹ Idem, *Jurnalul expediției polone în Moldova*, p. 538, referiri la renunțarea sa la rangul de beylerbey al Moldovei, Microfilme Polonia rola 1 cadru 217, scrisoarea lui Ahmed sangeacbey de Silistra către regele Sigismund al III-lea de la 15 decembrie 1597: „Înainte de aceasta pe cînd robul acesta era sangeacbey de Bender, domnul Moldovei s-a răscolit. După ce am fost numit beylerbey al susnumitei țări și cînd a fost adus domnul Ieremia de către puternicul crai cu intenția de a se face un serviciu mării sale padișahului lumii pentru înlăturarea răscoalei, atunci acest rob a renunțat la beylerbeylic pentru a aduce servicii atît mării sale padișahului lumii cît și mării sale craiului”. De asemenea, la tratative a participat și Ali Bey, C. Orhonlu, *Telhisler (1597—1606)*, Istanbul, 1970, doc. 16, p. 16, vezi și M. Maxim *Culegere de texte otomane*, fasc. I, București 1974, p. 84.

⁴⁰ Pentru acțiunea sa de mediere, *microfilm cit.*, cadru 210, detalii la I. Corfus, *op. cit.*, p. 540—543.

⁴¹ Pentru acțiunea sa *ibidem*, p. 538, 542—543, M. Costin, *op. cit.*, p. 8: „Și așea, cu nevoința lui Ieremia-Vodă, au statu între hanul și între Zamoyschii tractate, adecă legături de pace”... , M. Costin, *op. cit.*, p. 683—684.

Această misiune i-a fost încredințată logofătului Luca Stroici abia în momentul în care se aștepta ratificarea convenției de către Gazi Ghirai ⁴².

Stabilirea condominiului osmano-polon asupra Moldovei. — Ce semnificație reală avea convenția de la Tuțora? Incapacitatea manifestată de cele două puteri de a-și instaura dominația printr-o victorie militară a impus adoptarea unei soluții de compromis, prin istaurarea unui condominium osmano-polon, deci o dublă subordonare a Moldovei.

Domnul instalat de poloni urma să-și primească confirmarea împreună cu însemnele puterii în schimbul îndeplinirii obligațiilor sale de supus al sultanului ⁴³.

În condițiile în care ocuparea Țării Românești sfârșise printr-un dezastru, iar Imperiul otoman avea de făcut față războiului cu Austria și cu Iranul, înțelegerea de la Tuțora însemna chiar un succes în sensul limitării geografice a luptei antiotomane. Rolul Poloniei în menținerea dominației otomane în această regiune era recunoscut de însuși sultanul Mehmed al III-lea ⁴⁴.

Acțiunea lui Zamoyski în Moldova s-a bucurat de o astfel de considerare la Poartă încît curierul polon și însoțitorii săi au fost primiți la începutul anului 1596 de către sultan ⁴⁵.

Dacă acesta dobîndise astfel o victorie diplomatică și politică, hanul Gazi Ghirai a obținut în schimb, pentru renunțarea la pretențiile sale ca și pentru intervenția sa la Istanbul în favoarea lui Ieremia Movilă, un câștig imediat, de natură teritorială. Cedarea celor șapte sate hănești ⁴⁶ de către domn reprezenta o încălcare a autonomiei de care se bucura Moldova în cadrul relațiilor sale cu Imperiul otoman și în consecință știrbirea hotarelor sale. Fără îndoială că înțelegerea separată a lui Ieremia Movilă cu hanul Gazi Ghirai avusese ca rezultat nu numai dobîndirea unor teritorii și a unui dar anual de cîteva mii de cîntare de miere, ci și a unor daruri însemnate. Profitînd de situația în care se afla domnul Moldovei, atît hanul cît și unele pașale de la hotare transformaseră sistemul lor de informații într-o sursă de câștig: „Rară este săptămîna în care să nu sosească la domnia sa voevodul ba cu o știre, ba cu alta, după obiceiul dat al țărilor aceluia, ca numai să capete ceva, unii din porunca hanului, alții din partea pașalelor dînd de știre despre steag pe care nu-l avem încă pînă acum” ⁴⁷.

Reglementarea definitivă a problemei Moldovei trebuia să se realizeze prin obținerea unei ratificări de către sultan a înțelegerii polono-

⁴² Pentru primirea solului și atitudinea hanului vezi I. Corfus, *op. cit.*, p. 543.

⁴³ Textul polon al convenției de la Tuțora la E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, supl. II, nr. CLXXXII, p. 354, versiune latină la N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 146-147, M. Costin, *op. cit.*, p. 9, N. Costin, *op. cit.*, p. 583-584, vezi și scrisoarea lui Zamoyski către Sinan pașa, E. Hurmuzaki *op. cit.*, nr. CLXXXV, p. 366.

⁴⁴ Scrisoarea sa către regele Poloniei. P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 33: „În vremea tulburărilor din țara Moldovei ați făcut toate stortările, cu sfat și cu ajutor pentru păstrarea vechii prietenii și a alianței neschimbate”.

⁴⁵ I. Corfus, *Luptele lui Mihai Viteazul cu turcii*, în *vol. cit.*, p. 154.

⁴⁶ M. Costin, *op. cit.*, p. 9.

⁴⁷ I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 223.

tătare. Demersurile diplomatice întreprinse la Istanbul⁴⁸ în acest scop cît și pentru confirmarea lui Ieremia Movilă au fost rodul unei acțiuni comune moldovene, tătare și polone în cadrul cărora Ahmed, sangeacbeyul de Bender, a avut un rol însemnat. Fără îndoială că acțiunea hanului și a lui Sigismund al III-lea de a garanta pentru noul domn ca și promisiunea plății unui haraci de 30 de poveri de aspri trebuie să fi constituit elementul decisiv în obținerea unui răspuns favorabil⁴⁹. Astfel se explică și primirea deosebită de care s-au bucurat la Istanbul, în noiembrie 1595, solii lui Ieremia Movilă, însoțitorii lui Ahmed pașa⁵⁰.

Era firesc deci ca demersurile soliei polone, întreprinse pe un teren atît de prielnic, să fi avut rezultatul dorit, — dovadă interpretarea dată de sultan numirii lui Ieremia Movilă în Moldova⁵¹. Dar și aceasta în ciuda demersurilor făcute de Stanislas Golski și a solilor moldoveni din inițiativa lui Ieremia Movilă de a obține nu numai recunoașterea pretențiilor Poloniei asupra Moldovei ci și o serie de prevederi care să apere țara și hotarele sale⁵². Importanța menținerii și consolidării relațiilor tradiționale cu Polonia l-a determinat pe Mehmet al III-lea să recunoască și să întărească tratatul încheiat⁵³ cu prilejul soliei lui Stanislas Golski la Istanbul (1597).

În aceste împrejurări i s-a trimis lui Ieremia Movilă beratul de numire⁵⁴ împreună cu toate însemnele puterii, misiune încredințată la 28 noiembrie 1595 aceluiași Ahmed pașa⁵⁵. Pe de altă parte unele cercetări recente precizează că recunoașterea de către otomani a lui Ieremia Movilă ca domn al Moldovei a avut loc la 25 decembrie 1595⁵⁶.

⁴⁸ Intervenție cerută în primul rînd de Ieremia Movilă ca și de Zamoyski, E. Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CXC, p. 374, nr. CLXXXIII, p. 359, idem, vol. III/1 nr. LVI, p. 496.

⁴⁹ M. Selânikî, *Tarih*, manuscris Nur-u Osmaniye, Microfilme Turcia, rola 35 cadru 242: „Cînd acestea au fost făcute arz, cererea lor a fost aprobată printr-un hatt-i humayun și s-a dat firman pentru numirea lui Ieremia cel mai sus pomenit ca voievod al Moldovei cu condițiile mai sus amintite. Potrivit legii i s-a trimis burcă și steag și buzdugan. . .” H. D. Siruni, *Mărturie armeneshi despre români: Aron Vodă, Răzvan Vodă și Eremia Vodă*, „Analele Academiei Române” Mem. secț. ist., ser. III, tom. XX, p. 11.

⁵⁰ I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 217: „Nici cînd n-au fost la Poartă soli mai bine primiți ca dinșii, ducînd această veste a înțelegerii noastre cu ei. Pe Ahmed pașa care a fost trimis cu ei de către han cu acest contract dîndu-le știre ce fel de voievod e pus în scaun, de către cine, în ce fel și pentru care pricini, a și poruncit să se pună pe el 3 haine țesute în aur. . .”

⁵¹ Scrisoarea sa către Sigismund al III-lea la E. Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CCX, p. 411: „fără a disprețui și fără a trece cu ușurință peste cererea voastră noi i-am dat mai sus pomenitului Ieremia țara amintită și i-am trimis steagul făcînd-o pentru voi”.

⁵² I. Corfus, *Intervenția polonă în Moldova*, p. 534.

⁵³ Obiectul soliei la R. Heidenstein, *op. cit.*, p. 344, pentru atitudinea sultanului vezi Microfilme Polonia rola 1 cadru 206, scrisoarea sa din 1–10 noiembrie 1597: „Deoarece și în anul trecut în vremea tulburărilor din Moldova ne-ai ajutat îndeplinind multe slujbe, vrei acum reinnoirea ahdnameului reinnoit de către tatăl meu Murad han-locul să-i fie în rai, bucură-se de mila celui ce înțelege și iartă totul — și (vreți) numirea voevodului pus de voi în Țara Moldovei care să trimită la poarta fericirii mele haraciul în întregime pe un an în urmă, așa cum se trimitea din vechime din Țara Moldovei. . .”

⁵⁴ M. Costin, *op. cit.*, p. 9, hatiserif la p. 18, N. Costin, *op. cit.*, p. 584. Cronicarii atribuie acestui act calitatea de a-i fi acordat domnia pe viață cu drept de moștenire pentru urmașii săi. Acesta a constituit argumentul principal pentru pretențiile descendenților săi la scaunul Moldovei; vezi și atitudinea regelui Poloniei în această privință la I. Miculescu-Prăjescu, *New Data Regarding the Installation of Movilă Princes*. „The Slavonic and East European Review”, vol. XLIX (1971), p. 217.

⁵⁵ M. Selânikî, *microfilm cit.*, cadru 242, E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. III/1 nr. LVII, p. 497, vol. IV/2 nr. I, p. 69, nr. CLXXXIII, p. 210.

⁵⁶ C. Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul*. . . , p. 56.

Dacă menținerea unor raporturi bune cu Imperiul otoman depindea în primul rînd de achitarea integrală și la data stabilită a haraciului Moldovei⁵⁷, problema se complica în ceea ce privește relațiile lui Ieremia Movilă cu Polonia. Instalarea noului domn în Moldova (septembrie 1595) se datorase nu numai situației sale economice și sociale, legăturilor de rudenie cu nobilimea polonă sau primirii cetățeniei polone⁵⁸, ci și unei înrudiri îndepărtate cu Alexandru Lăpușneanu⁵⁹. El trebuia — așa cum o demonstrează jurămintele de supunere prestat regelui Sigismund al III-lea în 1595 și apoi în 1600 — să devină un vasal fidel care să slujească cu credință interesele Poloniei în această regiune.

Ni se pare deosebit de interesantă evoluția relațiilor sale de vasalitate, reflectată de textul jurămintelor prestate. Dacă în primul act ce cuprindea o serie de obligații reciproce ca și promisiunea domnului de a sprijini clerul catolic, Moldova era socotită ca o țară aparținînd Poloniei și cu care avea să se unească⁶⁰, condițiile impuse în 1600 de Jan Zamoyski duceau la subordonarea efectivă, știrbind autonomia țării. Se încăleca astfel competența domnului și sfatului țării, dreptul de a judeca după legile țării pe nobilii poloni, posesori de bunuri imobile în Moldova⁶¹. Ieremia Movilă era obligat să trimită soli la dieta anuală de la Varșovia⁶² și să vegheze în primul rînd la menținerea păcii și a relațiilor de bună vecinătate dintre Polonia și Imperiul otoman⁶³.

Instalat ca reprezentant al intereselor regelui Poloniei în Moldova⁶⁴, căruia îi prestase jurămint, Ieremia Movilă a fost investit domn de către Sigismund al III-lea numai după obținerea beratului de domnie⁶⁵. Aparent, domnul așezat în Moldova ca vasal polon trebuise să devină supusul sultanului și numai după aceea și supusul regelui. Situația sa de dublu vasal era caracterizată în primul rînd printr-o dublă investitură ca și de plată haraciului către Poartă și a unei sume de bani către regele Poloniei care în urma hotărîrii lui Zamoyski, atinsese în 1600 un quantum de 1600 de ducați⁶⁶. Spre deosebire de achitarea haraciului către Poartă — de

⁵⁷ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I, supl. II, nr. CCX, p. 411, 412.

⁵⁸ A. Mesrobeanu, *Rotul politic al Movileștilor pînă la domnia lui Ieremia Vodă*, „Cercetări istorice” 1/1925, decretul de naturalizare în Polonia la E. Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CLXV, p. 326; alegerea sa s-a datorat și popularității de care s-a bucurat Ieremia Movilă. vezi I. Miculescu-Prăjescu, *op. cit.*, p. 218.

⁵⁹ N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, București, 1940, vol. V, p. 373, ascendența domnească a lui Ieremia Movilă reiese și din analiza proclamației lui Zamoyski întreprinsă de I. Miculescu-Prăjescu, *op. cit.*, p. 229 prin Maria Movilă fiica lui Petru Rareș; această ascendență domnească este consemnată și de cronicile osmane, vezi M. Selänki, *microfilm cit.*, cadru 242: „Ei se roagă să fie numit domn potrivit legii supusul nemusulman Ieremia care este de origină beyzade”.

⁶⁰ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CLXXVI, p. 345: „noi vom trimite îndată solie la Măria sa pentru a arăta această supunere astfel că Măria sa să binevoiască să ne ia sub aripa protecției sale ca supuși și ca ea să unească pe veci această țară cu Coroana”, vezi și vol. III/1, nr. XLVIII, p. 485.

⁶¹ *Ibidem*, vol. I, supl. II, nr. CCCLXIII, p. 647.

⁶² *Ibidem*, nr. CCXI, p. 413, nr. CCXXXIV, p. 445, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, nr. 16, p. 44.

⁶³ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CLXXVI, p. 345, vol. III 1, nr. XLVIII, p. 485.

⁶⁴ Discursul lui Zamoyski către domn, Melchisedec, *Relațiuni istorice despre Țerile române din epoca de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui al XVII-lea*, București, 1882, p. 24.

⁶⁵ La 25 martie 1595, text la Th. Codrescu, *Uricariul*, Iași, 1862, vol. V, p. 278 tratat ce reflectă autonomia țării, N. Iorga, *Polonais et roumains*, p. 57.

⁶⁶ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, supl. II, nr. CCCLXIII, p. 647, remarci contemporane despre plata unui tribut dublu. I. Maćurek, *Zapisk Polaka a Habsburku*, anexa XI, p. 175.

care Moldova urma să fie scutită conform intervențiilor lui Sigismund al III-lea la Istanbul — această sumă nu era trimisă în mod regulat la Varșovia și uneori avea o valoare diferită de cea pretinsă domnului ⁶⁷. Astfel Ieremia Movilă era considerat un adevărat vasal al Poloniei nu numai pentru că i se pretindea „tribut” ci și pentru faptul că trebuia să suporte cheltuielile legate de ocuparea militară a țării ⁶⁸.

Domnul a fost silit să accepte aceste condiții deoarece alianța cu Polonia era, în concepția sa, singura cale de a-și păstra domnia și de a salva, în limitele posibile, autonomia țării. Și aceasta depindea în primul rînd de cursul urmat de relațiile dintre cele două puteri europene în cadrul cărora domnul Moldovei juca un rol important.

După cum îi mărturisise și lui Zamoyski, Ieremia Movilă era mult mai apropiat de poloni decît de otomani, de care îl legau atît interesele sale cît și orientarea sa politică și era firesc deci ca împreună cu aparatul său diplomatic și cu sistemul său de informații să se pună în slujba Rzeczpospolitei.

În ciuda comunității de interese politice cu Polonia ca și a condițiilor de vasalitate ce îi fuseseră impuse, domnul a încercat să depășească rolul de instrument docil pe care i-l destinase Jan Zamoyski. Astfel în cadrul acțiunilor menite să apere autonomia și liniștea țării, se înscriu intervențiile aproape amenințătoare ale domnului pentru retragerea din Moldova a mercenarilor poloni ⁶⁹ a căror prezență avea consecințe economice și sociale grave ⁷⁰, cererea insistentă a restituirii cetății Hotin ⁷¹ ca și politica sa religioasă ⁷² de sprijinire a comunității ortodoxe din Liov.

Abilitatea lui Ieremia Movilă de a asigura menținerea unui echilibru între Polonia și Imperiul otoman a contribuit nu numai la adoptarea la Istanbul a unor măsuri de consolidare a domniei sale ci și la transmiterea unor asigurări date regelui Sigismund al III-lea în această privință ⁷³.

Rolul Moldovei de stat tampon între cele două puteri, consemnat în tratatul de pace (ahdname) turco-polon reinnoit la 4 august 1598 de sultanul Mehmed al III-lea, trebuia asigurat în primul rînd de către domn. Încrederea de care ajunsese să se bucure ca și intervențiile sale diplomatice explică includerea în acest ahdname a unor prevederi referitoare la domnia sa pe viață în Moldova și la dreptul de succesiune al urmașilor săi. Acest

⁶⁷ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 51.

⁶⁸ Pentru problema achitării „tributului” în 1602, I. Corfus, *Documente polone*, p. 216, E. Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. VIII, p. 13, nr. XXIV, p. 39—40.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. IV/2, nr. CCXLV, p. 270, vol. I, supl. II, nr. CXCIV, p. 383, vol. II, supl. II, nr. XLVII, p. 79, LXXIV, p. 135, CLXIII, p. 328, 336.

⁷⁰ Pericolul unei răscoale, *ibidem*, nr. VIII, p. 13, nr. X, p. 16—17, nr. XI, p. 19—20.

⁷¹ *Ibidem*, nr. XCII, p. 176.

⁷² Pentru acțiunea de sprijinire a bisericii ortodoxe din Liov vezi *ibidem*, nr. XVI, p. 27—28, nr. 24, p. 39—40, nr. XCIII, p. 178, nr. CXLV, p. 284, nr. CLXVIII, p. 338, nr. CLXXIV, p. 346.

⁷³ M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 663; P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 11, p. 34—35.

act din 1598⁷⁴ și nu un tratat din 1595 sau 1599⁷⁵ a constituit ulterior argumentul principal invocat de fiii lui Ieremia Movilă pentru a-și susține dreptul la domnia Moldovei.

Ieremia Movilă nu era un simplu garant al condominiului polono-osman realizat în această regiune, sprijinitor al planului lui Jan Zamoyski de instaurare a dominației polone la Dunăre ca și al unei uniri dinastice a Țărilor române, Ieremia Movilă devenea inevitabil un dușman și un obstacol în calea politicii lui Mihai Viteazul. Chiar dacă cele două puteri — Imperiul otoman și Polonia — aveau tot interesul de a-l păstra în domnie, ele nu l-au sprijinit de la început din punct de vedere militar și financiar în lupta împotriva adversarului său din Țara Românească. Kapukehaya sa, Caraiman Aga, plecase în Moldova în martie 1600 fără să-și fi putut îndeplini misiunea principală: obținerea unui ajutor financiar de la otomani⁷⁶. Dealtfel problema resurselor financiare a jucat un rol determinat atît în alungarea lui Ieremia Movilă⁷⁷ din Moldova, cit și în reînscăunarea sa.

Intrarea lui Mihai Viteazul în Moldova și realizarea de către acesta a celei dintîi uniri politice a țărilor române, au marcat, cel puțin temporar, înlăturarea dominației otomane și influenței polone asupra acestui vechi teritoriu românesc. Această mare personalitate a istoriei românești, sublinia cu justețe tovarășul Nicolae Ceaușescu, „a intruchipat în chip minunat năzuințele celor trei țări românești spre unitate statală, pentru a putea face față năvălitorilor străini, oprîmării otomane, pentru a-și putea păstra ființa națională, pentru a putea deschide calea progresului și bunăstării”⁷⁸.

Unirea vremelnică a Țărilor române cu consecințele amintite, a impus necesitatea unei noi colaborări între cele două state, mai ales că era vorba de reinstalarea unui domn care încercase în 1597 să medieze pacea între Imperiul otoman și Austria⁷⁹. Dacă Jan Zamoyski a trebuit să ducă o luptă susținută împotriva adversarilor săi pentru a-l convinge pe rege de necesitatea recuperării Moldovei, otomanii au acordat de data aceasta fără întîrziere ajutorul cerut de Ieremia Movilă. Astfel reprezentantul său diplomatic, Caraiman Barbă Sură a reușit să primească nu numai un împrumut de 40.000 florini ungurești din vistieria Imperială⁸⁰, pentru

⁷⁴ *Microfilm citat*, cadru 214, 1007 muharrem gurre: „Și de vreme ce voievodul Moldovei Ieremia a fost credincios și corect trimițînd la timp la poarta fericirii mele an de an haraciul și supunîndu-se poruncilor ilustre trimise de la înaltul meu prag și de vreme ce a fost voievod în Țara Moldovei să i se dea domnia pe viață iar cînd va muri să se dea (domnia) fiului său”; referiri la acest ahname se face în 1606 de către marele vizir Derviş Mehmed pașa în telhisul adresat sultanului Ahmed I: „Prea puternice padișah, deoarece a murit domnul Moldovei Ieremia s-a dăruit domnia fiului său în conformitate cu ahnameul. . .” C. Orhonlu, *Telhisler*, p. 118, mențiuni și la E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/2, p. 71.

⁷⁵ N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, București, 1910, p. 156.

⁷⁶ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/2, nr. IV, p. 7, nr. CCXVII, p. 248.

⁷⁷ Explicația dată otomanilor în legătură cu înfrîngerea sa *ibidem*, nr. XIII, p. 22.

⁷⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, București, Edit. politică, 1969, p. 697.

⁷⁹ I. Corfus, *Luptele lui Mihai Viteazul cu turcii în lumina unor noi surse polone*, vol. cit., p. 159—161.

⁸⁰ Pentru personalitatea și activitatea sa din 1596, I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, nr. 16, p. 223—224; mărimea ajutorului otoman: 4 pungi de galbeni menționate în versiunea osmană și polonă a scrisorii marelui vizir Ahmed pașa către Sigismund al III-lea, 1600—1601, *microfilm cit.*, cadru 218: „Nerămîndu-i domnului Ieremia visterie cu care să plătească solda oastei și să-și procure muniții, din pricina tulburărilor din Moldova, am trimis 4 pungi de galbeni din visteria împărătească. . .”; P. P. Panajtescu, *Documente*, p. 142, în scrisorile

plata mercenarilor poloni, ei să obțină și sprijinul armatei conduse de Mahmud pașa, serdarul ținuturilor dunărene⁸¹. Acesta primise ordinul să se înțeleagă cu domnul Moldovei și cu cancelarul polon și să-i ajute în funcție de împrejurări.

De ajutorul bănesc otoman adus în Polonia pe „Cîmpia Dașovului”, pentru care Caraiman și-a primit răsplata cuvenită⁸², depindea și posibilitatea unei intervenții militare polone împotriva lui Mihai Viteazul. Astfel noua expediție a lui Zamoyski împreună cu reînscăunarea lui Ieremia Movilă reprezenta nu numai consolidarea — prin impunerea unor condiții mai grele de vasalitate — a dominației polone asupra Moldovei, ci în primul rînd restabilirea condominiumului osmano-polon consfințit de ahdnameul din 1598. Trimiterea unor noi însemne de domnie lui Ieremia echivala cu o ratificare a acțiunii hatmanului polon⁸³.

Acțiunea diplomatică a Poloniei pentru consolidarea dominației sale asupra Moldovei. — Înfrișgerea lui Mihai Viteazul urmată de instalarea în Transilvania ca și în Țara Românească a unor domni supuși, Sigismund Báthory și Simion Movilă, crea iluzia posibilității incorporării acestor țări la regatul Poloniei. Dar problema se punea în primul rînd pentru Moldova și trebuia rezolvată pe calea tratativilor cu Imperiul otoman, invocîndu-se drepturile istorice ale Coroanei polone și eforturile financiare și militare făcute pentru apărarea ei. Ceea ce părea esențial pentru consolidarea suzeranității Poloniei asupra Moldovei era renunțarea de către otomani la haraciul acestei țări, deziderat de altfel minimal în instrucțiunea primită în iulie 1600 de ambasadorul polon, Adrian Rembowski⁸⁴. Aceeași misiune a fost încredințată ulterior lui Christofor Kochanowski și însuși regele Sigismund al III-lea a adresat sultanului o scrisoare în legătură cu drepturile Poloniei asupra Moldovei⁸⁵.

Încercarea noului sol de a obține în 1602 nu numai recunoașterea dominației polone efective, ci și cedarea unor cetăți : Bender și Akkerman, a trebuit să se limiteze, față de refuzul exprimat de demnitarii otomani

demnitarilor otomani : Th. Holban, *Contribuții la istoria domniei muntenești a lui Simion Movilă*, p. 151, I. Corfus, *Corespondență inedită*, p. 53. Cronicarii M. Costin, *op. cit.*, p. 18, N. Costin, *op. cit.*, p. 492 și documentele interne G. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. I, Iași, 1907, p. 8, 18. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 7. *Documente privind istoria României*, sec. XVII, A. Moldova, vol. I, p. 50, 92—93 (în continuare DIR) arată că este vorba de o sumă de 40.000 de galbeni ungurești ; la fel și telhisul lui Mehmed pașa din 1606, C. Orhonlu, *Telhisler*, p. 96—97, vezi și G. Tahsin, *O colecție de documente otomane importante pentru istoria României 1597—1606*, „Anuarul institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, XI (1974), p. 240—241.

⁸¹ *Microfilm cit.*, cadru 218 : „vizirul Mahmud pașa, care fusese desemnat serdar, însărcinat cu paza țărmurilor Dunării, adunîndu-și (forțele) în apropiere de prietenul nostru (Zamoyski) a fost gata împreună cu beylerbeyii sangeachbeyii și celelalte oști în căutare de glorie...”

⁸² Vezi DIR *loc. cit.*, *doc. cit.*, și p. 146—147, 221—222.

⁸³ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, supl. II, nr. L. p. 88.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. CCXXIX, p. 615.

⁸⁵ Instrucțiuni de solie la I. Corfus, *Corespondență inedită*, p. 61—64, E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/1, nr. CCXXV, p. 270, I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului, Documente politice*, București, 1914, vol. II, p. 92—93.

doar la cedarea haraciului Moldovei ⁸⁶. Dacă la un moment dat existaseră perspective favorabile măcar pentru realizarea acestui deziderat ⁸⁷, relațiile polono-osmane au intrat acum într-un impas. Refuzul categoric al sultanului de a îngădui o consolidare a dominației polone în dauna imperiului ca și ostilitatea manifestată de otomani față de pretențiile exprimate de Kochanowski ⁸⁸, reprezintă o accentuare a rivalității turco-polone pentru dominația asupra Țărilor române și în special asupra Moldovei.

În împrejurările în care otomanii renunțaseră să susțină domnia lui Simion Movilă în Țara Românească și nu-l sprijiniseră în lupta împotriva lui Radu Șerban, regele Poloniei nu se sfiise să-i reproșeze sultanului atitudinea lui inconsecventă. Mai târziu în 1603, Polonia, renunțând la planurile ei de dominație asupra Țării Românești, în urma negocierilor duse de nunțul papal Claudio Rangoni și a intervențiilor împăratului Rudolf al II-lea, revendica dreptul său de protecție numai asupra Moldovei ⁸⁹.

Acesta este cadrul general în care au evoluat relațiile Moldovei cu imperiul otoman în primii ani ai secolului al XVII-lea.

Relațiile lui Ieremia Movilă cu Imperiul otoman. — Problema restabilirii dominației otomane asupra Țării Românești și a Transilvaniei ca și lupta împotriva expansiunii habsburgice au ocupat un loc însemnat în cadrul acestor raporturi. Dealtfel, Ieremia Movilă era direct interesat ca domn al Moldovei și ca frate al lui Simion Movilă în reintegrarea Țării Românești în sistemul de alianțe al imperiului otoman. Dacă inițial intervențiile sale diplomatice ca și cele ale regelui Poloniei au coincis cu interesele imperiului otoman, domnul Moldovei nu a întârziat să intre în conflict cu Poarta în momentul în care, nemulțumită de politica internă a lui Simion Movilă (noiembrie 1601 — iulie 1602), ea a hotărât mazilirea acestuia. Pentru a obține deci un sprijin diplomatic polon la Istanbul, Ieremia Movilă a încercat să zădărnicească intervenția sultanului la Varșovia împotriva lui Simion ⁹⁰. Și aceasta a fost numai una din cauzele nemulțumirii existente la Istanbul în 1602 împotriva sa. O altă sursă de conflict — și care i-ar fi făcut pe otomani să se gîndească la înlocuirea sa în toamna aceluiași an ⁹¹, era atitudinea domnului față de porunca ce i se trimisese de a-l ajuta pe principele Transilvaniei Sigismund Báthory, în lupta împotriva generalului Basta ⁹² ca și de a participa la expediția din Ungaria. Ieremia Movilă nu numai că nu a îndeplinit aceste porunci, dar a căutat

⁸⁶ Pentru refuzul cedării Moldovei la E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, supl. II, nr. LXXVII, p. 144, nr. LXXXI, p. 157.

⁸⁷ Scrisoarea lui Kochanowski către rege la I. Corfus, *Documente polone*, p. 193. E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/2, nr. CCXXXII, p. 260.

⁸⁸ Răspunsul sultanului adresat lui Sigismund al III-lea, argumente, *ibidem*, nr. CCXXXVII, p. 264, I. Corfus, *Correspondență inedită*, p. 66; ostilitatea otomană la B. P. Hașdeu, „Arhiva istorică a României” 1867, p. 42.

⁸⁹ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, supl. II, nr. CLIX, p. 320—321, nr. CLXI, p. 323, iar dieta din 1603 a hotărât doar sprijinirea lui Ieremia Movilă.

⁹⁰ Reținerea ceaușului trimis la Varșovia la I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 92, 93; A. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancaș*, București, 1940, p. 209.

⁹¹ *Ibidem*, p. 214, 215.

⁹² Porunca a fost trimisă la 25 zilhigge 1013 (15 mai 1605), C. Orhonlu, *Telhisler*, nr. 79, p. 69; nota 1, E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, supl. II, nr. LXII, p. 115, nr. LXIII, p. 118.

să împiedice cu prețul unor daruri bogate și eforturi susținute trecerea prin Moldova a tătarilor trimiși în sprijinul principelui Transilvaniei⁹³. Faptul se explică în primul rînd nu atît prin eforturile susținute din partea polonilor care se temeau de o eventuală ocupație otomană⁹⁴ în Moldova și prin schimbările petrecute în Țara Românească, prin revenirea lui Radu Șerban cît mai ales prin pericolul pierderii domniei sale. Gruparea boierească ostilă Movileștilor trimisese emisari în tabăra imperială⁹⁵, începînd din toamna anului 1601 de cînd înaintase generalul Basta în Transilvania. Întrucît constituia o primejdie reală, se impunea înlăturarea ei din Moldova ca și a eventualității atragerii acestei țări în sfera politicii habsburgice. Elementul proimperial din Moldova ca și prezența în Transilvania a lui Marcu Vodă, pretendentul care trebuia înscăunat în locul lui Ieremia Movilă, au fost exploatare abile de către generalul imperial pentru a împiedica astfel pe domn să-l ajute împreună cu tătarii pe Sigismund Báthory⁹⁶.

Lupta pentru păstrarea domniei sale l-a obligat pe Ieremia să încerce încă la sfîrșitul anului 1601 nu numai stabilirea unor relații de bună vecinătate cu Basta, ci să-i propună încheierea unei alianțe⁹⁷ în timpul atacului lui Marcu Vodă împotriva Moldovei. Această acțiune poate explica deci, intenția regelui Poloniei de a-l schimba pe Ieremia din domnie în 1603.

În tot timpul luptei dintre Habsburgi și otomani, Ieremia Movilă a fost confruntat cu problema menținerii unui echilibru fragil între aceste două puteri. Deși interesele sale coincideau cu restaurarea dominației otomane în Transilvania și în Țara Românească, domnul Moldovei a dus o politică abilă, îndeplinind în parte poruncile sultanului fără a declanșa un conflict deschis cu reprezentanții puterii imperiale. Acesta a fost cazul, în primul rînd, cu încercarea otomană din 1603 de a-i înscăuna pe Moise Székely în Transilvania și Simion Movilă în Țara Românească. Dacă în realizarea acestui proiect era nevoie și de sprijinul Poloniei, care fusese cerut insistent, Ieremia Movilă era considerat ca singura forță capabilă să modifice situația din Țara Românească în favoarea otomanilor. Primise așadar de la Poartă porunci repetate împreună cu promisiunea unei scutiri de haraci⁹⁸. În condițiile în care raportul de forțe fusese defavorabil lui Moise Székely, domnul, evitînd să intre în conflict cu Radu Șerban și cu

⁹³ *Ibidem*, vol. IV 1, nr. CCXLVI, p. 302, vol. IV/2, nr. MDCXXV, p. 790, vol. II, supl. II, nr. CXIV, p. 232.

⁹⁴ I. Corfuz, *Documente polone*, p. 183, 185–186, A. Veress, *Documente*, vol. VII, nr. 46, p. 55.

⁹⁵ E. Hurnuzaki, *op. cit.*, vol. IV/2, nr. III, p. 7, vol. II, supl. II, nr. LIX, p. 107, nr. LX, p. 108, A. Veress, *Documente*, vol. VII, nr. 26, p. 28, N. Iorga, *Studii și documente* vol. IV, p. 136, vol. XX, p. 250. Opoziția reunea un număr restrîns de boieri care nu erau înrudiți cu Movileștii.

⁹⁶ Scrisoarea sa către Rudolf al II-lea, A. Veress, *Basta György levelezése és iratai*, (Correspondența și scrierile lui George Basta), Budapesta, 1913, vol. II, p. 87.

⁹⁷ Pentru primele contacte A. Veress, *Documente*, vol. VI, nr. 436, p. 464, pentru politica duplicitară a lui Ieremia Movilă, *ibidem*, vol. VII, nr. 80, p. 93; pentru atacul lui Marcu Vodă, S. Számosközy, *Történeti maradványat* (Vestigii istorice) vol. IV, p. 388, A. Veress, *op. cit.*, vol. VII, p. 11–12. A. Szilagyi, *Erdélyi országyülési emlékek* (Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae), vol. V, p. 155, p. 189.

⁹⁸ Cereri adresate Poloniei la E. Hurnuzaki, *op. cit.*, vol. II, supl. II, nr. CXXXV, p. 272–273, nr. CLIII, p. 308; porunci către Ieremia Movilă, *ibidem*, nr. CXL, p. 288–289, nr. CXLVI, p. 293, C. Klesk, *Documents de la bibliothèque Kordecka relatifs aux relations polono-moldaves*, „Revue historique du sud-est européen” 1–3/1938, p. 58.

Basta, se limitase doar să sprijine pe Simion Movilă în încercarea lui de a recîștiga cu ajutor otoman Țara Românească. În taină însă, propunea sultanului Mehmed al III-lea un nou candidat pentru a fi numit principe al Transilvaniei după înfrîngerea și moartea lui Moise Székely⁹⁹.

În cazul înscăunării lui Ștefan Bocskay, acțiunea ce însemna restaurarea dominației otomane în Transilvania și compromiterea definitivă a stăpînirii habsburgice, Ieremia Movilă a putut să ducă o politică deschisă de sprijinire a noului principe. Dacă la început jucase un joc dublu, informînd pe imperiali de pregătirile făcute de adversar¹⁰⁰, el a îndeplinit nu numai ordinul sultanului de a contribui la instaurarea dominației otomane asupra Transilvaniei¹⁰¹, ci s-a orientat și spre o politică de alianță cu Bocskay¹⁰². Acțiunea sa însemna, pe lângă consolidarea dominației otomane asupra Țărilor române, asigurarea domniei sale. Aceasta era cu atît mai necesară cu cît nu se putuse sprijini pe Habsburgi, cu care încă mai întreținea legături tainice¹⁰³ iar pe de altă parte avea de făcut față unei situații interne deosebit de critice din punct de vedere economic și social. Secătuirea Moldovei de războaie, molimi, secetă, depopularea satelor și procesul de acaparare a pămînturilor țărănimii de către marea boierime¹⁰⁴ au determinat izbucnirea în 1606 a unor tulburări atît de grave, încît Ieremia Movilă a fost obligat să recurgă la ajutorul principelui Transilvaniei. Cei 6000 de lăncieri comandați de Gabriel Bethlen¹⁰⁵ au constituit un sprijin prețios în încercarea de înăbușire a unei răscoale țărănești de mari proporții.

Un alt aspect important al relațiilor lui Ieremia Movilă cu Imperiul otoman privește problema achitării împrumutului de 40.000 de florini ungurești care contribuise la înfrîngerea lui Mihai Viteazul ca și trimiterea regulată a haraciului Moldovei. Dacă în 1601 și 1602 Polonia încercase conform cu obligația asumată în noile condiții de vasalitate, impuse de Zamoyiski să obțină, fără rezultat — cedarea haraciului Moldovei, Ieremia Movilă profitase de această situație pentru a nu-l achita pe anul 1601. Dealtfel faptul acesta se datora în primul rînd situației financiare grave în care se afla Moldova și care nu-i îngăduise nici măcar să-și plătească

⁹⁹ P. Baltazar Szilvász, A. Veress, *Documente*, vol. VII, nr. 126, p. 147.

¹⁰⁰ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/1 nr. CCCIII, p. 411.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. CCCLI, p. 410, mențiuni asupra sprijinului acordat în corespondența lui Bocskay, K. Thály, *Bocskay István leveles-könyve 1605 mart. 20—aprilis 29* (Registrul de corespondență al lui Ștefan Bocskay 20 martie 1605 — 29 aprilie), „Magyar Történelmi Társ” 19/1874, p. 70, 72, rol. în atragerea secuilor, p. 73; T. Károly, *Okiratok Erdélyi történeléhez* (Documente privind istoria Transilvaniei), „Történelmi Társ” 1885, p. 265; W. Bethlen, *Historia de rebus Transylvanicis*, Sibiu 1793, vol. VI, p. 280—281; pentru tratativele duse cu tătarii pentru a nu trece prin Moldova, I. Szamosközy, *op. cit.*, vol. IV, p. 227—228.

¹⁰² A. Szilágyi, *Erdélyi országggyűlési emlékek*, (Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae), vol. V, p. 415.

¹⁰³ În legătură cu problema continuării războiului cu imperiul otoman și cu demersurile iraniene în acest sens vezi A. Veress, *Documente*, vol. VII, nr. 249, p. 288, nr. 250, p. 288—289.

¹⁰⁴ D. Ciurea, *Date privind situația internă a Moldovei la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, „Studii” 5—6/1955, p. 113—117, pentru deposedarea țărănimii și creșterea proprietății boierești, DIR veacul XVII A. Moldova vol. I (1601—1605); un exemplu îl constituie averea lui Nicoară Prăjescu, nr. 3, 6, 51, 87—88, 101—102, 106, 146, 149, 155, 217, 254, 264—266, 282—283, 294—296, 316, 339.

¹⁰⁵ W. Bethlen, *op. cit.*, vol. VI, p. 396—397.

datoria către Poartă¹⁰⁶. Această problemă nu-și găsisese rezolvarea nici cu doi ani mai târziu. În zadar încerca kapukehaya Moldovei să potolească nemulțumirea marelui vizir cu un dar de 10.000 de zecchini și să arate imposibilitatea trimerii haraciului și a datoriei restante¹⁰⁷.

Din această cauză ca și din pricină că Ieremia Movilă nu trimisese oști în Transilvania în sprijinul lui Moise Székely, relațiile ajunseseră la o mare încordare¹⁰⁸. Conflictul nu a putut fi aplanat nici în anul următor, căci după mărturia unui document, otomanii au refuzat să primească haraciul Moldovei¹⁰⁹. Dispariția lui Jan Zamoyski de pe scena politică polonă a silit în cele din urmă pe domn ca, în 1606, să ajungă la o înțelegere asupra posibilității achitării haraciului și a datoriei restante. În împrejurările în care imperiul otoman frământat de răscoalele gelalii întâmpina dificultăți în aprovizionarea armatei sale din Iran și Ungaria, apăruse soluția ca datoria domnului să fie acoperită în natură. Aceasta părea singura rezolvare posibilă, căci dificultățile economice și financiare prin care trecea Moldova în această vreme nu i-au permis nici măcar să achite integral și în numerar haraciul¹¹⁰. Astfel marele vizir Mehmed pașa a stabilit cu multă precizie în raportul său înaintat sultanului Ahmed I cantitatea și prețul proviziilor destinate celor două expediții care însumau valoarea sumei împrumutate¹¹¹. Depășirea acestui moment de criză ca și neutralizarea încercărilor pretendentului Ștefan Bogdan de a obține la Istanbul domnia Moldovei se datorau activității iscusitului diplomat Caraiman mare ceșnic¹¹².

Problema succesiunii la seaunul Moldovei în relațiile osmano-polone.

— Problema desemnării unui succesor al lui Ieremia Movilă cu acordul boierimii moldovene și ca urmare a unei înțelegeri osmano-polone a ocupat, în anii 1605—1606, un loc important în politica regelui Sigismund al III-lea. Prevederile tratatului încheiat în 1598 care confereau lui Ieremia Movilă domnia ereditară contraveneau intereselor Poloniei, fiind vorba de succesiunea unui fiu nevîrstnic și de pericolul instaurării în aceste condiții a unei dominații otomane efective asupra Moldovei. Alegerea

¹⁰⁶ A. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 205, sultanul minios cere în noiembrie 1601 achitarea datoriei sale.

¹⁰⁷ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/2 nr. CCLI, p. 273, nr. CCLIII, p. 274, nr. CCLIV, p. 275.

¹⁰⁸ Pentru dizgrația sa *ibidem*, p. 77, vol. II, supl. II, nr. CLII, p. 304, rechemarea kapukehayalei vol. IV/2, nr. CCLIV, p. 275.

¹⁰⁹ A. Veress, *Documente*, vol. VII, nr. 199, p. 225: „Turcii n-au vrut să primească tributul Moldovei pe care este datoare să-l dea în fiecare an, ci l-au trimis înapoi”.

¹¹⁰ Kapukehaya împreună cu doi capugii făcuse rechiziții în contul haraciului, pentru achitare vezi E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/2, nr. CCLXXV, p. 286, nr. CCLXXVI, p. 287, nr. CCLXXVII, p. 287.

¹¹¹ C. Orhonlu, *Telhisler*, p. 96—97: „și în acest an binecuvîntat pentru proviziile expediției din răsărit (Iran): 35.000 de kile de făină al căror preț este de 35 de poveri de aspri și 30.000 de (kile) orz al căror preț este de 12 poveri de aspri; pentru tunurile (necesare) expediției din Ungaria 500 de cai al căror preț este de 15 poveri de aspri. Pentru sus numita flotă imperială seu și pentru cămărilor împărăției ceară al căror preț este de 5 poveri de aspri. Sus-numitele prețuri ale proviziilor împreună cu cele ale animalelor de povară fac 67 de poveri de aspri împreună cu 20 de poveri de aspri fac cu totul 87 de poveri de aspri”, vezi și G. Tahsin, *op. cit.*, p. 242.

¹¹² Pentru persoana și activitatea sa I. D. Condurachi, *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVIII-lea*, București, 1920, p. 34—38.

viitorului domn devenea deci un factor decisiv pentru menținerea Moldovei în sfera politicii polone mai ales într-un moment în care Polonia încerca din nou să obțină o consolidare a dominației sale, reluând cererea de cedare în folosul său a haraciului Țărilor române ¹¹³. Referințele regelui se îndreptau spre Simion Movilă, fost vasal al Poloniei, a cărui eventuală confirmare de către sultan ar fi avut mai mulți sorti de izbândă și pentru a cărui numire în Țara Românească intervenise și Ieremia Movilă în martie 1606 ¹¹⁴.

Solul Stanislas Witowski căruia i se încredințase această misiune trebuia mai întâi să sondeze, sugerând totodată preferința regelui, pe reprezentanții de frunte ai boierimii moldovene ca să poată susține și apăra în fața sultanului Ahmed I dreptul regelui Poloniei de a desemna pe domnul Moldovei „înscris” în tratatul încheiat cu Mehmet al III-lea ¹¹⁵.

În aceste împrejurări moartea lui Ieremia Movilă (30 iunie/10 iulie 1606) nu a fost un eveniment neașteptat pentru cele două puteri și nici nu au lipsit soluțiile necesare rezolvării succesiunii sale. De la început s-au confruntat cele două soluții osmană și polonă. Așa cum reiese din telhisul marelui vizir Derviș Mehmed pașa ca și din raportul de solie întocmit de Stanislas Witowski, la vestea morții lui Ieremia otomanii au confirmat și au trimis însemnele domniei fiului său Constantin ¹¹⁶, respectând astfel tratatul încheiat în 1598 ¹¹⁷. Misiunea solului polon în Moldova în 1605 își arăta acum roadele. Boierimea moldoveană cu puține excepții ¹¹⁸ adoptase propunerea lui Sigismund al III-lea și, intervenind prin solii săi ca și printr-un arz la Istanbul, ceruse numirea lui Simion Movilă. Sigur că în fața unui astfel de argument de natură socială și politică, ca incapacitatea tânărului Constantin de a face față unei puternice răscoale țărănești ¹¹⁹ izbucnită la sfârșitul domniei lui Ieremia Movilă, — otomanii l-au numit la 4 august 1606 ¹²⁰ pe candidatul propus de boierime ¹²¹. Această acțiune, care corespundea în realitate cu interesele Poloniei și care consolida echilibrul de forțe stabilit prin convenția de la Tuțora, a fost interpretată ca o încălcare a dreptului de investitură al regelui. Protestele ambasadorului polon nu aveau ca obiect persoana domnului numit în Moldova, ci principiul și modul de procedură. Considerând țara ca fiind vasală Poloniei,

¹¹³ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I, supl. I. nr. CLXXII, p. 120.

¹¹⁴ *Ibidem*, vol. IV/2, nr. 1, p. 78.

¹¹⁵ A. Veress, *Documente*, vol. VII, nr. 218, p. 246–248.

¹¹⁶ S. Gorovei, *O lămurire — domnia ereditară a familiei Movilă*, „Revista de istorie”, 7/1975, p. 1094.

¹¹⁷ C. Orhonlu, *Telhisler*, p. 118–119, M. Maxim, *op. cit.*, p. 97–98; G. Tahsin, *op. cit.*, p. 242–243, A. Veress, *op. cit.*, nr. 259, p. 301.

¹¹⁸ Cu excepția boierilor Izlozeanu și Caraiman mare ceășnic, Nistor Ureche, Cirstea, Orăș, Dumitrache Paleolog, spătarul Veveriță, Luca și Simion Stroici se află printre sfetnicii săi.

¹¹⁹ Numită în telhis fitne ve ihtilal (tulburare și răscoală), C. Orhonlu, *op. cit.*, p. 119.

¹²⁰ *Ibidem*, vezi recomandările marelui vizir de a i se trimite în taină însemnele renunțându-se la ceremonialul cuvenit datorită situației grele a țării și din pricina răscoalei din țară; E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/2, nr. I, p. 78, primește însemnele la 19 august 1606, vezi scrisoarea sa către Sigismund Rácozy la K. Torma, *Okiratok Erdélyi tör téneléhez a XVII-ik század elején*, (Documente referitoare la istoria Transilvaniei la începutul secolului al XVII-lea), „Történelmi Tár”, 1885, p. 306.

¹²¹ C. Orhonlu, *op. cit.*, *loc. cit.*

Stanislas Witowski contesta dreptul boierimii moldovene de a-și alege singură domnul, acțiune ce era în exclusivitate de competența regelui ¹²².

Și pentru a încheia, trebuie să arătăm că politica externă a lui Ieremia Movilă a fost determinată de rivalitatea dintre Polonia și imperiul otoman care urmărea să-și consolideze dominația asupra Moldovei, rivnită și de Habsburgi.

Prin înscăunarea lui Ieremia Movilă, Polonia urmărise să atragă Moldova în sfera politicii sale spre a-și asigura securitatea și controlul drumului de comerț spre Marea Neagră de care era legată prosperitatea Liovului.

Acest domn a dus o politică abilă pentru a menține echilibrul între Polonia — ce căuta să-și instaureze efectiv dominația prin renunțarea Porții la tributul Moldovei —, imperiul otoman care se străduia să-și restaureze dominația asupra Transilvaniei și Țării Românești și Imperiali, ce ocupaseră Transilvania, avînd în Țara Românească un domn credincios în persoana lui Radu Șerban. A izbutit astfel să evite trimiterea unei forțe însemnate în sprijinul lui Moise Székely, să potolească criza provocată de neachitarea la timp a haraciului și a împrumutului de 40.000 florini și să rezolve în teorie problema succesiunii sale, prin introducerea principiului eredității scaunului domnesc.

Problema succesiunii a provocat noi divergențe între Polonia, care contesta dreptul boierilor de a-și alege domnul și Poartă, ce izbuteste să limiteze influența polonă în Moldova deși o recunoaște prin tratatul din 16 iulie 1607.

LES RELATIONS DE LA MOLDAVIE AVEC L'EMPIRE OTTOMAN AU DEBUT DU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le rétablissement de la domination ottomane sur la Moldavie constitue un aspect fondamental des relations entretenues par ce pays avec l'Empire Ottoman au début du XVIIe siècle. D'ailleurs, la définition de la domination ottomane à l'époque mentionnée (1595—1606) doit partir de l'analyse de l'équilibre de forces établi entre la Pologne et l'Empire Ottoman comme suite de la lutte antiottomane menée par Michel le Brave et Aron Voievode et de l'intégration des pays roumains au système d'alliances de l'Empire des Habsbourg.

L'expédition polonaise en Moldavie à l'automne 1595, suivie de l'intronisation de Ieremia Movilă signifiait non seulement une action stratégique et politique visant à maintenir un Etat tampon entre la Pologne et l'Empire Ottoman, mais aussi un acte d'instauration de la domination

¹²² A. Veress, *op. cit.*, *doc. cit.*, p. 302; E. Hurmuzaki, *ibidem*, protestul ambadorului polon, vezi și concepția marelui vizir în legătură cu investitura domnului: „Adevărul adevărat este că voievodatul se dă cu consimțămîntul țării”, C. Orhonlu, *op. cit.*, *loc. cit.*

polonaise, d'affermissement de sa position dans le cadre des relations avec les Turcs.

L'incapacité de la Pologne et de l'Empire Ottoman d'instaurer leur domination par une victoire militaire a imposé l'adoption d'une solution de compromis caractérisée par l'instauration d'un condominium. Cela signifiait non seulement une double investiture ottomane et polonaise du prince de la Moldavie, sujet du sultan et vassal du roi de Pologne, mais aussi l'accomplissement tant des obligations courantes envers la Porte Ottomane que de celles découlant des rapports de vassalité. Ieremia Movilă devenait de la sorte le principal garant du fragile équilibre politique établi entre les deux Etats. Par une habile politique, le prince a su dépasser le rôle d'instrument docile que lui avaient destiné les deux puissances, essayant de défendre l'autonomie et la tranquillité du pays.

Si, au début, les Ottomans se sont servis des Polonais pour mieux combattre l'Autriche, après la mort de Michel le Brave ils ont passé à une restauration progressive de leur domination, réussissant à peine en 1606, en même temps avec la règlementation de la succession au trône de la Moldavie, à limiter l'influence polonaise par la nomination, de concert avec les boyards moldaves, de Simion Movilă.

ÎNTEMEIEREA ȘI ACTIVITATEA PARTIDULUI ȚĂRĂNESC — DR. N. LUPU (1927 — 1934)

DE

IOAN SCURTU

La 10 octombrie 1926 se realiza fuziunea Partidului Național cu Partidul Țărănesc, act ce marca momentul culminant al procesului început în 1922, de concentrare a forțelor politice ale burgheziei. Patru luni mai târziu, o importantă grupare părăsea Partidul Național-Țărănesc, întemeind Partidul Țărănesc, avînd în frunte pe dr. N. Lupu; se deschidea astfel drumul unor puternice frământări politice, ce aveau să atingă apogeul în anii crizei din 1929—1933. Această evoluție, determinată de mutațiile ce aveau loc în baza economică, exprima dinamica diferitelor clase și categorii sociale, contradicțiile dintre ele, strădania lor de a-și făuri instrumente politice care să le apere cît mai fidel interesele.

Constituirea Partidului Țărănesc a fost anunțată la 19 februarie 1927, cu ocazia unui banchet dat în onoarea dr. N. Lupu, iar procesul-verbal de întemeiere a partidului a fost încheiat la 20 februarie. Noul partid își avea geneza în modul în care s-a realizat fuziunea din octombrie 1926.

În ședința Comitetului Central Executiv al Partidului Țărănesc din 26 septembrie 1926, dr. N. Lupu a votat împotriva fuziunii, susținînd că partidul „e destul de tare să poată rămîne pe propriile-i picioare și să-și continue menirea și rolul în viața politică a țării”¹. Este drept că la Congresul din 10 octombrie a votat „cu amîndouă miinile”² pentru programul P.N.Ț. și a elogiât actul fuziunii, dar oamenii politici inițiați știau că o făcuse sub presiunea momentului și că el aștepta un prilej favorabil pentru a întreprinde o acțiune pe cont propriu. Acel moment s-a ivit în ianuarie 1927, cînd I. Mihalache a declarat că actul de la 4 ianuarie 1926 trebuia revizuit*. Dr. N. Lupu s-a simțit profund jignit de faptul că nu fusese

¹ *Fuziunea partidelor țărănesc și național*, în „Aurora” VI, (1926), nr. 1469 din 29 septembrie; vezi și Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)*, București, Edit. Litera, 1975, p. 175—186.

² *Fuziunea partidelor național și țărănesc*, în „România” III, (1926), nr. 881, din 12 octombrie.

* La 28 decembrie 1925, principele Carol (fiul mai mare al regelui Ferdinand) a renunțat pentru a patra oară la prerogativele sale de moștenitor al Coroanei României. Întrunit la 4 ianuarie 1926, Parlamentul a acceptat scrisoarea de renunțare, a proclamat ca succesor la tron pe Mihai (fiul lui Carol) și a decis constituirea unei Regențe, care să exercite prerogativele regale în eventualitatea că acesta ar ajunge rege înainte de vîrsta majoratului. Actul de la 4 ianuarie 1926 a generat mari frământări politice. În timp ce P.N.L. era pe deplin satisfăcut de hotărîrile luate și declara că „problema constituțională” era definitiv închisă, alte partide au văzut în criza dinastică un mijloc de agitație politică menit să exer-

informat despre noua atitudine a conducerii P.N.Ț. față de criza dinastică³; el aprecia că redeschiderea acestei probleme constituia o adevărată „crimă”⁴.

Adepții dr. N. Lupu susțineau că fuziunea din octombrie 1926 era un act imoral, întrucât țărăniștii erau puși în situația să stea alături de conservatori (care aderaseră la Partidul Național în noiembrie 1922), mulți dintre ei mari moșieri, cunoscuți pentru atitudinea lor potrivnică reformei agrare și dezvoltării democratice a țării.

Țărăniștii afirmau că, aflat sub conducerea lui I. Maniu, P.N.Ț. nu putea fi un partid constructiv, capabil să ajungă la putere pentru a-și traduce în practică programul, ci constituia un organism de permanentă opoziție. Dr. N. Lupu declara că în acel moment nu se punea problema „totul sau nimic”, cum susțineau național-țărăniștii, ci trebuia găsit un program de revendicări minime care să poată fi îndeplinit cât mai curînd.

Acest program, care stătea la baza Partidului Țărănesc, a fost prezentat de dr. N. Lupu în ședința Adunării Deputaților din 23 februarie 1927⁵. Pe plan extern se preconiza o politică de pace și colaborare cu toți vecinii care recunoșteau integritatea teritorială a României, întărirea Micii Înțelegeri și a alianței cu Polonia, consolidarea Societății Națiunilor. În privința organizării de stat, Partidul Țărănesc se declara fidel regimului monarhic constituțional. Justificîndu-și denumirea, partidul manifesta o „deosebită grijă” pentru țărănime, cerînd: îndreptarea unor „erori și nedreptăți” ale reformei agrare; înființarea unei vaste rețele de credit care să îlesnească țăranilor cumpărarea pămîntului ce s-ar scoate în vînzare; generalizarea învățămîntului agricol; crearea de debușuri pentru vînzarea produselor agricole; refacerea și extinderea rețelei C.F.R. și de navigație pentru a se asigura transportul ieftin și rapid al produselor agricole; reducerea taxelor la export pentru cereale. În privința muncitorimii, Partidul Țărănesc se inspira din legile și convențiile elaborate de Biroul Internațional al Muncii, insistînd asupra consolidării și lărgirii asigurărilor sociale, generalizării zilei de lucru de 8 ore, legiferării contractului colectiv, garantării minimumului de salariu și înființării Camerelor de Muncă.

O atenție specială era acordată extinderii cooperăției, atît la sate cît și la orașe. De asemenea, partidul cerea să se asigure condiții materiale și morale corespunzătoare funcționarilor, să se îmbunătățească situația materială a profesorilor, să se acorde burse pentru elevii și studenții buni la învățătură, care proveneau din familii sărace. Fiul preotului din Arsura nu uita să ceară întărirea rolului bisericii în viața statului. Față de naționa-

cite presiuni asupra liberalilor și să le faciliteze dobîndirea sau menținerea puterii. Primul om politic care a ridicat în mod public problema revizuirii actului de la 4 ianuarie a fost I. Mihalache, vicepreședinte al P.N.Ț. La 24 ianuarie 1927 el a declarat că principiul monarhic ar fi „mai bine asigurat prin revenirea prințului Carol, decît printr-o Regență de 13 ani”. La 1 februarie 1927, Comitetul de Direcție al P.N.Ț. a dat publicității un comunicat prin care se solidariza cu I. Mihalache și cerea „revizuirea pe cale legală” a actului de la 4 ianuarie 1926. Dr. N. Lupu socotea că această hotărîre a P.N.Ț. constituia o gravă greșală politică.

³ C. Argetoianu, *Pentru cel de mîine*, în Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8596, ff. 352.

⁴ *Trăiască Partidul Țărănesc*, în „Aurora”, VII (1927), nr. 1588 din 21 februarie.

⁵ „Dezbaterile Adunării Deputaților” (în continuare se va cita „D.A.D.”), nr. 51, ședința din 23 februarie 1927, p. 1520—1521.

litățile conlocuitoare, Partidul Țărănesc înțelegea să promoveze o politică de prietenie și colaborare. Așadar, noul partid preluase de la P.N.Ț. unele puncte programatice, pe care le socotea imediat realizabile. În esența lor, acestea aveau un caracter burghezo-democratic.

Precizându-și linia tactică, dr. N. Lupu declara că înțelege „să evite orice divergență inutilă, să pună deoparte orice ură de individ, de clasă sau de partid”, precizând că va fi „un element de colaborare constructivă, activă, la întărirea statului român modern”. Partidul Țărănesc nu acorda atenție problemelor teoretice, nu simțea nevoia elaborării unei ideologii proprii. „Țărănismul meu este pragmatic, este izvorit din dragostea de oameni. Țărănismul lor (al național-țărăniștilor — n.n.) este pus în celule, dogmatic, îmbicsit de teorii”⁶, declara dr. N. Lupu.

Noul partid avea aderenți în toate județele din vechea Românie, în 8 județe din Transilvania, în 6 din Basarabia și în 4 din Bucovina. De asemenea, și-a constituit o grupare parlamentară alcătuită din 8 deputați. Totuși, nu poate fi trecut cu vederea faptul că nici unul din cei 24 de membri ai Comitetului de Direcție al P.N.Ț. nu s-a alăturat dr. N. Lupu, că nici o organizație județeană național-țărănistă nu a trecut, în întregime, la Partidul Țărănesc.

Din Comitetul Executiv al Partidului Țărănesc făceau parte: dr. N. Lupu (președinte), D. Mazilu (secretar general), Sebastian Radovici, I. Buzdugan, I. Florea, I. Borcea, Al. Pohoăță, Costache Lupu, P. P. Suciș, I. Pangal, C. Muscelanu și I. Șt. Dumitrescu. Conducerea organizațiilor județene era încredințată unor intelectuali, îndeosebi avocați și medici.

Baza socială a partidului o constituia acea parte a burgheziei rurale, a intelectualității și burgheziei orășenești care pînă în 1926 urmărea Partidul Țărănesc, dar care fusese nemulțumită de fuziunea cu Partidul Național.

În general, prin întemeierea Partidului Țărănesc nu s-a produs o modificare radicală a raportului de forțe dintre principalele partide burgheze, întrucît P.N.Ț. și P.N.L. continuau să dețină poziții preponderente.

Țărăniștii susțineau că între ei și național-țărăniștii nu erau deosebiri sensibile în privința programului, dar că „există adînci deosebiri de tactică politică”⁷. În timp ce P.N.Ț. era pentru o luptă energică, intransigentă împotriva liberalilor, în vederea constituirii unui guvern monocolor, național-țărănist, Partidul Țărănesc susținea că în acele momente se impunea colaborarea tuturor partidelor pentru rezolvarea marilor probleme ce stăteau în fața României⁸. Ideea de a face din Partidul Țărănesc un „instrument puternic de guvernare”⁹, care „singur sau în colaborare să lucreze efectiv la îmbunătățirea stării țărănimii”¹⁰, a determinat pe țărăniști să pornească pe drumul colaborării cu Partidul Național-Liberal.

După ce timp de zece ani luptase, cu o energie și vehemență rar întîlnite, împotriva politicii reacționare a P.N.L., acum, în primăvara anului 1927, dr. N. Lupu căuta să cîștige încrederea liberalilor, neezitînd

⁶ *De ce s-a refăcut Partidul Țărănesc. Declarațiile d-lui dr. N. Lupu*, în „Aurora”. VII (1927), nr. 1589 din 22 februarie.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Arh. ist. centr., fond. Casa Regală, dos. 3 1926, f. 1.

⁹ Petre Bălan, *Frații săteni*, în „Ogorul”, Brăila, I (1927), nr. 1 din 3 aprilie.

¹⁰ Alex. Dumitrescu, *Săteni și muncitori*, în „Aurora Argeșului”, Pitești, I (1927), nr. 1 din 10 martie.

să facă declarații publice în favoarea acestora. Dacă adăugăm și faptul că țărăniștii combăteau unele idei înaintate pe care le susținuseră cu câțiva ani în urmă („lupta de clasă”, o nouă reformă agrară ș.a.) vom înțelege de ce noua lor atitudine provoca o anumită confuzie în opinia publică. Voit sau nu, ei au făcut jocul lui I. I. C. Brătianu, care urmărea să slăbească P.N.Ț., principalul adversar al P.N.L.¹¹ Potrivit unor informații, dr. N. Lupu avea promisiunea lui I. I. C. Brătianu că, dacă va rupe P.N.Ț., îl va sprijini să intre în guvern¹². Dealtfel, „Viitorul” saluta constituirea Partidului Țărănesc pe care-l aprecia ca un „organism politic constructiv, care să participe efectiv la conducerea statului”¹³.

Evoluția vieții politice a făcut ca Partidul Țărănesc să devină partid de guvernământ la mai puțin de 4 luni de la întemeiere. Întrezărind sfârșitul apropiat al regelui Ferdinand, I. I. C. Brătianu a manevrat pentru înlăturarea de la putere a generalului Al. Averescu (care încerca să iasă de sub tutela șefului P.N.L., să schimbe actul de la 4 ianuarie, în care scop stabilise contacte cu fostul principe Carol) și pentru instituirea unui guvern de „uniune națională”.

La 4 iunie, Al. Averescu era nevoit să demisioneze, cedind locul lui B. Știrbey. Noul prim-ministru a făcut apel la șefii partidelor burgheze, inclusiv la dr. N. Lupu, care a acceptat imediat oferta. Dar guvernul B. Știrbey n-a putut realiza destinderea politică cerută (acordul electoral dintre P.N.Ț. și P.N.L. a eșuat), astfel încît la 20 iunie a trebuit să-și depună mandatul. A doua zi se constituia un cabinet prezidat de I. I. C. Brătianu, în care dr. N. Lupu ocupa funcția de ministru al muncii, cooperației și asigurărilor sociale. Mai târziu, șeful Partidului Țărănesc avea să susțină că intrarea în guvern „s-a făcut pentru un plan de guvernare precis”¹⁴, deși acesta n-a fost adus niciodată la cunoștința opiniei publice. Pentru mulți oameni politici, intrarea dr. N. Lupu în guvernul liberal și încheierea cartelului electoral între Partidul Țărănesc și P.N.L. constituia expresia unei abdicări politice.

Era într-adevăr o situație inedită ca dr. N. Lupu, care potrivit unui document al P.C.R. „pină atunci mîncase la fiecare prînz cite un liberal”¹⁵, să ceară acum alegătorilor să voteze listele P.N.L. Desfășurate într-o atmosferă încărcată, presărată cu numeroase abuzuri și violențe, alegerile parlamentare din iulie 1927 s-au soldat cu victoria listelor guvernamentale, care au întrunit 61,69% din totalul voturilor¹⁶. Cîteva ore după constituirea legală a noului Parlament, se anunța — la 20 iulie — moartea regelui Ferdinand; în aceeași zi, Mihai era proclamat rege, iar Regența intra în funcțiune.

Interesant este că dr. N. Lupu a fost desemnat, împreună cu N. Titulescu, în calitate de delegat al României la sesiunea Societății Națiunilor din toamna anului 1927. Cu acel prilej el a condamnat activitatea optan-

¹¹ I. Răzmeriță, *Limpeziri*, în „Socialismul”, XXI (1927), nr. 9 din 27 februarie.

¹² „D.A.D.”, nr. 8, ședința din 26 iunie 1927, p. 183.

¹³ *Acțiunea doctorului Lupu*, în „Viitorul”, XX (1927), nr. 5697 din 23 februarie.

¹⁴ „Aurora”, X (1931), nr. 47 din 3 noiembrie.

¹⁵ Arhiva Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR (în continuare se va cita Arh. I.S.I.S.P. de pe lângă CC al PCR), cota A b XI-1.

¹⁶ „Monitorul oficial”, partea I-a, nr. 155 din 16 iulie 1927.

ților unguri, arătînd că reforma agrară din România era intangibilă¹⁷ și a rostit, de la tribuna Adunării Generale, un aspru rechizitoriu la adresa revizionismului și a războiului, propunînd organizarea unei mari cruciade avînd ca deviză: „Război războiului”¹⁸. Această lozincă a fost adoptată apoi de toate mișcările pacifiste din lume¹⁹.

Ca ministru al muncii, cooperăției și asigurărilor sociale, dr. N. Lupu a avut un rol important în elaborarea Codului cooperăției. Șeful Partidului Țărănesc aprecia că, după înfăptuirea reformei agrare, dezvoltarea cooperăției în general și a celei sătești în special era o necesitate vitală pentru ridicarea nivelului agriculturii românești și a vieții țărănimii. Codul cooperăției stabilea normele de organizare și activitatea societăților cooperative, federalelor și a centralelor. Numărul centralelor se reducea la două: centrala băncilor populare (care finanța întreaga mișcare) și centrala cooperativelor (cu misiunea de control și îndrumare). Capitalul era alcătuit, în mod egal, prin contribuția statului și a cooperativelor, iar conducerea lor era asigurată, în mod egal, de reprezentanți ai celor două părți. Coordinarea activității centralelor revenea Consiliului Superior al Cooperăției, alcătuit din membri aleși de cooperatori și din membri numiți de stat. În general, Codul cooperăției asigura o mai largă descentralizare cooperativă și statua principiul autocontrolului. Dr. N. Lupu aprecia că Codul cooperăției „se reazimă pe o idee fundamentală și anume: necesitatea unei colaborări strînse între stat, pe de o parte, și mișcarea cooperativă, pe de altă parte, în vederea atingerii, în mai bune condițiuni, a scopului urmărit de această mișcare și ținînd seama de învederatele nevoi de ajutor și îndrumare ce nu pot veni decît din partea statului”²⁰. Or, tocmai această „idee fundamentală” era respinsă de partidele din opoziție, care acuzau guvernul, și în mod special pe dr. N. Lupu, că urmăreau să-și facă din cooperăție o anexă politică. Codul cooperăției, adoptat la 7 aprilie 1928, n-a putut fi aplicat, intrucît peste cîteva luni dr. N. Lupu a părăsit banca ministerială, iar guvernul național-țărănist a venit cu o nouă legislație în domeniul cooperăției.

Un alt act de care dr. N. Lupu și-a legat numele a fost legea pentru ocrotirea muncii minorilor și femeilor și durata muncii. El era izvorît, așa cum afirma liderul țărănist Sebastian Radovici, dintr-o profundă umanitate „și o intensă preocupare față de viitorul clasei noastre muncitoare”²¹. Iar dr. N. Lupu explica: „munca trebuie să fie privită ca o plăcere, aceasta este idealul unui om, munca înobilează pe om și acesta nu este numai un proverb abstract, este o realitate. Numai atunci cînd vei reuși să faci munca plăcută pentru muncitori, numai atunci vei avea maximum de randament al lucrătorului”²².

¹⁷ *Reforma agrară e intangibilă. Expozeul d-lui dr. N. Lupu la Geneva*, în „Aurora”, VII (1927), nr. 1758 din 11 septembrie.

¹⁸ *Un mare discurs al d-lui dr. N. Lupu la Geneva, Ibidem*, nr. 1761 din 15 septembrie.

¹⁹ Ștefan Tita, *Pagini de istorie contemporană: doctorul Lupu*, Editura Tipografiei „Carmen Sylva”, (f. a.), p. 54.

²⁰ Dr. N. Lupu, *Codul cooperăției*, București, Tip. „Lupta”, 1928, p. 4.

²¹ „D.A.D.”, nr. 83, ședința din 24 martie 1928, p. 2566.

²² „Dezbaterile Senatului”, nr. 40 ședința din 10 martie 1928, p. 887.

Se pare că ministrul muncii a recurs la soluția depunerii unui singur proiect de lege pentru reglementarea a două probleme deosebite, din dorința ca odată cu reglementările privind ocrotirea muncii femeilor și copiilor (asupra cărora exista un consens) să impună și ziua de lucru de 8 ore. Într-adevăr, organizațiile patronale și unii oameni politici — între care și C. I. C. Brătianu, fratele primului ministru — socoteau legiferarea zilei de lucru de 8 ore ca un act prematur. Aceasta explică și numărul mare de excepții din proiectul de lege. Adoptată în unanimitate, atit de Senat (la 10 martie), cit și la Adunarea Deputaților (la 26 martie), legea reprezenta o importanță cucerire a forțelor democratice în general, a clasei muncitoare în special, care luptase timp de mai multe decenii pentru a impune recunoașterea zilei de lucru de 8 ore, pentru protecția muncii femeilor și a copiilor. O revendicare de bază a proletariatului român fusese legiferată. Este și motivul pentru care organizațiile muncitorești au primit cu satisfacție această lege ; de aici înainte ele vor acționa pentru a impune respectarea ei.

În concepția dr. N. Lupu, această lege făcea parte dintr-un amplu Cod al muncii — avînd aproape 2000 de articole — pe care intenționa să-l prezinte în sesiunea din toamnă a Parlamentului ²³.

Merită evidențiată strădania Ministerului Muncii de a asigura aplicarea riguroasă a repaosului duminical ²⁴, preocuparea pentru construirea unor cămine pentru ucenici și dispensare pentru muncitori, precum și intervenția directă a dr. N. Lupu în aplanarea unor conflicte de muncă în Valea Jiului, în orașul Brăila și la C.F.R. prin satisfacerea dezideratelor lucrătorilor.

Colaborarea țărăniștilor cu liberalii n-a fost dintre cele mai armonioase. Divergențele au apărut doar la cîteva luni după constituirea guvernului. În decembrie 1927, studenții antisemiți întruniți la Oradea s-au dat la adevărate acte de vandalism împotriva populației evreiești și a bunurilor acesteia. Fără îndoială, o vină importantă revenea guvernului, care a admis ținerea aceluși Congres și nu a luat măsurile de ordine necesare. Așa cum scria ziarul „Adevărul”, dr. N. Lupu se vedea „părtaș la o vină pe care n-a comis-o, deoarece n-a fost consultat nici la autorizarea, nici la organizarea Congresului și nici la pedepsirea vinovaților. În această chestiune ministrul muncii se vede compromis nu numai în fața amicilor săi din țară, ci și în fața celor din străinătate” ²⁵. Întruniți într-o ședință specială, parlamentarii țărăniști au hotărît ca dr. N. Lupu să ceară primului ministru : luarea de măsuri severe împotriva vinovaților, demisia lui Gh. Tătărescu (subsecretar de stat la Ministerul de Interne) și despăgubirea completă a celor dăunați ; în caz contrar, să declare desfacerea colaborării cu liberalii. Dr. N. Lupu a atras atenția Consiliului de Miniștri asupra pericolului ce-l puteau reprezenta mișcările de extremă dreaptă, dar nu s-a decis să părăsească banca ministerială, intrucît dorea să obțină aprobarea guvernului și a Parlamentului pentru proiectele de legi pe care le pregătea.

²³ „D.A.D.”, nr. 83 ședința din 24 martie 1928, p. 2568.

²⁴ Arh. ist. centr., fond. Minist. Just. Dir. Judiciară, dos. 61 1927, f. 37, 55, 72.

²⁵ *Nemulțumirile țărăniștilor lupiști*, în „Adevărul”, 40 (1927), nr. 13499 din 18 decembrie.

Un alt teren pe care s-au manifestat contradicțiile dintre dr. N. Lupu și ceilalți membri ai cabinetului a fost atitudinea față de Sindicatele unitare. Convins că „muncitorimea are dreptul de a se Sindicaliza”²⁶, ministrul muncii a retras procesul vizînd dizolvarea Sindicatelor unitare, întentat de predecesorul său, Gr. Trancu-Iași. În același timp, Stelian Popescu, ministrul justiției, a continuat acțiunea de dizolvare a acestor sindicate. Pe de altă parte, fruntașul țărănist Adrian Brudariu cerea eliberarea lui Mihail Gheorghiu Bujor din închisoare, apreciînd că ținerea lui în detențiune nu constituia decît „răzbunarea sălbatică împotriva unui adversar politic”²⁷. Propunerea sa n-a găsit însă ecoul necesar la ministrul justiției.

Cele mai puternice divergențe între țărăniști și majoritatea guvernamentală au apărut în problema chiriilor. Dr. N. Lupu concepea rezolvarea acesteia prin construcția de locuințe, însă fondurile primite de la Ministerul de Finanțe erau cu totul insuficiente. Împărțirea lor a provocat vîi nemulțumiri, inclusiv în rîndurile Partidului Țărănesc. Deosebiri de păreri au devenit publice și deosebit de acute, în legătură cu proiectul de lege privind chiriile, elaborat de Stelian Popescu. Proiectul, care stabilea o creștere impresionantă a chiriilor și crea largi posibilități de evacuare a chiriașilor, a provocat o vie reacție a acestora; cu ei s-au solidarizat mai multe organizații democratice, între care și Partidul Țărănesc. A. Brudariu susținea că proiectul „este făcut exclusiv în interesul cîtorva privilegiați și în dauna categoriilor sociale producătoare, pentru a proteja proprietatea parazită”²⁸. Deși Stelian Popescu a fost nevoit să admită unele modificări, proiectul — în ansamblul său — nu a fost votat de țărăniști.

Între timp, „campania de răsturnare” desfășurată de P.N.Ț. s-a intensificat, culminînd cu marea adunare de la Alba Iulia din 6 mai 1928. Cîteva luni mai tîrziu, la 3 noiembrie, Vintilă Brătianu prezenta demisia cabinetului său; cu aceasta lua sfîrșit și perioada de participare la guvern a Partidului Țărănesc. Deși în acest interval, ministrul muncii a reușit să treacă prin Parlament două proiecte de legi importante și să rezolve în spirit democratic unele probleme sociale, în ansamblu — datorită timpului scurt cît a participat la guvern și opoziției celor cu care colabora — Partidul Țărănesc realizase mult mai puțin decît sperase, plecînd de la putere decepționat și în bună măsură compromis.

Constituirea guvernului Iuliu Maniu umplea de amărăciune sufletele țărăniștilor, care trebuiau să asiste „de pe partea cealaltă a baricadei” la victoria foștilor lor tovarăși de luptă. Foarte curînd se declanșa marea criză economică de supraproducție, care a lovit cu furie întreaga lume capitalistă. În România, criza a dezorganizat întreaga viață economică, a stimulat ample mișcări sociale, a generat profunde frămîntări politice. În aceste condiții, în fața tuturor partidelor, inclusiv a Partidului Țărănesc, se ridicau probleme noi. Fiecare partid a venit cu soluții proprii exprimînd punctul de vedere al clasei sau grupării sociale pe care o reprezenta.

Partidul Țărănesc a protestat împotriva politicii de concesionare a bunurilor statului la capitaliștii străini practică de guvernele național-

²⁶ „D.A.D.” nr. 23 ședința din 9 decembrie 1927, p. 321.

²⁷ Arh. ist. centr., fond. Min. Just. Dir. Judiciară, dos. 63 1928, f. 1—2; „D.A.D.”, nr. 44 ședința din 3 februarie 1928, p. 1264.

²⁸ „D.A.D.”, nr. 87 ședința din 30 martie 1928, p. 2746.

țărăniște. Referindu-se la concesionarea telefoanelor, „Aurora” scria: „Nu numai considerațiunii de apărare națională, dar și o elementară chestiune de prestigiu împiedică un stat ca România să-și amaneze telefoanele”²⁹. Iar dr. N. Lupu critica faptul că „la fiecare șase luni ne desfacem de o parte din capitalul național pe care cu atita trudă generațiile anterioare nouă l-au acumulat”³⁰. Ridicându-se împotriva aducerii experților străini în România, liderul țărănișt își exprima deplina încredere în capacitățile creatoare ale poporului român. El se adresa astfel guvernanților: „Țara noastră, o afirm aici, are destule capacități în toate domeniile, pentru ca să nu fie nevoie să ne aduceți nici experți economici, nici ingineri care să ne facă drumuri simple și așa mai departe”³¹. Luînd atitudine față de „planul de la Geneva”, Partidul Țărănesc protesta „cu ultima energie contra unui înjositor control străin, asemănător celui din timpurile de restriște din trecut” și asigura opinia publică a țării „că nu va dezarma pînă cînd această rușine nu se va șterge din istoria țării”³².

Merită subliniat faptul că, socotind datoriile externe ca o grea povară pe umerii statului român, deputații țărăniști au inițiat un proiect de lege prin care se cerea suspendarea plății cuponului datoriei publice în străinătate³³. Național-țărăniștii n-au admis însă urgența pentru acest proiect, astfel încît el a fost scos de pe ordinea de zi. Pînă la urmă, nemaiputînd face față datoriilor externe, la 15 august 1933, guvernul a trebuit să suspende plata cuponului.

Pentru țărăniști calea cea mai sigură de activizare a vieții economice, de achitare a salariilor și a datoriilor era inflația. Soluție simplistă și periculoasă, întrucît nu putea rezolva situația financiară a țării, dar implica consecințe dintre cele mai grave pentru întregul sistem financiar, pentru nivelul de trai al maselor. Pe drept temeii, P.C.R. atrăgea atenția că „Aparențele trecătoare de înviorare economică sub biciul inflației nu pot ține piept scăderii puterii de cumpărare a maselor, prin urmare închiririi pieței; rezultatul final nu poate fi altul decît o cădere și mai adîncă în prăpastia crizei”³⁴.

Una dintre cele mai grave probleme din perioada crizei economice era cea a datoriilor contractate, mai ales de țărani, la cămătari și bănci. În acest context, din inițiativa ministrului I. Mihalache, a fost adoptată în 1929 legea privind reglementarea circulației pămînturilor dobîndite prin legile de improprietărire. Prin glasul lui Cristel Ceaușoglu, Partidul Țărănesc a protestat împotriva acestei legi care facilita deposedarea de pămînt a țărănimii sărace de către chiaburi — „exploatatorii cei mai feroci, mai brutali, mai fără milă și fără simț ai țărănimii”. După opinia Partidului Țărănesc, singura cale de urmat era consolidarea tuturor gospodăriilor agricole prin acordarea de credite cu dobînzii mici, procurarea de instrumente agricole, încurajarea cooperăției³⁵. Pe această linie, G. Ștefănescu-

²⁹ *Concesiunea telefoanelor*, în „Aurora”, IX (1930), nr. 6 din 5 iunie.

³⁰ Dr. N. Lupu, *După concesiunea telefoanelor*, *Ibidem*, nr. 10 din 3 iulie.

³¹ „D.A.D.”, nr. 41 ședința din 2 octombrie 1932, p. 1589.

³² *Partidul Țărănesc și acordul de la Geneva*, în „Aurora”, XII (1933), nr. 59 din 10 februarie.

³³ „D.A.D.”, nr. 40 ședința din 1 octombrie 1932, p. 1558.

³⁴ Arh. I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., cota A b XVII—32

³⁵ „D.A.D.”, nr. 116 ședința din 27 iulie 1929, p. 5 126—5 127.

Goiceanu a depus la 11 iulie 1931 un proiect de lege din inițiativă parlamentară „pentru apărarea proprietății țărănești”, care prevedea că gospodăriile agricole, împreună cu 5 ha de pământ — socotite ca un minimum de existență — nu puteau fi ipotecate sau înstrăinate. Prin aceasta Partidul Țărănesc urmărea să oprească procesul de dezagregare a micilor gospodării țărănești, în condițiile puternicei crize economice și a presiunii cămătarilor și băncilor. Proiectul însă n-a fost adoptat de majoritatea parlamentară.

Socotind camăta drept un flagel social, dr. N. Lupu și alți țărăniști au participat activ la activitatea Ligii contra cametei, au cerut luarea de măsuri energice pentru apărarea datornicilor. La 25 iulie 1929 președintele Partidului Țărănesc a depus în Adunarea Deputaților un proiect de lege din inițiativă parlamentară împotriva cametei, iar la 3 iunie 1930 unul pentru suspendarea executărilor silite, care n-au fost însă luate în dezbatere de național-țărăniști. Necesitatea acestor legi era prea evidentă, iar perspectiva unor ample mișcări țărănești au provocat îngrijorarea guvernanților, care pînă la urmă au fost nevoiți să ia măsuri împotriva cametei și pentru suspendarea execuțiilor silite.

Țărăniștii au votat în favoarea legii de conversiune a datoriilor agricole inițiată de guvernul Iorga, socotind-o absolut necesară pentru salvarea milioanelor de gospodării țărănești de la catastrofă; totodată, au cerut să fie reduse și datoriile oamenilor muncii de la orașe. Ei au protestat împotriva încercărilor guvernelor național-țărăniste de a restrînge conversiunea.

Partidul Țărănesc cerea îmbunătățirea situației maselor, exprîmîndu-și temerea că „germenele revoluției stă gata să explodeze”³⁶. Într-adevăr, nemaiputînd suporta exploatarea la care erau supuse, largi categorii sociale s-au ridicat la luptă. În fruntea lor s-a aflat clasa muncitoare. Guvernele național-țărăniste au recurs la metode de mină forte, suprimînd unele drepturi și libertăți democratice, legiferînd starea de asediu și cenzura. Referindu-se la hotărîrea guvernului Vaida de a introduce starea de asediu pe timp de 6 luni, dr. N. Lupu scria: „Nemulțumirea nu se stăpînește nici cu ciomagul, nici cu pușca, nici cu mitraliera, nici cu călușul în gură. Dacă se îndepărtează cauzele nemulțumirii, atunci dispăre și ea. . . În împrejurări grele ca cele de azi, starea de asediu nu ajută la nimic. Ea este o mărturie de neputință a celor care guvernează și un gest inutil de a răspunde cu ciomagul și violența geamătului de durere al mulțimii”³⁷. Iar I. M. Leon spunea la 3 februarie 1933 în Adunarea Deputaților: „declar în numele Partidului Țărănesc de sub șefia d-lui dr. Lupu, că ne ridicăm, cu toată vehemența în contra proiectului de lege și nu-l votăm”³⁸.

Partidul Țărănesc a condamnat cu asprime represiunile de la Grivița din 16 februarie 1933. Bazat pe investigații proprii, dr. N. Lupu a respins explicația tendențioasă a guvernului, arătînd că „fără somațiune s-a intrat în masa nearmată a muncitorilor, s-a tras cu mitraliera și s-a ucis”.

³⁶ A. Munte, *Pregătitorii revoluției*, în „Aurora”, XII (1933), nr. 58 din 29 ianuarie.

³⁷ Dr. N. Lupu, *Starea de asediu*, *Ibidem*, nr. 59 din 10 februarie.

³⁸ „D.A.D.”, nr. 32 ședința din 3 februarie 1933, p. 940.

Apoi el conchidea : „Dacă am avut și am îndoieli asupra mobilurilor acestei acțiuni, asupra tezei cum a prezentat-o d-l ministru de interne Mironescu, care de altfel în partea finală s-a dezis complet, cînd spune că acolo de zece ani este o administrație venală și jăcașă, încît e de mirare că au izbucnit turburările așa de tirziu, apoi am îndoieli și mai mari asupra numărului victimelor”³⁹. Liderul Partidului Țărănesc a cerut desființarea stării de asediu, înlocuirea prefectului poliției Capitalei, ameliorarea situației materiale a greviștilor, constituirea unei comisii de anchetă parlamentară care să cerceteze adevăratele cauze ale luptelor din februarie 1933 și să stabilească răspunderile pentru represiunile sîngeroase. Propunerile n-au găsit însă aprobarea guvernului și nici a majorității parlamentare. Aceeași poziție de apărare a muncitorimii și de condamnare a autorilor represiunii a avut-o dr. N. Lupu și în timpul procesului intentat conducătorilor luptelor ceferiștilor și petroliștilor, respingînd totodată cu indignare diversivniunile antisemite ale cuziștilor.

Această atitudine rezulta din concepția Partidului Țărănesc privind necesitatea respectării drepturilor și libertăților democratice, a regimului parlamentar-constituțional existent. Rămînînd consecvent pe linia demascării ilegalităților și abuzurilor îndreptate împotriva P.C.R., dr. N. Lupu s-a pronunțat — în Comisia specială a Adunării Deputaților — împotriva invalidării reprezentanților B.M.Ț. victorioși în alegerile parlamentare din iunie 1931. Pe de altă parte, „Aurora” a publicat mai multe articole prin care lua apărarea comuniștilor arestați. Astfel, la 24 iulie 1930, organul central de presă al Partidului Țărănesc scria : „Să privezi de libertate un om fiindcă are alt crez politic-social decît al tău e ceva absurd și monstruos”.

În concepția Partidului Țărănesc și îndeosebi a șefului său, afacerea și incorectitudinea nu aveau ce căuta în viața publică. De aceea, nu este de mirare că dr. N. Lupu a fost primul om politic care a demascat de la tribuna Parlamentului „afacerea Skoda”, cerînd arestarea lui Bruno Seletzki și pedepsirea tuturor celor care au încercat să se îmbogățescă pe seama statului⁴⁰.

Sesizînd pericolul pe care-l puteau reprezenta cuzismul și legionarismul pentru dezvoltarea democratică a statului român, pentru însăși independența și suveranitatea României, Partidul Țărănesc a luat atitudine fermă împotriva organizațiilor de extremă dreaptă. Condamnînd atentatul nereușit din decembrie 1930 asupra lui E. Socor, directorul ziarelor „Dimineața” și „Adevărul”, dr. N. Lupu scria : „Îmi exprim pe această cale cea mai profundă indignare față de procedeele sălbătice, pe care le combat neîntrerupt de atîția ani de zile și pe care le perpetuează nebunia cîtorva descreierați, încurajați de indolența vinovată a autorității”⁴¹. Într-o vreme cînd organizațiile politice cele mai reacționare încercau să canalizeze nemulțumirea maselor pe un fâgaș diversionist,

³⁹ *Ibidem*, nr. 41 ședința din 16 februarie 1933, pp. 1221 1222; vezi și Nicolae Popescu, *Luptele eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933 în dezbaterile parlamentare*, în „Anale de istorie”, nr. 1/1973.

⁴⁰ Vezi pe larg, *Afacerea Skoda. Lupta dusă de d-l dr. N. Lupu, președintele Partidului Țărănesc, pentru apărarea cinstei și intereselor țării românești*, București, 1933.

⁴¹ D. dr. N. Lupu despre atentatul de la „Adevărul”, în „Aurora”, X (1931), nr. 35 din 1 ianuarie.

antisemit, șeful Partidului Țărănesc se adresa astfel participanților la o întrunire publică : „Vă sfătuiesc să nu vă lăsați rătăciți și să nu ascultați propaganda cuziștilor și gardiștilor. Aceștia spun că nenorocirea țării sînt evreii. Este inexact. Țara noastră este suptă de cei de la putere, iar vina se pune pe evrei, căutînd astfel țap ispășitor”⁴².

Încă din momentul constituirii sale, Partidul Țărănesc s-a declarat împotriva luptelor politice duse într-un spirit de ură și violență, cerînd ca invectivele să fie înlocuite cu argumente. Inspirîndu-se din realitățile altor țări (îndeosebi din Cehoslovacia), dr. N. Lupu aprecia că cele mai eficiente guverne erau cele de coaliție, la care să colaboreze — pe baza unui program minimal — toate partidele capabile să contribuie la dezvoltarea României. Dar această poziție — animată de cele mai bune intenții — dădea apă la moară lui Carol al II-lea, care — încă de la proclamarea lui ca rege, la 8 iunie 1930 — urmărea instaurarea unui regim personal.

Într-adevăr, imediat după urcarea sa pe Tron, Carol al II-lea a acționat pentru constituirea unui guvern de „uniune națională”, peste capul partidelor politice. Acest obiectiv a fost atins în aprilie 1931, cînd N. Iorga a acceptat să prezideze un cabinet a cărui componență fusese stabilită de suveran. Dar guvernul de „uniune națională” nu s-a putut menține decît un an de zile (pînă în mai 1932 cînd regele a fost nevoit să apeleze la partidele politice, care se pronunțau pentru respectarea regimului parlamentar-constituțional existent). Pentru a-și atinge țelul, Carol al II-lea a hotărît să lucreze mai metodic, pe multiple planuri, astfel încît la instaurarea dictaturii regale să nu întîmpine o prea mare rezistență din partea partidelor politice burgheze. El a inițiat o gamă largă de mijloace și metode prin care să discrediteze și să macine marile partide politice, să atragă de partea sa acele personalități care acceptau amestecul regelui și al camarilei sale în viața publică, dezorganizînd astfel viața guvernelor, activitatea Parlamentului, întregul regim politic întemeiat pe Constituția din martie 1923.

Cînd și-a dat seama de adevăratele intenții ale regelui, Partidul Țărănesc a luat atitudine fermă împotriva tendințelor dictatoriale, a amestecului în viața politică a camarilei și a cerut cu hotărîre respectarea regimului parlamentar-constituțional existent. La 2 octombrie 1932, dr. N. Lupu nu se sfia să declare de la tribuna Adunării Deputaților : „un fapt straniu se întîmplă în viața politică a acestei țări. În mai puțin de doi ani, avem două alegeri generale, perturbarea întregii noastre opinii publice”⁴³. Șeful Partidului Țărănesc a înțeles adevăratul sens al chemării lui Al. Vaida-Voevod la putere în ianuarie 1933 ; de aceea el se adresa astfel noului prim-ministru : „D-ta zici cum zice regele ; dacă regele zice că ești cămilă, zici și d-ta că ești cămilă, dacă regele zice că ești elefant, zici și d-ta că ești elefant”⁴⁴. O deosebită impresie a creat în opinia publică propunerea dr. N. Lupu de a se discuta, în cadrul unei ședințe secrete a Parlamentului, cauzele schimbării de guvern din ianuarie 1933. Deși la insistențele lui Vaida această propunere nu fusese acceptată de majoritatea parlamentară — întrucît punea direct în cauză pe Carol al II-lea —

⁴² *La Romanafi*, în „Aurora Mehedințului”, Turnu Severin, I (1933), nr. 2 din 2 octombrie.

⁴³ „D.A.D.”, nr. 41, ședința din 2 octombrie 1932, p. 1589.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 32 ședința din 3 februarie 1933, p. 952.

dr. N. Lupu nu a ezitat să rostească în ședința publică a Adunării Deputaților un aspru rechizitoriu la adresa camarilei: „Asemenea forțe ascunse, asemenea cancere latente care stau chiar în preajma Tronului, este datoria d-voastră și a noastră a tuturor să le extirpăm imediat”⁴⁵. Aceste declarații au provocat reacția imediată a elementelor de dreapta. Nichifor Robu, lider al L.A.N.C., a încercat să-l lovească în plină ședință, iar la 2 februarie o bandă de cuziști a atacat sediul central al Partidului Țărănesc cu intenția de a se „răfui” cu dr. N. Lupu. Camarila și regele Carol al II-lea nu l-au iertat pentru această atitudine. În asemenea împrejurări, șansele Partidului Țărănesc de a ajunge la guvern s-au diminuat considerabil. Nici campania de întruniri organizată în vara și toamna anului 1933, nici declarațiile dr. N. Lupu că va lua Bucureștiul cu asalt, precum odinioară Tudor Vladimirescu, n-au avut efectul scontat. În rezolvarea crizei de guvern din noiembrie 1933 regele n-a luat în seamă Partidul Țărănesc.

Fără îndoială, atitudinea regelui și a camarilei a avut un rol important, dar nu mai puțin adevărat este faptul că Partidul Țărănesc nu avea o asemenea influență în rîndul maselor încît să poată impune chemarea lui la putere. Forța organizației sale era insuficientă. Absorbit de luptele politice, îndeosebi de cele parlamentare, dr. N. Lupu a acordat prea puțină atenție consolidării și extinderii organizației, atragerii maselor în rîndurile partidului. Practic, în cei șapte ani de existență, Partidul Țărănesc a ținut o consfătuire pe țară în decembrie 1930 și un congres general în noiembrie 1931. Programul și statutele adoptate cu acest prilej nu au fost dezbătute și popularizate nici măcar prin „Aurora”. Ședințele Comitetului Central Executiv aveau loc sporadic; cadrele, chiar cele din eşaloanele superioare, dădeau dovadă de prea puțină inițiativă, așteptînd aproape întotdeauna cuvîntul șefului. Din această cauză, Partidul Țărănesc era adesea numit „lupist”, iar aderenții săi „lupiști”.

După entuziasmul inițial, după demarajul puternic din februarie 1927 a urmat o lungă perioadă de incertitudini. În sinul Partidului Țărănesc au început să cîștige teren cei care-și exprimau pesimismul în legătură cu viabilitatea partidului. Această atitudine era, în fond, expresia neîncrederii micii burghezii în propriile forțe, a tendinței ei dintotdeauna de a se alătura uneia sau alteia din taberele aflate în luptă. În acest context se înscriu și relațiile Partidului Țărănesc cu alte partide.

Din păcate, P.C.R. a adoptat o poziție rigidă, sectară, făcînd aprecieri negativiste la adresa Partidului Țărănesc. Nu o dată el era pus pe același plan cu L.A.N.C. sau chiar cu Garda de Fier⁴⁶. În asemenea condiții, colaborarea între cele două partide era mult îngreunată, deși — așa cum am arătat — dr. N. Lupu a luat nu o dată apărarea comuniștilor. Merită evidențiat faptul că Partidul Țărănesc a avut inițiativa încheierii unor carteluri electorale cu P.S.D., neacceptate însă de liderii social-democrați. Totuși, deputații țărăniști și social-democrați au colaborat adeseori, în special cu ocazia depunerii și susținerii unor proiecte de legi din iniția-

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 30 ședința din 31 ianuarie 1933, p. 912.

⁴⁶ Arh. I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., cota A XVI—103, nr. inv. 1996; cota A XVII—6, nr. inv. 549; cota A b, XII—1; cota A XVII—9, nr. inv. 562; cota A b, XVII—20, nr. inv. 638; cota A b, XVI—A, nr. inv. 475.

tivă parlamentară. Relațiile dintre cele două partide au fost bune, fapt ce a determinat pe unii țărăniști să susțină chiar ideea fuziunii cu social-democrații⁴⁷.

Într-un articol intitulat *Partidul Social-Democrat și Partidul Țărănesc*, publicat în „Aurora”, găsim următoarea idee: „Pentru salvarea celor ce muncesc în această țară e nevoie de un partid unic al muncitorilor cu plugul, cu brațele, cu creierii și pe astfel de partid care să facă front unic în fața uniunii parazitare bancare, a capitalismului bancar și industrial și a politicianilor — simbriașii lor — nu-l va putea forma decît partidul nostru țărănesc unit cu Partidul Social-Democrat”. Liderii social-democrați n-au luat în seamă o astfel de eventualitate, întrucît socoteau că fuziunea ar da naștere la confuzii, ar afecta caracterul de clasă al P.S.D. Dar indiferent de rezultat, rămîne faptul că țărăniștii au socotit posibilă fuziunea partidului lor cu cel social-democrat.

De asemenea, reține atenția discuția dr. N. Lupu cu dr. Petru Groza din mai 1933, în urma căreia a fost dat publicității următorul comunicat, care constituie un veritabil document istoric: „Din schimbul de vederi avut între d. dr. N. Lupu și dr. Petre Groza s-a constatat că punctele de vedere programatice ale Partidului Țărănesc, reprezentat de d. dr. Lupu și ale Frontului Plugarilor, al cărui animator este d. Petre Groza, sînt identice și au ca țintă, pe de o parte soluționarea grabnică a nevoilor imediate ale plugarilor, ca: lichidarea datoriilor concomitent cu o reformă monetară și desăvîrșirea reformei agrare, iar pe de altă parte, în cursul vremii, mecanizarea sistematică a producției agrare și valorificarea produselor ei. Toate acestea nu se pot realiza decît printr-o radicală schimbare a sistemului de guvernămînt care să elimine posibilitățile falsificării voinței mulțimii muncitoare, compusă în marea ei majoritate din plugari, asigurîndu-le acestora rostul potrivit greutăților numerice și de prim factor de producție a țării. Pentru aceea aceste două formațiuni de luptă fatal se întilnesc și, dată fiind temelia aceluiași program concis și lămurit și aceluiași substrat de masă, nimic nu mai împiedică lupta comună pentru același scop”⁴⁸.

Dezideratul formulat de cei doi oameni politici avea să se realizeze abia în 1946, într-un alt context istoric; deocamdată, în 1933, nu s-a pășit pe calea unei strînse legături cu Frontul Plugarilor, deoarece majoritatea țărăniștilor doreau colaborări care să le asigure participarea la guvern.

Animați de acest gînd, ei au purtat tratative de fuziune cu organizații burgheze ca: Partidul Radical Țărănesc (Gr. Iunian), Partidul Național-Agrar (O. Goga), Uniunea Agrară (C. Argetoianu) pornind de la ideea că aveau puncte de vedere similare în problema conversiunii datoriilor agricole și a restabilizării leului. Dar, deosebirile în privința bazei sociale, a concepțiilor politice și a tacticii de urmat, ca și rivalitatea dintre conducători au dus la eșuarea încercărilor de constituire a unui „mare partid agrar”.

⁴⁷ Dr. Ygrec, *Partidul Social-Democrat și Partidul Țărănesc*, în „Aurora”, X (1931), nr. 43, din 4 octombrie.

⁴⁸ Comunicat, *Ibidem*, XII (1933), nr. 65 din 1 iunie; Vezi și Octav Livezeanu, 1933. *Dialogul dr. Petru Groza — dr. Nicolae Lupu*, în „Magazin istoric”, nr. 9/1972 și Gh. Micle, *Răscoala pămîntului*, București, Edit. Frontul Plugarilor, 1944, p. 130—132.

În legătură cu această problemă se ridică o firească întrebare : cum a fost posibil ca țărăniștii să ducă tratative de fuziune cu partide care aveau concepții atât de diferite, uneori diametral opuse. Doar este limpede că între P.S.D. și Uniunea Agrară sau Partidul Național Agrar erau deosebiri esențiale. Liderii Partidului Țărănesc nu s-au străduit să dea explicații lămuritoare, în timp ce adversarii lor politici îi acuzau fie de oportunism, fie de miopie politică. Adevărul este că asemenea oscilații politice își găsesec gena în faptul că baza socială a partidului era asigurată de burghezia rurală, categoric extrem de instabilă, cu evoluții adesea neașteptate, contradictorii.

În aceste împrejurări, la sfârșitul anului 1933, ideea fuziunii Partidului Țărănesc cu P.N.Ț. a devenit precumpănitoare. Opoziția lui I. Maniu față de planurile dictatoriale ale regelui pe de o parte, și „programul de la Cimpulung” anunțat de I. Mihalache în noiembrie 1933 pe de altă parte, ca și preluarea conducerii P.N.Ț. de către gruparea „țărăniștă” au constituit factorii principali care au determinat pe dr. N. Lupu să opteze pentru întoarcerea „la matcă”. Motivul imediat l-a constituit încercarea cercurilor camariliste de a impune un guvern prezidat de gen. Al. Averescu, care să suprimă Constituția și să pregătească momentul instaurării dictaturii regale⁴⁹.

În ultimul discurs rostit în calitate de șef al Partidului Țărănesc, dr. N. Lupu spunea : „Ne întoarcem în casa noastră veche să luptăm laolaltă cu frații noștri pentru democrație, împotriva tendințelor dictatoriale, împotriva aventurierilor, care pîndesc momentul prielnic pentru împlinirea ambițiilor lor”⁵⁰.

Fuziunea, perfectată de dr. N. Lupu și I. Mihalache, s-a realizat la 11 martie 1934. Salutînd acest act, M. Ralea scria : „Doctorul Lupu s-a întors acasă la el, într-o casă clădită în parte și de el, ca un fiu risipitor care a întreprins o lungă călătorie, a cărei ultimă experiență a fost nevoia de reîntoarcere la căminul cald al familiei ce nu l-a uitat”⁵¹.

Dr. N. Lupu a făcut acest pas pornind de la aprecierea că P.N.Ț. era un partid cu influență în mase, capabil să desfășoare o activitate amplă la scara întregii țări, că el constituia cea mai puternică forță a opoziției burgheze împotriva forțelor dictatoriale. Dr. N. Lupu socotea că, sprijinindu-se pe masivul grup al tinerilor cu vederi larg democratice din P.N.Ț., va putea muta centrul de greutate al acestui partid spre stînga. Practica a demonstrat că speranțele sale au fost numai în parte întemeiate.

În concluzie, putem aprecia că Partidul Țărănesc — dr. N. Lupu a apărut ca o expresie a nemulțumirii unei părți a burgheziei rurale, a intelectualității și burgheziei orășenești față de fuziunea Partidului Țărănesc (I. Mihalache) cu Partidul Național în octombrie 1926. Participînd la guvern în perioada iunie 1927 — noiembrie 1928, Partidul Țărănesc — dr. N. Lupu a desfășurat, în general, o activitate pozitivă, iar în anii de opoziție a preconizat măsuri realiste de ameliorare a situației economice

⁴⁹ Arh. ist. centr., fond Casa Regală, dos. 11/1934, f. 18—25.

⁵⁰ *Reîntregirea Partidului Național-Țărănesc*, în „Dreptatea”. VIII (1934), nr. 1946 din 13 martie.

⁵¹ Mihai D. Ralea, *Întregirea. Ibidem.*

a țării și de îmbunătățire a condițiilor de viață ale maselor, unele dintre ele fiind apoi însușite și aplicate de guvernanți (legile împotriva cametei, conversiunea datoriilor agricole, suspendarea plății cuponului extern ș.a.). Acest partid a luat atitudine fermă împotriva organizațiilor de extremă dreaptă și a planurilor dictatoriale ale regelui, a fost un apărător hotărât al regimului parlamentar-constituțional.

Din punctul de vedere al influenței electorale, Partidul Țărănesc s-a situat — în cei 7 ani de existență — pe locul al treilea (după P.N.Ț. și P.N.L.), avînd 27 deputați în 1927 (în cartel cu P.N.L.), 5 în 1928, 7 în 1931, 12 în 1932, 11 în 1933.

Făcînd o privire retrospectivă asupra istoriei Partidului Țărănesc — dr. N. Lupu, putem conchide că el a fost o prezență vie, dinamică în viața politică a României. El a făcut parte din rîndul partidelor burgheze de stînga, a desfășurat o activitate ce se înscria pe linia progresului social.

LA FONDATION ET L'ACTIVITÉ DU PARTI PAYSAN — dr. N. LUPU (1927—1934)

RÉSUMÉ

Le Parti Paysan — dr. N. Lupu est apparu comme un expression du mécontentement d'une partie de la bourgeoisie rurale, des intellectuels et de la bourgeoisie des villes du fait de la fusion du Parti Paysan (I. Miha-lache) et du Parti National (Juliu Maniu) en octobre 1926.

Pendant ses sept années d'existence, le Parti Paysan — dr. N. Lupu a développé une intense activité, constituant une présence dynamique dans la vie politique de la Roumanie. Participant au gouvernement pendant la période juin 1927 — novembre 1928, ce parti a initié certains projets de lois importants, notamment celui concernant la protection du travail des enfants et des femmes ainsi que la durée de la journée de travail, en même temps que le Code de la coopération. Durant la crise de 1929—1933, il a préconisé des mesures réalistes visant à améliorer la situation économique du pays, les conditions de vie des masses, le gouvernement du pays faisant siennes ensuite quelques-unes d'entre elles (les lois contre le prêt à usure, la conversion des dettes agricoles, la suspension du paiement du coupon externe). Le Parti Paysan a pris une ferme attitude contre les organisations d'extrême-droite et des programmes dictatoriaux du roi Charles II, il a été un défenseur résolu du régime parlementaire constitutionnel.

En conclusion, le Parti Paysan — dr. N. Lupu a figuré parmi les partis bourgeois de gauche, déployant une activité mise au service du progrès social.

ÎMPĂRȚIREA AFRICII DE CĂTRE COLONIALIȘTII EUROPENI ȘI LUPTA DE ELIBERARE NAȚIONALĂ A POPOARELOR AFRICANE (1870—1914)

DE

CONSTANTIN ȘERBAN

În zilele noastre, cînd prăbușirea sistemului colonial al imperialismului este o realitate de netăgăduit, cercetarea și elucidarea numeroaselor aspecte negative pe care acesta le-a adus în viața popoarelor subjugate se impune ca o îndatorire de seamă pentru istoriografia marxistă contemporană. Aceasta, cu atît mai mult, cu cît, așa cum arată secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu: „Pe plan mondial se fac frecvente încercări de a prezenta istoria dominației imperialiste, colonialiste, politica de asuprire și jefuire a altor popoare promovată timp de secole drept manifestări progresiste, care au venit în sprijinul dezvoltării popoarelor asuprite”¹. În rîndurile ce urmează vom încerca o succintă prezentare a realităților social istorice care au caracterizat procesul de înrobire și subjugare a acestui teritoriu, ca și lupta de eliberare de sub dominația colonială a popoarelor africane.

„Continentul negru” — nume impropriu dealtfel^{1bis} pe care l-a purtat multă vreme Africa în literatura europeană — a constituit, în epoca precolonială, o atracție deosebită pentru locuitorii din continentele vecine în mentalitatea cărora legendele au ascuns elementele unei civilizații originale și de proporții nebănuite² ce cunoscuse în secolele XI — XVI o adevărată epocă de aur³.

Înainte chiar de ultimele decenii ale secolului al XIX-lea Africa era încă privită de europeni drept un continent „misterios”⁴ probabil datorită tainelor păstrate pînă atunci, timp de veacuri și milenii, cu privire la fauna, flora și climatul său deosebit, la multitudinea popoarelor și a limbilor vorbite de acestea, la cultura și civilizația sa. De aceea a trebuit să treacă mult timp pînă cînd navigatorii să-i alcătuiască hărțile privind contururile coastelor udate de apele oceanelor Atlantic și Indian și ale mărilor Mediterană și Roșie, pînă cînd exploratorii să stabilească drumurile de coastă și din interior și al marilor sale fluvii lungi de mii de kilometri pînă cînd lumea europeană în special să ia contact cu primele dovezi materiale care confirmau existența unor bogății incalculabile în solul și subsolul acestui continent.

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, București, Edit. politică, 1975, p. 379.

^{1bis} În realitate Africa este un continent al cărui locuitorii nu sînt numai negri, ci și albi (în partea de nord) și malaezi (în Madagascar). Totuși unii istorici consideră existența unei Africi negre și a unei Africi albe, pustiul Sahara fiind linia lor de demarcație.

² B. Davidson, *Redescoperirea Africii vechi*, București, 1964, 390 p., autorul prezintă în linii generale unele aspecte și realizări principale ale vieții și civilizației africane în epoca precolonială; vezi și Louis C. D. Joos, *Scurtă istorie a Africii negre*, București, 1966, p. 34—55; G. Hardy, *Vue generale de l'histoire d'Afrique*, Paris, 1922, p. 1—69; E. Sik, *Histoire de l'Afrique noire*, Budapesta, 1968, p. 45—169.

³ Louis C. D. Joos, *op. cit.*, p. 56—109.

⁴ E. Driault, *Les problemes politiques et sociaux à la fin du XIX-e siecle*, Paris, 1900, p. 127.

Primele regiuni ale Africii cunoscute de europeni au fost acelea din partea de nord a continentului, scăldate de apele calde ale Mediteranei între delta Nilului și stinca Gibraltarului, regiuni intrate în antichitate în sfera influenței lumii grecești și romane iar în evul mediu a lumii bizantine și arabe. Tot în evul mediu, după decăderea comerțului în Marea Mediterană și în timpul avintului pe care l-a luat comerțul oceanic, europenii au început să cunoască părțile vestice și sudice ale Africii datorită expedițiilor maritime cu caracter economic efectuate de portughezi, spanioli, olandezi, englezi, francezi. În felul acesta din secolul al XV-lea s-au stabilit în regiunile de coastă africane așezări stabile europene începînd cu simple factorii fortificate și încheind cu așezări de tip rural și urban menite să fie nu numai escale pentru vasele care navigau între Europa și Asia ocolind Africa pe la sud, ci și reședințele unor companii comerciale, dar și baza de plecare a exploratorilor porniți în căutarea regiunilor din interiorul continentului ⁵.

De asemenea din epoca marilor descoperiri geografice, a formării primelor imperii coloniale, portughez și spaniol, Africa a devenit un depozit de forță umană foarte ieftină, care, privată de libertatea individuală, a cunoscut sclavia, cea mai crudă formă a exploatării omului de către om. Drept urmare locuitorii pașnici, indiferent de sex și vîrstă, mai ales negrii, au fost prinși ca și fiarele sălbatice la vînătoare ⁶ pentru ca apoi, legați în lanțuri, să fie expediați cu corăbiile peste ocean în „Lumea nouă” pentru a munci, la mii de km. de locurile natale, pe plantațiile de bumbac și în minele colonialiștilor europeni ⁷.

Datorită acestor fapte orizontul europenilor de la începutul epocii moderne, cînd în economia țărilor lor încep să domine relațiile capitaliste, avea să se lărgească cu privire la Africa, odată cu sporirea intereselor pentru bogățiile sale. Mai tîrziu în secolul al XVIII-lea, dar mai ales la începutul secolului al XIX-lea, continentul african a intrat și mai mult în atenția europenilor mai ales că după apariția primelor state independente pe continentul american colonialismul primise o puternică lovitură iar în Asia și Australia încă nu se trecuse la explorări sistematice.

În această epocă interesul europenilor pentru Africa a lăsat la început impresia unui pronunțat caracter științific ținînd seama că în diferite țări ca de exemplu Anglia, Franța, Belgia etc. societăți care intruneau

⁵ G. Hardy, *op. cit.*, p. 4—88.

⁶ Marx—Engels, *Opere*, București, 1966, vol. 23, p. 745; D. T. Niane, J. Suret—Canale, *Histoire de l'Afrique occidentale*, Conakry, 1965, p. 77—83; J. D. Fage, *Slavery and the Slave Trade in the context of West African History* în „Journal African History”, 3 1969, p. 393—404; S. Herbert Klein, *The Trade of African Slaves to Rio de Janeiro, 1795—1811: estimates of mortality and pattern of voyages*, în „Journal African History” 4/1969, p. 533—550; M. B. Gleave, R. M. Prothero, „Population Density and Slave Raiding: A Comment”, în „Journal African History”, 2/1971, p. 319—324. Unele indicații cu privire la cercetările privind istoria popoarelor africane în ultima vreme ne-a pus la dispoziție colegul nostru Dan Lăzărescu căruia îi aducem vii mulțumiri și pe această cale.

⁷ Marx—Engels, *op. cit.* vol. 23 p. 762. Din 1518 datează primele transporturi de sclavi negri în America. Comerțul cu sclavi negri avea să intre și în prevederile unor tratate internaționale; de exemplu tratatul de la Utrecht (1713) cuprinde unele clauze care acordă Angliei dreptul de a face comerț cu sclavi negri între Africa și America spaniolă; putea să transporte 4 800 negri anual.; B. Davidson, *Mama neagră. Africa: anti încercărilor*, București, 1967, 351 p.; D. T. Niane, J. Suret—Canale, *op. cit.* p. 63 evaluează că între secolele XVI — XIX au fost expediați din Africa în America zeci de milioane de sclavi negri.

oameni de știință au început să organizeze expediții menite să verifice unele ipoteze de lucru care dăinuiseră pînă atunci în conștiința contemporanilor. Aceste explorări cu caracter științific au făcut loc însă foarte curînd altora cu caracter economic și mai ales politic, cînd a fost descoperită marea valoare pe care o prezenta continentul african pentru lumea europeană. De aceea în secolul al XIX-lea Africa a devenit arena internațională unde se concentrau, dar aveau să se și înfrunte, interesele diferitelor guverne europene, călăuzite de ideea obținerii unor profituri comerciale pentru consolidarea propriei lor economii ce cunoscuse acum „revoluția industrială”. Primul stat european care deschisese în secolul al XVI-lea epoca colonială în istoria Africii, după cum se știe, fusese Portugalia⁸ și destul de curînd ea fusese urmată de Anglia,⁹ Franța¹⁰ și Olanda¹¹. Timp de cîteva secole aceste state europene au căutat să înființeze cît mai multe stabilimente comerciale, concurîndu-se una pe alta. În felul acesta pînă la 1870 în *Africa de nord* Spania se infiltrasse pe teritoriul Marocului ocupînd Tetuan, Anglia ca și Franța reușiseră să domine economia Egiptului, Franța ocupase Algeria după un lung război colonial de aproape două decenii (1830 — 1848)¹², în *Africa de vest* Portugalia deținea o fișie de coastă în Angola, Anglia ocupase părți din Ghana, Gambia, Nigeria și Sierra Leone, Franța se instalase temeinic pe Coasta de Fildes și în Senegal¹³, în *Africa de sud* Anglia stăpînea Colonia Capului și Natal iar în *Africa de est* Portugalia deținea o fișie de coastă în Mozambic, în timp ce Franța ocupase o parte din Somalia pe coasta Mării Roșii¹⁴.

Dar raportate la întregul teritoriu al Africii aceste colonii nu reprezentau decît un procent de 10% din suprafața totală a continentului¹⁵. Mai mult, chiar posesiunile colonialiștilor europeni ocupau în majoritatea cazurilor numai porțiuni în regiunile de coastă. Așa de exemplu se apreciază că cel puțin 40% din lungimea acestor coaste rămăsese încă necupată. De asemenea trebuie reținut și faptul că pătrunderea colonialiștilor se făcuse destul de puțin spre interiorul continentului african și anume pe o adîncime care varia între 10 și 300 km în Algeria, Egipt, Congo, Senegal, Angola, Mozambic și Colonia Capului.

Cu toate acestea se știe că pînă la 1870 mai supraviețuiseră asaltului colonialiștilor asupra Africii cîteva state independente aparținînd populației autohtone iar altele se bucurau de autonomie. Unul din aceste state independente era Etiopia aflat în partea răsăriteană a con-

⁸ În secolul al XV-lea această țară ridicase forturi pe Coasta de Aur și cucerise unele puncte de pe coasta Angolei și Mozambicului, vezi E. Sik, *op. cit.* vol. I, p. 142—150, 156—161, 170—173, 175; P. Gaffarel, *La Conquete de l'Afrique*, Paris, 1903, p. 85—98.

⁹ În secolul al XVI-lea se stabiliseră colonii în Gambia iar în secolul al XVII-lea li izgonise pe olandezi de pe Coasta de Aur, E. Sik, *op. cit.* vol. I, p. 167, 181, 183.

¹⁰ În secolul al XVII-lea se stabilește pe Coasta de Fildes și-i înlătură pe olandezi din Senegal, E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 167, 181, 189—190 P. Gaffarel, *op. cit.*, p. 99—114.

¹¹ În secolul al XVII-lea se stabilește vremelnice pe Coasta de Aur, în Senegal și în Colonia Capului, E. Sik, *op. cit.* vol. I, p. 176—181, 183—185.

¹² A. Bernard, *L'Algerie*, Paris, 1929, p. 177—239; S. Gsell, G. Marcais, G. Yver, *Histoire d'Algerie*, Paris, 1929, p. 191—229; Y. Lacoste, A. Nouschi, A. Prenant, *L'Algerie. Passe et present*, Paris, 1960, p. 246—297;

¹³ P. Atger, *La France en Cote d'Ivoire, 1843—1893*, Paris, 1962, p. 19—68; H. A. Gailley, *History of Africa. From 1800 to present*, New York, 1972, p. 9—43.

¹⁴ P. Gaffarel, *op. cit.* p. 291—295; H.A. Gailley, *op. cit.*, p. 61—85.

¹⁵ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 27, București, 1964, p. 428; M. Baumont, *op. cit.*, p. 56; I. V. Milovanov, *Africa azi*, București, 1962, p. 42.

continentului, alcătuit dintr-o federație de state¹⁶. Un altul era Liberia, înființat la începutul secolului al XIX-lea (în 1824) de către „Societatea de colonizare americană”, care a sprijinit popularea unor teritorii din Africa de vest cu descendenții sclavilor, acum eliberați și transportați înapoi în patria strămoșilor lor. Din 1847 acest stat, o republică federativă după modelul S.U.A., a primit și o constituție¹⁷. În afară de acestea au mai fost create, la mijlocul secolului al XIX-lea state independente noi în Africa de sud, Transvaal și Orange ai căror locuitori descendenți ai coloniștilor olandezi se înstrăinaseră de patria lor de origină¹⁸. În fine în nordul continentului african Egiptul obținea la începutul secolului al XIX-lea dreptul de a se conduce singur, deci devenise stat autonom în cadrul Imperiului otoman. Curînd însă strînsele sale legături cu Franța și Anglia au transformat țara într-un stat dependent față de economia acestor mari puteri europene¹⁹.

Și dacă pînă la 1870 numai 10% din suprafața continentului african a fost cotoplită și transformată în colonii de către cîteva state europene, (Franța, Anglia, Portugalia, Spania) în deceniile următoare pînă la primul război mondial aceleași mari puteri împreună cu altele noi se vor angaja într-o cursă al cărei ritm, mult mai accelerat în comparație cu cel precedent, necesita din partea fiecărui concurent intrat în competiție multe investiții umane și materiale, abile aranjamente diplomatice în culisele politice și mai ales folosirea forței, războaiele coloniale²⁰. Astfel în *Africa de nord* Franța a ocupat Tunisia în 1881 și a instituit protectoratul asupra acestei țări punînd capăt dealfel infiltrației capitalurilor italiene. Protectoratul francez va fi instituit și în Maroc dar abia în 1912. Anglia avea să ocupe Egiptul în 1883 după ce a cîștigat războiul împus cu brutalitate acestei țări, care lupta contra subjugării străine²¹. Curînd după aceea Anglia va ocupa Sudanul ajungînd la izvoarele Nilului cu prilejul războiului din anii 1896 — 1898. Tot în Africa de nord Spania va institui protectoratul ei asupra unei părți din Maroc (1912)²².

¹⁶ A. H. Jones, E. Monroe, *Histoire de l'Abyssinie, des origines à nos jours*, Paris, 1935, p. 171 și urm.

¹⁷ I. A. Hodoș, *Libertia, Studiu istoric* (L. rusă). Moscova, 1961, p. 6—9; H.A. Gailley, op. cit., p. 24—26; Tom. W. Schick, *A quantitative Analysis of Liberian Colonization from 1820—1843*, în „Journal African History”, 1/1971, p. 45—60.

¹⁸ Cele două state au obținut independența separat: Transvaal în 1852, Orange în 1854, vezi Louis C. D. Joos, op. cit. p. 152.

¹⁹ A. Bourguet, *La France et l'Angleterre en Egypte*, Paris, 1897, 287 p. R. Lambelin, *L'Egypte et l'Angleterre*, Paris, 1922, p. 9—65; J. Cottani Pacha *Coup d'œil sur la chronologie de la nation égyptienne*, Paris, 1931, p. 347—384;

²⁰ Istoricul american Yves Person consideră că ritmul accelerat pe care l-a cunoscut colonialismul european în Africa după 1870 ar fi o reacție în lanț provocată de deschiderea în 1869 a canalului de Suez, vezi *French military imperialism*, în „Journal African History”, 3/1972, p. 507—510. Credem totuși că mirajul fabuloaselor bogății miniere despre care se dusesse vestea dincolo de hotarele continentului african a fost principala cauză a acestui ritm accelerat, vezi J. Stengers, *Une facette de la question du Haut Nil: mirage soudanais*, în „Journal African History”, 4/1969, p. 599—622.

²¹ P. Gaffarel, op. cit. p. 264—266; M. Emerit, *La penetration industriel et commerciale en Tunisie et les origines du protectorat*, în „Revue Africaine”, 1—2/1952, p. 196—219; F. A. Rotștain, *Cotropirea și subjugarea Egiptului* (L. rusă). Moscova, 1959, p. 84—110; I. A. Dementiev, *Canalul de Suez*, București, 1953, p. 9—14.

²² *The New Cambridge Modern History*, vol. XI, 1870—1898, Cambridge, 1967, p. 595—602; vol. XII 1898—1945, Cambridge, 1968, p. 139.

În *Africa de vest* Franța instaurează protectoratul în Dahomey (1878) țară pe care o va transforma ulterior în colonie (1894). Tot colonie va înființa în Guinea (1882), Coasta de Fildes (1894), Volta superioară (1896 — 1901), pe o parte a teritoriului Nigeriei (1900) și Mauritaniei (1908 — 1909). În 1904 guvernul francez a unificat o parte din coloniile sale din Africa de vest (Coasta de Fildes, Nigeria, Senegalul superior, Dahomey, Guinea, Mali, Volta superioară) sub numele de Africa occidentală franceză. În schimb Anglia va anexa Sierra Leone (1882) făcînd din ea o colonie și va institui protectoratul pe o altă parte din teritoriul Nigeriei (1885). Cit privește Spania aceasta a ocupat o parte din Sahara (1884) și a instituit protectoratul asupra unei părți din Guinea (1885)²³.

În *Africa ecuatorială* Franța a ocupat teritorii și le-a transformat în colonii în Gabon (1882), Africa centrală (1894) și Ciad (1900). În 1900 aceste colonii au fost reunite într-o federație sub numele de Africa ecuatorială franceză. În *Africa de sud* Anglia a ocupat o serie de teritorii ca de exemplu Malawi (1884), a instituit protectoratul asupra Bechuanalandului (1885), Swazilandului (1906), Rhodeziei (1911) iar în urma unui război cu statele Transvaal și Orange anexează aceste țări (1900). Portugalia a ocupat sistematic Mozambicul pe calea unui război lung de două decenii (1880 — 1900). În fine în *Africa de est* Franța a creat o colonie pe coasta Somaliei, portul Djibuti devenind capitala ei (1887), iar Anglia a ocupat Kenya (1890). Tot Anglia a instituit protectoratul în Zanzibar (1890) Buganda (1894) și Uganda (1896). În acest fel Anglia deținea cele mai multe colonii în această parte a Africii. Pînă la primul război mondial în coloniile engleze din Africa se vor produce unele schimbări de structură. Așa de exemplu în 1910 în Africa de sud a fost constituit un stat federativ, Uniunea sud-africană format din Colonia capului, Orange, Natal, Transvaal, cu statut de dominion. Abia după doi ani în 1912 acest stat va avea un Congres național african prima mare organizație politică a populației băștinașe africane.

Dar în anii 1870 — 1914 la împărțirea și reîmpărțirea Africii²⁴ au participat și cîteva noi state europene ca de exemplu Germania, Italia și Belgia. Așa de pildă în *Africa de nord* Italia a ocupat Tripolitania, Cirenaica și Libia în urma războiului dus împotriva Imperiului otoman (1911 — 1912). În *Africa de vest* Germania a ocupat și a transformat în colonie Togo (1884). Tot Germania a ocupat în *Africa ecuatorială* Camerun (în 1884 era numai un protectorat apoi a devenit colonie) și Ruanda, care va fi inclusă în 1894 în colonia Africa germană de est. De asemenea Belgia după ce a înființat primele factorii pe malul lacului Tanganika (1876) a ocupat Congo în 1884 pe care l-a transformat mai tîrziu (1908) în colonie. În *Africa de est* Italia a ocupat o parte din coasta Mării Roșii în peninsula Somalia (Assab, 1882, Massawa 1885) constituindu-și în 1885 colonia Eretria. Cîțiva ani mai tîrziu tot ea va înființa colonia Somalia pe coasta oceanului Indian (1889). Cit privește Germania după ce înființează colonia Tanganica (1884) a transformat-o în Africa germană de est (1890).

²³ Idem, p. 602—611, 620—622, 629—637.

²⁴ *The New Cambridge Modern History*, vol. XI, 1870—1898, Cambridge, 1967, p. 633—639, 622—629, 611—617.

În fine în *Africa de sud* Germania a ocupat teritoriile pe coasta Atlanticului și a instituit protectoratul în Africa germană de sud-vest (1884)²⁵.

Împărțirea Africii între cele câteva state europene, punând bazele unor noi imperii coloniale ale epocii moderne, a cunoscut mai multe forme²⁶. Una din ele a fost instituirea unor companii comerciale cu caracter monopolist care s-au infiltrat în economia africană, transformând pe parcurs dominația lor economică într-una politică. Așa de exemplu în 1878 a fost înființată la Berlin „Societatea africană germană”, în 1879 la Bruxelles s-a reorganizat o filială belgiană a „Asociației internaționale pentru explorarea și civilizarea Africii centrale” pusă sub patronajul regelui Leopold al II-lea al Belgiei. Un an mai târziu, în 1880 a luat ființă în Franța „Compania Africa ecuatorială franceză” iar în 1881 „Compania Senegalului și a coastei occidentale a Africii”. Tot în 1881 s-a reorganizat în Anglia „asociația Compania africană” care a devenit ulterior „Compania africană națională”. Cinci ani mai târziu a luat ființă „Imperiul British East Africa Company” iar în 1889 „British South Africa Company”. În fine în Portugalia s-a înființat în 1891 „Compania Mozambicului”²⁷.

O altă formă a fost aceea a explorărilor din inițiative particulare dar subvenționate în majoritatea cazurilor de diferite guverne europene, unele din ele având și caracterul de misionarism. Noii exploratori ai epocii moderne care continuau pe acelea din veacul precedent, aveau de data aceasta misiunea de a descoperi căile de acces și posibilitățile exploatareii, în condițiile capitalismului și imperialismului, bogățiile solului și mai ales ale subsolului african. Așa de exemplu Sahara și Sudanul răsăritean au fost cercetate de Gerhard Rohlfs în anii 1868—1879 și de Gustav Nachtigal în anii 1870—1889, Sudanul central și Sahara centrală de Jean Tillaut în anii 1899—1900, Africa răsăriteană de către Verney Lovett Cameron în anii 1871—1875, bazinul fluviului Congo de către Henry Stanley în anii 1870—1880 și de Vasili Vasilevici Yunker în anii 1877, 1886, 1891—1897, bazinul riului Kassai-Kwa de Hermann von Wissmann în anii 1880—1895 și Africa ecuatorială franceză de Pierre Paul François Savargnan de Brazza în anii 1875—1884²⁸.

Prin intermediul acestor expediții științifice s-au încheiat „acorduri pașnice” cu șefii de triburi, care în loc de tutun, rachie mărfuri mărunte (obiecte de sticlă, bucăți de pânză, etc.) cum pretindeau odinioară, acum primeau lire sterline, sume globale sau diferențiate în rente anuale. Așa de exemplu, regele Levanika al unui trib din Rhodestia de nord a primit între 1870 și 1898, o rentă anuală de 1200 lire sterline pentru ca o companie comercială britanică să controleze economia țării sale. Ulterior moștenitorii

²⁵ A. Zimmermann, *Die Kolonialreiche des Grossmächte 1871—1916*, Berlin 1916, p. 17—72, 141; Bendetto Croce, *Histoire de l'Italie contemporaine, 1871—1915*, Paris, 1929, p. 124, 136—140, 280—284; S. Cilibrizzi, *Storia parlamentaria politica e diplomatica d'Italia 1870—1896 vol. 2* Milano, 1925, p. 203—208, 304—312, 568—588; *vol. 3 1896—1909*, Milano, 1929, p. 2—33.

²⁶ O. Adewoye, *The Judicial Agreements in Yorubaland 1904—1908*, în „Journal African History” 4/1971, p. 607—628.

²⁷ E. Sik, *op. cit.* vol. I, p. 293—294.

²⁸ H. Stanley a fost finanțat de Leopold II regele Belgiei care a devenit ulterior stăpânul statului Congo; H. Stanley, *A travers le continent mysterieux decouvert des sources meridionales du Nil*, Paris, 1879, 2 vol.; idem, *Călătorie prin Africa 1871*, București, 1960, 317 p.; I. P. Maghidovici, *Istoria descoperirilor geografice*, București, 1959, p. 715—730; G. Hardy, *op. cit.*, p. 102—109; P. J. White, *The Sandford exploring expedition*, în „Journal African History”, 8/1967, p. 291—302.

săi aveau să încaseze o rentă anuală de 1700 lire sterline²⁹. Regele tribului Suazi a încasat timp de cinci ani (1884 — 1889), concesionând terenuri din țara sa, o sumă de 12000 lire sterline anual³⁰.

Unii istorici care au studiat problema împărțirii Africii între colonialiștii europeni în această epocă au căutat să stabilească nu numai cauzele ei dar și metodele și procedeele de colonizare specifice pentru fiecare ocupant în parte, adică metodele portugheze, spaniole, olandeze, belgiene, germane, engleze, franceze, italiene³¹. Oricum ar fi aceste metode, oricare ar fi particularitățile lor sigur este faptul că toate aveau un factor comun și anume: violența, înrobirea și distrugerea populației autohtone, aliațiilor acesteia, concurența cu partenerii care se aflau în aceeași competiție fără precedent, fapte care au generat tot timpul ciocniri de interese, apariția unor contradicții capabile uneori să ducă la grave crize politice. Unele din aceste crize politice necontrolate erau pe punctul de a dezlănțui conflicte armate între statele europene chiar pe teritoriul african. Violența folosită de imperialiști în Africa la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea poate fi atestată în modul cum aceștia au premeditat războaiele de cotropire împotriva autohtonilor, ale Angliei în Egipt (1882—1883) și Sudan (1896—1898), în Transvaal și Orange (1899—1902)³², ale Italiei în Etiopia (1895—1896) care nu se deosebeau cu nimic de acela al Franței dus împotriva poporului algerian în anii 1830—1848. Urmărirea modului cum s-au desfășurat operațiile militare în aceste războaie, care întrec prin atrocități, distrugeri și consecințe orice precedent ne permite să apreciem cât de jos scăzuse demnitatea umană în ochii acestor conchistadori ai epocii moderne³³. O mărturisesc chiar participanții la aceste războaie — în memoriile scrise ulterior — care nu ascund faptul că colonialiștii după ce au lichidat independența autohtonilor au procedat la distrugerea sistematică a gospodăriilor acestora, a culturilor care le asigurau existența. Mai mult, prin lagărele de concentrare organizate s-a urmărit lichidarea fizică a unor ființe lipsite de apărare³⁴.

Dar pentru menținerea unui „modus vivendi” care să le favorizeze acțiunile întreprinse pentru exploatarea teritoriului african puterile europene imperialiste au recurs la încheierea unor acorduri și convenții bila-

²⁹ E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 295.

³⁰ *Idem*, vol. I, p. 294—295; G. H. Mungeam, *Massai and Kikuyu responses to the establishment of British administration in the East African Protectorate*, în „Journal African History”, 1/1970, p. 127—144.

³¹ G. Hardy, *op. cit.* p. 146—159; H. Brunschweig, *Politique et economie dans l'Empire français d'Afrique noire 1870 — 1914*, în „Journal African History”, 3/1970, p. 401—418.

³² Anglia a pregătit și pe plan diplomatic acest război reușind să obțină neutralitatea Germaniei (1898) și a Portugaliei (1899) deși erau interesate în această parte a continentului. M. Baumont, *op. cit.*, p. 266—268, 307—310.

³³ Marx Engels, *Opere*, vol. 14 București, 1963, p. 112. În Algeria spune Engels „triburile . . . au fost înfrinse și nimicite prin incursiuni sălbatece în cursul cărora le-au fost incendiate și distruse locuințele și bunurile și devastate recoltele iar nenorocii care au supraviețuit au fost masacrați sau au fost victimele a tot felul de acte de desfrâu și cruzime.”; F. A. Rostain, *op. cit.* p. 123—200; S. R. Smirnov, *Răscoala mahdiștilor în Sudan* (l. rusă), Moscova, 1950, p. 84—86; L. von Estorff, Ritter von Gerneth, *Der Beuernkrieg in Sudafrika*, Berlin, 1901, 290 p.; De Carlo Salvatore, *Storia di un'infamia l'Odissea dei Boeri*, Roma, 1942, 160 p.; A. H. M. Jones, E. Monroe, *op. cit.* p. 193—196.

³⁴ J. H. Rosny, *La guerre anglo-boer*, Paris, 1902, 714 p.; *La guerre des boers memoires du volontaire Deney's Reitz*, Paris, 1930, 322 p.; P. Kruger, *Les memoires du president*, Paris, sa. 414 p. p. W. Churchill, *Viața mea (1845—1900)*, București, s.a. p. 31—41.

terale, uneori chiar secrete, pe seama și în dauna autohtonilor. Așa de exemplu la sfârșitul secolului al XIX-lea Anglia și Franța au încheiat o serie de acorduri prin care-și împărțeau sferile de influență în regiunea litoralului Guineei (1882), în bazinul Nigerului (1889)³⁵, în Madagascar (1890), în bazinul superior al Nilului (1899). Asemenea convenții și acorduri încheiate erau menite să evite chiar conflicte militare între puterile imperialiste europene, cum a fost cel provocat de „incidentul de la Fachoda”.

Despre această problemă s-a mai scris și se va mai scrie atita timp cit în atenția istoricilor vor stărui condițiile în care s-a făcut împărțirea Africii între imperialiști la sfârșitul secolului trecut. Se știe că în vara anului 1898 s-au întilnit la Fachoda pe cursul superior al Nilului două expediții europene, una franceză aflată sub comanda căpitanului Marchand și alta engleză de sub comanda generalului Kitchener. Forțele celor două expediții erau inegale. Cea franceză compusă din 8 ofițeri și 109 soldați senegalezi făcuse un marș de 7000 km venind tocmai din Congo francez, marș executat timp de peste doi ani (iulie 1896 — iulie 1898). Cea engleză avea 3200 oameni și o armată care de curind înăbușise răscoala mahdiștilor din Sudan. Localitatea Fachoda a fost ocupată de expediția franceză în iulie 1896 deasupra căreia a început să filfiiie tricolorul Franței. Expediția engleză avea să ajungă la Fachoda abia în luna septembrie același an. După aceasta a fost nevoie de negocieri diplomatice care au durat citeva luni pentru ca să ia sfârșit criza politică generată de acest eveniment, și ca să se ajungă la încheierea unui compromis între guvernul francez și cel englez (convenția din 21 martie 1899). În felul acesta la 3 noiembrie 1898 căpitanul Marchand a primit ordinul din partea guvernului francez să părăsească localitatea Fachoda³⁶. De fapt convenția încheiată între cele două mari puteri europene delimita în Africa centrală zonele lor de influență (o linie care trecea pe la izvoarele fluviilor Nil și Congo)³⁷.

La sfârșitul secolului al XIX-lea însă Franța și Anglia au mai încheiat separat astfel de acorduri cu Germania. Astfel prima își împărțea sferile de influență în Africa; de vest în Guineea (1885), a doua în Africa de est (1886). În fine Anglia a mai încheiat acorduri bilaterale cu Italia în anii 1891 și 1894 pentru a avea mină liberă în Africa de est în peninsula Somalia și cu Portugalia pentru a putea ocupa republicile bure din Africa de sud (acordurile din 1890 și 1899)³⁸. În fine la începutul secolului al XX-lea marile puteri imperialiste europene au continuat să încheie acorduri și convenții bilaterale în același scop. Așa de exemplu pentru delimitarea intereselor Franței în Africa de nord, în Maroc în special, aceasta a încheiat un acord cu Italia (1900), unul cu Anglia (1904), unul cu Spania

³⁵ În 1898 s-a încheiat o convenție anglo-franceză care stabilea limita dintre protectoratele engleze din Nigeria și posesiunile franceze dinprejur. Pentru unele probleme privind istoriografia africană vezi și Al. Dușu, *Rezultate și probleme ale cercetării actuale a istoriei Africii*, în „Studii, 4/1961, p. 1013—1027.

³⁶ M. Baumont, *op. cit.*, p. 264—266; G. Hanotaux, *Fachoda*, Paris, 1909, p. 65—157; G. Baratier, *Souvenirs de la mission de Marchand. Fachoda*, Paris, 1941, 228 p. + 7 pl.; E. Sik, *op. cit.*, vol. I.p. 306—307.

³⁷ G. Hardy, *op. cit.*, p. 131.

³⁸ S. Touval, *Treaties, borders and the partition of Africa*, în *Journal African History*, 2/1966, p. 279—294.

(1904) și două cu Germania (1909, 1911)³⁹. De asemenea pentru sferile de influență în Congo, Franța și Germania au încheiat un acord în 1911.

În acest fel se încheia în linii generale împărțirea Africii între colonialiștii europeni. Statele care posedau colonii în Africa în ajunul primului război mondial erau relativ puține și anume: Anglia, Franța, Germania, Italia, Belgia, Spania, Portugalia, Olanda, etc. în schimb suprafața pe care o cotropiseră era cu mult mai mare decît întinderea lor. Pe primul loc se situa Franța cu un teritoriu de 9.642.400 km² urma apoi Anglia cu 5.675,800 km², pe locul trei se afla Germania cu 2.667.900 km.², apoi Belgia cu 2.382.000 km², în fine Italia cu 1.584.000 km.²⁴⁰

Atîta timp cit economia marilor puteri europene imperialiste n-ajunsesese într-un stadiu prea avansat de dezvoltare, acestea au avut puține colonii și de mică întindere în Africa și mai ales în regiunile de coastă; totuși relațiile dintre ele nu lăsau impresia a fi între concurenți angajați într-o competiție lipsită de prea mari divergențe și deși se constată că fiecare din ele nu respectă cu strictețe „regulile jocului” totuși ele găseau posibilitatea evitării unor confruntări între ele prin încheierea acordurilor și convențiilor bilaterale⁴¹. Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea însă în economia multor țări europene aveau să apară germenii imperialismului, ai capitalismului în ultimul și cel mai înalt stadiu al dezvoltării sale, oglindit în concentrarea producției și a capitalurilor, în formarea monopolurilor și a capitalului financiar, etc. Drept urmare importante capitaluri au luat drumul exportului, sub forma de credite și de mărfuri spre țările slab dezvoltate și subdezvoltate⁴², de unde trebuiau apoi aduse materii prime. Din aceste motive sub pretextul că duc „lumină și civilizație în părțile întunecate ale lumii”⁴³ marile puteri europene cuprinse de febra expansiunii coloniale au cotropit la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea imense teritorii în celelalte continente⁴⁴ pe

³⁹ Recunoscînd preponderența politică a Franței în Maroc, Germania a obținut libertatea comerțului în această țară (1909) și o parte din colonia Congo Francez (1911). Așadar nimic nu se făcea în mod dezinteresat. vezi. G. Hardy, *op. cit.* p. 139—145. S. Rădulescu-Zoner, *Crizele politice internaționale de la începutul secolului al XX-lea în cadrul teoriei leniniste asupra imperialismului*, în „Studii” 2/1970, p. 215—233.

⁴⁰ A. Zimmerman, *Die Kolonialreiche des Grossmächte 1871—1916*, Berlin 1916, p. 49, 71, 156, 218.

⁴¹ G. Hardy, *op. cit.* p. 70—124.

⁴² M. Baumont, *op. cit.* p. 377—407; V. I. Lenin, *Opere complete*, București, 1964, vol. 27, p. 318—403. În lucrare se face o critică a lucrărilor anterioare consacrate studiului imperialismului scrise de I. A. Hobson, K. Kautsky, R. Hilferding, etc.

⁴³ W. L. Langer, *The Diplomacy of imperialism 1890—1902*, New York, London, 1935, vol. I, p. 93

⁴⁴ V. I. Lenin, *op. cit.*, vol. 27, p. 384. De exemplu Anglia și-a sporit coloniile între 1876 și 1914 cu 50 % iar Franța de 10 ori. Germania nu avea nici o colonie pînă la 1876 dar în 1914 dispune de un teritoriu de 2.900,000 km². Vezi și situația coloniilor marilor puteri europene dată de A. Zimmerman *op. cit.* p. 17

	colonii (suprafața în km ²)	
	1871	1916
Anglia	20.459.000	29.760.000
Portugalia	1.917.000	2.090.000
Olanda	1.775.000	2.045.000
Franța	1.206.000	10.552.000
Italia	—	1.584.000
Belgia	—	2.382.000
Germania	—	2.913.000

care considerându-le „libere”⁴⁵ le-au transformat în piețe de desfacere pentru mărfurile și capitalurile lor, în baze de materii prime și în rezerve de forță de muncă ieftină. Ulterior bogățiile acumulate prin jaf, înrobire și masacre aveau să ia drumul metropolelor europene de unde sub forma unor noi capitaluri urmau să se întoarcă în aceleași colonii⁴⁶.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, când se încheia împărțirea Africii, între puterile europene imperialiste au apărut o seamă de divergențe pentru stăpânirea anumitor regiuni de pe continent care au generat procesul de reimpărțire a influențelor în aceste regiuni. Și pentru că „modus vivendi” menținut pînă atunci fusese depășit, iar că în anumite privințe acordurile bilaterale nu mai erau de actualitate, deoarece în anumite regiuni declarate „zone calde” se ciocneau acum interesele mai multor state coloniale, s-a simțit nevoia convocării unor conferințe internaționale pentru rezolvarea diferendului ivit. Începutul s-a făcut cu *conferința de la Madrid* (1—3 iulie 1880) care încerca să rezolve „problema Marocului”. Inițiată de Spania, la ea au luat parte 13 state coloniale și necoloniale (Austro-Ungaria, Belgia, Anglia, Germania Danemarca, Spania, Italia, Olanda, Portugalia, Franța, Suedia și Norvegia⁴⁷, S.U.A. și Maroc). După cum se știe de mult timp Franța urmărea să instaureze un protectorat asupra Marocului sub pretextul securității stăpînirii sale în Algeria. Pînă la această dată numai Anglia și Franța beneficiau în relațiile lor comerciale cu Marocul de clauza națiunii celei mai favorizate. De data aceasta hotărîrea conferinței a extins această stipulație pentru toate statele participante⁴⁸.

Cu toate acestea la începutul secolului al XX-lea pînă la primul război mondial va fi convocată o nouă conferință internațională tot în problema „marocană” și anume la *Algesiras* (15 ianuarie — 3 aprilie 1906). După conferința de la Madrid situația în Maroc evoluase destul de mult. Franța continua să fie putere protectoare asupra teritoriului acestei țări dar la începutul secolului al XX-lea capitalurile franceze au început să fie mult stingherite de penetrația fără precedent a capitalurilor germane. Guvernul francez a luat o serie de măsuri împotriva noului concurent, fapt care a generat „criza marocană” din 1905. Pentru ieșirea din criză a fost convocată cunoscuta *conferința de la Algesiras* cu participarea a 13 state europene și americane (Belgia, Germania, Franța, Anglia, Italia, Olanda, Austro-Ungaria, Portugalia, Rusia, Suedia, Spania, S.U.A. și Maroc). Actul general avea să internaționalizeze economia acestei țări, Franța și Spania avînd un rol important în reglementarea relațiilor Marocului cu străinătatea⁴⁹.

⁴⁵ E. Driault, *Les problèmes politiques et sociaux à la fin du XIX-e siècle*, Paris, 1900, p. 289. Termenul folosit de autor este „vacantes”, G. Hardy, op. cit., p. 133, la autor termenul este *res nullius*.

⁴⁶ Marx-Engels, *Opere*, vol. 23, București, 1966, p. 757.

⁴⁷ Norvegia și Suedia au avut un singur delegat.

⁴⁸ M. Daumont, op. cit., p. 69—70; Coissac de Chavrebiere, *Histoire du Maroc*, Paris, 1931, p. 445; N. S. Luțkaia, *Istoria modernă și contemporană a Marocului* (l. rusă), Moscova, 1973, p. 23, 25; P. Guillen, *L'Allemagne et le Maroc, 1870—1905*, Paris, 1967, p. 100—103;

⁴⁹ A. Tardieu, *La conférence d'Algeras. Histoire diplomatique de la crise marocaine (1906)*, Paris, 1909; pentru textul actului final vezi „Rivista di Diritto internazionale, tom. I, p. 399—408, tom II, p. 579; *The New Cambridge Modern History*, vol. XII, 1898—1945, Cambridge, 1968, p. 130—131; S. Rădulescu-Zoner, op. cit. p. 223—226.

O altă regiune africană unde s-au ciocnit interesele mai multor state europene imperialiste a fost bazinul fluviului Congo. În perimetrul acestuia Franța înființase o colonie, Belgia era pe cale să creeze un stat „liber” Congo sub protecția ei, Germania achiziționase câteva alte colonii (Camerun, Africa de sud-vest), iar Portugalia susținea fără dovezi „drepturi istorice” în această zonă, fiind sprijinită de Anglia. Și pentru că bogățiile naturale ale acestei regiuni erau imense, prea multe pentru o singură țară europeană, adică Belgia, dar suficient pentru celelalte state colonialiste cointeresate, a fost convocată o conferință internațională la Berlin (15 noiembrie 1884—26 februarie 1885) la care au participat 14 state (Austro-Ungaria, Danemarca, Anglia, Germania, Spania, Italia, Franța, Olanda, Portugalia, Rusia, Belgia, Turcia, Suedia și S.U.A.)⁵⁰. Lăsând impresia că fusese convocată pentru „a reglementa condițiile cele mai favorabile dezvoltării comerțului și civilizației în anumite regiuni ale Africii” această reuniune a unor înalți diplomați avea să împartă bazinul fluviului Congo între marile puteri europene imperialiste și să stabilească în realitate un statut internațional privind împărțirea în general a Africii. De fapt conferința a fost un „rush”, o cursă grăbită, un finis precipitat al puterilor europene pentru acapararea organizată a teritoriilor din bazinul fluviului Congo⁵¹. Actul final stabilea în mod ilegal „drepturile” ocupanților europeni asupra coastelor și regiunilor din interiorul continentului african împărțindu-le în zone de influență fără a se aminti ceva de *drepturile legitime* ale autohtonilor⁵².

Imperialismul european a împărțit Africa lăsând la o parte orice urmă de umanitarism. Neținând seama de drepturile milenare ale autohtonilor asupra teritoriilor pe care le locuiau, de legile, tradițiile și obiceiurile acestora, colonialiștii au inaugurat în istoria continentului african cea mai neagră epocă, epoca colonială. Ei nu numai că s-au transformat în stăpîni cu „drepturi istorice” asupra acestor teritorii, dar au împărțit între ei, pentru propriile lor interese, popoare și țări. Astfel poporul somali a fost împărțit între Anglia, Franța și Italia, poporul ewe din Africa de vest între Franța, Anglia, Germania, Portugalia, poporul marocan între Spania și Franța. Pe de altă parte în limitele teritoriale ale unei colonii erau incluse adesea mai multe popoare⁵³.

În teritoriul ocupat de puterile imperialiste formele precapitaliste ale economiei africane au fost subordonate formelor capitaliste instaurate de colonialiști. În primul rînd marile întinderi de pămînt bune pentru culturi agricole au fost trecute în patrimoniul societății lor străine care la rîndul lor aveau să le arendeze băștinașilor adică acelorora de la care le acaparaseră. Pe marile plantații constituite popoarele africane au fost obli-

⁵⁰ M. Baumont, *op. cit.* p. 97—99; G. Hardy, *Vue generale de l'histoire d'Afrique*, Paris, 1922, p. 129—130; J. Joons, *L'acte general de la conference de Berlin*, Bruxelles, 1885, 79 p. *Documents diplomatiques. Affaires du Congo et de l'Afrique occidentale*, Paris, 1885, p. 295—316.

⁵¹ M. Baumont, *op. cit.*, p. 97—98; G. Hardy, *op. cit.*, p. 128—129.

⁵² I. V. Milovanov, *op. cit.*, p. 43. Actul final hotăra că orice stat european care ocupa un teritoriu pe coastele Africii avea dreptul de stăpînire și asupra teritoriului din interiorul continentului pe care l-ar fi putut explora pînă la limita unde avea să întâlnească un alt stat cu aceleași „drepturi” egale.

⁵³ I. V. Milovanov, *op. cit.*, p. 44; Kwame Nkrumah, *Autobiografie. Mesaj din Ghana*, București, 1958, p. 314. Autorul afirmă că popoarele africane au fost împărțite între colonialiști prin frontiere convenționale „ca și cum ai tăia un cozonac”.

gate să muncească cu salarii simbolice; mai mult, în condiții de șerbie ca în țările europene din evul mediu. De asemenea în coloniile africane toate pîrghiile vieții economice au intrat în mîinile capitaliștilor străini (băncile, transporturile, comerțul intern și extern, industria minieră, etc). În fine bogățiile solului și subsolului au fost naționalizate intrînd în patrimoniul altor societăți străine care au început să le exploateze în regie proprie folosind ca forță de muncă pe autohtoni. Pe lîngă toate acestea colonialiștii au căutat să aducă, pentru a se stabili definitiv, locuitori din metropole creîndu-le condiții din cele mai favorabile. Așa s-a procedat de exemplu în Algeria de către guvernul francez, apoi în Tunisia și Maroc ⁵⁴.

Modul de administrare al teritoriilor africane acaparate de imperia-liști s-a făcut în mod diferit. Unele au fost conduse direct de către militari sau funcționari civili aduși din metropolă, de exemplu în Colonia Capului, Basutoland, Coasta de Aur, Africa germană de sud-vest, etc. Alte teritorii au rămas să fie administrate de către localnici de exemplu Maroc. Tunisia aflate sub protectorat francez. În colonii imperialiștii europeni au introdus și o legislație proprie, lăsînd forme de legislație autohtonă numai acolo unde acestea serveau propriile lor interese.

Mai important este însă faptul că teritoriile africane ocupate de europeni au devenit de la început o sursă de materii prime pe care le expediau în metropole contribuînd astfel la întărirea economică a statelor aflate în stadiul imperialismului. Acest aspect al exploatării popoarelor africane este oglîndit în dinamica exporturilor de pe acest continent la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Așa de exemplu Anglia a exportat din coloniile sale din Africa de sud în anii 1896—1912 materii prime în valoare de 22.005.000 lire sterline iar numai în 1913 volumul exporturilor s-a ridicat la 66.569.000 lire sterline. Din această sumă din urmă merită subliniat faptul că 18,8% reprezintă materii prime provenite din agricultură și 79,6% din industria extractivă (4/5 fiind diamante și aur). Tot așa Belgia a exportat din Congo la sfîrșitul secolului al XIX-lea 9643 tone de materii prime iar la începutul secolului al XX-lea în anii 1911—1915 nu mai puțin de 31.758 tone (în special fildes, cauciuc, cacao, ulei de palmier, etc.) Anglia a exportat deasemenea de pe Coasta de Aur între 1890—1905 mărfuri în valoare de 787.143 lire sterline iar în anii 1906—1912 mărfuri în valoare de 683.857 lire sterline ⁵⁵. Cît privește Franța aceasta a exportat de pe Coasta de Fildes în anii 1874 — 1884 mărfuri în valoare de aproape 3.000.000 franci (în special ulei, aur) iar în anii 1890—1892 mărfuri în valoare de 3.738.000 franci (ulei, aur, cafea, cauciuc, lemn de acaju) ⁵⁶. Cercetări recente au stabilit că în coloniile din Africa de vest (Coasta de Aur și Coasta de Fildes) producția de cauciuc la începutul secolului al XX-lea a avut o valoare de 360.000 lire sterline, marfă care a fost exportată în celelalte părți ale lumii ⁵⁷. În general transportul acestor produse jefuite de pe continentul african se făcea pe drumurile de

⁵⁴ Y. Lacoste, A. Nouschi, A. Prenant, *op. cit.*, p. 298—330; N. A. Ivanov, *Verlauf und Ergebnisse des „offiziellen“ Kolonisation in Tunisien (1892—1914)*, în „Kolonialismus und Neokolonialismus in Nord Africa und Nahost“, Berlin, 1964, p. 69—90.

⁵⁵ E. Sik, *op. cit.*, vol. II, p. 22.

⁵⁶ P. Atger, *La France en Cote d'Ivoire de 1843 a 1893, cinquante ans d'hesitations politique et commerciale*, Dakar, 1962, p. 168—169.

⁵⁷ R. Dumett, *The Rubber Trade of the Gold Coast and Asanti in the Nineteenth Century*, în „Journal African History“, 1/1971, p. 79—102.

pe coastă sau din interior care provocau de cele mai multe ori acapararea teritoriilor băștinașilor rămase încă libere ⁵⁸.

Rezultatele acestei crincene exploatări coloniale, mai apăsătoare decît exploatarea sclavagistă din antichitatea greacă și romană, au avut urmări dezastruoase asupra modului de viață al băștinașilor. Mai întîi economia africană s-a ruinat aproape cu totul contribuind la pauperizarea masei țărănești, piața internă a slăbit foarte mult. Din aceste motive marea masă a populației — țărănimea — a devenit un proletariat agricol, iar în tîrguri și orașe s-a născut o foarte slabă burghezie aflată în slujba colonialiștilor europeni. Apoi folosindu-se în exploatarea coloniilor de șefii de triburi transformați în agenți imperialiști, europenii au înăbușit pentru o vreme orice tendință spre emanciparea economică, socială și politică a autohtonilor. În felul acesta vechea civilizație africană înfloritoare odinioară a intrat în declin complet, marile orașe au dispărut, așezările rurale au decăzut, populația s-a redus simțitor, foamea și mizeria s-au instaurat pretutindeni pe unde treceau colonialiști ⁵⁹. De aceea apăsarea jugului colonial vreme îndelungată avea să provoace în modul de viață african apariția fenomenului de subdezvoltare în toate sectoarele de activitate, care mai persistă și în zilele noastre în ciuda faptului că multe state de pe continent și-au redobîndit independența ⁶⁰.

Dar popoarele africane nu s-au împăcat niciodată cu dominația imperialistă și chiar din momentul cînd primii europeni au debarcat pe coastele continentului lor ele au și început lupta pentru eliberarea de sub jugul odios al acestora. La această luptă au participat în special țărani pentru recuperarea pămînturilor cotoprite, pentru scoaterea bogățiilor lor naturale de sub controlul monopolurilor străine, pentru încetarea exploatării grele la care erau supuși pe plantații și în industria minieră. Această luptă de eliberare națională își are originile în perioada colonizării și a continuat cu o violență deosebită în timpul împărțirii și reîmpărțirii imperialiste a continentului african, precum și după aceea, pînă la redobîndirea independenței depline, cunoscînd formele cele mai diverse ⁶¹. Cercetări recente au arătat că după cucerirea țărilor africane s-au dezlănțuit împotriva colonialiștilor mai întîi răscoalele, acțiuni cu caracter spontan, dar neorganizat apoi insurecțiile armate, acțiuni pregătite din timp avînd un program precis de reforme. În fine cea mai organizată formă a acestei lupte au constituit-o războaiele pentru independență ⁶².

⁵⁸ W. G. Hartwig, *The Victoria Nyanza as a trade route in the Nineteenth Century*, in „Journal African History”, 4/1970, p. 535—554; S. A. Akintoye, *The Oudo Road eastwards of Lagos, 1870—1895*, in „Journal African History”, 4/1969, p. 581—598; despre comerțul cu fildeș în secolul al XIX-lea vezi R. W. Beachey, *The East African ivory trade in the Nineteenth Century*, in „Journal African History”, 2/1967, p. 269—290; C. W. Newbury, *North African and Western Sudan Trade in the Nineteenth Century*, „Journal African History”, 2/1966, p. 233—246.

⁵⁹ D. T. Niane, J. Suret-Canale, op. cit., p. 67—68, Mohamed Cherif, *Rapport de synthese concernant les pays arabes*, în vol. *Mouvements nationaux d'indépendance et classes populaires aux XIX-e et XX-e siècles en Occident et en Orient*, Paris, 1971, vol. I, p. 232—233.

⁶⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 68.

⁶¹ G. Hardy, op. cit., p. 133—136; J. Maquet, *La participation de la classe paysanne au mouvement national d'indépendance*, în vol. *Mouvements nationaux d'indépendance et classes populaires aux XIX-e et XX-e siècles en Occident et en Orient*, Paris, 1971, vol. II, p. 444—458.

⁶² Mohamed Cherif, op. cit., p. 235.

Fină la 1870 lupta de eliberare națională a popoarelor africane de sub dominația străină a luat mai ales forma răscoalei și a insurecției armate. Astfel în *Africa de nord* este cunoscută mai întâi insurecția armată a poporului algerian, condusă de Abd-el-Kader împotriva ocupanților francezi, care după o durată de aproape un deceniu, a fost înăbușită abia după ce efectivul trupelor de represiune a atins numărul de 90 000 de soldați. Apoi au urmat răscoalele conduse de Baum Snasen (1859) și de Mohamed Mokrani (1871)⁶³. În *Africa de est* această luptă a fost dezlănțuită în Etiopia contra colonialiștilor portughezi încă din secolul al XVI-lea (1541—1542). Un veac mai târziu o nouă răscoală a izbucnit împotriva acelorși colonialiști încheiată cu izgonirea din țară a acestora. După alungarea lor a fost adoptată o lege în Etiopia care a dăinuit o sută de ani prin care se interzicea stabilirea pe viitor a europenilor în această țară⁶⁴. Și poporul mazimba a reușit pe calea răscoalei să-i izgonească pe portughezi din țară; lupta lor a durat 20 de ani (1572—1592)⁶⁵. Un loc deosebit îl ocupă la mijlocul secolului al XIX-lea rezistența etiopienilor împotriva infiltrației europenilor în țara lor. Este epoca în care negusul Teodor a început insurecția contra trupelor engleze care ulterior s-a transformat într-un război pentru apărarea independenței naționale; el a durat cinci ani (1863—1868) și s-a desfășurat cu o deosebită înverșunare în munți și pe platourile înalte. Pentru reușita acestei acțiuni guvernul englez a înzestrat trupele sale cu artilerie trasă de elefanți aduși din India. După o rezistență îndelungată, copleșit de numărul prea mare al trupelor dușmane, trădat de o parte din ai săi, negusul Teodor a preferat moartea eroică pe cîmpul de luptă de la Magdala decît o capitulare rușinoasă⁶⁶. În *Africa ecuatorială* sînt cunoscute răscoalele zulușilor, cea din 1542 fiind condusă de Simbo, împotriva colonialiștilor portughezi. Deși înăbușită, din lipsa unui armament de foc, cum aveau agresorii, răscoala a reizbucnit cîteva decenii mai târziu sub conducerea lui Bula Matodi (adică Sfarmă piatră). Drept urmare portughezii au fost izgoniți din Congo în Angola. Dar nici poporul angolez n-a putut suporta apăsarea jugului colonial și s-a răsculat sub conducerea principesei Junga Bandi, care pentru eroismul ei a intrat în legendă ca o adevărată Jeanne d'Arc. Răscoala angolezilor a durat 30 de ani (1621—1651)⁶⁷.

În *Africa de sud* lupta de eliberare națională a luat proporții abia la începutul secolului al XVIII-lea și a fost dusă mai întâi contra colonialiștilor olandezi — burii — de către cafri sau khosa. Cauza răscoalei a fost izgonirea băștinașilor de pe terenurile lor agricole și pășuni acaparate de colonialiști. Din păcate lipsa armamentului modern, i-a obligat pe răsculați să lupte cu lancea și arcu cu săgeată împotriva unui dușman înarmat cu arme de foc. De aceea răscoala lor a fost înăbușită. La sfîrșitul secolului al XVII-lea răscoala lor a reizbucnit pentru a opri înaintarea burilor în interiorul continentului. Ea a durat cu unele întreruperi aproape o sută de ani

⁶³ Mohamed Cherif, *op. cit.*, p. 235; Y. Lacoste, A. Nouschi, A. Prenant, *op. cit.* p. 331—343; Pierre de la Gorce, *La conquête de l'Algérie*, Paris, 1934, p. 97—125.

⁶⁴ Louis C. D. Joos, *op. cit.* p. 102—104; I. V. Milovanov, *op. cit.*, p. 44—45; E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 165.

⁶⁵ E. Sik., *op. cit.*, vol. I, p. 157—158.

⁶⁶ Louis C. D. Joos, *op. cit.*, p. 168—169; A. Moorehead, *The Blue Nil*, London, 1971, p. 221; E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 277; vezi și D. Crumery, *Tewodoros as reformer and modernizer*, în „Journal African History”, 3/1969, p. 457—470.

⁶⁷ E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 145—146, 147—148.

(1779—1877). La începutul secolului al XIX-lea tot împotriva burilor s-au răscolat și basutii conduși de Moshesh timp de peste patru decenii (1833 — 1869)⁶⁸. Aproape în aceeași vreme cafri și basuti s-au răscolat contra colonialiștilor englezi (1811—1858). În această epocă rezistența africanilor este cunoscută și în Madagascar. Se știe mai întâi că o expediție franceză trimisă de Ludovic al XIV-lea a fost nimicită de băștinași care s-au răscolat contra agresorilor. La începutul secolului al XIX-lea poporul malgaș s-a răscolat din nou contra colonialiștilor francezi care între timp reușiseră să se stabilească în insulă. Răscoala condusă de Radama s-a încheiat cu recuștigarea independenței țării⁶⁹, o dovadă că lupta băștinașilor n-a fost zadarnică. „Viața demonstrează că nu pot fi ingenunchiate popoarele care luptă pentru a-și apăra independența și suveranitatea, dreptul lor la existență liberă” — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu⁷⁰. În *Africa de vest* răscoalele anticoloniale au fost mai frecvente la începutul secolului al XIX-lea. Mai întâi a fost aceea a așanților contra dominației engleze pe Coasta de Aur. Lupta lor de eliberare s-a desfășurat timp de aproape 20 de ani (1807 — 1826). În 1826 așanii au fost învinși numai după ce împotriva lor au luptat armatele coalizate anglo-olandezo-daneze. Cu toate acestea ei au reușit să-și recapete pentru o vreme independența recunoscută de guvernul englez printr-un tratat⁷¹. Tot la începutul secolului al XIX-lea a izbucnit insurecția armată a poporului senegalez împotriva colonialiștilor francezi. Lupta lor a continuat cu întreruperi pînă la sfîrșitul secolului. Unul din conducătorii răscolușilor a fost El Haji Omar care a strîns în jurul său o armată de 20 000 oameni. În scurt timp el a reușit să recuștige independența țării și să unifice mai multe state într-un imperiu întins de la izvoarele fluviului Gambia pînă pe cursul mijlociu al Nigerului. Deși El Haji Omar a pierit în luptă (1864) opera sa a fost continuată de Sat Dior care a adoptat o nouă tactică de luptă contra colonialiștilor și anume : războiul de guerilă folosit ulterior și de alte popoare⁷².

Lupta africanilor împotriva subjugării colonialiste a devenit deosebit de îndrîjită în perioada împărțirii și reîmpărțirii imperialiste la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru. Literatura istorică burgheză infățișează de obicei această perioadă plină de rivalități între puterile europene imperialiste⁷³ neamintind nimic despre africani ca și cum aceștia s-ar fi aflat în afara acestei lupte. În realitate autohtonii n-au rămas martori pasivi la cîntărea pămînturilor lor străbune ci s-au angajat în această încelestare violentă și singeroasă luptînd cu eroism pentru independența și suveranitatea statală. Merită să fie subliniat și faptul că în această epocă popoarele africane folosesc în lupta lor tot mai mult armament modern, armele de foc⁷⁴; de aceea mulți istorici consideră lupta lor drept o *rezistență*

⁶⁸ Idem, p. 182, 241—250.

⁶⁹ E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 190, 283—284; P. Boiteau, *Contribution a l'histoire de la nation malgache*, Paris, 1958, p. 62, 90—107.

⁷⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, București, Edit. politică, 1973, p. 67.

⁷¹ E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 216.

⁷² D. T. Niane, J. Suret-Canal, *op. cit.*, p. 91; E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 217—218; G. Hardy, *op. cit.*, p. 134.

⁷³ M. Baumont, *op. cit.*, p. 255—258, 330—335.

⁷⁴ S. Miers, *Notes on the Arms Trade and Government Policy in Southern Africa between 1870—1890*, in *Journal African History*, 4/1971, p. 571—578.

armată, cu caracter defensiv mai ales și mai bine organizată. Din acest motiv pe lângă răscoală și insurecție armată se întilnește și războiul pentru apărarea independenței ca formă a luptei de eliberare națională ⁷⁵.

În *Africa de nord* răscoalele populare contra colonialiștilor europeni au continuat; în Tunisia îndată după instaurarea protectoratului Franței în anii 1881—1883 ⁷⁶, dar și în anii 1906 și 1911, în Algeria ceva mai devreme (1879—1881); în Maroc are loc în 1912 o insurecție armată. În Libia după ocuparea țării de către colonialiștii italieni au izbucnit răscoale care au durat pînă la izbucnirea primului război mondial (1911—1914). În fine în Egipt în anii 1879—1883 lupta de eliberare contra colonialiștilor englezi a luat caracterul unei insurecții armate condusă de Ahmed Arabi pașa, înăbușită în singe după bătălia de la El Tell el Kebir ⁷⁶.

Rezistența africanilor din *Africa de vest* a cuprins regiuni mult mai întinse decît în perioada precedentă. Mai întii în Senegal lupta lui Lat Dior a fost continuată de Achmadu, fiul lui El Ahji Omar, pe calea insurecției armate. Ea a pornit de la faptul că colonialiștii francezi încăleau tratatul prin care se recunoscuse independența statului condus de Achmadu (1880). Cu unele întreruperi insurecția a durat 14 ani (1894) ⁷⁷. O puternică insurecție armată a fost aceea condusă de Samory Ture, considerat de unii istorici drept „cea mai strălucită figură a luptei de eliberare a popoarelor din Africa” ⁷⁸. Dezlănțuită în Sudan ea a durat 7 ani și a provocat mari pierderi colonialiștilor francezi. În timpul insurecției Samory Ture a dat dovadă de înalte calități militare. Nedispunînd de armament suficient el a adoptat tactica pămîntului pirjolit menită să slăbească forțele adversarului într-o regiune lipsită de hrană și adăpost și expusă atacurilor prin surprindere ⁷⁹. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea s-au mai răscolat împotriva colonialiștilor popoarele din Coasta de Fildeș, Dahomei și Gambia ⁸⁰.

În *Africa ecuatorială* lupta de eliberare națională a luat naștere drept urmare a introducerii monopolului în exploatarea bogățiilor solului și subsolului. În Congo, împotriva colonialiștilor belgieni, a avut caracterul insurecției armate, împotriva colonialiștilor germani au izbucnit răscoale pentru a căror înăbușire s-a realizat o adevărată coaliție militară anglo-franco-italiană (1888) ⁸¹. La sfîrșitul secolului al XIX-lea răscoalele împo-

⁷⁵ E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 295. Autorul încearcă să stabilească o periodizare a mișcării de eliberare a popoarelor africane astfel: prima perioadă 1870—1885, a doua 1885—1900, a treia 1900—1914. *Idem* p. 308—311. De asemenea se stabilesc trei mari focare ale acestei lupte: Africa de vest, Africa centrală și Africa de est.

⁷⁶ A. Martel, *L'échec d'un mouvement de résistance au XIX-e siècle. Porte et limites du soulèvement tunisien (1881—1883)*, în vol. *Mouvements nationaux d'indépendance et classes populaires aux XIX-e et XX-e siècles en Occident et en Orient*, Paris, 1971, vol. I, p. 253—261; H. I. Kilberg, *Răscoala lui Arabi pașa în Egipt. Mișcarea antibritanică de eliberare națională în Egipt în anii 1879—1882*, (l. rusă), Moscova, Leningrad, 1937, 188 p.

⁷⁷ D. T. Niane, J. Suret-canale, *op. cit.*, p. 114. Protestul lui Achmadu cînd colonialiștii au încălcat tratatul a fost „Voi ați năvălit în țara mea fără voie, fără nici un drept și în ciuda tratatelor ce ne leagă”. E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 321—322.

⁷⁸ D. T. Niane, J. Suret-Canale, *op. cit.*, p. 121—127; Louis, C. D. Joos, *op. cit.*, p. 175—179; autorul îl consideră pe Samory Ture drept „ultimul apărător al independenței vest-africane”; M. Lagassik, *Firearms, horses and Samory army organisation* în *Journal African History*, 1/1966, p. 95—116; Y. Person, *Samori, Une révolution dyula*, 2 vol. Nîmes, 1969—1970, vol. I, p. 361—525, vol. II, p. 891—985, cea mai documentată monografie asupra problemei.

⁷⁹ D. T. Niane, J. Suret-Canale, *op. cit.*, p. 124—127.

⁸⁰ *Idem*, *op. cit.* p. 159—160; E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 322—325; vol. II, p. 65—66.

⁸¹ E. Sik, *op. cit.* vol. I, p. 336—337.

triva colonialiștilor europeni au avut drept cauze sporirea excesivă a impozitelor și extinderea ilegală a concesiunilor societăților străine. Una din ele a fost condusă de Rabah fiul unui sclav arab care s-a dovedit a fi un bun organizator politic și militar. El a luptat cu eroism la adăpostul fortărețelor din lemn și pământ, forțele sale armate fiind inferioare față de ale inamicului (1899—1900). Fiul său Fadel Allah va continua lupta împotriva ocupanților francezi ⁸².

În *Africa de est* lupta de eliberare națională s-a extins din Sudan pînă în Somalia și din Etiopia pînă în Mozambic și Madagascar, luînd forme diferite. În Sudan pe măsură ce s-au infiltrat colonialiștii au izbucnit răscoale și insurecții armate. În anii 1877—1879 a avut loc insurecția armată în regiunea Bahr-el-Ghazal condusă de Soliman Ziber iar în 1879 aceea condusă de Harun ⁸³. Totuși cea mai importantă dintre ele a fost aceea condusă de Mohamed Ahmed cunoscută sub numele de răscoala mahdiștilor. Bine pregătită dinainte răscoala a izbucnit în 1881 și a îmbrăcat la început un caracter religios. Mohamed Ahmed s-a proclamat „Mahdi” adică trimisul lui Allah pe pământ și a refuzat să mai recunoască dominația engleză în țară. Chemat de guvernatorul englez al Sudanului să-și justifice fapta, el i-a răspuns acestuia următoarele: „Prin voința lui Allah și a profetului său sint stăpînul acestei țări și nu voi merge niciodată la Khartum (capitala Sudanului) pentru a da socoteală pentru actele mele” ⁸⁴.

Foarte curînd apelul său făcut pentru apărarea credinței străbune islamice a devenit un îndemn la luptă împotriva dominației străine. De aceea răscoala a cunoscut un larg ecou în rîndul maselor populare care i s-au alăturat. Timp de cîțiva ani răsculații au obținut numai victorii pînă la mijlocul anului 1885 întregul Sudan fiind eliberat de stăpînirea colonială. Armata răsculaților, 40 000 oameni, a ocupat cele mai mari orașe ale țării, Khartum și Ondurman. În timpul asaltului împotriva orașului Khartum (26 ianuarie 1885) a fost ucis însăși comandantul armatei engleze de represiune, generalul Gordon. După victorie mahdiștii au pus bazele unui stat independent care a durat un deceniu și jumătate. Abia în septembrie 1898 o mare armată engleză condusă de generalul Kitchener dotată cu artilerie și cu mitraliere avea să pună capăt statului mahdiștilor. În bătălia de la Ondurman au pierit aproape 20 000 de răsculați ⁸⁵.

De asemenea este bine cunoscută în *Africa de est* lupta de eliberare națională dusă de etiopieni la sfîrșitul secolului al XIX-lea împotriva colonialiștilor italieni. Pînă atunci existaseră relații relativ „pașnice” între cele două popoare deși guvernul italian impusese ani de-a rîndul Etiopiei acorduri înrobitoare și anexase cîteva regiuni de frontieră. În 1896 însă colonialiștii italieni au hotărît să subjuge Etiopia cu totul. În acest scop a căutat să-i impună condiții care însemnau lichidarea de fapt a independenței sale. Respîngîndu-le negusul Menelik II s-a pregătit de luptă chemînd poporul etiopian să-l sprijine în această acțiune pentru

⁸² D. T. Niane, J. Suret-Canale, *op. cit.*, p. 159—160; E. Sik, *op. cit.* vol. I, p. 322—325, Louis, C. D. Joos, *op. cit.*, p. 195—204.

⁸³ E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 357—358;

⁸⁴ *Idem* p. 360.

⁸⁵ S. R. Smirnov, *Răscoala mahdiștilor în Sudan*, (I. rusă), Moscova-Leningrad, 1950, p. 84—89; E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 358—364; Pentru prima dată erau folosite mitraliere de către o armată europeană. Vezi și W. Churchill, *op. cit.*, p. 41; M. Baumont, *op. cit.*, p. 263; G. Baratier, *Souvenirs de la mission de Marchand. Fachoda*, Paris, 1941, p. 150—151.

apărarea independenței țării. La apelul său adresat poporului el spunea : „Dușmanul a venit peste noi de dincolo de mare. El a violat frontierele țării noastre și caută să distrugă credința noastră și să nimicească patria noastră. Eu am suportat pînă acum totul, am dus negocieri îndelungate pentru a salva patria noastră care a suferit în mod crud în ultimi ani. Dar dușmanul acționînd înaintea mereu punînd în pericol pămînturile noastre și poporul nostru. Destul cu acestea ! Eu intenționez acum să mă ridic pentru apărarea țării noastre și să mă lupt cu dușmanul. Oricine se simte în stare să facă aceasta să mă urmeze. Nimeni să nu rămînă acasă, toți sîntem obligați să ne ridicăm să ne apărăm patria și căminul nostru. Doresc să văd în jurul meu venînd pe toți ostașii mei”⁸⁶.

La apelul negusului etiopianii s-au ridicat ca un singur om la luptă pentru apărarea patriei lor, împotriva colonialiștilor agresori, formînd o armată de cîteva mii de oameni. Confruntarea decisivă a avut loc lîngă Adua (1 martie 1896) și s-a încheiat cu victoria etiopienilor. În această bătălie au pierit, din cei 14 500 italieni nu mai puțin de 5 500 și au fost luați prizonieri 2 300 printre care și un general. Tratatul de pace de la Addis Abeba (26 octombrie 1896) prevedea recunoașterea independenței Etiopiei de către Italia și plata unor despăgubiri de război. Astfel se spulbera pentru o vreme visul colonial al Italiei⁸⁷. În fine se mai cunoaște răscoala băștinașilor din colonia Africa germană de est (1905—1907) drept urmare a reglementării abuzive a culturii bumbacului menită să aducă venituri mărite pentru societățile străine⁸⁸.

În *Africa de sud* în lupta de eliberare națională s-au impus răscoalele zulușilor și ale basutilor ca fiind cele mai înverșunate și mai de lungă durată. Cea mai importantă a fost aceea din anii 1878 — 1879 cunoscută în literatura istorică europeană sub numele de „al șaptelea război contra cafriilor”. Deși erau insuficient de înarmați, zulușii au dat dovadă de un curaj uimitor în cursul răscoalei lor împotriva coloniștilor englezi. O mare victorie au obținut în bătălia de la Izanzlvan (1879), unde au nimicit un detașament englez de 1500 oameni. Despre această răscoală Fr. Engels avea să scrie următoarele : „Zulușii au făcut ceea ce nu poate face nici o armată europeană. Înarmați numai cu lănci și sulite neavînd arme de foc, sub ploaia de gloanțe ale armelor infanteriei engleze, care potrivit recunoașterii unanime nu avea rival în lume, cînd lupta în rînduri strînse ajungeau pînă la lupta cu baioneta, producînd în repetate rînduri învîlmășeală în rîndurile ei și chiar aruncîndu-i înapoi în pofida imensei diferențe de armament”⁸⁹. Pentru înfrîngerea răscoalei zulușilor colonialiștii englezi au fost nevoiți să aducă forțe proaspete din metropolă, 20 000

⁸⁶ M. Baumont, *op. cit.*, p. 260; I. V. Milovanov, *op. cit.*, p. 49; E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 373; G. Hardy, *op. cit.*, p. 135—136; H. G. Marcus, *The Foreign Policy of the Emperor Menelik 1896—1898*, în „Journal African History”, 1/1966, p. 117—122.

⁸⁷ M. Baumont, *op. cit.*, p. 261; E. Sik, *op. cit.*, vol. I, p. 374; Milovanov, I, V, *op. cit.*, p. 49—50; G. Hardy, *op. cit.*, p. 136; S. Cilibrizzi, *op. cit.*, p. 583—584. Cît privește efectivele angajate în luptă cifrele intrate în istoriografie sînt variabile, pentru etiopieni ar fi fost să fie 15 000, fie 60 000 din care au pierit 16 000 oameni avînd și 10 000 răniți iar pentru italieni fie 14 500, fie 17 000 (din care 11 000 au fost uciși și 4 000 prizonieri).

⁸⁸ J. Hiffe, *The organization of the Maji Maji Rebellion*, în *Journal African History*, 3/1967, p. 495—512.

⁸⁹ I. V. Milovanov, *op. cit.*, p. 47—48. vezi și J. J. Guy, *A note on firearms in the Zulu Kingdom with special reference to the Anglo-zulu war in 1879*, în *Journal African History*, 4/1971, p. 557—570.

oameni și zeci de tunuri. Dar guvernul englez nu s-a limitat numai la distrugerea militară a zulușilor. Pentru a-i nimici complet, după înăbușirea răscoalei țara lor a fost împărțită în mai multe districte, conduse fiecare de aristocrați, care se dușmăneau între ei provocând astfel războaie fratricide. Cu toate acestea zulușii s-au mai răscolat la începutul secolului al XX-lea, în 1906.

Un alt mijloc folosit de colonialiștii englezi pentru înăbușirea răscoalelor popoarelor africane a fost distrugerea sistematică a gospodăriilor acestora. Astfel după înăbușirea răscoalei din Rhodazia din anii 1896—1897 trupele engleze au nimicit semănăturile locuitorilor pentru ca foamea să-i silească pe răsculați să se predea, au incendiat satele acestora și au aruncat în aer peșterile unde se refugiaseră familiile răsculaților. Cînd a fost interpellat în Camera Comunelor despre aceste orori de către un deputat din opoziție, ministrul Coloniilor din Anglia a răspuns: „incendiarea satelor aparținînd inamicului băștinaș este conformă cu obiceiurile războiului sud african”⁹⁰.

Și colonialiștii germani au înăbușit cu cruzime răscoalele africanilor. Se știe că încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea au izbucnit răscoale ale poporului herero în coloniile germane din Africa de sud-vest și numai lipsa unei alianțe a triburilor a făcut ca victoria să nu aparțină răsculaților. La începutul secolului al XX-lea o asemenea alianță a fost realizată între popoarele herero și khii khii sub conducerea temerarului Henric Witbooi (1903—1907), și răscoala lor a durat mai mult timp. Lipsa de armament modern a dus însă la înfrîngerea răscoalei de către colonialiști. Dar nu numai atît. Aceștia au alungat pe răsculați indiferent de vîrstă și de sex (bărbați, femei, copii, tineri și bătrîni) în deșert ca să moară de foame. Drept urmare din 80 000 de persoane au mai rămas în viață doar 15 000. Cînd lui Wilhelm al II-lea, împăratul Germaniei i s-a spus că asemenea fapte contraveniu cu învățătura creștină acesta ar fi răspuns „poruncile creștine nu se referă la păgîni și sălbatici”⁹¹.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea lupta de eliberare națională a popoarelor africane nu putea avea sorți de izbîndă deplină în condițiile istorice de atunci, fiind lipsită de o forță conducătoare proprie bine organizată, o burghezie și un proletariat care să conducă masele populare împotriva colonialiștilor. Continuată cu mai multă înverșunare în epoca dintre cele două războaie mondiale, dar mai ales după cel de-al doilea război mondial, această luptă s-a încheiat cu rezultate din cele mai strălucitoare și anume: dobîndirea independenței de către cele mai multe din popoarele acestui continent. În 1948 erau în Africa numai trei state independente (Etiopia, Liberia și Uniunea Sudafricană); un deceniu mai tîrziu, în 1958, numărul ajunsese la 8, în fine în 1960, proclamat pe plan mondial „Anul Africii”. existau 27 state africane independente. De atunci numărul lor a crescut și mai mult ajungînd astăzi la peste 40 de state. În prezent popoarele africane și-au cîștigat în cea mai mare parte independența de sub dominația colonialiștilor europeni, excepție făcînd teritoriile din sudul continentului în spe-

⁹⁰ I. V. Milovanov, *op. cit.*, p. 50.

⁹¹ I. V. Milovanov, *op. cit.*, p. 50; vezi și E. Sik, *op. cit.*, vol. II, p. 86; A. Readmyne, *Mkwawa and the Hehe Wars*, in „Journal African History”, 3/1968, p. 409—436.

cial. Este meritul lumii noastre civilizate că acest anacronism—înrobirea popoarelor—care a dăinuit citeva secole încetează. Dar va rămâne ca o amintire singeroasă și plină de dureri în viața popoarelor.

LE PARTAGE DE L'AFRIQUE PAR LES COLONIALISTES EUROPÉENS ET LA LUTTE DE LIBÉRATION NATIONALE DES PEUPLES AFRICAINS (1870—1914)

RÉSUMÉ

L'occupation de l'Afrique, le partage et le nouveau partage des territoires de celle-ci par les colonialistes européens a représenté une époque historique dans la vie des peuples de ce continent. En abordant ce thème, l'auteur présente dans la première partie de son étude, sur la base d'un ample matériel documentaire, les principales étapes de la colonisation de l'Afrique par les européens, les procédés employés par chaque Etat pris à part, les antagonismes intervenus entre des puissances européennes pendant le partage et le nouveau partage des territoires sur ce continent, ainsi que les néfastes effets de la colonisation dans la vie des peuples africains, actuels encore, en partie de nos jours.

Dans la seconde partie de l'étude sont présentées les conditions dans lesquelles est apparue et s'est déroulée la lutte de libération nationale, d'émancipation nationale de ces peuples, sous différentes formes depuis les plus simples aux plus complexes. L'auteur établit en même temps trois formes de cette lutte, à savoir la révolte, l'insurrection et la guerre pour la défense de l'indépendance nationale, les régions géographiques où elle a eu lieu, les principales étapes de son déroulement, les procédés de lutte utilisés, ainsi que l'écho de celle-ci dans le monde entier.

OPINII DESPRE TEORIA LUI BORIS ȘTEFANOV
DIN ANII 1926—1927 PRIVIND TACTICA ȘI STRATEGIA
PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

DE

MARIN C. STĂNESCU

Încă de la apariția sa pe scena vieții politice românești, partidul politic al clasei noastre muncitoare a avut ca una din preocupările sale majore elaborarea liniei strategice și tactice a proletariatului. Cum era și firesc, linia tactică a avut în vedere o perioadă dată, sau un eveniment important, în timp ce linia strategică, preconizată în documentele programatice, stabilea ca țel final necesitatea înlăturării pe cale revoluționară a orînduirii capitaliste și instaurarea societății socialiste.

În condițiile puternicului avînt revoluționar intern și internațional postbelic, mișcarea muncitorească revoluționară din România, partidul ei de clasă au acumulat o uriașă experiență de luptă, au cunoscut, adînci prefaceri de ordin teoretic, ideologic și organizatoric. De aceea, transformarea partidului socialist în partid comunist, la congresul din mai 1921, a fost un salt obiectiv, dialectic necesar. „Crearea partidului comunist — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — a marcat triumful forțelor revoluționare și al marxism-leninismului în mișcarea muncitorească din țara noastră; din acest moment mișcarea revoluționară din România a intrat într-o etapă nouă, superioară a dezvoltării sale”¹.

Formularea misiunii istorice a proletariatului din țara noastră, dată de socialității români la sfîrșitul secolului trecut, necesita, în aceste condiții, noi clarificări și concretizări. Trebuia ca, pornindu-se de la analiza concret istorică, să se precizeze stadiul dezvoltării social-economice a României, a revoluției ce urma să se înfăptuiască, adică a strategiei. Aceasta presupunea, totodată, stabilirea obiectivelor tactice, a aliaților permanenți sau temporari ai clasei muncitoare. În rezolvarea unei asemenea probleme, fundamentale pentru însăși rațiunea sa de a fi, Partidul Comunist Român a depus, încă de la creare, eforturi susținute. Această analiză s-a făcut anevoios, a cerut timp îndelungat și multe eforturi. Ea s-a desfășurat pe parcursul unui întreg deceniu. În acest răstimp, în documente ale congreselor, plenarylor sau ale altor reuniuni ale P.C.R., în coloanele presei de partid s-au exprimat opinii numeroase și variate.

Printre militanții de frunte ai partidului care au participat la discutarea acestei probleme s-a numărat și Boris Ștefanov. Membru al C.C.

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 5, București, Edit. politică, 1971, p. 865.

al P.C.R. — începînd din 1922, el a fost ales la congresul al III-lea al partidului și în Biroul Politic. De asemenea în anii 1924—1926, a făcut parte din conducerea Federației Comuniste Balcanice, ca reprezentant al partidului nostru. Boris Ștefanov și-a adus în această perioadă o contribuție importantă în direcția organizării activității P.C.R. pe baze ilegale și mai ales de îmbinare a muncii ilegale cu cea legală în primii ani de după scoaterea sa în afara legilor, realizării unor înțelegeri politice de scurtă durată în vederea apărării dezideratelor majore ale poporului român. Acest curs pozitiv al activității partidului a fost acceptat de plenarele din iulie și decembrie 1925 și s-a materializat, între altele, în crearea unor organizații legale revoluționare printre care se distinge Blocul Muncitoresc-Țărănesc—, în participarea cu succes la alegerile comunale din februarie 1926, în activitatea purtată în vederea unificării sindicale, în desfășurarea unor importante bătălii de clasă pe bază de front unic etc. Această linie politică pozitivă era împărtășită de imensa majoritate a membrilor și simpatizanților Partidului Comunist Român.

Pe de altă parte, unii militanți aflați în emigrație în U.R.S.S., printre care: Marcel Pauker, Al. Dobrogeanu-Gherea (membru al C.C. al P.C.R.), Ion Cloțan, precum și o parte a conducerii regionalei Basarabia în frunte cu Gheorghe Ganev (Luriev), secretarul acesteia, neîmpărtășind acest curs nou al activității P.C.R., dialogul inaugurat cu alte partide politice, programul B.M.T. ș.a., începînd de la sfîrșitul anului 1925, s-au adresat Cominternului, criticînd conducerea partidului care activa în țară de „alunecare spre oportunism”, și au cerut intervenția grabnică a acestui for internațional. Acest grup, denumit *ultra stîngă* în documentele partidului din anii 1925—1928, susținea că în România „există o situație revoluționară, că burghezia este slabă și nu este în stare să se împotrivescă acțiunilor noastre”. Ei mai susțineau că „aceasta este o situație revoluționară nemijlocită”².

În atari condiții, cu toate că Plenara C.C. al P.C.R. din 1—4 decembrie 1925 confirmase justetea hotărîrilor luate pînă atunci³ o delegație a conducerii partidului, alcătuită din Elek Köblös, secretarul general al partidului, și Boris Ștefanov, a plecat imediat după aceasta la Comintern, spre a discuta acuzația formulată⁴. La Moscova s-a constituit o comisie mixtă, alcătuită în linii mari din cei menționați, plus o reprezentanță mai numeroasă din Basarabia, R.A.S.S. Moldovenească, pe de o parte și reprezentanți ai Cominternului pe de altă parte, care să studieze situația din P.C.R., stadiul dezvoltării social-economice din România și raportul forțelor de clasă din țară. Rezultatul acestor dezbateri, care au durat 5 luni, a fost elaborarea unei Rezoluții a C.E. al Internaționalei Comuniste, intitulată *Executiva Internaționalei Comuniste și Partidul Comunist din România*, apărută în „Lupta de clasă”, nr. 1 din iunie 1926.

Acest document-directivă, care în multe privințe a confirmat acțiunile întreprinse de conducerea partidului, aprecia din capul locului că deși este „în primul rînd o țară agricolă”, în care relațiile capitaliste „se împletesc cu însemnate rămășițe feudale, puterea de stat în România

² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 68/1928, fila 75.

³ „Bolșevismul”, organ al C.C. al P.C.R., anul I, nr. 2 din decembrie 1925.

⁴ „Lupta de clasă”, organ teoretic al P.C.R., anul I, nr. 1 din iunie 1926, p. 21.

a trecut în mîinile păturii burgheze, în mîinile capitalului financiar-bancar, cea mai reacționară pătură a burgheziei". Această apreciere fiind, de fapt, identică cu cea a documentelor oficiale ale P.C.R. Totodată, în contradicție cu „teoriile” ultra-stingii, afirma cu claritate că „Astăzi nu există în România o situație imediat revoluționară”⁵.

Partea pozitivă a acestei rezoluții este aceea în care formula sarcinile strategice ale P. C. R. Astfel, rezoluția stabilea: „În fața României stă în chip acut problema desăvîrșirii revoluției democratice burgheze în direcția agrară, națională și politică, a doborîrii monarhiei reacționare și instituirii republicii democratice precum și problema zdrobirii dictaturii capitalului bancar jefuitor”⁶, transformîndu-se în revoluție socialistă.

Însă imediat, rezoluția adăuga și o teză eronată, arătînd că „deoarece revoluția română, într-unul sau celălalt stadiu al ei, va fi fără îndoială legată de revoluția generală balcanică, Republica Sovietică Română va intra în cuprinsul Federației Balcanice Muncitorești-Țărănești”.

În revoluția ce urma să se desfășureze trebuia să-l aibă proletariatul.

„Linia strategică de competență a proletariatului — se arăta mai departe în rezoluție — constă în a rupe țărănimea și masa mic burgheză orașenească de la partidele burgheze, în a neutraliza, pe cît este posibil, în primul stadiu al luptei, păturile bogate ale țărănimii, în a stabili legătura strînsă a proletariatului cu țărănimea săracă și mijlocie, precum și cu naționalitățile asuprite, *pentru desăvîrșirea sub hegemonia proletariatului, a revoluției burghezo-democratice*, (subl. M.C.S.) pentru formarea, în lupta contra întregii burghezii și a chiaburimii satelor, a unui guvern muncitoresc-țărănesc și pentru transformarea revoluției democratice în revoluție socialistă”⁷.

După părerea greșită a autorilor acestui document, P.C.R. trebuia „să se descotorosească în mod definitiv de tradițiile social-democrate în chestiunea națională, care constau, pe de o parte în negarea dreptului de autodeterminare pînă la dezlipire, iar pe de alta, în neîndestulătoarea recunoaștere a importanței chestiunii naționale, a legăturii ei nemijlocite cu chestiunea țărănească și cu mișcarea generală a maselor țărănești și muncitorești”⁸.

Pentru înfăptuirea desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice se aprecia că P.C.R. trebuia să aplice în orice împrejurare tactica de front unic, platforma acestuia fiind foarte asemănătoare cu programul Blocului Muncitoresc-Țărănesc. Totodată se preconiza ca, pe această platformă,

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, p. 21—22.

⁷ Ibidem, p. 22.

⁸ Ibidem, p. 25. Rezoluția se referă la manifestul din 2 noiembrie 1925 al B.M.Ț. și

la Programul acestuia adoptat la Conferința de la Drobeta Turnu-Severin din aprilie 1926, care nu cuprindeau această lozincă.

sau pe câteva puncte principale din ea, să se ducă campania pentru unirea muncitorimii, a maselor țărănești și a micii burghezii de la orașe într-un larg front anticapitalist de luptă.

Neînțelegând semnificația adincă și pozitivă a unui asemenea act politic, rezoluția condamna în termenii cei mai aspri participarea B.M.Ț. la alegerile comunale din februarie 1926 în cadrul opoziției unite. „Partidul a făcut foarte bine când a salutat formarea Blocului Democrației Muncitorești-Țărănești. Însă a făcut o greșeală când s-a întins tactica frontului unic la toate partidele care stăteau în opoziție față de guvernul liberal, pierzându-se din vedere caracterul lor pur burghez (ca de ex. la Partidul național). Participarea Blocului Democrației Muncitorești—Țărănești în coaliția comună cu Blocul opoziționist burghez (în care intră și partidul averescan) în ultimele alegeri comunale a fost cea mai gravă greșeală politică, căreia i se cuvine cea mai severă condamnare”⁹.

După cum se știe, în acele împrejurări, P.C.R. n-a scăpat de loc din vedere caracterul burghez al acestor partide și chiar de dreapta al unora dintre ele, dar ținea seama de țelul său suprem, ca și de opinia maselor ce-și exprimau deschis hotărîrea de a acționa ferm pentru înlăturarea liberalilor de la putere. Desigur, comuniștii doreau foarte mult ca averescanii să lipsească din opoziția unită. Însă înlăturarea acestora din coaliție nu stătea în puterea lor. Experiența acumulată de partid, începînd cu alegerile generale, din mai 1926, cînd B.M.Ț. a mers numai cu liste proprii, a demonstrat, fără putință de tăgadă, că în acele împrejurări istorice, o asemenea tactică, în afară de propagandă nu avea nici o altă eficacitate, date fiind măsurile de teroare aplicate de autorități, ca și prevederile legii electorale din 30 martie 1926 *.

Din aprecierea de mai sus a rezoluției decurgea și indicația că „Tactica frontului unic se aplică în mod complet numai față de două partide: social-democrat și țărănesc, pe baza unei platforme absolut concrete care unește masele largi muncitoare”¹⁰. În schimb, se cerea aplicarea tacticii de front unic față de partidele minorităților naționale dacă „într-adevăr luptă contra subjugării naționale”. Aici nu se mai ținea seama că, de pildă, Partidul maghiar reprezenta în principal punctul de vedere al profilor și magnașilor, avînd o conducere reacționară. Dealtfel, la paragraful VI al acestui document se stipula directiva profund dăunătoare că „Baza politicii naționale a partidului comunist este cerința recunoașterii pentru toate naționalitățile asuprite din România a dreptului de autodeterminare pînă la dezlipire”¹¹.

Contrar acuzațiilor aduse conducerii partidului la congresul al IV-lea, cum că acest document n-ar fi fost dat publicității, trebuie subliniat că el a fost tipărit imediat după definitivarea sa în numărul 1 al revistei teoretice a partidului, „Lupta de clasă”, apărută începînd din

⁹ „Lupta de clasă”, nr. 1 din iunie 1926, p. 25.

* Legea acorda drept „primă electorală” partidului care întrunea în alegeri 40% din voturi, jumătate din numărul total al mandatelor; restul mandatelor se repartiza, proporțional cu numărul voturilor înregistrate, între toate partidele care obțineau un procentaj de cel puțin 2% pe țară. Prin această lege a fost serios deteriorat principiul votului universal prevăzut în constituție.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

unie 1926, iar ulterior a fost utilizat ca bază de argumentare într-o serie de articole din același periodic. În măsura în care această publicație a avut circulație în țară, în decursul anilor, membrii și simpatizanții partidului au putut citi și comenta acest document. Este drept că încă nu au fost identificate materiale care să ateste dezbaterile lui în organizațiile P.C.R. Pe de altă parte, nu trebuie scăpat din vedere faptul că, concomitent, situația din conducerea P.C.R. s-a complicat foarte mult: unii conducători — inclusiv secretarul general — au rămas definitiv în emigrație, unde au creat, în primele luni ale anului 1927, Biroul Politic din străinătate, iar alții au fost arestați. În aceste împrejurări grele atenția P.C.R. s-a concentrat spre organizarea clasei muncitoare, și a luptei hotărâte împotriva exploatării și terorii și mai puțin în direcția elucidării problemelor revoluției în România.

Cu toate acestea, în scrierile unora dintre militanții Partidului Comunist Român, din anii 1928—1931 s-au efectuat ample analize asupra evoluției social-politice a României, a raporturilor forțelor de clasă, căutându-se a se emite opinii și în legătură cu caracterul revoluției ce urma a fi înlăptuită în țara noastră. Fiind o chestiune fundamentală, asupra căreia trebuia să se pronunțe o opinie oficială, și ținând seama de interpretarea, uneori discutabilă, exprimată individual de acești militanți, Congresul al V-lea al P.C.R., din 3—24 decembrie 1931, a acordat o atenție deosebită acestei probleme. După o analiză proprie detaliată, el stabilea în principal că „România este o țară înapoiată din punct de vedere capitalist, cu un nivel puțin ridicat al industriei, cu predominarea agriculturii în economia țării și cu însemnate rămășițe semif feudale”. De asemenea, erau relevate contradicțiile de clasă ce se manifestau în societatea românească. Revoluția din România trebuia să doboare cu forța puterea burgheză-moșierească și a monarhiei și să instaureze dictatura revoluționară a proletariatului și țărănimii. „În acest sens — se spunea în rezoluția privind *Situația economică și politică a României și sarcinile partidului comunist*, adoptată de congres — România stă în fața *desăvîșirii revoluției burghezo-democratice*”¹². Aceste concluzii referitoare la caracterul și perspectivele revoluției în țara noastră au avut un rol deosebit de important în determinarea liniei generale, a tacticii și strategiei Partidului Comunist Român, au ajutat la adoptarea, în perioada următoare, a unor hotărâri și inițiative care, în genere, corespundeau condițiilor concret istorice din România.

Acestei probleme i-a acordat atenție și Boris Ștefanov, militant de seamă al partidului în perioada interbelică.

Deși arestat la 15 august 1926, Boris Ștefanov, care făcuse parte din acea comisie comună, a publicat la scurt timp două studii*, unde, fără a face referiri la rezoluția amintită, încearcă să discute problemele importante ce stăteau în fața P.C.R., inclusiv pe cea privind colaborarea cu alte

¹² Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Cota Ab. XVI-3.

* Este vorba de studiile: *Perspectivile politice din România*, în „Cultura proletară, anul II, nr. 1 din 15 ianuarie 1927, și *Rezolvarea reacționară a problemei agrare în România*, în „Cultura proletară”, II, nr. 2—3 din februarie-martie, 1927, ambele semnate cu pseudonimul Gh. Mincu.

forțe politice. Credem că, deși calendaristic au apărut la peste o jumătate de an după editarea primului număr al revistei „Lupta de clasă”, acestea au fost scrise cam în același timp, sau chiar înainte de publicarea rezoluției, întrucât e greu de presupus că dacă „Lupta de clasă” a apărut în iunie 1926 și B. Ștefanov ar fi întocmit articolele după aceea n-ar fi făcut o trimitere la acest document.

Cele două articole scrise de Boris Ștefanov fac o analiză cuprinzătoare asupra situației social-politice a României, a schimbărilor survenite în raportul forțelor de clasă, îndeosebi în 1926 și mai ales cu privire la curentele ce se manifestau în interiorul partidelor burgheze din opoziție.

Din capul locului, trebuie spus că articolele lui B. Ștefanov suferă de o anumită lipsă de claritate, îndeosebi de formulare, care îngreuiază posibilitatea tragerii unor concluzii clare. Avem în vedere atât partea care enunță unele curente ce se manifestau în partid, cât și felul cum el utilizează noțiunea de revoluție, ce urma să fie înfăptuită. Astfel, el folosește termenul de revoluție burgheză și nu revoluție burghezo-democratică, deși atunci când indică sarcinile acesteia, vedem că ele sînt identice cu ale celei de-a doua. De pildă, el spune că trebuie făcută „Desăvîrșirea revoluției burgheze la noi, adică : lichidarea dominației oligarhiei bancaro-financiare-feudale, lichidarea resturilor feudalismului și predarea întregului pămînt și inventarului agricol — fără plată — în mâinile țăranilor . . . și asigurarea deplinei libertăți de dezvoltare a tuturor minorităților recunoscîndu-li-se dreptul de autodeterminare”¹³.

În primul articol formulează el cunoscuta teză care va face obiectul a numeroase controverse în presa de partid și la diferite congrese și plenary ale P.C.R. B. Ștefanov arăta : „Fără îndoială că linia justă în acest moment pentru muncitorimea conștientă este de a căuta să se ridice cît mai mult activitatea politică a maselor largi muncitorești, țărănești și minoritare și să le îndrumeze *pentru a lovi împreună și paralel cu partidele burgheze în oligarhie, pentru înfăptuirea cerințelor imediate ale maselor*” (subl. n. — M.C.S.¹⁴).

În concepția lui Boris Ștefanov, desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice trebuia să aibă ca prim obiectiv înlăturarea de la putere a oligarhiei liberale, adică a mării burghezii. Această revoluție, ca și transformarea printr-un proces neîntrerupt în revoluție socialistă trebuia s-o realizeze, proletariatul, aliat cu țăranimea muncitoare, cu mase mici burgheze, indiferent de naționalitate, sub conducerea Partidului Comunist Român. Pentru înfăptuirea primei etape, el consideră că P.C.R. trebuie să meargă „împreună și paralel cu partidele burgheze” aflate în opoziție. Aici se avea în vedere în primul rînd „Partidul național-țărănesc, coalizat eventual cu aripile Manoilescu-Garoflid din Partidul poporului”¹⁵.

Această teză a lui Boris Ștefanov a stîrnit reacții vehemente nu din partea activului și presei comuniste din țară, ci a militanților aflați în emigrație care au criticat-o cu asprime în paginile revistei „Lupta de clasă”, publicație care, în acea perioadă se edita în afara granițelor țării.

¹³ „Cultura proletară”, anul II, nr. 2—3 din februarie-martie, 1927, p. 75.

¹⁴ Ibidem, nr. 1 din 15 ianuarie 1927, p. 7.

¹⁵ Ibidem, p. 8.

Astfel, într-un material apărut în nr. 4—5 din 1927 al revistei amintite, intitulat „O recenzie prietenească”, Gelbert Moscovici, interpretând denaturat textele lui B. Ștefanov, afirma că teza sa e falsă, deoarece marea burghezie liberală ar fi fost caracterizată, prin noțiunea de oligarhie, ca o clasă feudală; că desăvârșirea revoluției burghezo-democratice era numai sarcina „claselor muncitoare și exploatate a muncitorimii industriale, a țărănimii și chiar a păturilor largi ale micii burghezii”.

Deosebit de vehement s-a arătat Șt. Cernea (nume conspirativ neidentificat) în articolul *Împreună sau împotriva burgheziei din opoziție*, publicat în același număr al revistei „Lupta de clasă”. Acuzându-l pe Boris Ștefanov că în problema revoluției din România stă pe aceeași poziție cu social-democrații români și cu menșevicii ruși, Șt. Cernea emitea teza falsă că „România stă pe un butoi de pulbere, care așteaptă numai o scînteie pentru a exploda”.

Pornind de la aceasta, afirma răspicat că „Perspectivele tovilui Mincu întunecă conștiința de clasă a muncitorimii” și că datoria proletariatului român și a aliaților săi era de a lupta împotriva burgheziei din opoziție ca și împotriva marii burghezii liberale.

Se înțelege că activitatea C.C. al P.C.R., a conducerii partidului din 1925—1926, a avut și limite. În acea perioadă s-au săvîrșit și greșeli. Rămîne ca un fapt meritoriu încercările de a rezolva realist necesitățile stringente ale maselor, curajul de a aborda problemele într-un spirit novator, curajos. Dealtfel, răspunzînd numeroaselor critici subiective și nefondate formulate de diverși reprezentanți prezenți la congresul al IV-lea al P.C.R. din 27 iunie — 8 iulie 1928, cu un admirabil curaj și demnitate. Elek Köblös, secretarul general de pînă atunci al P.C.R., spunea: „Tovarăși, critica este, într-adevăr, un lucru foarte bun, dar să nu uităm situația grea în care s-a găsit C.C. ales la Congresul al III-lea. Am curajul să spun că Comitetul Central a desfășurat o activitate eroică. Nu vreau să spun, tovarăși, că nu am săvîrșit nici un fel de greșeli. Tovarășii ce s-au așteptat ca partidul nostru să muncească fără greșeli trebuie să fie nebuni”¹⁶.

Opinăm că teza formulată de B. Ștefanov nu reprezenta o „deviere oportunistă de dreapta”, cum s-a spus mai tîrziu. De fapt, el face o distincție din punct de vedere social între marea burghezie (grupată pe plan politic în special în jurul Partidului liberal) și restul burgheziei (mai ales cea care sprijinea Partidul național-țărănesc).

Aici trebuie să ținem seama că deși P.N.Ț. a avut de la început o orientare de dreapta comparativ, de pildă, cu Partidul țărănesc, el avea sub influența sa și grupa mari mase de țărani, muncitori, etc., se bucura de simpatia unei mari părți a opiniei publice și, în plus, încă nu avusese puterea spre a-și dovedi prin fapte poziția sa față de năzuințele maselor. Or, tocmai aceste mase insetate de dreptate și nu partidele ca atare, urmărea P.C.R. să le folosească în înfăptuirea revoluției. Dealtfel, B. Ștefanov nici nu-și ascundea convingerea că aceste partide burgheze (neoligarhice), dacă ar ajunge la putere ar trăda interesele maselor pe care se sprijină și de aceea, afirma el, „Atunci va deveni clar și pentru masele largi că nu există altă ieșire decît lupta pentru doborîrea atît a burgheziei (neoligar-

¹⁶ Arhiva C. C. al P.C.R. fond 1, mapa 68/1928, fila 71.

hice — n. aut.) cît și a chiaburimii și preluarea puterii în mîinile maselor muncitorești de la orașe și sate, adică pentru prefacerea revoluției burgheze în revoluția socială a proletariatului, care este singur în stare să desăvîrșească revoluția burgheză la noi în domeniile : agrar, național și politic”¹⁷.

Ceea ce este important de reținut, ceea ce-l deosebește atît de teoriile militanților social-democrați, cît și de cele ale lui S. Timov (care susținea că România se află în fața revoluției burgheze), este că pe cînd aceștia vedeau în P.N.Ț. forța politică chemată să desăvîrșească revoluția burghezodemocratică, B. Ștefanov consideră că rolul de hegemon revenea proletariatului, condus de partidul comunist.

Considerăm că prin formula „împreună și paralel cu partidele burgheze”, autorul a avut în vedere, pe de o parte, necesitatea ca în prima etapă a revoluției P.C.R. să meargă împreună cu aceste partide, iar pe de alta că în timpul îndeplinirii acestui obiectiv partidul comunist trebuia să-și păstreze fizionomia sa de partid de clasă și să urmărească țelul său final.

În fapt, dacă comparăm teza lui B. Ștefanov cu modul în care a fost pregătită și îndeplinită insurecția națională armată, antifascistă și anti-imperialistă din august 1944, ca și cu desfășurarea evenimentelor din anii revoluției populare constatăm confirmarea în mare măsură a acesteia. Mai mult, partidul a mers atunci chiar cu o parte a burgheziei grupată în jurul Partidului național-liberal.

Se știe că B. Ștefanov a fost în anii precedenți unul din principalii teoreticieni și promotori ai tezei „neoiobăgiei”. De aceea trebuie observat și faptul că, el nu mai amintește de ea în cele două articole, nici măcar în cel intitulat *Rezolvarea reacționară a problemei agrare în România*¹⁸. Și mai interesant apare faptul că, deși, în mod greșit consideră naționalitățile conlocuitoare separat ca o forță motrice, aliat al proletariatului în revoluția ce urma să se îndeplinească, el nu mai utilizează ca o cerință punerea lozincii „autodeterminare pînă la despărțire”.

Socotim că în contextul revalorificării gîndirii marxiste interbelice, această teză se impune a fi reanalizată din perspectiva istorică, noi avînd avantajul că etapele comentate de el au fost de mult depășite.

¹⁷ Ibidem, p. 7—8.

¹⁸ Vezi „Cultura proletară”, anul II, nr. 2—3 din februarie-martie 1927, p. 65—76.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA RELAȚIILOR COMERCIALE ROMÂNNO-SPANIOLE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

DE

IOAN RAUL I. NEACȘU

Problema relațiilor multilaterale româno-spaniole de-a lungul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea — pe baza unor importante izvoare spaniole — a fost analizată cu multă competență de către istorica Josefina López Sanmartín în două articole publicate la noi în țară¹. Fără a repeta informațiile relatate de autoare în articolele sale, în cele ce urmează încercăm să întregim tabloul relațiilor comerciale româno-spaniole din secolul al XIX-lea cu noi date — mai ales statistice — publicate majoritatea în România.

★

Deosebit de important pentru contactele și relațiile comerciale ale Principatelor Române (Țara Românească și Moldova) cu Spania în secolul al XIX-lea a fost momentul semnării Convenției între Rusia și Imperiul otoman la Akkerman (7 octombrie 1826) în care printre altele s-a stipulat libertatea comerțului, cu rezerva aprovizionării cu grâne a Porții. Prevederile acestei convenții au constituit de fapt punctul de plecare a relațiilor noastre comerciale cu diferite țări europene, între care și Spania, precum și începutul anulării monopolului turcesc.

În aceste împrejurări la 4/16 octombrie 1827, Imperiul otoman a semnat o convenție specială cu Spania referitoare la trecerea navelor sub pavilion spaniol în Marea Neagră, în aceleași condiții cu cele ale Danemarccii². Se pare că în luna februarie 1828 a avut loc ratificarea acestei convenții la Constantinopol³. Acestea constituie dovezi că Spania avea interese economice în porturile din bazinul Mării Negre și probabil în cele situate pe cursul inferior al Dunării (mai precis la Brăila și Galați) unde era posibilă intrarea navelor maritime.

¹ Josefina López Sanmartín, *Spania și România (de la Unirea Principatelor — 1859, până la stabilirea de relații diplomatice hispano-române — 1881)*, în „Studii — Revista de istorie” T. 23 (1970), nr. 6, p. 1113—1157; ibidem, *Contacte și relații comerciale între Spania și România până la semnarea „Modusului vivendi” comercial din 1923*, în „Studii — Revista de istorie”, T. 24 (1971), nr. 6, p. 1187—1210.

² Gabriel Noradonoghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*. Tome II, 1789—1856, Paris, Leipzig, Neuchatel, 1900, p. 140.

³ Hurmuzaki, *Documente privind istoria românilor* (ed. N. Hodoș), vol. XVII, Buc., 1913, p. 55 (Curierul purtător al acestui act a fost expediat de către ministrul Spaniei la Constantinopol în ziua de 14/26 februarie și el a trecut ulterior prin București).

După războiul ruso-turc (1828—1829), prevederile Convenției de la Akkerman au fost reluate și consemnate în Tratatul de pace de la Adrianopol, care a fost semnat la 2/14 septembrie 1829. În virtutea articolului VII din tratatul susamintit, în zilele de 8, 9 și 10 aprilie 1830, Poarta a trimis o notă reprezentanților mai multor puteri europene (Rusia, Suedia, Norvegia, Danemarca, *Spania* și cele Două Sicilii) prin care se consemna libertatea trecerii strîmtorilor Dardanele în Marea Neagră a navelor țărilor respective ⁴.

În timpul regimului regulamentar din Țara Românească și Moldova ambele principate au cunoscut o continuă dezvoltare. În aceste noi împrejurări, Imperiul otoman a dus negocieri și a semnat o serie de acte cu reprezentanții misiunilor străine din Constantinopol (inclusiv cu a *Spaniei*), cu privire la reglementarea comerțului precum și alte măsuri cu caracter tehnic ⁵.

Consecința firească a încheierii convențiilor comerciale dintre Spania și Imperiul otoman a fost intrarea navelor de comerț spaniole în apele Mării Negre precum și în cele ale Dunării spre Galați și Brăila, importante porturi ale Principatelor Române.

Datele statistice ne indică că între anii 1847—1856 inclusiv, printre navele de comerț ieșite cu mărfuri din apele Dunării figurau și cele spaniole. Pentru epoca sus menționată statistica parțială indică cifre globale anuale ale navelor și tonajelor de mărfuri aflate sub pavilioanele Franței, *Spaniei*, precum și a Statului Romei și Ierusalimului. La un loc ele totalizau 156 nave și 20 473 tone. Cele mai multe nave, cu cea mai mare încărcătură, au ieșit în anii 1847, 1853 și 1856, iar cele mai puține au ieșit în anii 1850, 1854 și 1855 ⁶. Prin urmare, începînd din anul 1847, se poate constata prima oară prezența navelor spaniole în apele Dunării și presupunem că ele au ancorat în porturile românești Galați și Brăila, unde au realizat tranzacții comerciale.

Contactele comerciale dintre Principatele Române și Spania au mai fost stabilite și prin nave sub pavilion străin, care transportau produse românești spre porturile spaniole. Arhivele noastre semnaleză că între navele ieșite din Brăila în intervalul de timp 5/17 noiembrie — 12/24 noiembrie 1956 se afla cea olandeză numită *Astrea* — căpitan J. A. Oldenburger —, care transporta la Bilbao 256 chile orz, ce aparțineau lui J. Zenker et Co. ⁷.

Pe timpul războiului Crimeii, exportul de grîu din Principatele Române fusese interzis în vederea unei mai bune aprovizionări a corpului

⁴ Gabriel Noradonghian, *op. cit.*, vol. II, p. XXXIV.

⁵ *Ibidem*, p. XL (1836); p. XLI (1838); p. 298 (1840) și „Curierul Românesc” X (1839), nr. 152 (greșit 232) col. I (1839).

⁶ *Statistique générale. Bâtiments de commerce sortis du Danube. Deputs le 1-er Janvier 1847 jusqu'au 31 Juillet 1861*, f. pag. (Între 1847—1856 inclusiv menționăm navele ieșite din apele Dunării după cum urmează: 1847: 45 nave cu 6 127 tone; 1848: 8 nave cu 1 071 tone; 1849: 9 nave cu 1 426 tone; 1850: 2 nave cu 352 tone; 1851: 5 nave cu 879 tone; 1852: 12 nave cu 1 551 tone; 1853: 36 nave cu 4 233 tone; 1854: 2 nave cu 241 tone; 1855: 3 nave cu 515 tone; 1856: 34 nave cu 4 078 tone. Total: 156 nave cu 20 473 tone).

⁷ Arh. Stat. Buc., *Mntisterul de Interne. Direcția Rural Comunală*. dos., 19/1856, f. 207 și alt exemplar f. 209 (Inv. 319). Pentru ușurința lecturii menționăm următoarele: 1 chilă oficială = 400 ocale; 1 oca = 1,271 kg; deci 1 chilă = 508,400 kg.

expediționar anglo-francez, fapt ce a determinat scăderea afluenței navelor din categoria menționată⁸.

Spania la acea epocă mai era considerată, grănarul Europei, rol pe care a început să-l piardă ca urmare a tratatului de pace de la Paris încheiat la 18/30 iulie 1856 când Imperiul Otoman a fost silit, printre altele, să respecte libertatea comerțului și a navigației.

În aceste condiții, statele industriale și-au asigurat un deuseu în Principatele Române, de unde cumpărau cereale la un preț mai scăzut. Aceste evenimente, fără îndoială s-au repercutat asupra prețurilor grânelor pe piețele din restul Europei, mai cu seamă în Spania⁹, unde au început să scadă. Deprecierea prețurilor constituie primul simptom al crizei economice mondiale, care se va declanșa în anul 1857.

Unirea Moldovei cu Țara Românească la 24 ianuarie 1859 într-un singur stat național a deschis calea unor profunde prefaceri, corespunzătoare noului stadiu de dezvoltare al societății românești. Efectuarea reformelor burgheze între anii 1859 — 1865 a dat un puternic impuls economiei Principatelor Unite. Exportul și importul de mărfuri a crescut mult față de epoca precedentă. În anul 1859 — scrie M. G. Obedenaru — schimburile cu țările străine au câștigat o mai mare importanță după ce gurile Dunării au fost neutralizate și puse sub supravegherea colectivă a marilor puteri¹⁰. După Unire, noul stat a continuat să-și dezvolte relațiile comerciale cu țările europene mai îndepărtate, implicit Spania. Așa cum vom vedea mai departe aceste schimburi comerciale vor fi foarte avantajoase pentru România.

Începînd cu anul 1860 și pînă în anul 1880 inclusiv, datele statistice indică numai circulația navelor dintre Spania și România, fără a preciza ce anume mărfuri se transportau dintr-o țară în cealaltă. Totuși frecvența circulației navelor spaniole la gurile Dunării spre porturile fluviale ale României constituie un indiciu important mai cu seamă atunci cînd sînt menționate și numărul tonelor.

Analele statistice și economice ale României, referindu-se la navigația comercială a României cuprinsă între anii 1860—1872 inclusiv, menționează numărul navelor provenite din porturile spaniole (venirile și plecările lor)¹¹. Între acești ani au fost înregistrate 126 intrări și 35 ieșiri de nave de comerț provenite din porturile spaniole sau destinate lor. Cele

⁸ În anul 1854 din cauza slabei recolte de cereale din nordul Europei, prețurile au crescut; totodată surplusurile de cereale din Europa vestică (în special cele din Spania) au fost contractate pentru aprovizionarea armatelor anglo-franceze din Crimeea. (Nicolás Sánchez-Albornoz, *Las crisis de subsistencias de España en el siglo XIX*, Rosario, 1963, p. 55 și 121. A se vedea și: Ioan I. Neacșu, *Comerțul intern cu cereale din Țara Românească în perioada regulamentară*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. IV, București, Edit. Acad. R.S.R., 1973, p. 352).

⁹ Nicolás Sánchez-Albornoz, *op. cit.*, p. 59—60 și 121. A se vedea și: Ioan I. Neacșu, *op. cit.*, p. 357.

¹⁰ M. G. Obédénare, *La Roumanie économique d'après des données les plus récentes...*, Paris, 1876, p. 237.

¹¹ „Analele statistice pentru cunoștința părții muntene din România an. II, nr. 5, 6, 7, 8, trim. I—IV, 1861, p. 20; an. III, nr. 9, 10, 11 și 12, trim. I—IV, 1862, p. 115; „Analele economice pentru cunoștința României”, an. IV, nr. 13—16, trim. I—IV, 1863, p. 182, 186; an. V, nr. 17, 18, 19, 20, trim. I—IV, 1864, p. 143—144, 149; „Analele statistice ale României”, an. VII, partea II, 1870, p. 164—173; an. VIII, 1870, p. 110; an. IX, 1871, p. 125 an. X, 1872, p. 126.

mai multe au intrat în anii 1860, 1861, 1862, și 1868; iar în anul 1866 nu a intrat nici o navă. Ieșirea celor mai multe nave a avut loc în anii 1865 și 1868; iar în anii 1863, 1864 și 1867 nu a avut loc niciuna.

Intenția generalului Juan Prim J. Prats — președintele Consiliului de Miniștri spaniol — de a crea un Consulat general spaniol la București, în aprilie 1869, a constituit un pas înainte în vederea strîngerii relațiilor comerciale hispano-române; însă din cauza morții lui demersurile în vederea numirii unui consul general au rămas fără un rezultat concret¹².

Alte izvoare ne aduc la cunoștință că între anii 1866—1871 au ieșit din apele Dunării o serie de nave de comerț spaniole. Statisticile indică numărul navelor (unele cu pinze și altele cu vapori); precum și tonajele respective. Constatăm că cele mai multe nave spaniole — cu cea mai mare încărcătură — au ieșit în anii 1868 și 1871¹³. E de presupus că aceste nave au plecat încărcate cu cereale, cu destinația spre porturile Spaniei (pe litoralul Atlanticului) și spre alte porturi ale Europei vestice.

În deceniul care a urmat reformei agrare din 1864 producția agricolă a României s-a dublat, iar cea industrială s-a triplat.

Independența națională a României cucerită în războiul din 1877 — 1878 a constituit un pas hotărîtor, care a dus la înlăturarea principalului obstacol ce stătea în calea dezvoltării capitaliste a țării și anume: dependența față de Imperiul otoman¹⁴. Astfel s-au creat condițiile favorabile încheierii nemijlocite a tratatelor comerciale și vamale cu diferite state, printre care figura și Spania.

Datele de care dispunem arată că în anul 1878 au ieșit din gurile Dunării 6 (șase) nave de comerț spaniole cu un deplasament de 3 077 tone¹⁵; așadar tonajul se dublase față de anul 1871.

În anul 1879 apar primele date valorice asupra balanței comerțului României¹⁶. Un tablou comparativ din acel an menționează că noi am importat mărfuri în valoare de 254 483 000 lei și că am exportat mărfuri în valoare de 238 650 000 lei¹⁷. Prin urmare situația schimburilor comerciale din anul 1879 a fost nefavorabilă țării noastre.

Spre deosebire de etapa anterioară — în primul deceniu după obținerea independenței țării — deși se înlăturaseră barierele în calea dezvoltării relațiilor comerciale cu toate țările (în special cu cele industriale); totuși noi vom avea o balanță comercială deficitară, datorită influenței convenției comerciale cu Austro-Ungaria, ale cărui mărfuri inundaseră piața noastră internă.

¹² Josefina López Sanmartín, *Spania și România ...*, p. 1 140 1 141, și 1 145.

¹³ *Statistique générale...*, Protocole nr. CCXXXII, Annexe N° 1, Statistique de la navigation = à l'embouchure du Danube pour l'année 1868, f. pag.; *Ibidem*, Annexe au protocole N^o CCXLI Statistique... pour l'année 1869, f. pag.; *Ibidem*, Annexe au protocole N^o CCLVI. Statistique... pour l'année 1870, f. pag.; *Ibidem*, Protocole N^o CCLXVII. Annexe N° 1, Statistique... pour l'année 1871, f. pag. (Între 1868—1871 inclusiv, navele spaniole care au ieșit din apele Dunării au fost următoarele: 1868: 3 nave cu 1 381 tone; 1869: 2 nave cu 1 147 tone; 1870: 2 nave cu 879 tone; 1871: 4 nave cu 1 529 tone; Total: 11 nave cu 4 936 tone).

¹⁴ N. Adăniloiaie, *Cucerirea independenței de stat a României 1877—1878*, București, Edit. politică 1973, p. 94.

¹⁵ *Statistique générale...*, Protocole N° 331 Annexe N° 1. Statistique de la navigation à l'embouchure du Danube pour l'année 1878, f. pag.

¹⁶ George Ioan Lahovari, *Regatul României față de celelalte regate europene. Statistica comparativă între cele XIII regate europene*. București, 1881, p. 20.

¹⁷ *Ibidem*, p. 42.

Stabilirea relațiilor diplomatice dintre România și Spania începute în luna ianuarie 1879 au fost concretizate prin Decretul din 23 iunie 1881, când a fost creată Legația Spaniei la București¹⁸. Paralel cu această acțiune evoluția comerțului țării noastre cu Spania intra într-o etapă ascendentă. La aceasta a contribuit și politica guvernului liberal spaniol prezidat de Sagasta, care milita „pentru o politică de pace, pentru prietenie și pentru dezvoltarea relațiilor comerciale cu toate țările”¹⁹.

În anul 1880 s-au importat din Spania mărfuri fără specificarea cantităților și valorii articolelor și de asemenea s-au exportat din România în Spania mărfuri fără altă specificație²⁰. După cifrele globale de import și export presupunem că a fost o balanță de plăți favorabilă României și Spaniei.

Așa cum am arătat mai înainte, în cursul anului 1881 — la patru ani după cucerirea independenței — România a stabilit relații diplomatice cu Spania. Puțin mai târziu, înființarea unor consulate spaniole, la Brăila, Giurgiu, Constanța și Galați — principale centre comerciale ale țării — au deschis posibilitatea unui schimb mai activ de mărfuri între cele două țări. Astfel au fost create condițiile care au influențat favorabil asupra relațiilor multilaterale româno-spaniole²¹.

Înainte de a trece la prezentarea datelor cifrice, care ilustrează foarte edificator volumul și natura relațiilor comerciale dintre cele două țări în ultimele două decenii ale secolului trecut, socotim utilă și includerea opiniilor unora din economiștii noștri de seamă din sec. XIX, asupra însemnătății legăturilor economice cu această țară.

Astfel, în anul 1860, economistul și statisticianul Dionisie Pop Marțian, exponentul burgheziei în ascensiune, militant pentru dezvoltarea comerțului, a scris un articol intitulat „*Comerciulu nostru cu Spania*”²², în care sublinia necesitatea încheierii unui acord comercial cu această țară, așa cum fuseseră încheiate mai înainte cu Franța și Italia. El face aici o serie de observații foarte interesante : 1) „Cauza pentru care doritul pavilion a Spaniei nu cercetează porturile și schelele noastre este, că importanța bucatelor în Spania este supusă la o taxă prea mare”. 2) Altă cauză este aceea „că produsele noastre nu sînt cunoscute în acea țară [Spania], și că noi nu avem comerț maritim activ, adică nu avem corăbierii noștri care să cerceteze acele locuri spre a atrage atențiunea asupra abundențelor noastre”. Autorul recomandă „ca guvernul nostru să încheie un tratat de comerț cu Spania, în care să stipuleze a avea un agent (comercial cel puțin) în acea țară”. Mai departe autorul consideră că „Prin un asemenea tratat am atrage în porturile Dunărei numeroase corăbii spaniole care caută în țări mai depărtate decît a noastră bucate, și am deschide piețele

¹⁸ Josefina López Sanmartín, *Spania și România...*, p. 1 149—1 156.

¹⁹ *Ibidem*, p. 1 155.

²⁰ *Tablou general indicînd comerțul României cu țările străine în anul 1883*, București, 1884, p. 6—7, 8—9. Cifrele indicatoare ale cantităților și valorilor importate și exportate sînt date global împreună cu alte țări. În consecință schimburile comerciale au fost de mică importanță.

²¹ Josefina López Sanmartín, *Spania și România...*, p. 1156—1167; *Ibidem*, *Contacte și relații comerciale...*, p. 1 192.

²² D. P. M(arțianu), *Comerciul nostru cu Spania*, în „*Analele Economice*”, I (1860), p. 16—17; *Comerciu*.

de la răsărit pentru industria fraților de la apus". În încheiere el recomandă cu căldură legături multilaterale „între aceste popoare ce au fost mai străine între ele decît cu ceilalți străini”.

Ceva mai tîrziu, în anul 1875, economistul și agronomul român Petre S. Aurelian, — militant pentru dezvoltarea economică a României și pentru apărarea independenței ei economice și politice în lucrarea sa intitulată „*Tera nostra. Schițe economice asupra României*” scria următoarele : „Comerțul exterior al României merge dezvoltîndu-se pe fiecare an. Staturile cu care avem daraveri mai importante sînt, după însemnătatea afacerilor : Austria, Turcia, Franța, Anglia, Rusia, Italia și Germania ”²³. Deci la începutul perioadei de dezvoltare a capitalismului la noi în țară, relațiile noastre comerciale cu Spania avea o pondere destul de redusă.

Unsprezece ani mai tîrziu, același savant, referindu-se la importul și exportul României din anul 1884, afirma că Spania este pe cale de a deveni un bun client pentru noi ; deoarece este țara care importă cel mai mult față de altele ²⁴.

În revista „Economia Națională”, al cărui director era economistul P. S. Aurelian, s-a publicat în anul 1887 un articol — nesemnlat — intitulat : „*Relațiunile noastre comerciale cu Spania*” ²⁵. În cuprinsul său sînt analizate o serie de date statistice în legătură cu comerțul cu Spania pe anii 1883—1885. Mai întîi se vorbește despre dorința arătată de guvernul spaniol pentru încheierea unui *tratat de comerț* cu România, care propunere se pare că guvernul român a primit-o cu cea mai mare plăcere. În articol se arată în continuare că Spania este o țară , mai cu seamă agricolă și cu cîteva industrii destul de dezvoltate. Se vede însă că producțiunea locală nu este de ajuns pentru îndestularea alimentațiunii publice, deoarece se importă cîtățime însemnată de cereale, băuturi și vite”. Pentru anii 1882 și 1883 se dau cifrele comerțului spaniol (import și export) precum și cele referitoare la comerțul cu Franța, Anglia, Germania, principalii parteneri de schimb cu Spania. Articolul atrage atenția cititorilor români că Spania are nevoie de cereale, băuturi (spirt), animale și lemne, îndemnîndu-i pe exportatorii români să caute clientela spaniolă. „Trebuie să mărturisim că atît spaniolii cît și noi am neîngrijit cu desăvîrșire relațiunile comerciale dintre cele două țări, așa că putem zice că totalul este făcut în această privință”. În sprijinul acestei afirmațiuni se arată că în anul 1883 am importat din Spania mărfuri numai în valoare 21 508 lei. Apoi sînt redată cifrele exportului nostru în Spania pe anii 1883, 1884 și 1885. Autorul își încheie articolul cu îndemnul pentru mărirea schimburilor comerciale dintre țara noastră și Spania.

Odată cu ultimele două decenii ale secolului trecut, raporturile româno-spaniole încep să devină ceva mai complexe, îmbrăcînd un pronunțat caracter economic de schimb reciproc.

²³ P. S. Aurelian, *Tera nostra. Schițe economice asupra României*, București, 1875, p. 178.

²⁴ P. S. Aurelian, *Importul și exportul României în 1884*, în „Economia Națională”, X (1886), p. 147—148.

²⁵ *Relațiunile noastre comerciale cu Spania*, „Economia Națională” XI (1886), p. 457—460 ; Partea economică.

O serie de date statistice oficiale referitoare la comerțul româno-spaniol concretizează evoluția relațiilor de schimb între cele două țări. Aceste tabele statistice de import — export dintre România și Spania indică categoria mărfurilor, cantitatea și valoarea lor. Datele cuprinse în tabelul care urmează ne dau posibilitatea să constatăm în mod concret existența unei economii complementare între ambele țări.

Tabel general mărfuri*)

Anul	Import din Spania		Export în Spania	
	Cantități (kg)	Valori (lei)	Cantități (kg)	Valori (lei)
1881	186	653	—	—
1882	2 358	4 104	3 990 350	509 277
1883	412 746	28 019	4 783 140	631 154
1884	151 975	9 567	2 357 840	244 000
1885	2 524	21 508	3 680 171	684 606
1886	762 662	305 876	7 608 995	912 857
1887	431 873	190 085	8 818 307	1 088 176
1888	10 019	14 078	13 342 275	1 554 666
1889	102 002	14 625	3 481 327	397 168
1890	5 693	7 792	21 809 385	2 958 642
1891	2 796	3 777	3 781 815	446 636
1892	8 906	17 154	1 770 342	318 359
1893	71 607	87 759	15 453 446	2 514 029
1894	54 245	88 192	20 270 659	3 195 910
1895	13 279	63 211	2 297 500	205 700
1896	5 961	10 305	15 214 035	1 643 590
1897	5 878	13 639	11 452 933	1 067 037
1898	100 690	131 766	13 543 042	1 124 326
1899	8 586	34 999	2 396 000	191 080
1900	32 855	85 336	15 136 874	1 812 877

* Datele utilizate în prezentul tabel au fost centralizate după lucrarea statistică *Tablou general indicând comerțul României cu țările străine... ce schimbă titlul „Comerțul exterior al României...” (cu apariție anuală) din perioada analizată și coroborate cu unele date furnizate de Josefina López Samartín în *Contacte și relații comerciale. op. cit., p. 1 198—1 210.**

O analiză globală a dinamicii acestor relații — așa cum o reflectă datele conținute în tabelul de mai sus — permite câteva interesante observații.

Se remarcă astfel că în ceea ce privește exportul de mărfuri românești către Spania anii cei mai rodnici (pentru această perioadă bineînțeles) au fost 1888, 1890, 1893, 1894 și 1896. Unele din aceste salturi dacă privim ansamblul relațiilor economice românești, capătă o anumită justificare și explicație logică. Astfel este știut că între 1887 — 1891 în România s-au resimțit efectele tendințelor protecționiste și efectele războiului vamal cu Austro-Ungaria, fapt care a făcut ca în ansamblu balanța economică a țării noastre să se mențină deficitară. În aceste condiții este lesne de înțeles

că dacă piața spaniolă a fost receptivă la produsele românești, fluxul de mărfuri a fost canalizat cu precădere într-acolo. În al doilea rînd, dacă ne referim la importul din țara iberică, anii cu ponderea cea mai mare în acest sens sînt 1886, 1887, 1893, 1894, 1898, 1900. Scăderea valorică după 1894 se explică prin aceea că începînd din acel an România a pus în aplicare un tarif vamal protecționist.

Situația este mai ales explicabilă pentru ce doi ani din urmă, cînd economia spaniolă a fost confruntată cu greutățile războiului hispano-american și cînd în schimbul mărfurilor trimise a absorbit mari cantități (de cereale în special) pentru a compensa deficitul intern.

În legătură cu categoriile de mărfuri care au format baza schimbului, analiza fie chiar și mai sumară, a conținutului acestor statistici (a celor anuale) evidențiază faptul că România a importat din Spania cu precădere băuturi, uleiuri, fructe, textile, de tot felul, hîrtie, lemn, coloniale, plumb, obiecte de podoabă, în timp ce a expedit în această țară : grîu, porumb, secară, orz, malț, mei, fructe uscate, lemn de construcție, legume uscate, bere, spirtoase distilate. În mare, valoarea exportului către Spania depășește cu mult pe cea a importului.

Aceleași date statistice cu privire la navigația pe Dunăre ne semnalează că între anii 1881 și 1900 soseau în porturile noastre destul de multe vase de comerț spaniole, care desigur încărcau cea mai mare parte a cerealelor românești exportate în Spania.

★

În concluzie, se constată că începînd din anul 1847 au apărut primele nave de comerț spaniole în porturile fluviale ale Dunării și că de-a lungul secolului al XIX-lea s-au dezvoltat continuu relațiile comerciale româno-spaniole. După 1881, anul stabilirii relațiilor diplomatice dintre România și Spania și al celui de cînd avem o evidență statistică oficială a relațiilor comerciale se poate observa o diversificare din ce în ce mai mare a acestor schimburi : precum și creșterea continuă a ponderii schimburilor anumitor mărfuri, fără să omitem că în cîțiva ani au fost unele bruște scăderi cantitative și valorice.

Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea începe o restrîngere cantitativă și valorică a schimbului de produse dintre Spania și România.

Încheiem prin a sublinia că, totuși, la acea epocă de sfîrșit de secol, între România și Spania au existat raporturi comerciale utile și avantajoase pentru ambele țări.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

LUCRĂRI NOI DE ISTORIA CULTURII ȘI ARTEI ROMÂNEȘTI

În rândurile ce urmează vom discuta un număr de 7 lucrări privind istoria culturii și artei românești apărute în ultima vreme, lucrări al căror conținut prezintă un deosebit interes și pentru istorici.

Ion Bianu a fost o personalitate marcantă a culturii românești de la sfârșitul secolului trecut și din primele decenii ale veacului nostru: de numele său sînt legate, printre altele, organizarea bibliotecii Academiei, cu bogatele sale fonduri de cărți, documente și manuscrise, precum și acea atît de utilă *Bibliografie* a cărților tipărite între 1508 — 1830.

Editor de documente și texte vechi, filolog și istoric de seamă al culturii românești, Ion Bianu și-a început activitatea ca bibliotecar al Academiei (1879) și a sfîrșit prin a fi președintele ei, ales în 1929, după 50 de ani de muncă în slujba acestui important for cultural al țării noastre. După cum declara el însuși în 1928: „tot sufletul, toate puterile minții, mi le-am dat, fără cruțare, datoriei de a servi scopul vieții mele, hotărît de la început, din copilărie, de a servi dezvoltarea culturii neamului”.

Publicarea corespondenței primite de Ion Bianu¹ este de aceea nu numai un omagiu adus acestei personalități de seamă a culturii românești, dar și o contribuție importantă la cunoașterea altor figuri marcante din epoca sa, ca și a relațiilor acestora cu bibliotecarul, secretarul general și președintele Academiei. După cum arată editorii (p. V), „strîns legată de dezvoltarea culturii și istoriei naționale, corespondența pe care Ion Bianu a păstrat-o, cu conștiința valorii ei, este o moștenire de preț, ce îmbogățește considerabil tezaurul nostru documentar”.

Corespondența ilustrează strădaniile neobosite ale lui I. Bianu de a achiziționa pentru Academie cărți, manuscrise și documente din țară și străinătate, precum și sprijinul pe care l-a dat cu generozitate tuturor oamenilor de cultură ce i l-au solicitat; ea pune în lumină, de asemenea, „o caracteristică statornică a vieții sale de neobosit benedictin de a împărtăși cu generozitate din cunoștințele sale de bibliofil pătimaș, de a răspunde prompt oricui avea nevoie de știința sa metodică, mai ales în domeniul bibliografiei” (p. XI).

Precedată de o introducere sistematică asupra vieții și operei lui I. Bianu, corespondența primită care acoperă o perioadă lungă de peste o jumătate de secol (1876—1935) — este prezentată în ordinea alfabetică a emitenților, iar la fiecare autor în parte în ordine cronologică. În cîteva cazuri (cînd I. Bianu și-a formulat ciorna de răspuns pe scrisorile primite) sînt publicate și răspunsurile date de acesta scrisorilor ce-i erau adresate.

Cele două masive volume de corespondență tipărite pînă acum cuprind scrisori primite de la cele mai proeminente figuri ale perioadei amintite: poeți și scriitori ca: Ilarie Chendi (vol. I, p. 390—392), Barbu Delavrancea (p. 400—401), Emil Girleanu (p. 494—498), Ion Ghica, cel care l-a numit bibliotecar în anul 1879 (p. 533—568), Octavian Goga, care declara că Bianu a fost cel care l-a susținut la venirea sa din Transilvania (p. 569—580), etc.; savanți de renume: Grigore Antipa (vol. I, p. 15—39), Simion Mehedinți (vol. II, p. 259—261) sau Ludovic Mrazek (p. 436—452); oameni politici: A. Beldiman (vol. I, p. 91—106), Sever Bocu (p. 110—111), Eugen Brote (p. 311—358), Spiru Haret (vol. II, p. 5—26), Vasile Lucaciu (p. 158—176), Titu Maiorescu (p. 196—197) etc.

¹ *Scrisori către Ion Bianu*, ediție, prefață și note de Marieta Croicu și Petre Croicu, 2 vol., București, Edit. Minerva, 1974—1975; vol. I = XXVII + 652 p. + pl; vol. II = 522 p. + pl.

Deosebit de importante pentru istoria politică a României, îndeosebi pentru pregătirea unirii Transilvaniei cu „țara”, sînt scrisorile primite de la frunțașii politici de dincolo de Carpați, care luptau pentru realizarea visului secular al unirii, „cauza noastră națională pentru care trăim”, cum declara Vasile Lucaciu în 1895 (vol. II, p. 163). În aceste scrisori găsim, de asemenea, numeroase știri despre poziția oamenilor politici față de primul război mondial. De pildă, în august 1914, cînd se punea problema atitudinii României față de cele două mari tabere ce se confruntau, Nicolae Iorga declara: „Nu cu Austria. Și dacă vrei, nu cu Rusia” (vol. II, p. 44).

În afară de personalitățile vieții culturale și politice românești, cele două volume conțin și o serie de scrisori primite de la cîtiva savanți străini, ceea ce arată larga apreciere de care se bucura I. Bianu; este vorba de: Graziano Ascoli, lingvist italian (vol. I, p. 45—50), Jean Boutière, romanist francez (p. 303—307) sau de marele slavist austriac Franz Miklosich (vol. II, p. 262—264).

Pentru noi, cei care activăm în domeniul istoriei, o deosebită importanță prezintă scrisorile primite de la numeroși istorici de seamă, profesori, prieteni sau colaboratori ai lui I. Bianu, dintre care amintim pe: G. Barițiu (vol. I, p. 55—57), Ion Bogdan (p. 114—290), Augustin Bunea (p. 359—376), Niclae Densușianu (p. 405—452), B. P. Hasdeu (vol. II, p. 27—30), Nicolae Iorga (p. 38—53), Alexandru Lapedatu (p. 148—150), Ion Lupăș (p. 180—193) sau Constantin Moisil (p. 276—278).

Dintre toți aceștia, cea mai bogată corespondență provine de la Ion Bogdan (163 de scrisori), care îl considera pe I. Bianu „cel mai bun prieten” al său (vol. I, p. 221). Scrisorile lui Ion Bogdan ne oferă numeroase știri despre viața acestui mare savant, despre studiile sale (în Germania, Rusia și Polonia), strîngerea și publicarea documentelor și cronicilor descoperite de marele slavist, lucrările sale pentru care cerea adeseori sprijinul și părerea lui I. Bianu în diverse probleme, etc.

Pentru istoriografia românească scrisorile publicate prezintă și o altă mare importanță: ele ne fac cunoscute împrejurările în care au fost descoperite numeroase documente, manuscrise și obiecte a căror publicare a îmbogățit substanțial baza documentară a studiilor istorice sau de istoria culturii: inelul lui Radu Vodă (vol. I, p. 10—11), Codex Cajoni (p. 13), narațiunile slavone despre Vlad Tepeș (p. 181—187), corespondența boierilor români cu împărăteasa Ecaterina a II-a din 1769—1770 (p. 268), scrisori ale mitropolitului Dosoftei (p. 283), inscripția de la Bunești (p. 596—601), portretul lui Alexandru Ipsilanti (vol. II, p. 38), manuscrisul „Ceasornicul domnilor” al lui Nicolae Costin (p. 174), ca și despre descoperirile arheologice de la mănăstirile Cozia și Govora (vol. II, p. 12, 13, 15).

Din scrisorile publicate de soții Croicu aflăm apoi o seamă de amănunte necunoscute din alte surse despre împrejurările în care s-au tipărit, cu sprijinul Academiei și al lui I. Bianu, diverse opere istorice de mare utilitate (inscripții din Maramureș, cronica lui Manasses, volumele X și XI din colecția Hurmuzaki etc.; vezi vol. I, p. 71—74, 230, vol. II, p. 38, 40—41), ca și despre modul cum se acordau în trecut premiile Academiei pentru lucrările cu caracter istoric (vezi vol. I, p. 55, 116, 230, 361, passim). Într-o scrisoare N. Iorga vorbește de intenția sa — nerealizată — de a da o nouă ediție din *Istoria ieroglică*, în 1923 (vol. II, p. 48), etc.

În sfîrșit, deosebit de interesante sînt știrile privind relațiile personale ale lui I. Bianu cu diverși istorici din această epocă; de pildă, într-o scrisoare din 1881 B. P. Hasdeu îi mărturisea: „îți la dumneata ca la un copil al meu, chiar cu pericolul de a păți ca de la Tocilescu, și m-am gîndit mult la modul de a te face solid mai pre sus de toate” (vol. II, p. 27); într-o altă scrisoare din 1929 — cînd I. Bianu fusese ales președintele Academiei — N. Iorga îi făcea cunoscută supărarea sa că nu putuse ocupa această funcție datorită antipatiei colegilor (vol. II, p. 52).

În concluzie, cele două masive volume de corespondență primită de I. Bianu constituie pentru noi un valoros material pentru cunoașterea mai deplină a vieții și activității unor mari istorici din trecut, a condițiilor în care munceau și a relațiilor dintre ei; prin publicarea ei, soții Croicu și editura Minerva au făcut un frumos dar istoriografiei românești.

Mario Ruffini este un vechi prieten al României și unul din cei mai buni cunosători străini ai culturii medievale românești, în special din epoca lui C. Brîncoveanu, căreia i-a dedicat o serie de studii². Din aceste motive, activitatea sa a fost foarte bine apreciată în țara noastră, atît în trecut, cît și în vremea noastră.

² Dintre acestea amintim: *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin-vodă Brîncoveanu, 1688—1714*, Milano, (f.a.), 68 p.; „*Foietul Novel*”. *I calendri di Giovanni Candido Romano alla corte di Constantin-vodă Brîncoveanu* (Analele Univ. București, Limbă și

Lucrarea ce prezentăm — care reia, reunește sau sintetizează și o serie de articole sau monografii mai vechi ale aceluiași autor — își propune să studieze influența italiană manifestată îndeosebi în cultura și arta epocii lui C. Brîncoveanu³.

În scurta sa introducere (p. 9—18), M. Ruffini arată că epoca lui Brîncoveanu reprezintă o culme dintr-o lungă serie de relații româno-italiene, pe care le schițează pe scurt, începînd din sec. XV. Ne pare rău că, la sistematizarea acestor relații de pînă la sfîrșitul sec. XVI, M. Ruffini nu a utilizat lucrarea alcătuită de autorul acestor rînduri în colaborare cu G. Lăzărescu, apărută în 1972. Pentru mulți din italienii sau raguzanii amintiți de M. Ruffini (Della Valle, Sivori, Giovanni de Marini Poli etc.) s-ar fi putut utiliza, de asemenea, volumele de *Călători străini*, editate de Institutul de istorie „N. Iorga”.

În primul capitol (p. 19—33) autorul face o scurtă prezentare a domniei lui C. Brîncoveanu, pe care dovedește că o cunoaște destul de bine în liniile sale generale. Sînt urmărite cu multă pertinentă relațiile domnului cu Imperiul habsburgic, Turcia, Rusia subliniindu-se faptul că C. Brîncoveanu a dus o politică „națională” atît în ceea ce privește țara pe care o conducea, cît și celelalte două țări românești : Moldova și Transilvania.

Capitolul al doilea, *Il poeoda della cultura* (p. 34—53), prezintă meritele lui C. Brîncoveanu pentru dezvoltarea culturii din vremea sa. Autorul se declară de acord cu opinia lui G. Ivașcu care-l consideră pe C. Brîncoveanu drept un Ludovic al XIV-lea al Țării Românești, deoarece a asigurat culturii o perioadă de mare strălucire și de iradiere în Europa. Sînt prezentate apoi, pe scurt, principalele realizări din domeniul culturii și artei. Autorul arată pe bună dreptate că C. Brîncoveanu — ca și Radu cel Mare și Neagoe Basarab — a înțeles că, în lupta contra turcilor, nu trebuiau utilizate numai armele, ci și operele culturale; el nu a fost un simplu amator de artă și fast, ci a exercitat o tutelă culturală care a contribuit la renașterea spirituală nu numai a poporului român, dar și a celor vecine cu acesta.

În capitolul al III-lea (p. 54—76) autorul reia problema faimoasei biblioteci a stolnicului C. Cantacuzino, de care s-a ocupat într-o altă monografie, apărută în 1973. Aici studiază numai operele italiene existente în biblioteca stolnicului, unde alcătuiua 41,7% din totalul lucrărilor publicate în Europa occidentală. Se arată că aceste lucrări îmbrățișau domenii foarte variate de cercetare : filozofie, teologie, istorie, geografie, drept etc. Stolnicul este pentru autor o figură gigantică ce domină cultura epocii sale ; el constituie, în același timp, un motiv de mîndrie pentru M. Ruffini, ca italian, datorită faptului că setea de cultură a stolnicului nu este străină de perioada cît a învățat la Padova.

Urmează apoi un lung capitol (cam prea lung față de celelalte) despre calendarele lui Giovanni Candido Romano (p. 77—135), temă cercetată de autor și separat în „Analele Universității București” din anul 1972. M. Ruffini analizează pe larg influența italiană în redactarea acestor calendare, cuvintele italiene folosite, calcurile de proverbe italiene etc. ; întrucît unele cuvinte de origine italiană erau utilizate și în corespondența epocii lui C. Brîncoveanu, autorul admite o puternică influență italiană și în acest domeniu.

În capitolul al V-lea (p. 136—149), ni se înfățișează pe scurt activitatea celor doi secretari italieni ai lui C. Brîncoveanu : Nicola da Porta și Anton Maria del Chiaro, ultimul autorul acelei faimoase *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valacchia*. Rezumînd această interesantă lucrare, autorul subliniază spiritul de fin observator al lui Del Chiaro, care a înțeles bine toate aspectele vieții de la curtea lui Brîncoveanu, ca și obiceiurile și moravurile locuitorilor Țării Românești.

Într-un alt scurt capitol (p. 150—157) sînt schițate relațiile lui C. Brîncoveanu și ale stolnicului C. Cantacuzino cu alte personalități de origine italiană : generalul imperial Federico Veterani, contele Ferdinando Marsigli, misionarul catolic Elia Matteianich etc.

Cu capitolul al VII-lea trecem în domeniul învățămîntului. În acest capitol (p. 158—178), autorul studiază împrejurările întemeierii Academiei de la Sf. Sava. Ca și V. Papacostea și I. Ionașcu, M. Ruffini consideră că adevăratul fondator al acestei Academii este C. Brîncoveanu, nu Șerban Cantacuzino, așa cum au afirmat D. Cantemir și banul Mihai Cantacuzino. Autorul arată că școala de la Sf. Sava a utilizat ca model Academia din Fanar a patriarhiei din Constantinopol, care, la rîndul său, a fost înființată după modelul padovan adaptat scopurilor conducătorilor religioși și laici ai lumii post-bizantine ; aici influența italiană este deci indirectă.

literatură”, 1972, nr. 1—2, p. 185—227) ; *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973, etc.

³ Mario Ruffini, *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Constantino-Vodă Brîncoveanu (1688—1714)*, München, 1974, 268 p. + 3 pl. (Societas Academica Daco-romana, Acta Historica XI).

Această influență a fost apoi întărită de profesorii Academiei care și-au făcut studiile în Italia: Sevastos Kymenitis, Marcu Porfiropulos, Ioan Comnen, Gheorghe Hrisogon, Ioan Abramios etc., de activitatea cărora se ocupă capitolul al VIII-lea (p. 179—197). Pentru Ioan Comnenul ar fi fost utilă și cercetarea studiului Olgăi Cicanci și al lui Paul Cernovodeanu, *Contribution à la connaissance de la biographie et de l'œuvre de Jean (Hierothée) Comnène (1658—1719)* („Balkan Studies”, 1971, nr. 1, p. 143—186).

Utilizând pe larg deosebi rezultatele studiilor lui N. Vătămanu, în capitolul al IX-lea (p. 198—204) M. Ruffini prezintă activitatea medicilor lui C. Brincoveanu care au studiat în Italia; este vorba de Pantaleon Calliarhi, Iacob Pylarino, Primicerio Prozero și Bartolomeo Ferrati. La bibliografia utilizată pentru acești cunoscuți medici ar trebui să se adauge: N. Iorga, *Medici lui Brincoveanu* („Revista istorică”, 1927, p. 92—93) și G. Negulescu și N. Vătămanu, *Casa din București a doctorului Bartolomeo Ferrati, protomedic al lui C. Brincoveanu*, București, 1940.

Capitolul al X-lea privește tot domeniul învățămîntului (p. 205—215). Din el aflăm unele date sumare despre bursierii trimiși de C. Brincoveanu în Italia: G. Hypomeneus, Palade și Gheorghe Damian, Anton Stratigos, Mihai și Ion Schendos, Stavros Mulaimis, Andronache postelnic, Gheorghe Gastriota, Hrisant Nottara, Matei Crețulescu etc. Și aici am avea de adăugat la bibliografie G. Potra, *Un țirgoviștean student la Veneția* („Acta Valachica”, 1972, p. 201—208), din care rezultă că Andronache postelnicul a plecat la Veneția cu banii proprii, nu ca bursier al lui C. Brincoveanu.

Următorul capitol (p. 216—220) schițează alte contacte cu Italia, întreținute prin Nicola Comnen Papadopol și Nicola Bubuli. Acest capitol s-ar fi putut contopi cu capitolul al VI-lea.

Cu capitolul al XII-lea se trece la influența în domeniul arhitecturii. În acest scurt capitol (p. 221—223) sînt cercetate împrejurările în care a fost construit spitalul Colțea, primul spital din București, pe care spătarul Mihai Cantacuzino l-a ridicat după modelul spitalului S. Lazaro e Medicanti din Veneția, după cum a dovedit N. Vătămanu.

Următorul capitol (p. 224—235) se ocupă de influența italiană în arhitectura, pictură, sculptură în piatră și lemn și în argintărie, subliniindu-se că această influență constă atît în elemente renascentiste, cît și în elemente de origine barocă. Considerăm că în acest capitol s-ar fi putut vorbi ceva și despre influența așa numitelor „fondacci” italiene în construirea hanurilor din București.

Capitolul al XIV-lea, cu care se încheie lucrarea (p. 236—246), prezintă succint influența italiană (în special venețiană) asupra tiparului epocii brincovenești. Autorul face aici unele rezerve, ținînd seama de faptul că problema nu a fost încă studiată în toate detaliile.

Tot în acest capitol ni se vorbește și de celebra carte *Fiore di virtù*, devenită *Floarea darurilor*, care a avut o largă răspîndire în țara noastră. Considerăm că traducerea lucrărilor italiene și influența acestora în cultura română ar fi meritat un capitol separat (așa cum a procedat autorul în lucrarea sa anterioară despre influența italiană).

După capitolul al XIV-lea urmează cele 717 note ale cărții, în care sînt citate peste 100 de lucrări și volume de izvoare tipărite în România, alături de numeroase altele în limbile greacă și italiană, care dovedesc largile posibilități de informare ale autorului. Fiind o operă de sinteză, M. Ruffini nu citează decît lucrări tipărite; fără îndoială că valoarea lucrării ar fi crescut mult dacă autorul ar fi utilizat și parte din bogatul material documentar care se mai află încă în Italia.

Am semnalat autorului o serie de mici greșeli care ar fi trebuit trecute într-o erată. Astfel, la p. 10 se spune că Pătrașcu cel Bun a domnit pînă la 1577, în loc de 1557; la p. 19 data misiunii lui C. Brincoveanu este 1674, nu 1664; Giorgio Ruset de la p. 27 se numea de fapt Iordache Ruset; Gherghița este Gherghița (p. 28); exilul lui C. Cantacuzino în insula Creta a avut loc în anul 1673, nu 1675 (p. 55); Mihai Cantacuzino a vizitat nu numai muntele Sinai (p. 221), ci și Ierusalimul; la p. 254, nota 225 trebuie pus Boroianu în loc de Borosanu; p. 255, nota 263 este trecut Radu Popescu în loc de Radu Greceanu; p. 265, nota 578: „Mitropolia Olteniei” apare la Craiova, nu la Cracovia, etc.

În concluzie, putem spune că noua lucrare de sinteză a lui Mario Ruffini constituie o contribuție serioasă la o mai bună cunoaștere în străinătate a culturii epocii brincovenești, epocă de care autorul s-a apropiat cu mult interes, cu deosebită căldură și pricepere.

Problema folosirii limbii române înainte de apariția primelor texte scrise în această limbă a preocupat pe numeroși cercetători care au dovedit prin studiile lor că *poporul nostru a utilizat todeauna numai limba română*, limba slavonă fiind folosită ca instrument de comunicare doar de o pătură subțire de cunosători, așa cum era limba latină în apusul Europei.

Întrucît acești cunoscători ai slavonei erau români de origine și foloseau ei înșiși limba română în relațiile lor obișnuite, slavona în care scriau documentele a fost puternic influențată de limba lor maternă, atît de puternic încît documentele slavone au păstrat numeroase cuvinte și construcții românești. Plecînd de la această constatare, G. Mihăilă — cunoscut pentru numeroasele sale contribuții la studierea limbii și literaturii române vechi — a încercat să ne redea un tablou chiar incomplet al cuvintelor folosite în limba română de pînă la începutul sec. XVI⁴, înregistrîndu-le pe celea păstrate în textele slavone și — mai puțin — în cele latine. Înțelegerea este deosebit de dificilă, dar ea a dat rezultate ce nu pot fi puse la îndoială.

Dicționarul propriu-zis se întinde pe mai puțin de o treime (p. 69—178) din volumul lucrării; restul este ocupat de un întins studiu introductiv (p. 10—68), precum și de studii privind grafia cuvintelor românești și structura vocabularului românesc; lucrarea se termină cu numeroase anexe (p. 221—331) și cu un rezumat în limbile franceză și rusă (p. 333—346).

Autorul subliniază pe bună dreptate meritele predecesorilor de a căror muncă a beneficiat în alcătuirea lucrării sale (G. Ghibănescu, M. Costăchescu, P. P. Panaitescu, Damian P. Bogdan, L. Djamo, Olga Stoicovici etc.); într-un fel, dicționarul său însumează toate rezultatele acestor harnici cercetători.

Comparînd glosarele mai vechi cu noul dicționar al lui G. Mihăilă, constatăm că autorul nu s-a mulțumit să le reproducă, ci a schimbat multe date și a adăugat și alte exemple. De pildă, la D. P. Bogdan obrșie e menționat la 1428, la Mihăilă la 1493; postelnic, 1448 la primul, 1468, la al doilea, nepot, 1427 și 1428 etc. În chip firesc, în multe cazuri, exemplele fiind aceleași, și datele sînt asemănătoare. De pildă, multe cuvinte indexate de Lucia Djamo-Diaconiță în lucrarea sa apărută în 1971 au aceeași vechime și în dicționarul lui G. Mihăilă (făt, lup, păun, pui, prilit etc.). Nici în acest caz, G. Mihăilă nu s-a limitat la rezultatele cercetării recente a autoarei amintite, ci le-a completat cu numeroase date noi. De pildă, mic la Djamo-Diaconiță datează din 1415, la G. Mihăilă din <1222—1228>, alb, 1389 la prima, 1415 la al doilea etc.

După cum declară autorul (p. 54), scopul întocmirii lucrării sale a fost acela de a pune la îndemna cercetătorilor un „repertoriu unic” al cuvintelor românești — indiferent de originea lor — atestate în textul documentelor slavone originale de pînă la data primului document scris în limba română, faimoasa scrisoare a lui Neacșu din Clmpulung. Din despuierea atentă a tuturor repertoriilor publicate anterior, ca și a documentelor de pînă la 1521, a rezultat un număr de 628 de cuvinte românești atestate pînă la această dată.

După opinia noastră, numărul acestor cuvinte ar fi fost cu mult mai mare dacă autorul ar fi introdus toate cuvintele în acest „repertoriu unic”; ori — nu știm din ce motive — d-șa a lăsat deoparte numeroase cuvinte utilizate în limba română din acea vreme, unele desemnînd instituții specific medievale, iar altele termeni comuni, cuvinte oricui și cel puțin la fel de importante ca: astariu, birciu, bobou, bogasiu, boldiș, bradel, camhă, dofterie, cut, dijmar, frinc, ilișar, măcău, medelean, păturnicher etc., toate acestea cuprinse în *Dicționar*.

Iată cîteva din cuvintele ce lipsesc din *Dicționar*:

- *apostol* (1441, DRH, B, I, nr. 95);
- *aprod* (1448, DIR, A, XIV—XV, nr. 268);
- *ceașnic* (1409, *ibid.*, nr. 22);
- *ciocan* (1495, I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, II, nr. 39);
- *clorbă* (1423, 1435, DIR, A, XIV—XV, nr. 53, 142);
- *cireș* (1411, Costăchescu, *Doc. in Ștefan*, I, nr. 30);
- *cneaz* (<1402—1418>, DRH, B, I, nr. 27);
- *cofeș* (1471, I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, I, nr. 94);
- *delniță* (1506, DRH, B, II, nr. 50);
- *duhovnic* (<1398>, DRH, B, I, nr. 19);
- *Dușman* (1469, *ibid.*, nr. 133) (vrăjmaș este l);
- *ferdelă* (1453, *ibid.*, nr. 111);
- *Grozav* (<1504—1517>, DIR, A, XVI, vol. I, nr. 241);
- *jupan* (<1389—1400>, DRH, B, I, nr. 11);
- *majă* (<1374>, *ibid.*, nr. 6);
- *Mămăliga* (1520, DRH, B, II, nr. 203);
- *medelnicer* (1497, I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, II, nr. 66);
- *Nevolnic* (1411, DIR, A, XIV—XV, nr. 31);

⁴ G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. al X-lea — începutul sec. al XVI-lea)*, București, Edit. Enciclopedică, 1974, 348 p.

- *obroc* (1388, DRH, B, I, nr. 9) (mertic este !);
- *oltean* (<1437—1446>, *ibid.*, nr. 78) (muntean, moldovean sint);
- *Pitic* (1414, 1459, DIR, A, XIV—XV, nr. 39, 368);
- *pinicer* (1441, *ibid.*, nr. 209);
- *slugă* (<1402—1418>, DRH, B, I, nr. 26, 27);
- *farină* (1466, I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, I, nr. 68);
- *urednic* (1444, DIR, A, XIV—XV, nr. 242);
- *vătaf* (1467, DRH, B, I, nr. 131);
- *viteaz* (1392, DIR, A, XIV—XV, nr. 2), etc. etc.

Numărul cuvintelor românești ar fi crescut, de asemenea, dacă autorul nu ar fi omis din dicționarul său topicile formate din termeni românești de genul Bățești, Descoperеști etc., de care se ocupă L. Djamo-Diaconiță în lucrarea d-sale (p. 310 și urm.). O atenție mai mare ar fi meritat apoi topicile românești traduse în limba slavonă, de genul Izvorul Alb (Belo Izvor).

Introducerea tuturor acestor termeni (și mai sînt probabil și alții) ne-ar fi oferit un tablou mult mai complet al limbii române vorbite pînă la 1521.

Observăm apoi că — deși autorul a deplasat în numeroase cazuri cu cîteva decenii sau secole primele atestări cunoscute ale cuvintelor — mulți termeni cuprinși în *Dicționar* sînt mai vechi decît consideră autorul uneori cu cîteva decenii sau chiar cu un secol ori două. Dintre aceștia ne-am îngădui să amintim :

- *ban*, 1369 în titlul domnesc ei (<1389—1400> ca dregător (DRH, B, I, nr. 3 și 11), nu 1409 (aici ar fi trebuit amintită și opinia lui A. Sacerdoțeanu despre vechimea instituției; vezi „Ramuri”, din 15 iunie 1967);
- *Bărbat* (fratele lui Litovoi), 1288 (DIR, C, XIII, vol. II, p. 303), nu 1471;
- *boier*, <1402—1418> (DRH, B, I, nr. 26), nu 1475;
- *caftan*, 1485 (*ibid.*, nr. 194), nu 1509;
- *clucer*, 1469 (*ibid.*, nr. 136), nu 1490;
- *Faur*, 1431 (*ibid.*, nr. 72), nu 1467;
- *gîrlă*, 1436 (*ibid.*, nr. 77), nu 1448;
- *Jilște*, 1441 (*ibid.*, nr. 95), nu 1492;
- *logofăt*, <1392> (*ibid.*, nr. 17), nu 1413;
- *mertic*, 1495 (*ibid.*, nr. 252), nu 1500;
- *pogon*, 1493 (*ibid.*, nr. 244), nu 1502;
- *prădalica*, 1459 (*ibid.*, nr. 118), nu 1499;
- *runc*, 1473 (I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, I, nr. 105), nu 1486;
- *spătar*, <1428> (DRH, B, I, nr. 58), nu 1435;
- *vadră*, 1440 (*ibid.*, nr. 91), nu 1500;
- *distier*, <1389—1400>, <1392> (*ibid.*, nr. 11, 17), nu 1484;
- *vornic*, 1389 (*ibid.*, nr. 10), nu 1397, etc.

Se întînesc apoi unele explicații greșite sau incomplete date unor termeni (megiaș, mertic, osluhar, sluger, spătar, șetrar, șoltuz, ușar etc.), ca și unele inconsecvențe în metoda de lucru a autorului : unii termeni sînt explicați, alții nu (armaș, cămăraș, jude, pitar, portar, postelnic, vornic etc.) sau la unii termeni se dă și bibliografie iar la alții nu, deși există lucrări (de pildă despre : ban, buză, drac, slobozenie, runc etc. etc., lucrări pe care nu este cazul să le amintim aici).

Apărută în seria „Comori de artă din România”, lucrarea lui Andrei Pănoiu⁵ urmărește să prezinte „o schiță de sinteză asupra mobilierului vechi românesc”, problemă interesantă ce așteaptă de mult un autor competent.

A. Pănoiu începe prin a ne înfățișa modul cum au fost prezentate în pictura murală diverse piese de mobilier, pornind de la constatarea că aceste piese erau reprezentate după modele din viața reală.

După această scurtă prezentare (p. 8—11), autorul se ocupă de trăsăturile caracteristice ale mobilierului popular, făurit „după datini, obiceiuri și credințe din cele mai îndepărtate timpuri” (p. 10). Întrucît acest mobilier era confecționat de meșteri „de țară”, autorul ne oferă apoi cîteva date documentare sumare despre diversele categorii de meșteri ai lemnului : timplari, dulgheri, săpători, cruceri etc. (p. 11—12), meșteri de care s-au ocupat pe larg Șt. Olteanu și C. Șerban în monografia cunoscută. Considerăm că autorul nu ar fi trebuit

⁵ *Mobilierul vechi românesc*, București, Edit. Meridiane, 1975, 44 p. + 32 planșe.

să omită din această prezentare meșterii din orașe, care în vremea aceasta confecționau și ei tot mobilierul cu trăsături populare. Ar fi fost util apoi să se sublinieze faptul că sînt anumite zone ale țării unde existau meșteri renumiți; locuitorii unor sate — de pildă Luciani — Dîmbovița — prestau obligațiile în muncă față de domnie în calitate de lemnari domnești. Nu credem că meșterii cruceri (care confecționau crucile) „executau atît mobilierul ctitorilor sătești, cît și pe cel destinat gospodăriilor proprii”, cum susține autorul (p. 12).

În paginile următoare ni se prezintă, foarte sumar, trăsăturile generale ale diverselor piese de mobilier ce formau interiorul „de altădată”, diversele genuri de mese: masa joasă (originară din neolitic), masa înaltă, masa-dulăpior, masa cu cutie, etc., apoi lada de zestre, dulapul, scaunul cu spătar, insistîndu-se asupra tehnicii de execuție și a ornamenticii picturale (p. 14—16).

Întrucît mobilierul ctitorilor de țară era executat de aceiași meșteri care confecționau și mobilierul civil, și cum pe de altă parte unele piese din mobilierul religios provin din donații făcute din interiorul laic, autorul prezintă aceste piese ca fiind înrudite cu mobilierul popular (p. 16—18). Printre piesele de mobilier religios asemănătoare cu cele din locuințele sătești se remarcă polițe, rafturi, dulapuri sau lăzi ca cele de zestre.

După această sumară prezentare a mobilierului popular și a celui înrudit cu el aflat în modestele ctitorii sătești, autorul prezintă pe larg — fără un titlu special — mobilierul ctitorilor domnești și boierești, unde insistă asupra timpului sau catapetzei, deși aceasta nu este propriu-zis piesă de mobilier (p. 18—36). Ținînd seama de cuprinsul lucrării, am putea spune că ea ar fi trebuit să se intituleze mai degrabă *Arta timpelor*, decît *Mobilierul vechi românesc*, aceasta deoarece mai mult de jumătate din spațiu este rezervat acestui gen de opere, care sînt descrise cu competență.

Informația autorului s-ar fi îmbogățit mult dacă ar fi folosit numeroasele contracte încheiate de meșterii timpului și săpători, contracte publicate în diverse reviste sau semnalate de autorul acestor rînduri în *Bibliografia monumentelor din Țara Românească și Moldova*, lucrări neutilizate de A. Pănoiu.

Concluziile autorului privind „unitatea desăvîrșită” a mobilierului nostru vechi sau „constanta continuității care domină întregul proces de evoluție stilistică” (p. 36), deși par a fi întemeiate, nu rezultă din textul lucrării, în care aceste probleme nu sînt studiate.

Bibliografia (p. 40) este mult prea săracă față de lucrările existente și cunoscute specialiștilor; din ea lipsesc o serie de lucrări cu caracter general (de pildă I. Sirghie, *Sculptura în lemn*, București, 1934), precum și numeroase studii și articole privind diverse piese de mobilier religios (O. Tafrali, *Jejurile și amvonul bisericii Golia din Iași*, București, 1928; O. Mărculescu, *Un jeț domnesc inedit*, în „Glasul bisericii”, 1974, nr. 3—4, p. 356—358 etc.).

În concluzie, considerăm că autorul — lipsit de informația istorică necesară — nu a reușit să ne ofere „schița de sinteză” promisă asupra mobilierului vechi românesc, aceasta deoarece nici unul din capitolele lucrării d-sale (cu excepția celui privind timpurile) nu prezintă decît date foarte sumare despre problemele abordate.

În problema mobilierului popular — care în mod firesc trebuia să formeze temelia lucrării — autorul era dator să studieze comparativ numeroasele piese păstrate în diverse muzee din țară, piese pe care nici nu le-a văzut, și numai după aceea să sublinieze trăsăturile generale ale mobilierului popular pe întreg spațiul românesc — problemă deosebit de importantă — ca și diversele influențe, mai vechi sau mai noi, ce au fost recepționate în acest domeniu. Cele câteva date oferite de autor sînt cu totul insuficiente.

Lipsește apoi un capitol privind mobilierul din casele orășenilor și boierilor, unde influențele străine sînt mai puternice și unde informația este destul de bogată, dar necunoscută autorului. Să nu amintim aici decît numeroasele foi de zestre — multe publicate — sau descrierile călătorilor străini — publicate și ele — care ne oferă destul de multe date despre modul cum erau mobilate interioarele orășenilor sau ale boierilor, ca și despre pătrunderea influenței orientale, apoi apăsene în modul cum au fost mobilate casele boierești, probleme ce țin toate de istoria mobilierului. Un studiu comparativ al mobilierului popular și al aceluia folosit de păturile suprapuse ar fi fost deosebit de util.

Dacă adăugăm la aceste constatări și faptul că Transilvania este o zonă românească de care autorul amintește doar în treacăt, vom înțelege că *lucrarea lui Andrei Pănoiu nu cores-punde titlului, care induce în eroare pe cititor asupra conținutului*. Din aceste motive putem spune că mobilierul vechi românesc rămîne mai departe o problemă de cercetat, în care informația istorică trebuie folosită în mult mai mare măsură.

Țara Crișurilor și țara Maramureșului sînt două regiuni cu o străveche populație românească ce și-a ctitorit aici numeroase monumente, unele păstrate plin în vremea noastră.

Monumentele istorice din Țara Crișurilor formează obiectul unei micro-monografii semnate de Alexandru Avram și Ioan Godea⁶, ultimul fiind și autorul altor două lucrări mai vechi despre monumentele de artă populară din aceeași regiune.

În introducerea autorii avizează cititorii că — ținând seama de caracterul de popularizare al lucrării — datele despre monumentele prezentate sînt sumare, insistîndu-se asupra a ceea ce au ele mai caracteristic.

Lucrarea se compune din patru capitole: Vechile fortificații crișene (p. 7—14), Monumente eclesiastice medievale (p. 15—23), Monumente istorice ale orașului Oradea (p. 24—40) și Bisericile de lemn din Țara Crișurilor (p. 41—51); o bibliografie selectivă (p. 61—62) încheie lucrarea, după tipicul obișnuit al Editurii Meridiane.

În primul capitol ni se înfățișează pe scurt istoria citorva cetăți din Țara Crișurilor, începînd cu cea mai veche dintre acestea — cetatea de pămînt de la Biharea — centrul politic al voievodatului lui Menemur din sec. X — și continuînd cu cele de la Cheresig, Adrian și Finiș (sec. XIII), Piatra Șoimului și Valcău (sec. XIV). Autorii atrag atenția asupra faptului că în afară de aceste cetăți au mai existat numeroase altele dispărute, ca și unele insuficient cercetate. Nu înțelegem însă motivul pentru care au fost lăsate deoparte unele cetăți din secolul al XVI-lea ca Sniob, Săcuieni și Ineu.

Capitolul al II-lea prezintă bisericile catolice (romanice) și reformate din aceeași regiune, cele mai multe datînd din secolele XIII—XIV (Tâmașda, Sînicolau de Beiuș, Albiș, Mișca, Uileacu Șimleului, Șiștirea, Parhida, Fughiu, Caciucul Nou, Remetea și Tileagd). Și aici cercetarea autorilor se oprește la monumentele cele mai vechi.

Monumentelor din Oradea li se oferă un capitol special, deși ele puteau fi studiate în cele două capitole anterioare (cetatea în capitolul I iar bisericile în capitolul următor). Aici ni se prezintă foarte detaliat istoricul cetății — studiat de numeroși autori — subliniindu-se transformările prin care a trecut aceasta în decursul timpului, îndeosebi în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, cînd a fost refăcută de arhitecții italieni Ottavio Baldigara, Simone Genga și Achile Tarducci da Corinaldo. Autorii ar fi putut utiliza aici bogatele date oferite de Evlia Celebi atît cu privire la asediul turcesc din 1660 (peste care se trece foarte repede), cît și la descrierea cetății la această dată.

Sînt studiate apoi clădirile ridicate în oraș în secolul al XVIII-lea, după eliberarea Oradiei de către austrieci, insistîndu-se asupra catedralei romano-catolice (1752—1780) și fostei reședințe episcopale (actualul Muzeu al Țării Crișurilor), monumente remarcabile ce pot fi comparate cu realizările cele mai de seamă ale barocului din Europa de sud-est.

Ultimul capitol este dedicat bisericilor de lemn, care, deși au caracter religios (ca și cele din capitolul al II-lea), sînt considerate drept monumente de arhitectură populară de o mare valoare artistică. Din nefericire, și aici ca și în alte regiuni ale țării, cele mai multe din aceste prețioase monumente au dispărut, dintre vechile biserici păstrîndu-se numai 78 de exemplare. Autorii studiază cu deosebită pricepere tehnica construirii acestor biserici (tipologia planimetrică, elevația), subliniind trăsăturile comune dintre arhitectura casei țărănești și aceea a bisericii de lemn. Se subliniază, de asemenea, priceperea deosebită a meșterilor bihoreni, creatori ai acelor faimoase turnuri înalte ale bisericilor care „stîrnesc admirația celui mai pretențios cunoscător sau iubitor de artă” (p. 46).

Autorii nu uită să amintească și influența puternică exercitată în această regiune a Transilvaniei de pictura murală din Țara Românească și Moldova, ca rezultat al circulației permanente a valorilor culturale de o parte și de alta a Carpaților. Pe aceeași linie se arată că „bisericile de lemn din Țara Crișurilor sînt adevărate tezaururi de carte veche românească”, ele păstrînd numeroase tipărituri venite din toate colțurile țării, de la Rîmnicul Vilcea, Buzău, Tirgoviște, București, Iași, Neamț, Blaj (p. 57).

Este și acesta un aspect important al *unității culturale a poporului român*, problemă ce ar merita mai multă atenție din partea cercetătorilor.

În concluzie, considerăm lucrarea lui Alexandru Avram și Ioan Godea o izbită prezentare a monumentelor istorice dintr-o regiune deosebit de interesantă a patriei noastre.

Tot de arta unei regiuni puternic românească a Transilvaniei se ocupă și următoarea lucrare pe care o prezentăm⁷. Autorul ei s-a făcut cunoscut în ultima vreme prin numeroase studii privind pictura medievală românească din provincia de peste Carpați.

⁶ Edit. Meridiane, 1975, 63 p. + 20 planșe.

⁷ Marius Porumb, *Icoane din Maramureș. Ikonen aus der Maramureș*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1975, 47 p. + 50 pl.

Pornind de la constatarea că în Țara Maramureșului, „una din zonele cu străveche și istorică autonomie, că aici au existat străvechi formațiuni politice românești și că regiunea nu a suferit decât târziu influența catolicismului, autorul arată că această „țară” păstrează „un adevărat tezaur artistic”, foarte important pentru evoluția picturii medievale românești (p. 6).

După această scurtă introducere, în partea I a lucrării ni se înfățișează cele mai reușite realizări ale picturii religioase maramureșene ce ni s-au păstrat din secolele XV—XVIII, începând cu icoana din Budești-Josani din secolul al XV-lea. Și aici se remarcă „influența binefăcătoare a artei moldovenești”, începând deosebi din secolul al XVI-lea (p. 9).

Din al doilea sfert al secolului al XVIII-lea, când are loc o „adevărată explozie artistică”, numărul meșterilor crește, Maramureșul păstrând mai departe „o notă personală și de culoare locală”, de conservare a tradițiilor ortodoxe, îmbrăcate într-o haină specifică (p. 16). Ca urmare a acestei intense activități artistice românești, în Maramureș au fost create numeroase opere remarcabile de artă, cum sînt icoanele bisericii din Hărniciești, tîmpla bisericii din Cuhea etc.

În concluzie autorul subliniază faptul că „icoanele maramureșene reprezintă nu numai valoroase exemple ale unei evoluții și dezvoltări artistice românești, ci și documente importante ale istoriei culturale și sociale” (p. 21).

În partea a II-a (p. 23—39) același text este tradus în limba germană. Lucrarea se încheie cu o bibliografie (p. 41—42), o listă a ilustrațiilor (p. 43—47) și cu cele 50 de planșe, din care mai mult de jumătate (27) sînt color; unele din acestea sînt deosebit de bine realizate.

În concluzie, lucrarea lui Marius Porumb este o valoroasă contribuție la cunoașterea unui important domeniu artistic dintr-o interesantă și străveche regiune românească a Transilvaniei.

În încheierea acestei prezentări vom zăbovi puțin asupra unui studiu dedicat de curînd unuia din cele mai importante monumente istorice ale Țării Românești, și anume curtea domnească din Tirgoviște⁸. Ne oprim asupra acestui studiu deoarece autorul încearcă să redatze unele monumente ale complexului curții domnești. Astfel, cu toate dovezile categorice ale izvoarelor care atribuie biserica mare domnească lui Petru Cercel (cronica țării, memorialul lui Sivori și pisanii pusă de C. Brîncoveanu), la care trebuie să adăugăm rezultatele săpăturilor arheologice și opiniile istoricilor de artă (N. Iorga, N. Ghika-Budești, Grigore Ionescu, Virgil Vătășianu, Cristian Moisesescu etc.), autorul lansează ideea îndrăzneată că biserica ar fi fost clădită după 1595, singurul domn ce ar fi putut-o ctitori fiind Matei Basarab (p. 112). Autorul înlătură toate izvoarele contemporane sau apropiate de data construcției și le înlocuiește cu unele tîrzii, din secolul XIX, încalcînd astfel un important principiu al istoriografiei, cunoscut încă din vremea lui Dimitrie Cantemir, după care *trebuie să utilizeze întii izvoarele scrise de contemporani, cele derivate, tîrzii sau compilate urmînd a fi privite cu rezervă*: „scuturînd adevărîța istoriei nu din prairie abătute, ce din singure izvoarele și fîntînele cele dinceput să scoatem” (*Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, p. 62).

Dacă biserica domnească ar fi fost o ctitorie a lui Matei Basarab — cum susține R. Gioglovan — este greu de înțeles de ce Constantin Brîncoveanu, nepotul lui Matei, nu a recunoscut acest fapt în pisanii pusă de el în anul 1698, pisanie ce a înlocuit pe aceea mai veche din vremea lui Petru Cercel, din care a fost luat numele primului ctitor.

Mai mult încă, zugravii din vremea lui Constantin Brîncoveanu i-au înfățișat pe cei doi voievozi în tabloul votiv, țîntînd ei, ctitorii lăcașului, după obicei, imaginea bisericii. Dacă Matei ar fi fost adevăratul ctitor, nu era firesc ca el să fie zugrăvit alături de C. Brîncoveanu, nepotul său, și nu Petru Cercel?

Întrucît exista obiceiul ca, la diverse refaceri, portretele primilor ctitori să fie zugrăvite în lăcașul refăcut sau repictat (vezi documentul din 20 februarie 1781 la Academia R. S. România), zugravii lui C. Brîncoveanu au procedat după datină, pictînd ca ctitori pe cei doi domni: pe cel care zidise biserica și pe cel care o zugrăvise.

Cît privește argumentul că Matei Basarab nu putea fi îngropat într-o biserică ce nu ar fi fost ctitorită de el, autorul omite trei importante aspecte:

1. Matei Basarab se considera urmașul Basarabilor, dinastie din care făcea parte și Petru Cercel, fiul lui Pătrașcu cel Bun.

⁸ Radu Gioglovan, *Din problemele istoriei complexului monumental al curții domnești din Tirgoviște* („Documenta Valachica”, 1974, p. 88—119) (apărută în 1975).

2. Toate ctitoriile voievozilor țării deveneau ctitorii domnești și treceau în mod automat în grija domnilor ce se succedau la tron, domnii fiind singurii în măsură să hotărască soarta unor astfel de ctitorii, inclusiv să-și aleagă în oricare din ele locul de îngropare (ca dovadă soția lui Constantin Șerban a fost înhumată tot în biserica mare domnească).

3. Matei Basarab a fost îngropat în mod provizoriu în biserica mare domnească din Tirgoviște, datorită împrejurărilor speciale din timpul morții; când împrejurările au permis, osemintele sale au fost mutate la Arnota, biserică pregătită din timp de domn pentru a-i fi lăcaș de veci.

În sfârșit, nici faptul că prima pictură a bisericii pare a fi fost făcută în vremea domniei lui Matei Basarab (p. 114) nu poate sluji ca argument că și biserica ar data din această epocă. Se cunosc numeroase cazuri de biserici care au rămas multă vreme nezugrăvite. Să nu uităm de asemenea că, de curînd, s-a arătat că prima pictură a bisericii ar data din vremea lui Radu Mihnea, a cărui prezență între portretele voievodale s-ar explica în acest fel (vezi „Documenta Valachica”, 1974, p. 211—213).

Pe lângă faptul că autorul nu utilizează bine izvoarele istorice, d-sa interpretează greșit și pe cele arheologice. Citînd la p. 112 lucrarea lui N. Constantinescu, *Cercetări arheologice asupra curții domnești din Tirgoviște*, care arată că, la 1583—1585, cînd s-a construit palatul și biserica lui Petru Cercel, constructorii călcau pe stratul de nivelare mai vechi, din sec. XV, R. Gioglovan „uită” să citeze întregul text și plasează stratul de nivelare mai tîrziu cu un secol, adică după 1595, aceasta pentru a „dovedi” că biserica este posterioară datei de mai sus. Este un mod foarte original (ca să nu spunem altfel) de a utiliza rezultatele cercetărilor arheologice. Pentru toate aceste motive, considerăm că trebuie să păstrăm mai departe vechea datare a bisericii din vremea domniei lui Petru Cercel.

Pornind de la ideea justă că biserica mare datează din aceeași epocă cu casele domnești dinspre sud-est, dar datînd greșit biserica din vremea domniei lui Matei Basarab cu „argumentele” de care am vorbit mai sus, Radu Gioglovan consideră drept o „născocire” atribuirea acestor case lui Petru Cercel și-l socotește tot pe Matei Basarab ctitorul lor (p. 117—118). Mai întîi este greu de înțeles cum poate un cercetător serios să considere drept „născociri” niște izvoare contemporane cu domnia lui Petru Cercel, izvoare care spun clar că domnul a mărit vechiul palat (Sivori) sau că a construit un nou palat, lângă care a clădit biserica mare (Bongars). Apoi, cu ce izvoare înlocuiește autorul aceste „născociri”? Cu nici unul, pentru că *nici un izvor nu atribuie lui Matei Basarab construirea (sau reconstruirea) unui palat domnesc la Tirgoviște*. În plus, și aici autorul omite rezultatele descoperirilor arheologice, care dovedesc că avem de a face cu o construcție din a doua jumătate a secolului XVI în pereții căreia s-au găsit urme ale asediului din 1595.

O altă eroare a lui R. Gioglovan privește biserica domnească mică (Sf. Vineri) pe care o datează din sec. XVII (p. 90—91), aceasta datorită unei confuzii cu o altă biserică cu același hram, situată aproape de Tirgoviște, pe pîrlul Voievodului și dispărută probabil în sec. XVIII.

Pentru toate motivele arătate mai sus, considerăm că încercarea lui Radu Gioglovan de a schimba datarea principalelor monumente din complexul curții domnești de la Tirgoviște nu reușește să convingă datorită greșelilor de metodă și de informare semnalate; dorința de a fi original — oricît de laudabilă ar fi — nu poate înlocui datele izvoarelor istorice cunoscute și acceptate de istorici.

N. Stoicescu

CINCI ANI DE ACTIVITATE A COMISIEI DE HERALDICĂ,
GENEALOGIE ŞI SIGILOGRAFIE DE PE LÎNGĂ INSTITUTUL
DE ISTORIE „N. IORGA”

Comisia de heraldică, genealogie şi sigilografie — creată printr-o hotărâre a Prezidiului Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice din 2 aprilie 1971 —, avînd menirea de a da un caracter organizat şi coordonat activităţii de cercetare în domeniul ştiinţelor auxiliare amintite, şi-a inaugurat activitatea efectivă la 12 mai 1971. Iniţial Comisia a fost compusă din 27 de membri fondatori, dintre care unul s-a retras şi trei au decedat. În etapa 1971 — 1975 membrii fondatori li s-au adăugat alţi 24 de membri, dintre care unul a decedat. Astăzi Comisia, singurul organism ştiinţific din România din domeniul heraldicii, genealogiei şi sigilografiei, este compusă din 23 de membri fondatori şi din 23 de membri aleşi¹.

Comisia de heraldică, genealogie şi sigilografie îşi desfăşoară în principal activitatea în cadrul şedinţelor sale de lucru. În cursul anului 1971 s-au ţinut 4 şedinţe de lucru, în 1972 : 7 şedinţe, în 1973 : 5 şedinţe, în 1974 : 12 şedinţe în 1975 : 13 şedinţe de lucru ; deci între 12 mai 1971 şi 22 decembrie 1975 Comisia de heraldică, genealogie şi sigilografie şi-a desfăşurat activitatea în cursul a 41 şedinţe de lucru ; în cadrul acestora au fost prezentate 74 de comunicări.

Problematica dezbătută a fost variată, depunîndu-se însă străduinţe ca cercetările membrilor comisiei să fie orientate, în măsura posibilului, spre o tematică menită să răspundă necesităţilor generale ale istoriografiei ori asupra unor teme „la ordinea zilei”. În egală măsură, s-a căutat ca activitatea comisiei să aibă în vedere preocupările existente pe plan mondial în domeniile abordate şi ca astfel, în parte, şedinţele de lucru să constituie şedinţele de pregătire ale participării membrilor comisiei la reuniunile internaţionale. Totodată, s-a căutat a se scoate cercetările heraldice şi genealogice din limite nobiliare, cuprinzîndu-se în sfera lor toate categoriile sociale.

În domeniul heraldicii şi al sigilografiei în afara unor comunicări avînd un caracter general — *Despre dezvoltarea ştiinţei heraldice în România de la apariţie şi pînă în prezent sau Stadiul actual şi direcţiile de dezvoltare ale sigilografiei româneşti* — a fost abordată o gamă largă de probleme : de la sigiliile din Brabant şi Flandra în secolele X — XVIII, la blazoanele medicale, ori la sigiliile caimacamilor Craiovei. Ca şi în domeniul genealogiei, a fost acordată în 1975 o deosebită atenţie personalităţii lui Mihai Viteazul, însemnele sale heraldice făcînd obiectul unei comunicări şi sigiliul mamei sale al alteia. Stema României moderne a constituit şi ea obiectul unor dezbateri ale Comisiei, în cadrul căreia s-a mai prezentat şi o interesantă comunicare privind ideea Daciei reflectată la heraldiştii sud-slavi în secolele XVII — XVIII. Mai trebuie, în sfîrşit, amintită comunicarea dedicată problemei ordinului Unirii, decoraţie pe care Alexandru Ioan Cuza a încercat s-o institue în timpul rodniciei sale domnii ca semn al afirmării dreptului României la neatrîrnare.

¹ Componenţa actuală a Comisiei : Mihai Berza, preşedinte ; Dan Berindei, vicepreşedinte ; I. N. Mănescu, secretar ; Ferdinand Bartsch, Saşa Caracaş, Matei Cazacu, Dan Cernovodeanu, Paul Cernovodeanu, Constantin Cihodaru, Radu Creţeanu, Maria Dogaru, G. D. Florescu, Ştefan Gorovei, Ion Ionaşcu, Emanoil Hagi Moscu, Octavian Iliescu, Traian Larionescu, Al. Perietzeanu-Buzău, Dan Pleşia, George Potra, Aurelian Sacerdoţeanu, Mihai Stephănescu, Ştefan Ştefănescu, membri fondatori ; Ştefan Andreescu, Pavel Binder, Magdalena Bunta, Ion Ciocirlan, Marcel Ciucă, Maria Cojocărescu, Dim. Constantinescu, Emil Dumitrescu, Carmen Ghica, Pompiliu Greceanu, Gustav Gündisch, Sigismund Jako, Lydia Løvendal-Papae, Octavian Luchian, Ecaterina Oprescu, Şerban Orescu, Andrei Pippidi, Constantin Rezachevici, C. A. Stoide, Constanţa Ştirbu, Constantin Turcu, Nicolae Vătămanu, Carol Vekov, membri aleşi.

Importanța studiilor genealogice pentru istoria Țării Românești, Observații metodologice asupra studiilor de genealogie moldovenească, Un plan de lucru: Corpus Genealogiarum au fost subiectele comunicărilor cu caracter general din domeniul genealogic, cărora li se poate alătura și o comunicare referitoare la *Intocmirea arborilor genealogici cu ajutorul ordinatului*. Începuturile îndepărtate, dar și familiile, personalități și momente din secolele XVI — XVII au făcut obiectul dezbaterilor Comisiei. Marile personalități a lui Neagoe Basarab — originea domnitorului și presupusul mormint al mamei sale de la mănăstirea Glavacioc — și Iudeosebi a lui Mihai Viteazul, cărui i s-a consacrat direct sau indirect mai multe comunicări — câteva știri despre voievod, neamul doamnei Stanca, boierii lui Mihai Viteazul — s-au bucurat, de asemenea, de atenția Comisiei.

Etapa destrămării feudalismului și cea a nașterii României moderne n-au fost nici ele neglijate. Interesantul proces al strămutării unor familii negustorești de la sudul Dunării în Țara Românească a făcut obiectul unei comunicări, în timp ce în altele au fost cercetate ascendențele unor mari personalități ca Mihai Eminescu, Nicolae Iorga, ori cea a doctorului Carol Davila. S-au prezentat și unele genealogii de familii: Ghica din Moldova și din Țara Românească: Neculescu, Rosetti, Lenș, Măldărescu, Cernat (ultima fiind prilej de a se analiza originile generalului comandant al armatei române de la 1877). Merită o specială subliniere străduințele depuse pentru a se extinde cercetările genealogice dincolo de clasa feudală, spre burghezia în formare și chiar spre țărănime, genealogiilor țărănești fiindu-le consacrate două comunicări. O ultimă comunicare a analizat legăturile de familie ale frunțașilor revoluției din Țara Românească de la 1848. În sfârșit, evocarea ca genealogi a lui Dimitrie Cantemir, a lui Vasile Pârvan și a lui Sever Zotta, cărui i s-a consacrat o ședință specială, merită, de asemenea, a fi relevată. Prin comunicările și discuțiile ce-au urmat este nelndoielnic că s-a asigurat progresul în domeniile heraldicii, genealogiei și sigilografiei, importante științe auxiliare. Totodată, în marea lor majoritate comunicările au reprezentat contribuții științifice menite a aduce clarificări nu numai în domeniul mai restrâns al domeniilor respective, dar și a ajuta progresul științei istorice românești în ansamblul ei.

Comisia a fost prezentă, Iudeosebi prin doi reprezentanți ai ei, la dezbaterile în cadrul unei comisii instituite de Consiliul de stat, a stemelor de județe, municipii și orașe; de asemenea prin reprezentanți ai ei a luat parte la discutarea problemei steagului lui Mihai Viteazul la nivelul conducerii Academiei de Științe Sociale și Politice. Elaborarea propriei steme și a aceleia a Institutului de istorie „N. Iorga”, a regulamentului ei intern de funcționare, reprezintă alte lucrări ale Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie. Am putea să mai adăugăm publicarea de către membrii ei în revistele de specialitate („Revista Arhivelor”, „Revista Muzeelor” și alte publicații, „Studia et Acta Musei N. Bălcescu”, „Buletinul Monumentelor Istorice”, „Studia Valahica” etc.), a unor studii, prezentate în majoritate în prealabil în cadrul Comisiei. Trebuie semnalată, de asemenea, lucrarea consacrată stemelor de județe, municipii și orașe elaborată de doi membri ai comisiei: Dan Cernovodeanu și I. N. Mănescu, secretarul ei.

Încă de la înființare, Comisia a stabilit relații cu cercurile de specialitate de peste hotare, înființarea ei fiind dealtfel legată de reușita participare a unor specialiști români la Congresul Internațional de Genealogie și Heraldică de la Viena din 1970. Crearea Comisiei a fost salutată prin adrese de 11 instituții, asociații sau comisii similare din 9 țări europene. Comisia a participat prin doi membri și nouă comunicări la Congresul Internațional de Genealogie și Heraldică de la Liège (1972) și prin cinci membri și șase comunicări la Congresul Internațional de Genealogie și Heraldică de la München (1974). Ea este membră a Confederației Internaționale de Genealogie și Heraldică, unii membri ai ei au fost aleși în instituții similare de peste hotare și Comisia întreține relații științifice cu cercurile de resort și specialiști din străinătate.

În cursul activității ei Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie și-a dovedit utilitatea. Este de așteptat ca în viitor să fie înregistrate noi progrese în munca ei și că prin aceasta heraldica, genealogia și sigilografia să slujească într-un mod mai accentuat știința istoriei, contribuind la progresul istoriografiei României socialiste.

Dan Berindel

A N E X Ă

ȘEDINȚELE DE LUCRU ALE COMISIEI DE HERALDICĂ, GENEALOGIE ȘI SIGILOGRAFIE ÎN ANII 1971—1975

12 mai 1971 :
30 iunie 1971 :

Ședință de constituire
Dare de seamă asupra celui de-al X-lea Congres internațional de genealogie și heraldică (13—20 septembrie 1970) : Șerban Flondor.

www.dacoromanica.ro

- 7 decembrie 1971 : *Documente excepțional validate. 1715—1821*; Maria Dogaru. *Importanța studiilor genealogice pentru istoria Țării Românești (cu referire mai ales la veacurile XV — XVI)*; Dan Pleșia.
- 29 decembrie 1971 : *Dragonul ca simbol în heraldica românească*; Ștefan Matichescu.
- 27 ianuarie 1972 : *Cu privire la vechimea tricolorului românesc*; Ioan N. Mănescu. *Observații metodologice asupra studiilor de genealogie moldovenească*; Ștefan Gorovei.
- 16 februarie 1972 : *Despre dezvoltarea științei heraldice în România de la apariție și până în prezent*; Dan Cernovodeanu.
- 9 martie 1972 : *Originea lui Neagoe Basarab*; Dan Pleșia.
- 13 aprilie 1972 : *Contribuții la genealogia Mușatinilor în veacul XIV*; Ștefan Gorovei.
- 2 noiembrie 1972 : *Un mare muzician de origine română*; Lydia Løvendal-Papae. *Tendențe în cercetări genealogice maghiare recente*; Carol Vekov. *Impresii de călătorie în R.F.G. și Belgia*; Ferdinand Bartsch. *Sigiliul orașului Slatina*; Maria Dogaru.
- 1 decembrie 1972 : *Despre câteva blazoane medicale*; Nicolae Vătămanu. *Problema stemei României în anul 1867*; Ioan N. Mănescu.
- 20 decembrie 1972 : *Momente din istoria genealogiei românești*; Dimitrie Cantemir și Vasile Pirvan; Ștefan Gorovei. *Un sigiliu puțin cunoscut al renumitului jurist moldovean, vel-logofătul Andronachi Donici*; Dan Cernovodeanu.
- 6 februarie 1973 : *Cine este David Postelnicul?*; Emanoil Hagi Moscu. *O rectificarea genealogică privind familia Rosetti*; Emanoil Hagi Moscu. *Neamul Doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul*; Dan Pleșia.
- 5 aprilie 1973 : *Primitrea prof. Al. Randa de la Universitatea din Salzburg*.
- 17 mai 1973 : *Genealogii fărânești*; Radu Crețeanu. *Sigiliul mamei lui Mihai Viteazul*; Maria Dogaru.
- 5 iulie 1973 : *Răscoala din 1539 „zisă” a lui Șerban Banul în lumina genealogiei*; Dan Pleșia. *Mormîntul marelui ban Mihalcea din Cocorăști la mănăstirea Mărgineni și ceva despre urmașii săi din veacul XVII*; Dan Pleșia.
- 28 noiembrie 1973 : *Observații pe marginea unei medalii*; Mihai Ștefănescu. *Despre genealogiile fărânești*; Alexandru Periețeanu — Buzău. *Completări la genealogia familiei Neculescu din Valahia*; Alexandru Periețeanu-Buzău.
- 21 februarie 1974 : *Prezentarea lui „Genealogisches Jahrbuch” pe anul 1972*; Ferdinand Bartsch. *Știri privitoare la Gheorghe Ghica, domnul Moldovei și la familia sa*; Paul Cernovodeanu.
- 6 martie 1974 : *Date noi privind instituirea „Ordinului Unirii” în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*; Constanța Sirbu.
- 27 martie 1974 : *Steme românești*; Ferdinand Bartsch. *Un plan de lucru : „Corpus Genealogiarum”*; Ștefan Gorovei.
- 24 aprilie 1974 : *Amintiri despre Sever Zotta*; Ferdinand Bartsch. *Omagiu unui precursor*; Ștefan Gorovei. *Originea doctorului Carol Davila*; Gheorghe Brătescu.
- 22 mai 1974 : *O impostură genealogică*; logofătul Filip Lenș; Emanoil Hagi Moscu. *Observații în legătură cu noua ediție a Arhondologiei Moldovei a lui Sion*; Ferdinand Bartsch.
- 5 iunie 1974 : *Neamul lui Radul Vornicul Popescul cronicarul și o scurtă privire asupra partidelor Cantacuzinilor și a Bălenilor*; Dan Pleșia. *Răspuns la observațiile critice ale lui Ferdinand Bartsch privind noua ediție a Arhondologiei Moldovei*; Ștefan Gorovei.
- 26 iunie 1974 : *Cîteva mari familii muntene din veacurile XIV — XV*; Dan Pleșia.
- 17 iulie 1974 : *Stadiul actual și direcțiile de dezvoltare ale sigilografiei românești*; Maria Dogaru.
- 7 august 1974 : *Discuție generală asupra pregătirii participării Comisiei la Congresul Internațional de Genealogie și Heraldică de la M.I.I.C.R.*

- 27 august 1974 : *Legături genealogice între fruntașii revoluției de la 1848 din Țara Românească* : Dan Berindei.
Urmașii români și străini ai domnitorilor Ieremia și Simion Movilă : Ferd. Bartsch.
Contribuții la studiul heraldic de stat în Principatele Unite (1859—1866) : Dan Cernovodeanu.
- 20 noiembrie 1974 : *Informare asupra participării membrilor Comisiei la Congresul Internațional de la München și la ședința de lucru a Confederației Internaționale de Genealogie și Heraldică* : Dan Berindei.
- 18 decembrie 1974 : *Congresul Internațional de Genealogie și Heraldică de la München* : Ferdinand Bartsch.
- 8 ianuarie 1975 : *Cine este Petru Voievod de pe bula de aur?* I. N. Mănescu.
Citeva informații genealogice referitoare la descendența lui Alexandru D. Ghica : Dan Berindei.
- 29 ianuarie 1975 : *Un principe moldovean la curtea Angliei și genealogia sa (Ștefan Bogdan la curtea regelui James Stuart)* : Paul Cernovodeanu.
- 12 februarie 1975 : *Un domn necunoscut al Țării Românești* : Ștefan Andreescu.
- 7 martie 1975 : *Întocmirea arborilor genealogici cu ajutorul ordinatorului* : Pompiliu Greceanu.
Sigiliile din Flandra și Brabant din secolele X—XVIII : Maria Dogaru.
Blazonul nobilului român Flora din Hidișul Turdei (cca. 1640) : Pavel Binder.
- 26 martie 1975 : *Contribuțiuni la studiul însemnelor heraldice ale lui Mihai Viteazul* : Dan Cernovodeanu.
Negustori și familiile lor veniți din sudul Dunării în primele decenii ale secolului XIX : Al. Periețeanu-Buzău.
- 7 aprilie 1975 : *Ideta Dactei la heraldicii sud-slavi din secolul XVII—XVIII* : I. N. Mănescu.
Familia Ghica din Moldova : Ștefan Gorovei.
- 24 aprilie 1975 : *Boierii lui Mihai Viteazul* : Dan Pleșia.
Stejarul lui Mihai Viteazul și stema unui județ : Lydia Løvendal-Papae.
- 7 mai 1975 : *Steagurile militare ale Țării Românești și Moldovei în veacul al XVII-lea* : Constantin Rezachevici.
Generatul Alexandru Cernat și ascendenții săi : Șerban Orescu.
- 22 mai 1975 : *Citeva știri noi despre Mihai Viteazul* : Emanoil Hagi Moscu.
Stema Valahiei acordată unui străin : Mihai Ștephănescu.
„Lucașfărul”. *Contribuție genealogică eminesciană* : Traian Larionescu.
- 22 octombrie 1975 : *O cititor de familie la muntele Athos* : Radu Crețeanu.
Heraldica bisericească în țările române : Dan Cernovodeanu.
- 12 noiembrie 1975 : *Contribuții la cunoașterea sigiliilor caimacimilor Craiovei* : Maria Dogaru.
Contribuții la ascendența lui Nicolae Iorga : Ștefan Gorovei.
- 3 decembrie 1975 : *Lupta între Dănești și Drăculești — O veche controversă genealogică și istorică* : Ștefan Andreescu.
Acvila României în stema de stat a țării : Ioan N. Mănescu.
Contribuții la genealogia familiei Măldărescu : Pompiliu Greceanu.
Diploma de înobilare a Sturzeștilor din 1679 : Ștefan Gorovei.
- 22 decembrie 1975 : *Un drapel armorial al Cratovei din a doua jumătate a secolului XIX* : Dan Cernovodeanu.
Cu privire la mormintul de la mănăstirea Glavacioc presupus a fi al mamei lui Neagoe Basarab : Dan Pleșia.
O precizare la genealogia Basarabilor : Ștefan Gorovei.

ÎN LEGĂTURĂ CU RELAȚIILE AGRARE DIN MOLDOVA

În „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” din Iași (vol. IX, 1972, p. 559—564) a apărut recenzia semnată Corneliu Istrate asupra lucrării mele *Maitres du sol et paysans dans les Principautés roumaines du XVIIIe siècle* (București, 1971). Întrucât cea mai mare parte

a recenziei are un caracter subiectiv pentru a restabili adevărul în chestiunile prezentate eronat de recenzent, în contradicție cu realitatea faptelor și relatarea documentelor, fac următoarele întîmpinări:

1. Recenzia nu se ocupă de fapt decât de câteva aspecte din Moldova ale subiectului, ignorînd complet problemele din Țara Românească. Spre a dovedi în mod convingător că „adaosurile făcute în versiunea franceză sînt cu totul insuficiente pentru ca lucrarea să poată cuprinde ambele principate” (Anuarul... p. 559), recenzentul avea obligația să analizeze expunerea referitoare la Țara Românească și s-o confrunte cu lucrări similare, semnaland cititorilor atît problemele rămase netratate în lucrarea mea cit și eventualele interpretări greșite ale surselor, sau concluzii eronate la care aș fi ajuns. Neîntemeindu-se pe nimic afirmația de mai sus, acuzația rămîne gratuită.

2. La opinia că, în privința materialului, mi-am „însușit munca membrilor colectivului care a lucrat pentru editarea volumelor de documente moldovenești” (Ibidem, p. 560), recenzentul știe foarte bine dar trece sub tăcere faptul că, la întocmirea celor două volume tematice referitoare la relațiile agrare, fiind unul dintre acești membri, eu n-am fost numai responsabil — cu înțeles de a fi comandat altora ca să muncească, așa cum lasă a se crede — ci *alcătuitoarea* menționatei volume, pe baza materialului indicat în linii mari de mine în arhive, a cărui transcriere, potrivit criteriilor tematice trasate tot de mine, a revenit membrilor colectivului, care l-au și colaționat. Dacă munca lor a fost operație mai mult tehnică, partea științifică, de creație, a volumelor, care a scos din masa de material brut colecția inteligibilă cititorilor — selecționarea tematică, rezumarea fiecărui document, notele, anexele documentare, precizarea datelor, studiile introductive — *imi aparține*.

În legătură cu aceasta istoricul Gh. Platon de la Universitatea din Iași scrie în revista „Studii” (1967, nr. 3, p. 567—575): „Valoarea (materialului) este și mai bine pusă în evidență atît prin modul de prezentare al documentelor, prin precizia rezumatelor cit și prin substanțiala introducere, care aparține unui bun specialist, V. Mihordea” (p. 574). Cercetări personale pentru adunarea acestui material am efectuat în arhivele din Sibiu, Bîrlad și Cluj-Napoca la Arhiva Istorică Centrală, la Biblioteca Centrală de Stat. Institutul de Istorie și Arheologie din Iași a colaborat la vol. II. cu 70 de documente din 719 cit însumează lucrarea *, restul revenind Institutului de Istorie din București.

Încheiate la începutul deceniului trecut, volumele de documente au fost utilizate — potrivit dispoziției conducerii Institutului — înainte de publicare:

- a) La redactarea unor capitole ale tratatului de *Istoria României* (vol. III) — (P. P. Panaitescu, V. Mihordea, Andrei Oțetea),
- b) De membrii colectivului, pentru lucrări personale.
- c) De unii cercetători străini, cărora direcția Institutului, din rațiuni superioare, le-a pus la dispoziție un număr de documente, în formă dactilografiată.

Personal, am dat prima interpretare a aceluia material documentar în cele două studii introductive, redactate succint, rezultate din cercetarea tuturor informațiilor referitoare la tema volumelor. O interpretare mai largă a întregului material documentar cunoscut, inedit și publicat, mi-a fost cerută de Consiliul Științific al Institutului, de care m-am achitat în lucrarea de plan: *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, care, deși trimisă la tipar înainte de publicarea volumului al II-lea de documente, a apărut mai tîrziu (1968). Din această cauză, cum am arătat, citarea unora dintre sursele documentare s-a făcut cu trimiteri la arhive, potrivit fișelor de lucru pe care le întocmisem pe măsura parcurgerii materialului întîlnit. Ideile acestei lucrări, reluate într-o nouă redactare și extinsă la amîndouă Principatele române, au format *Maîtres du sol et paysans*... Amîndouă aceste contribuții s-au bucurat de recenzii favorabile, scrise de cunoscătorii ai problemelor tratate, între care menționez nume ca: Ștefan Ștefănescu, Aurora Ilieș, Constantin Șerban, Ioana Constantinescu, Tremel, „Zeitschrift des Historischer Vereines”... și alții.

3. Dacă unele greșeli de tipar au fost minuțios colectate și semnalate de recenzent, și dacă observația sa că trimiterile la D.R.A. II (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*) trebuiau făcute și la restul documentelor citate este justă, în schimb afirmația că actul din 3 iunie 1751, folosit de mine în mod necorespunzător, ar fi „piesa de rezistență” pentru determinarea cuantumului de obligații ale vecinilor, este nereală, întrucît ignorează cu rea credință toate celelalte mărturii prezentate.

* Deși pe copertă, printr-un abuz de încredere al recenzentului, este trecută participarea egală.

4. În [disprețul] mărturiilor documentare citate „recenzia” include un mare număr de greșeli [imaginare], dintre care voi semnala doar câteva, spre a învedera netemeinicia acuzațiilor și lipsa de seriozitate a afirmațiilor recenzenților sus-numiți.

a) Recenzitul scrie: „Necunoscând exact situația, V. M. comite greșeli ca aceea când li consideră pe șavgăii de la Ocna ca proprietari de moșii (p. 237, sic!). Moșia Ocnei era domnească și ei o aveau în folosință, în schimbul obligației de a scoate sare”. Aceasta este, cu siguranță, o mare descoperire a recenzenților, dar la pagina indicată în nici una din cele două lucrări menționate ale autorului nu se vorbește de șavgăi și eu nu am scris nicăieri că aceștia erau „proprietari de moșii”. Se află însă, în *Relațiile agrare...*, la pag. 246 nota 369, următorul text: „Șavgăii de la Ocna arendau în 1734, cu aprobarea domniei, locuitorilor din Oșorhei (Transilvania) munții Cheșcheșu și Jiroșu pentru a-și face stîne”. Pentru această informație este citat „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. II, p. 198. Deoarece simpla trimitere la izvor ar mai putea lăsa urmă de îndoială, reproduc și părți din cuprinsul altor documente. Referitor la arendarea în continuare a muntelui Cheșcheșul cămărașul de la Ocna, Miron, scria birăului din Oșorhei: „Fără carte domnului nostru ce este acum, nu putem să dăm voe șavgăilor să-l vîndă dumneavoastră” (Ibidem, p. 190). Un zăpis de la 19 noiembrie 1750 are următorul cuprins: „Adică eu, Iane birău otu Ocnă, împreună cu toți șavgăii otu tam, dat-am zăpisul nostru la mlina dumisale Colacmu (sic) din Oșorhei birău, pentru ca să știe că amu vîndutu iarba din Cheșchieșu, ca să o pască cu vitile, și bani am luat toți, șapte lei bani noi” (Ibidem, p. 203, nr. XX). Ca atare, documentele citate acoperă în întregime afirmația pe care am făcut-o în sus menționata notă și acuzația este inventată.

b) Recenzitul crede că „o altă interpretare exagerată” este cea cu privire la niște oameni din ținutul Vaslui, care în anul 1742 au fugit „de răul boerescului” dar că nu s-au îndreptat spre podul de la Prut, în intenția de a trece în ținuturile tătarești — cum afirm eu — ci „s-au oprit la satul Ripile Crasnei, destul de departe de Prut”. Citează pentru această corectare D.R.A. II p. 235—236. În volumul de documente citat, dar nu la pag. „235—236”, unde este vorba de cu totul altă ceva, ci la pag. 265, „o carte de la Hrisoscul credincr”, cu data de 10 decembrie 1742, spune: „Împlindu-mă eu cu banii peceților la ținutul Fălciului, am dat peste niște oameni băjenari ridicați de la satul Băhnarii din ținutul Vasluiului și fugiți peste ținutul Fălciului și de vreme ce mi-au dzis că fug de supărarea boerescului, fiind pe moșia lui Ion Pălade treti logofăt, i-am oprit, îmlinzindu-i cu voroava” (doc. nr. 230). La 13 decembrie același an domnia comunica lui Iordache, vel căpitan de Codru: „Carte ce mi-ai scris am înțeles pentru satele Băhnarii și Bălțații de la Vaslui, că rădicîndu-să de acolo, i-ai oprit acolo la Fălciu” (Ibidem, p. 265, nota 2). Într-o altă comunicare făcută vel căpitanului de Codru la 18 decembrie, domnul spune: „Îți facem știre că mi-a scris Hrisoscul pentru oamenii de la Băhnari și de la Bălțați, că rădicîndu-să să fugă de la Vaslui, de răul boerescului, i-au oprit acolo la Fălciu” (ibidem). Aceste documente au fost comentate de mine astfel: Il s'est trouvé aussi des habitants qui ont préféré quitter le pays plutôt que d'exécuter le boeresc dans les conditions prescrites par les réglemens. Un délégué du fisc montre dans un rapport de 10 décembre que, étant en service dans le département de Fălciu, il a rencontré un convoi de gens originaires de la région de Vaslui, qui se dirigeaient vers le pont du Prut, dans l'intention de se rendre dans le pays des Tatares, afin d'échapper aux misères du boeresc” (*Maitres du sol*, p. 227). Interpretarea se bazează și pe alte izvoare contemporane — în afara celor citate mai sus — care menționează intervenția domnească pentru readucerea locuitorilor moldoveni fugiți la tătari (Acad. R. S. Rom. ms. 237, f. 813, 814, 834”. N. Iorga, „Studii și documente” VI, p. 578, nr. 1272). După cum se vede, și această acuzație este falsă, făcută cu scopul de a discredita lucrarea comentată.

Recenzitul nu-i mai norocos nici în alte acuzații.

c) Privitor la originea transilvăneană a blrsanilor de la Cașin numeroasele documente contemporane analizate în lucrare numindu-i deopotrivă mocani sau blrsani, nu lasă nici urmă a se înțelege că ar fi venit „de prin părțile Rucărului”. Atît cei stabiliți la Cașin și Soveja, cît și cei ce veneau sezonieri, numiți în documente blrsani — „acești blrsani, cei străini blrsani” (Acad. R. S. Rom., ms. 237, f. 408) — erau designați, unii din ei, cu numele de brețcani (D.A.R. II, p. 142, nr. 57). Istoricul Ștefan Meteș afirmă într-o lucrare recentă că denumirile de mai sus erau date oierilor din părțile Brașovului și Țării Blrsei (*Emigrări românești din Transilvania...*, București, 1971, p. 195). Poziția socială a blrsanilor stabiliți în Moldova este temeinic analizată în lucrare, pe baza întregului material cunoscut, plină la sfîrșitul veacului. Schimbările din secolul următor, nefiind cuprinse în tematica lucrării, era firesc să fie ignorate.

d) Recenzitul crede că porunca lui Constantin Mavrocordat din 24 aprilie 1742, referitoare la munca vecinilor și a lăturașilor pe moșii ar fi inexact redată și greșit interpretată în lucrare; de aceea ține să mă corecteze, servindu-se de D.R.A. II, p. 237, nr. 191, ca să constate că „și unii și alții lucrau după obicei”. Dar documentul invocat are, în alineatul al

II-lea, următorul cuprins: „că li s-au arătat carte domniei mele de hotărîre ca să facă slujbi, vecinii precum au fost obiceiii, iară lăturașii pe hotărîre, 12 zile într-un an”. Recenzentul nu știe că precizarea domnească din alineatul următor al aceluiași document — „cei ce sînt vecini să slujească după obiceiii, așiderea și lăturașii după obiceiii și hotărîre ce s-au făcut” — cuprinde două „obiceie” distincte: unul, tradițional, al vecinilor și altul nou, din vremea holarîrii de la 12 ianuarie, pentru munca țărănilor liberi de pe moșiile boierești, care consta în tocmeala cu stăpînii, așa cum cu multă claritate îl arată Neculce, cunoscător al legislației, în calitatea ce o avea de înalt magistrat domnesc (*Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. 1955, p. 400). În documentul de la 24 aprilie fiind vorba de lăturași sau țărani liberi de pe moșia mănăstirească, în primul alineat egumenul se referă la hotărîre, care îl privea direct, în timp ce domnul, în alineatul următor, amintește obligațiile țărănilor liberi de pe amîndouă formele de proprietate feudală. Analizînd în lucrare actul, care se referea la proprietatea eclesiastică, am menționat, pentru claritatea lecturii, numai obligația acelei categorii de lăturași — pe hotărîre — lăsînd la o parte termenul *pe obicei*, care nu se potrivea în acel caz. Recenzentul confundă într-un singur termen obiceiul vecinilor cu obiceiul lăturașilor de pe moșiile boierești.

5. O chestiune în care recenzentul se avîntă cu mult curaj și pasiune este aceea a obligației de muncă a vecinilor tratată de mine mai întîi într-un studiu separat („Nouvelles Etudes d'Histoire” III, 1965) și reluată apoi în cele două lucrări discutate (*Relațiile agrare...* p. 93—105, *Maitres du sol...* p. 88—102). Nu e de acord cu faptul că vecinii datorau stăpînilor un eantumul de muncă mai mare decît țărăniile liberi. În menționatele lucrări, punînd la contribuție totalitatea documentelor cunoscute care vorbesc despre vecini, am arătat că obligațiile acestora față de stăpîni au avut un curs evolutiv, pe toată durata instituției veciniei, culminînd în deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea, cînd cea mai mare parte a vecinilor, folosînd starea excepțională creată în vremea războiului din 1735—1739, fugiseră de pe moșiile stăpînilor ca să li se piardă urma, angajîndu-se pe alte moșii să lucreze ca țărani liberi, pe hotărîre ori pe obiceiul lăturașilor. Formulîndu-și propria „teorie”, recenzentul spune aproape ca și mine, „Vecinii fugiseră în cea mai mare parte de la stăpînii lor, iar pe moșiile unde se așezaseră deveniseră (subl. n.) lăturași, deci oameni liberi”.

Termenul „deveniseră” este însă impropriu. Vecinii fugiți se angajau numai să lucreze în condițiile lăturașilor, dar „oameni liberi” nu erau decît atît timp cît nu fuseseră descoperiți de trimișii stăpînilor de la care au plecat. Spune în continuare că în toamna anului 1741 Constantin Mavrocordat, ca să nu mai fugă de pe o moșie pe alta, din cauza clăcărilor, le-a interzis strămutarea „obligîndu-i în același timp ca, indiferent de situația lor, să presteze obligațiile feudale stăpînilor moșiilor unde locuiesc”. Care erau obligațiile? Recenzentul spune că erau acelea stabilite prin hotărîrea de la 12 ianuarie 1742, la 12 zile pe an „mai întîi pe moșiile mănăstirești, echivalente adesea cu cei doi lei pe an (?) ceruți de la vecini, pentru obligațiile lor”. Nu spune de la care vecini erau ceruți cîte doi lei, dar bănuim că-i are în vedere pe cei fugiți, deși mai înainte spunea că ei deveniseră oameni liberi. Această uniformitate de obligații — spune recenzentul — care numai uniformă nu era, din moment ce unii dădeau stăpînilor de la care au plecat cîte doi lei, s-a „generalizat apoi pe toate moșiile (sic) și pentru toate categoriile de țărani, între 1742—1749”. Descoperirea este mai mult decît interesantă și — dacă ar fi și adevărată, ar avea darul de a anticipa cu un deceniu actul dezrobirii țărănilor dependenți și cu două decenii încheierea procesului de unificare a îndatoririlor vecinilor și ale țărănilor liberi, deși s-ar călca în picioare întreaga legiuire agrară a lui Constantin Mavrocordat. În felul acesta s-ar rezolva dintr-un condei o problemă pentru care istoricii se muncesc de zeci de ani ca să pună de acord știrile controversate din izvoarele contemporane cu faptele petrecute.

Ce arată însă documentele? Așezămîntul agrar de la 12 ianuarie 1742 precizează: „tot omul casnec ce va șidea pe moșia mănăstirească... ori ce breaslă a fi, să aibă a sluji douăsprezece zile într-un an” (D.R.A. II, p. 228, nr. 180). Cuvintele „orice breaslă a fi” se referă numai la categoriile de nevecini, lucru ne știut de recenzent, sau trecut cu vederea în mod intenționat. Categorisirea nu este lăsată la libera interpretare a fiecăruia, fiind arătată clar în cuprinsul hotărîrii care, un alineat mai jos, adaugă: „Acest nart (de 12 zile n.n.) îl vor avea mănăstirile de la oamenii ce nu sînt vecini, iară pe vecinii lor să-i stăpînească pe obiceiii” (ibidem). Ca atare, hotărîrea de la 12 ianuarie 1742 nu unifică obligațiile țărănilor de pe moșii, cum însinuează recenzentul, care nu s-a dat în lături de a falsifica cu bună știință înțelesul textului actului oficial pentru a-și arăta „teoria”. Rămîne totuși clarificat faptul că hotărîrea domnească de la 12 ianuarie nu se ocupă de vecini, lăsați să-și îndeplinească obligațiile pe obiceiii, echivalat în bani, încă înainte de această dată, cu doi lei pe an, despăgubire către stăpînul de la care eventual fugeau.

În lucrările sus menționate am arătat pe larg care era obiceiul vecinilor și de cînd începe a fi menționat în actele oficiale. Ceea ce ignorază voit recenzentul este obligația vecinilor

fugiți pe alte moșii, către noii stăpîni, laici și eclesiastici, în condițiile țăranilor liberi, care putea fi răscomptată în bani tot cu doi lei, ceea ce revenea la prețul de 20 de bani pe zi, cît se socotea în acea vreme valoarea unei zile de muncă. Deci obligația vecinului fugit, constatată oficial și consemnată în actele vremii, era în deceniul al cincilea de 2 lei pentru calitatea de vecin, cînd o cerea stăpînul de la care a plecat, plus aceea de muncă în condiția țăranului liber, către noul stăpîn, prevăzută în legislația agrară din 1742. Această situație a fost proprie timpului menționat, reținută de izvoarele contemporane. Citez cîteva exemple în acest sens. La 8 septembrie 1742 Constantin Mavrocordat poruncește ispravnicilor de la ținuturi pentru vecinii fugiți de la mănăstirea Rîșcu: „are mănăstire oameni vecini, împraștiați prin ținuturi” ... ori în ce ținut s-ar afla vecini de a mănăstirii ... să pliniți de la fieștecare câte doi lei de om pentru lucrul lor ce sînt <datori> să facă la mănăstire” (D.R.A. II, p. 257, Nr. 214). La 22 septembrie același an domnul dădea poruncă ispravnicilor să împlinescă de la vecinii identificați ai mănăstirii Barnovschi „cîte 2 zloți de tot omul casnec, pe cîți oameni vor fi”. (Ibidem, p. 254, nr. 215.). Domnii următori au procedat la fel. Ioan Mavrocordat comunica la 27 mai 1745 ispravnicilor de ținuturi pentru vecinii fugiți de pe moșiile mănăstirii Pobrata: „să împliniți de la dînșii, de omul casnec, câte 2 lei pe an, de cînd n-ar hi dat, precum dau și alții din vecinii altor mănăstiri ce sînt împraștiați”. (Ibidem, p.279—280, nr. 250). Rezultă din aceste exemple, la care s-ar mai putea adăuga și altele, că vecinii, pînă la eliberare, deși plecați pe alte moșii, — unde erau primiți în condiția de muncă a oamenilor liberi, după hotărîrile sau după obiceiul lăturașilor — erau urmăriți de stăpînii de la care au plecat pentru despăgubirea obligației poziției lor, în sumă de 2 lei pe an, echivalentul îndatoririi țăranilor liberi.

În adunarea de la 6 aprilie 1749 pentru „dezbaterea” situației vecinilor, stăpînii au consimțit, la partea formală a eliberării — renunțînd la dependența personală și la a-i mai numi vecini — păstrînd însă, în continuare, avantajele economice. Care erau acele avantaje în vremea eliberării? Era munca „pe obicei” ca vecin (identificată aproximativ în „stogul de boeresc”, podvadă, zile de muncă pentru lotul de pămînt în folosință personală), sau dacă erau fugiți, doi lei de om pe an pentru ceea ce datora ca vecin (stogul de boeresc, podvezi și altele), plus obligația țăranului liber primit pe lotul de pe care a plecat vecinul. Aceste avantaje, totalizînd 24 de zile, au fost condiția semnării actului eliberării, care de fapt era numai formală. De aceea ei au scris: „așa mărturisim și ne primim ... slujba să o facă cu nart, 24 de zile într-un an” (D.R. II, p. 228, nr. 260). Pretenția stăpînilor se întemeia pe această socoteală și numărul de zile nu era fixat la împlinire. În varianta dezbaterilor consemnată de Pseudo Enache Kogălniceanu există o propunere elastică, lăsînd foștilor vecini, care n-ar voi să execute tot numărul de zile, libertatea să „dea cîte 2 lei de fiecare casă și să lucreze cele 12 zile pe an” (*Croniclele României*, III, 214), adică ceea ce făceau și pînă atunci. Că Mavrocordat, constrins de presiunea clasei feudale, a acceptat această condiție a boierilor pentru a ajunge la un compromis, se vede nu numai din întăritura sa pusă pe actul de reformă, dar și din mențiunile oficiale ale unora din succesorii săi la domnie. Porunca lui Constantin Racoviță de la 10 ianuarie 1750 pentru locuitorii moșiilor mănăstirii Galata menționează „hotărîrea testamentului domniei sale Constantin Vodă cîte 24 zile pe an” (D.R.A. II, p. 293, nr. 265).

Analizînd în lucrare materialul documentar din deceniul al VI-lea am arătat că foștii vecini ne mai fiind urmăriți pentru a da cîte 2 lei stăpînilor — cu unele excepții din timpul domniilor care n-au recunoscut reforma Constantin lui Mavrocordat — nu s-au supus la îndatorirea de 24 de zile, integrîndu-se în masa țăranilor liberi în ceea ce privește cuantumul obligațiilor feudale. Ca atare, unificarea îndatoririlor foștilor vecini cu ale lăturașilor s-a desăvîrșit cu două decenii mai tîrziu decît crede recenzentul și nu prin vreo hotărîre domnească, ci prin refuzul lor de a presta alte îndatoriri decît țăranii slobozi.

Înterpretînd literal un pasaj din actul dezrobirii, recenzentul susține că, după ce cu mult mai înainte se unificaseră îndatoririle vecinilor cu ale lăturașilor, la 6 aprilie 1749 „s-au desființat abuzurile care se practicau în numele veciniei”, singurul lucru care mai rămăsese de făcut. Nu este ceva nou, întrucît această părere a susținut-o mai înainte istoricul F. A. Grecul, care are circumstanță atenuantă că nu cunoștea bogăția de material documentar ce stă acum în fața noastră. (F. A. Grecul, *Reforma din 1749 în Moldova*, publicat în *Istoria U.R.S.S.*, 1961, p. 71—80). Trebuie observat în primul rînd că în orînduirea feudală abuzurile erau mai vechi decît instituția veciniei și înrădăcinarea lor i-a supraviețuit, iar în al doilea că nu se cunosc pînă acum porunci de aplicare a dispozițiilor actului de la 6 aprilie în privința desființării abuzurilor. Care erau, în concret, abuzurile clasei feudale de care se plîngeau vecinii? Pentru cei rămași lîngă stăpînii, în mică minoritate, ele sînt menționate în actul dezrobirii. Dar pentru cei fugiți pe alte moșii, care formau majoritatea, dependența personală nu mai putea fi exercitată de la distanță, vînzarea, schimbarea, punerea lor în foi de zestre, nu se mai făceau. Rămăsese însă obligația de muncă, 2 lei pe an, singura nemulțumire de care, ca vecini, se puteau plînge în petițiile lor date la domnie. Trăind alături de țăranii liberi pe aceleași

moșii, ei simțeau ca o nedreptate și — prin repetarea ei de la an la an — ca un abuz, dubla sarcină feudală apăsându-i, de care consătenii lor ne vecini erau scutiți, ceea ce nu putea să nu dea loc la frământări. Ca atare, și din acest punct de vedere, nu se poate vorbi de unificarea îndatoririlor feudale ale vecinilor cu ale lăturașilor înainte de 1749. De asemenea, a identifica actul dezrobirii vecinilor cu „desființarea abuzurilor”, nu corespunde realității. Dacă adunarea din 1749 ar fi dezbătut numai stăvilirea abuzurilor, documentele vremii — citate și analizate în lucrare — n-ar fi înregistrat faptul ca desființarea a veciniei.

Am făcut această incursiune în problema obligațiilor feudale ale vecinilor pentru a arăta șubrezenia împlinirilor din „recenzie” și cât de nelămurită este acuzația recențentului, care crede că porunca lui Constantin Racoviță din 3 iunie 1751 ar fi argumentul de bază al teoriei mele. Acel document, folosit de mine cu greșeală de transcriere, are în mod necorespunzător introdus de către editor termenul de vecin. O analiză mai atentă a elementelor interne ale actului arată că este vorba în el de țărani liberi, nu de vecini și ca atare nu și-ar fi avut locul în capitolul referitor la instituția veciniei. Dar și fără acest document am citat și interpretat suficiente izvoare care atestă obligația feudală a vecinilor mai mare decât a țăranilor liberi, evaluată în deceniul al cincilea, pentru tot ce datorau ei stăpînitorilor feudali, la 24 de zile pe an. Această grea îndatorire a generat frământările care au dus la actul desființării instituției.

În concluzie, precizez că afirmațiile nedovedite, cum s-a arătat, rămân nefundate, respinse de autorul lucrării și de oricine confruntă paginile cărții cu recenzia lipsită de obiectivitate.

V. Mîhorea

CRONICA

În ziua de 16 martie 1976 la Miercurea Ciuc s-au desfășurat lucrările sesiunii de comunicări pe tema „Lupta seculilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea împotriva exploatarei feudale, participarea la lupta antiotomană” organizată de Academia de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România și Comitetul județean Harghita al Partidului Comunist Român. Sesiunea a fost prilejuită de împlinirea a 380 de ani de la răscoalele secuiești de la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

După cuvîntul de deschidere al lucrărilor, rostit de Ludovic Fazekas, prim secretar al Comitetului județean Harghita al Partidului Comunist Român, în continuare au fost prezentate comunicările: *Situația Țărilor Române în a doua jumătate a secolului XVI*, de Camil Mureșan, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, decanul Facultății de istorie și filozofie din Cluj-Napoca; *Drumul societății secuiești în sec. XIV — XVI*, de Sigismund Jako, membru al Academiei de științe sociale și politice, profesor la Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca; *Structura socială la secui la sfîrșitul sec. al XVI-lea și începutul sec. al XVII-lea*, de Ștefan Imreh, conferențiar la Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca și prof. univ. Iosif Pataki; *Mișcări și frământări fărânești premergătoare marii răscoală din 1595 — 1596*, de B. Cselényi, profesor la Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca; *Cauzele și desfășurarea răscoalei seculilor din 1596*, de Ludovic Demény, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, șef sector la Institutul de istorie „N. Iorga” și E. Antal, profesor, Miercurea Ciuc; *Frământări fărânești în sud-estul Transilvaniei prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, de Nicolae Erdroiu, lector la Universitatea Babeș Bolyai, Cluj-Napoca; *Secuii și Țara Românească la începutul veacului XVII*, de Constantin Rezachevici, Institutul de istorie „N. Iorga”; *Tradiții de luptă revoluționară în secolele XVII — XVIII în părțile Gheorghienilor*, de Martin Tarisznyás; *Conspirația anti-habsburgică din 1840 — 1841 la Miercurea Ciuc*, de Ștefan Kiraly; *Activitatea partidului politic al clasei muncitoare din România pentru rezolvarea problemei naționale, înfrățirea poporului român și naționalităților conlocuitoare*, de Augustin Deac, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social-politice; *Din lupta oamenilor muncii români și maghiari împotriva fascismului și pentru apărarea integrității țării* de prof. dr. docent Ladislau Banyai, membru corespondent al Academiei R.S.R., vicepreședinte al Academiei de științe sociale și politice; *Ideile unității, independenței și suveranității naționale în Programul Partidului Comunist Român* de conf. univ. Gh. I. Ioniță, activist la C.C. al P.C.R.

Cuvîntul de închidere al lucrărilor sesiunii a fost rostit de acad. Ștefan Pascu, membru al Academiei de științe sociale și politice, rectorul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

În zilele de 20 și 21 martie 1976 la Universitatea București s-au desfășurat lucrările Conferinței naționale a cercurilor științifice studențești, manifestare menită să pună în valoare și să evidențieze preocupările și înclinațiile spre cercetare ale tineretului nostru studios din toate centrele universitare ale țării. Din lungă listă a comunicărilor prezentate în diferitele secțiuni ale conferinței, enumerăm mai jos pe cele din domeniul istoriei: *Cultura tracică pe teritoriul județului Alba*, Horia Ciugudeanu, Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca, anul III; *Considerații asupra „nemuririi getice”*, Vasile Lica, Universitatea Al. I. Cuza din Iași, anul III; *Ceramica lineară pe teritoriul României*, Gabriela Rădulescu, Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca, anul IV; *Considerații asupra tipului monetar Huși-Vovriești (Moldova)*, Viorel Butnaru, Universitatea A. I. Cuza din Iași, anul II; *Principatul lui Augustus oglindit în literatură*, Olga Buczi, Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca, anul IV; *Saga despre Njal, izvor istoric privind societatea vikingă*, Maria Preda, Universitatea din București, anul IV; *Cercetările arheologice de la Iliidia (județul Caraș-Severin) și importanța lor pentru cunoașterea feudalismului timpuriu în Banat*, Dumitru Teicu, Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca, anul II; *Comerțul cu blănuri al Țării Românești și Moldovei în secolele XV — XVII*, Gheorghe Crețu, Universitatea Al. I. Cuza din Iași, anul IV; *Petru Cercel — om politic — Florin Șerbănescu*, Universitatea din București; *Contribuția Moldovei și Țării Românești la transmiterea informațiilor necesare luptei antiotomane (secolul al XIV-lea — jumătatea secolului al XVII-lea — Ștefan Lemny*, Universitatea Al. I. Cuza din Iași; *Locul Țărilor Române în cadrul problemei orientale la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Elena-Emilia Tițu, Universitatea Al. I. Cuza din Iași, anul III; *Factorii de evoluție demografică în Țara Bârsei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, Hildegard Greef, Facultatea de filologie-istorie Sibiu, anul IV; *Preocupări ale istoriografiei săsești din Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Iosif Wolf, Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca; *Revista „Transilvania” și preocupările pentru documentul istoric*, Ana Munteanu, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, anul IV; *Acțiuni comune româno-săsești împotriva politicii culturale a autorităților austro-ungare între 1878—1883*, Martin Rill, Facultatea de filologie-istorie Sibiu, anul IV; *Aspecte ale picturii domului din Timișoara*, Gabriela Hanganu, Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca, anul III; *Specificul aplicării reformei agrare din 1864 în județul Gorj*, Mircea Caiuc, Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca, anul IV; *Ecoul războiului de independență în Transilvania*, Maria Anca și Ioan Halmaghi, Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca; *Considerații privind istoria contractului colectiv în România*, Sorin Mureșan, Universitatea Al. I. Cuza din Iași; *De la „Telegraful român” la „Tribuna”. Continuitate sau discontinuitate programatică*, Eugen Lazăr, Facultatea de filologie-istorie Sibiu; *Aspecte din viața și opera pictorului Gyárfás Jenő*, Tiberiu Almey, Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca; *Diplomația austro-ungară și criza bosniacă*, Robert Păușan, Universitatea din București; *Istoriografia materialist-istorică interbelică din România la începutul epocii moderne*, Vasile Pușcaș, Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca; *Contribuții privind legislația muncii din România interbelică. Camerele de muncă*, Gheorghe Iacob, Universitatea Al. I. Cuza din Iași; *Considerații asupra curentelor sindicaliste din România interbelică*, Tudor Rățoi, Universitatea Al. I. Cuza din Iași; *Contribuții la problema șomajului în România — fondul de șomaj*, Dorin Cimpoiu, Universitatea Al. I. Cuza din Iași; *Presa studențească democrată din perioada interbelică*, Corneliiu Radeși și Vasile Radu, Universitatea din București; *Considerații generale privind activitatea P.S.D. în Parlamentul României (1929—1933)*, Marian Curculescu, Universitatea din București; *Memorii și amintiri, cronici de luptă antifascistă*, Iosif Balint, Universitatea Babeș Bolyai, din Cluj Napoca; *Insurecția din Paris (19—25 august 1944)*, Tatiana Velicu, Universitatea din București.

În ziua de 30 ianuarie 1976 în fața Comisiei de doctorat a Facultății de Istorie a Universității București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Relații agrare în Grecia veche de la începuturi până în pragul epocii clasice* elaborată de *Cecilia Ioniță*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I. „Diferențiere socială. Începuturi (relații agrare în Grecia miceniană)”; Cap. II. „Epoca obscură sau homerică”; Cap. III. „Epoca arhaică”; Cap. IV. „Instituții sau orlnduire”.

În afară de capitolele amintite, lucrarea mai conține și o „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost compusă din: Prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu — președinte; prof. univ. dr. Dionisie Pippidi — conducător științific; acad. Emil Condurachi, prof. univ. dr. Iorgu Stoian, prof. univ. dr. Ion Banu — membri.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui *Cecilia Ioniță* titlul științific de *doctor in istorie*.

MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Viața politică în România 1918—1921*, București, Edit. politică, 1976, 374 p.

O lucrare așteptată cu interes nu numai de cercurile de specialiști, ci și de un cerc mai larg de cititori pe care li preocupă problemele de istorie politică; mai cu seamă că ediția de față aduce o serie de date, fapte, analize, aprecieri și judecăți de valoare care contribuie la o cunoaștere mai aprofundată a conținutului regimului politic din România anilor 1918—1921.

Multă vreme în literatura noastră de specialitate au circulat păreri diferite, exagerări și uneori ocoliri ale adevărului istoric cu privire la procesul de formare a statului național unitar român, la înțelegerea trăsăturilor regimului politic, la sistemul partidelor politice din această perioadă. Rămânea deschisă o analiză marxistă a structurii și dinamicii claselor sociale, a orientării programatice și doctrinare a grupărilor politice existente și a celor nou apărute, precum și a raporturilor de forță ce s-au stabilit între diferitele partide politice din România, în anii ce au urmat primului război mondial.

Spre deosebire de lucrările și studiile apărute, autorii și-au propus să aprofundeze, în mod deosebit, factorii care au influențat sau au determinat schimbări intervenite în structura claselor sociale și ale partidelor politice, poziția acestora din urmă față de problemele fundamentale ale României Unite atât în opoziție cit și în perioadele de guvernare. Evoluția gândirii social-politice, a doctrinelor și programelor acestor forțe politice este analizată prin prisma factorilor social-economici și ideologici ai vremii care, în ultima instanță, au condus la formarea, consolidarea sau dispariția unor grupări sau coaliții politice. Tratarea nuanțată a unor evenimente sau procese istorice, analiza diferențiată a activității partidelor burgheze din acea vreme conferă lucrării ponderea metodologică și științifică necesară unei teme atât de complexe; mai cu seamă dacă ne gândim la factorii de complicație generați de război și la urmările acestora, precum și la diversitățile istorice și geografice în care se desfășurau procesele economice și politice provenind din împrejurările nemijlocite ale războiului.

Primul capitol consacrat situației economice și social-politice oferă o oglindă veridică a făuririi statului național unitar român prin analiza factorilor care au contribuit la unificarea teritoriilor românești aflate sub stăpânirea străină cu vechea Românie, liberă și independentă. Caracterul cvasiconcomitent al hotărârilor de unire în România, conținutul asemănător al programelor mișcărilor revoluționare burghezo-democratice de eliberare națională, caracterul și componența forțelor sociale participante la această luptă, susțin autorii, au ilustrat și dovedit în același timp, unitatea de aspirații, comunitatea idealului național al românilor, *desăvârșirea statului român unitar* (p. 25—26).

Prezentînd cite un scurt istoric al dezmembrării Moldovei prin incorporarea Bucovinei la Imperiul habsburgic și a Basarabiei la imperiul țarist (subsolul p. 10—11, 16—17) autorii analizează, în cadrul desăvârșirii statului unitar român, actul unirii celor două provincii cu vechea Românie, în anul 1918. Arătînd evoluția procesului de autodeterminare ce se manifestă vădit începînd din anul 1917, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu subliniază că anul 1918 constituie o nouă etapă în lupta pentru formarea statului național român ca urmare a victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a destrămării monarhiei austro-ungare. Atît mișcarea revoluționară democratică, cit și mișcarea pentru unitatea națională au acționat în același sens, susține autorul, conferind actului unirii legitimitatea (p. 17). Se acordă o deosebită atenție Adunării Naționale de la Alba-Iulia, 1 decembrie 1918, — actul final al făuririi statului român unitar — autorii prezentînd integral conținutul Declarației (p. 23—24).

Urmează o sumară analiză a factorului economico-social, capitolul încheindu-se cu problema fundamentală a politicii externe a României din perioada anilor 1918—1921, aceea a consolidării statului național unitar român și a recunoașterii lui pe plan internațional prin sistemul tratativelor de pace de la Versailles. Este menționată, cu detalii, corespundența diplomatică dintre guvernul

României și al Rusiei Sovietice, din 1921, în vederea convocării unei conferințe româno-sovietice care urma să reglementeze relațiile pașnice între cele două state. Autorii, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, menționează aprecierile pozitive făcute de V. I. Lenin, la 6 februarie 1921, privitoare la poziția corectă a României față de Rusia în momentele grele prin care trecuse Țara Sovietelor în anii grei ai războiului civil. Sunt prezentate, de asemenea, motivele care au dus la eșuarea tratativelor preliminare româno-sovietice de la Varșovia (oct. 1921).

Capitolul al II-lea ne poartă prin labirintul partidelor politice din perioada istorică menționată, Mircea Mușat oferindu-ne un autentic peisaj dialectic al evoluției forțelor politice burgheze. Destrămarea treptată, dar sigură, a *Partidului conservator*, devenit anarhic prin apărarea marii proprietăți și prin doctrina sa conservatoare care „veniseră în contradicție cu dezvoltarea general capitalistă a țării încă înainte de primul război mondial” este prezentată ca un proces firesc. Trecând în revistă momentele desprinderii din partid, la început a grupării conduse de Take Ionescu (1908), apoi a celei conduse de N. Filipescu în toamna anului 1916, autorul prezintă și eșecul tendințelor unor fruntași conservatori, în frunte cu C. Argetoianu, de a înființa, în 1917 un partid „constituțional”. Neputința de a se redresa li face pe conducătorii acestui partid să încerce, în 1918, o apropiere de Liga poporului, organizație politică înființată de generalul Averescu; dar și această tentativă a rămas fără rezultat.

Metamorfoza pe care o plănuiește guvernul Marghiloman de a o realiza în programul său nu a obținut eoul scontat. Dimpotrivă, legea obligativității muncilor și culturilor agricole, precum și alte măsuri coercitive, dar mai ales acuzația de colaboraționism cu Puterile centrale au îndepărtat și bruma de bază socială pe care se mai rezema partidul conservator. La acestea se mai suprapuneau și disensiunile din interiorul conducerii partidului cu privire la orientarea politicii externe a României, după pacea de la București: Al. Marghiloman, Ion Nenițescu, C. Arion către Austro-Ungaria; P. P. Carp, Lupu Costache, Virgil Arion și I. Beldiman către Germania.

Intenția manifestată de guvernul Marghiloman — după capitularea Bulgariei din sept. 1918 — de a revizui pacea de la București, de a coopera cu Averescu, Take Ionescu și unii fruntași liberali în vederea „formării unui guvern de coaliție agreeat de Antantă” a fost de la început sortită eșecului. Mircea Mușat încheie analiza descompunerii organizației politice conservatoare prin a preciza, pe bună dreptate, că „votarea legii reformei agrare și a legii votului universal, legi cerute de con-

dițiile obiective de dezvoltare a țării noastre, a însemnat „*actul de deces*” al Partidului conservator” (p. 69).

Dar nici dizidența, condusă de Take Ionescu, n-a rezistat cu toată metamorfoza ce o încercă în 1919, când, luându-și numele de „*Partidul democrat unionist*”, lansează un program demagogic din care nu lipseau, alături de reforma agrară și electorală, revendicări prin care încerca să atragă de partea sa muncitorii, lansând ideea participării acestora la beneficiile întreprinderilor capitaliste. Resturile acestei grupări au fost nevoite să fuzioneze cu P.N.R. în 1923.

Celălalt partid al rotativei guvernamentale, *Partidul liberal* — care și-a asumat, cu întreruperi, guvernarea țării timp de peste 30 de ani —, mai omogen, lipsit de ascuțite frământări intestinale, a reușit să se ridice din nou, după o scurtă perioadă de criză, datorită, în principal, puterii sale economice. Încercările liberalilor — după preluarea puterii în dec. 1918 — de a se menține pe primul plan al vieții politice și de a stăvilii avântul revoluționar prin folosirea vechilor metode de guvernare „autoritară”, de „*mlnă forte*” (p. 91), amnarea reformei agrare și celei electorale plină la constituirea noilor corpuri legislative, politica de represiune față de mișcarea muncitorească, au redus simțitor, între 1918—1920 baza socială și electorală a Partidului liberal. Autorul susține că prin însăși compoziția nucleului său conducător, prin programul, doctrina și scopurile sale, Partidul liberal era exponentul tradițional al majorității burgheziei din vechea Românie și îndeosebi al marii burghezii financiare grupate în jurul Băncii Naționale și a altor bănci din București sau provincie. Dacă mai adăugăm și interesele pe care o parte a liderilor liberali le aveau în păstrarea marii proprietăți funciare, mulți fiind mari moșieri și arendași, *dădea bazele de clasă a Partidului liberal un caracter neomogen, iar programului și doctrinei sale, un caracter contradictoriu* (p. 93—94). Liberalii au fost obligați — în aceste condiții — să inițieze o serie de combinații electorale și să pună în funcțiune forța lor economică și financiară ca după 1920 să depășească treptat impasul în care se găseau și să ajungă, din nou, pe primul plan al vieții politice românești.

Adaptarea politicii liberale la unele condiții de dezvoltare a României postbelice prin înscrierea în program a unei serii de reforme (apropiate de cele ale Partidului Socialist) a dat naștere la așa numita doctrină a „*neoliberalismului*”; noul program nu presupunea salturi și nici violență ci o mișcare organizată în cadrul proprietății individuale care realizează ideea de progres prin „ordine, democrație, naționalism și armonie socială”. Cu alte

cuvinte, după cum demonstrează Mircea Mușat, spre mulțumirea oligarhiei liberale (p. 98—99).

Autorul capitolului mai face o precizare foarte utilă, referindu-se la liberali și anume că, despre o „oligarhie financiară” în România se poate vorbi doar după primul război mondial (1921) când — după afirmațiile lui Șt. Zeletin „nu mai există bancă mare sau mică care să nu aibă întreprinderile ei industriale proprii”. Creșterea și centralizarea capitalului bancar, pătrunderea și împletirea acestuia cu capitalul industrial a avut drept urmare o schimbare de structură a capitalului a cărei rezultată a fost formarea oligarhiei financiare. Ca urmare a acestor transformări, nucleul de stnga din slul partidului — reprezentat prin gruparea poporanistă, din unii foști socialiști „generoși” și din frunțași ai băncilor populare și ai cooperativelor sătești

Își pierde din influență, Partidul liberal situându-se, treptat, spre flancul drept al forțelor sociale politice din România post-belică. Rezumând esența neoliberalismului Ștefan Zeletin ajungea la concluzia că această doctrină se concretiza prin intervenția puterii de stat în economia națională, apreciere care rezulta din însăși politica liberală desfășurată în perioada de care se ocupă lucrarea și aceea următoare.

Datorită forței sale economice Partidul liberal va încerca, și va reuși până la urmă, să torpileze influența politică, în plină creștere, a Partidului socialist, Partidului țărănesc și a Ligii poporului. Agresivitatea sa se va dezvălui și în modul de pătrundere al organizațiilor sale locale și regionale în provinciile de curând unite.

Interesantă apare analiza privind integrarea în viața politică a României de celui mai omogen partid politic burghez, *Partidul național Român din Transilvania*. Rod al voinței și hotărârii întregului popor, căruia i s-au alăturat elementele cu orientare democratică din conducerea P.N.R., *Declarația de la Alba Iulia*, constituia de fapt, un program burghezo-democratic care cuprindea, în linii mari, o serie de probleme fundamentale ce se cereau rezolvate în cadrul statului unitar român. Din păcate, susține autorul, lipsa de consecvență a reprezentanților curentului radical din conducerea P.N.R. (Vasile Goldiș, Vasile Lucaci, Octavian Goga, Aurel Lazăr, Ion Suciu, Valeriu Braniște, Emil Hațieganu), precum și retragerea, în 1919, a social-democraților din Marele Sfat și din Consiliul Dirigent, au dus la consolidarea pozițiilor și la preponderența elementelor conservatoare în conducerea Partidului național cît și în organele administrației de stat. Acapararea conducerii politice din Transilvania de către elementele de dreapta a înles-

nit tergiversarea legiferării și aplicării reformelor democratice.

Consiliul Dirigent, acest organ autonom, care avea drept misiune integrarea treptată administrativă, legislativă și judecătorească în cadrul României unite, a transformat acest organism într-un mijloc eficace prin care burghezia din Transilvania urmărea să-și întărească puterea economică și politică pentru a înfrunta ofensiva capitalului liberal. Locul contradicției dintre vîrfurile burgheziei române din Transilvania și burgheziei dominante străine l-a luat rivalitatea cu marea burghezie din vechea Românie, mult mai consolidată din punct de vedere economic. Această orientare politică a contribuit la îndepărtarea conducerii P.N.R. de la programul burghez-democratic, alcătuit în condițiile avîntului revoluționar la Alba Iulia și la adoptarea unei atitudini rigide precum și la promovarea unui regionalism conservator bazat pe ideea „solidarismului politic”, propriu perioadei de luptă pentru eliberarea națională. Această tendință nu a obținut adeziunea pe care o sconta conducerea P.N.R.

Sub influența socialiștilor, a elementelor înaintate din gruparea radicală, a curentelor de idei revoluționare, precum și a activității partidelor progresiste din vechea Românie, această poziție greșită promovată de conducerea P.N.R. se va destrăma treptat. În 1919 tinerii din jurul revistei „Renașterea” din Sibiu se pronunță pentru înființarea unui partid țărănesc în Transilvania; la începutul anului 1920, gruparea lui Amos Frincu creează „Partidul armoniei sociale” transformat apoi în „Partidul Național, radical-țărănesc”. În aceste condiții conducerea P.N.R. va fi nevoită să revizuiască tactica și programul său politic. Guvernul Vaida instaurat după alegerile din noiembrie 1919, se prezenta ca o formație burgheză de orientare democratică, dispusă să ia măsuri de legiferare a unor reforme ce interesau păturile largi ale maselor populare (legea pentru reforma agrară, proiectul pentru modificarea legii jandarmeriei și legea chirilor). Nu trebuie uitat însă că alături de P.N.R. care obținuse cele mai multe mandate (199) stătea și Partidul Țărănesc (130 mandate). Dar opoziția liberală nu-i va da răgazul să-și înfăptuiască programul de „regenerare și reazăzare a vieții politice pe coordonatele impuse de noul cadru de dezvoltare a statului național unitar român” — după cum apreciază autorul —, Blocul parlamentar fiind înlocuit de la putere în martie 1920 (p. 167).

Înfrînt în alegerile din 1920 și apoi din nou în cele din 1922 P.N.R. este nevoit să se apropie treptat de opoziția din vechea Românie, fuzionînd în 1923, cu rămășițele țărăniștilor, în 1925 cu gruparea lui Iorga,

iar în 1926 cu Partidul țărănesc, formînd Partidul național-țărănesc; în această formulă partidul își asigură o bază electorală mai largă care-l va impune la guvern către finele anului 1928 (p. 176).

O atenție deosebită acordă Mircea Mușat, creării și evoluției *Partidului țărănesc*. Alături de lucrarea lui I. Scurtu, apărută recent,* sinteza din acest volum constituie o prezentare competentă a condițiilor în care s-a născut și a evoluat în România doctrina țărănistă în anii imediat următori primului război mondial. Autorul precizează că apariția Partidului țărănesc a fost expresia nevoii țărănimii de a-și crea un organism al ei, propriu, care s-o apere contra nedreptăților și în același timp să conducă la stabilirea unui alt echilibru social, cu alte norme pentru noul stat român. Făcînd o sumară — poate mult prea sumară — evaluare a doctrinelor țărăniste pe plan european după primul război mondial, Mircea Mușat arată că Partidul țărănesc, al cărui certificat de naștere este datat la 5/18 dec. 1918, își întemeiază doctrina din realitățile perioadei de avînt revoluționar, sub influența ideologică și politică a Partidului socialist, cu care unii din intelectualii, de certă valoare, înregimentați în rîndurile acestui partid au avut strînse legături.

Avînd totuși o bază socială eterogenă — amănunțit prezentată de autor — în care o anume influență revenea unor reprezentanți ai burgheziei și moșierimii care jucaseră un rol secundar în cadrul altor partide, dar care înțelegeau că reforma agrară nu mai putea fi aminată, Partidul țărănesc a putut lansa o platformă teoretică-doctrinară care a stîrnit, de la început, un deosebit interes în rîndul unor pături ale micii burghezii și de intelectuali care doreau sincer ridicarea păturilor nevoiașe de la orașe și sate.

Doctrina țărănismului pleca de la conceptul că țărănimea formează o clasă unică, omogenă și că Partidul țărănesc, organizat pe principiul luptei de clasă, reprezintă interesele acestei clase (după exproprierea urma să stăpînească 85% din suprafața arabilă a țării). Necunoașterea adevăratelor consecințe ale extinderii relațiilor capitaliste la sate (care nu puteau duce la omogenizarea clasei țărănești), nepregătiți în a face față unor atacuri vehemente din partea ideologilor teoriei „armoniei sociale”, datorită compoziției sociale eterogenă, țărăniștii au abdicat treptat de la ideea luptei de clasă. Dacă în primele teze și programe ale Partidului țărănesc ideea

luptei de clasă își găsea loc destul de des (distrugerea oligarhiei ca clasă și a clasei parazitare a marilor proprietari), treptat ea apare drept „conceptul unei lupte defensive, mai mult o solidaritate politică de clasă” și tînde „nu la crearea unui nou dezechilibru, ci la restabilirea echilibrului social, bazat pe menținerea claselor suprapuse”. Pînă la urmă, conținutul acestei idei va ajunge la identificarea sa cu ideea luptei politice dintre grupările burgheze (p. 195).

Programul agrar, baza programului politic al Partidului țărănesc, pornea de la două teze fundamentale :

a) evoluția naturală a proprietății agricole urmează o linie opusă procesului de concentrare și centralizare care caracterizează industria capitalistă și ca urmare *necesitatea înlocuirii proprietății mari cu mica proprietate*;

b) în condițiile micii proprietăți *exploatarea capitalistă poate fi evitată total prin intermediul cooperăției*.

Logica pe care o urma Partidul țărănesc în soluționarea proprietății funciare era transformarea integrală a marii proprietăți în mica proprietate bazată pe muncă (p. 199). În „Declarația de principii” a Partidului țărănesc (1919 oct.) se susținea „exproprierea fără nici o margine”, în „scopul ca întreg pămîntul țării să ajungă în mîna celor ce-l muncesc”, punct de vedere menținut — într-o formă mai atenuată — atît în programul din 1920 cit și în acel din 1921.

Cu timpul această teză radicală se deteriorează; se lansează ideea dispariției micii proprietăți, aceea a selecționării bunilor cultivatori care pot deține suprafețe arabile mai întinse, precum și ideea liberei circulații a pămîntului; teze ce reflectau o orientare, deosebită de cea inițială, către „virfurile satului”.

O greșită înțelegere se poate întîlni și în conceptul statului țărănesc (p. 204). Pentru ideologii țărăniști, statul agrar industrial însemna subordonarea industriei de către agricultură, teză care contravenea procesului obiectiv de dezvoltare socială și istorică a țării noastre.

Pînă și în normele de organizare a Partidului țărănesc se constată o cedare, treptată dar sigură, la principiul luptei de clasă pe care, inițial, partidul ar fi dorit să-l așeze la temelie activității sale. În anul 1919 se susținea, în acele norme, „că Partidul țărănesc este partidul țărănimii care se organizează politiceste, prin lupta de clasă, în scopul cuceririi puterii politice”. Cu un an mai tîrziu același obiectiv apărea mai atenuat precizîndu-se că „Partidul țărănesc are drept scop să organizeze politiceste țărănimea din cuprînsul României, s-o pună astfel în stare

* Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)*, Editura Lîtera, București, 1975.

să-și dobîndească prin lupta ei proprie un rol în stat". În sfîrșit, în anul 1921 același obiectiv se limita la o poziție defensivă, de-a dreptul supărătoare: „Partidul țărănesc este partidul reformelor sociale și democratice prin care va preveni orice uragan”. În esență, o încercare de teoretizare a intereselor micii burghezii, opusă marelui capital cît și socialismului revoluționar (p. 230). Se potrivește de minune caracterizarea ziarului „Socialismul” din 19 dec. 1918 pe care o făcea partidelor politice burgheze: „...aceasta este legea partidelor politice românești: să ceară în opoziție, să promită în alegeri și să nu dea nimic cînd ajung la guvern” (p. 78).

Cu toate limitele sale Partidul țărănesc, așa cum apreciază și L. Pătrășcanu, a reprezentat, în anii care au urmat războiului, o reală forță politică. Succesul în alegerile din 1919 l-a consacrat definitiv ca partid politic. Prin adoptarea unui amplu program de revendicări economice, sociale și politice, prin expunerea largă și unitară a doctrinei țărăniște, Partidul țărănesc aducea o contribuție proprie, originală la confruntarea de idei și la lupta politică ce se desfășura în România acelor ani. Programul avea un caracter burghezo-democratic radical, fiind unul dintre cele mai înaintate programe elaborate de un partid politic burghez din România. El corespundea, în primul rînd, bazei lui sociale, formată în cea mai mare parte din păturile burgheziei sătești, a micii burghezii orașenești și a unor intelectuali legați de interesele acestora (p. 232–234).

Liga poporului, transformată apoi în *Partidul poporului*, este considerată de Mircea Mușat o grupare politică care se situează pe o poziție de centru. Grupul de mari proprietari conservatori, fondatori ai acestui partid a recurs, în condițiile creșterii valului de luptă revoluționară a maselor, la o serie de promisiuni demagogice, declanșînd o largă agitație în jurul reformelor și al persoanei generalului Averescu, prezentîndu-l drept singurul om în stare să aducă salvarea și fericirea poporului român.

Actul constitutiv din aprilie 1918, reducerea activității Ligii la trei puncte programatice.

a) stabilirea răspunderilor (vinovații de dezastrul războiului);

b) reforma agrară, concepută prin trecerea efectivă și imediată a pămînturilor în mâinile sătenilor, prin intermediul obștilor sătești;

c) reforma electorală, prin acordarea votului universal, direct, secret și obligatoriu, cu reprezentarea naționalităților (întrucît aceasta nu va stîljeni manifestarea liberă a individualităților politice, descentralizarea administrativă) (p. 242).

Erijîndu-se în reprezentant al intereselor tuturor claselor sociale, avînd la bază un program iluzoriu de satisfacere a intereselor acestui conglomerat prin înfăptuirea unor reforme care să ducă la o „armonie socială”, Liga a devenit „un refugiu al vechilor oameni politici, iar programul o platformă a noilor ambiții” (p. 251).

Gubernarea Averescu, sprijinită din umbră de liberali, n-a putut să evite unele reforme așteptate cu nerăbdare de masele largi populare. Legea sistemului financiar, propusă în primăvara anului 1921 de Nicolae Titulescu, constituie expresia celei mai avansate concepții burgheze în această materie. Ea reflecta, de asemenea, capacitatea de sinteză și adaptare la necesitățile proprii României postbelice a marelui om politic Nicolae Titulescu, care concepe reforma prin prisma intelectualului patriot: „Nu vom ezita să afirmăm că reforma financiară este astăzi în România o necesitate națională, socială și fiscală — preciza N. Titulescu în expunerea de motive. *Națională*, pentru că de la unire încoace trăim sub patru regimuri deosebite. *Socială*, pentru că spiritul de democrație al vremii cere ca impunerea să se facă în mod egal și așezîndu-se progresivitatea la baza impozitelor, să se dea satisfacție celor săraci față de cei bogați. Deci, orice cursur s-ar găsi reformei, ea constituie o încercare de dreptate socială în folosul celor mulți și săraci și în paguba celor bogați. *Fiscală*, deoarece nevoile vieții de stat ale României întregite ne impun întocmirea unui buget al statului” (p. 287).

Cu toate limitele ei, reforma agrară din 1921 a avut o influență pozitivă asupra dezvoltării ulterioare a țării, fiind cea mai largă dintre reformele agrare legiferate după război în toate țările din răsăritul și centrul Europei. Asigurînd exproprierea a 60% din suprafața de pămînt deținută de moșierime „reforma agrară din 1921 — așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — a dat impuls dezvoltării capitalismului în agricultură, a slăbit puterea economică a moșierimii, a redus rolul jucat de această clasă în viața politică și socială a României”.

Acest capitol din lucrare cuprinde în partea finală unele date și aprecieri cu privire la unele grupări și partide politice burgheze care n-au influențat, dect sporadic și limitat, viața politică a țării; cîteva din ele au avut o apariție efemeră. Autorul caracterizează *Partidul naționalist-democrat* prin cuvintele lui Nicolae Iorga, conducătorul acestuia: „o stîngă burghezo-radicală, națională, dinastică, religioasă, morală”; amintește de dizidența liberală din 1917 care se intitulă, sonor, *Partidul Muncii* și alte cîteva grupări cu un loc limitat sau șters în viața politică a țării.

Nu snt neglijate nici partidele politice ale burgheziei naionalităilor conlocuitoare, maghiară și germană (săsească), care urmăreau să se integreze în viaa politică a României postbelice. Fără a analiza mai profund geneza, baza socială și doctrina acestor grupări sau partide, autorul le situează, în mod obiectiv, alături de partidele politice burgheze românești, preciznd, este adevărat sumar, locul și rolul pe care acestea le-au avut în viaa politică a României postbelice (p. 307).

Lucrarea se încheie cu prezentarea, într-un capitol distinct, a activității *Partidului Socialist Român și transformarea lui în Partidul Comunist Român*. După un succint istoric al genezei P.S.D.M.R. — cu stăruire asupra momentului primelor organizații muncitorești din jurul anului 1850, a momentelor 1886 și 1893, acel al creării P.S.D.M.R., Ion Ardeleanu dezbate poziția socialiștilor români în problema industrializării țării, în problema agrară și în aceea a desăvșirii statului național unitar român. Autorul întărește, cu argumente, afirmația susținută de documentele de partid precum că „adevăratale începuturi ale Partidului Comunist Român coincid cu începutul activității P.S.D.M.R., partid călăuzit de teoria revoluționară marxistă”.

După ce trece în revistă legăturile permanente ale socialiștilor din vechea Românie cu Secția română a P.S.D. din Transilvania, creată în 1903, autorul arată că mișcarea socialistă din România s-a numărat, în același timp, printre inițiatorii Conferinței de la Zimnenwald (sept. 1915), care a condamnat războiul imperialist. Aceasta nu înseamnă — precizează Ion Ardeleanu — că problema făuririi statului național unitar român n-a stat permanent în centrul preocupărilor socialiștilor. Dar, spre deosebire de alte concepții, socialiștii vedeau realizată unitatea statală a României de legitimitatea procesului cerut de întregul curs al istoriei poporului nostru și de năzuințele lui de progres; ei nu erau de acord ca desăvșirea unificării să constituie o urmare a jocului politic, diplomatic și militar al marilor puteri. În același timp socialiștii români concepeau o unificare care să asigure cele mai largi libertăți democratice pentru masele muncitoare. Dovadă a consecvenței lor în problema unificării îl constituie eroismul manifestat în luptele din 1917 de la Mărăști și Mărăești, Oituz, precum și contribuția hotărtoare a socialiștilor transilvăneni la unirea Transilvaniei cu România.

Urmdnd să demonstreze superioritatea gândirii social-politice postbelice proprie Partidului Socialist, autorul face apel la „Declarația de principii” (1918) din care rezultă opoziția completă a Partidului Socialist față de toate partidele burgheze, oricât de înaintate ar fi fost ele și tendința de cucerire

a puterii politice „prin orice mijloace” în scopul instaurării dictaturii proletariatului. Nu snt neglijate nici limitele acestei gândiri: trecerea, cu ușurință, peste etapa desăvșirii revoluției burghezo-democratice în condițiile unei revoluții socialiste, precum și neglijarea problemei alianței muncitorești-tărănești.

Referindu-se la procesul de unificare a partidelor socialiste din România (Conferința mișcării socialiste din 23—26 mai 1919 de la București), autorul consemnează o constatare de cea mai mare importanță cu privire la unitatea de concepție a socialiștilor români din toate provinciile în problemele fundamentale ce frământau România postbelică: problema desăvșirii unității statului național român, necesitatea centralizării mișcării muncitorești, precum și problema reformelor ce se impuneau în acest context. Din acest punct de vedere — susține Ion Ardeleanu — Conferința a făcut un pas înainte față de „Declarația de principii” din decembrie 1918.

Capitolul se încheie cu procesul de transformare a Partidului Socialist în Partidul Comunist Român, autorul analiznd, cu atenție, factorii care au determinat orientarea mișcării muncitorești spre ideologia marxist-leninistă, ca urmare a confruntărilor ce au avut loc între curentele existente în Partidul socialist, confruntări care au contribuit la clarificarea ideologică a membrilor săi. Este criticată atitudinea condamabilă a guvernului față de participanții la Congres, precum și consecințele acestei intervenții pentru activitatea practică a partidului. În centrul lucrărilor Congresului s-au aflat dezbaterile asupra programului partidului și asupra afilierii sale la Internaționala a III-a. Rezultatul votului consfințește integrarea în viaa politică din România a unui partid calitativ nou, care va polariza în jurul clasei muncitoare țărâniea, intelectualitatea și care își va spune cuvntul în toate evenimentele importante ale dezvoltării economice, sociale și politice a României (p. 351—352).

Cartea se recomandă prin bogăția informațiilor, prin corelarea și interpretarea marxistă a acestora, prin aprecieri și judecăți de valoare care evită supraestimările sau anti-podul acestora, subestimările. Este o carte sobră care încearcă să judece imparțial viaa politică din România postbelică, susținndu-și afirmațiile în spiritul materialismului istoric.

Desigur, unele completări s-ar mai fi putut aduce acestei ediții, cum ar fi de pildă ancorarea vieții politice din România în cadrul conjuncturii internaționale din Europa. În acest chip autorii ar fi reușit o prezentare mai completă a orientării României în rela-

țiile sale externe, a opției partidelor politice în lupta pentru recunoașterea statutului juridic internațional al României Unite etc. Poate că nu era lipsită de interes o prezentare mai largă a doctrinei țărăniste în condițiile existenței unor internaționale țărăniste, de diferite nuanțe, în Europa și care încercau să coordoneze, oarecum, mișcarea țărănească europeană. De asemenea, aprofundarea genezei, a compoziției sociale și a doctrinelor sau programelor partidelor sau grupărilor politice ale naționalităților conlocuitoare ar fi oferit cititorului, sau specialistului, o imagine mai completă a vieții politice din acea vreme, stabilindu-se raportul de forțe, locul și rolul

acestor partide în procesul de dezvoltare a României capitaliste.

Aceste sugestii nu afectează, sub nici o formă, valoarea certă a lucrării recenzate al cărei conținut științific și orientare ideologică se impun. Volumul de față rămâne actual prin adevărul istoric pe care-l conține, prin utilitatea practică pe care Mircea Mușat și Ion Ardeleanu au oferit-o atât specialiștilor cît și celor care îndrăgesc și studiază istoria României, de a descifra, cu discernămint, viața politică proprie României, într-o perioadă foarte complexă ce a urmat actului făuririi statului național român unitar.

Constantin Nușu

* * * *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. V, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 276 p.

Apărut sub egida Institutului de istorie „N. Iorga”, cel de-al V-lea volum al culegerii de *Studii și materiale de istorie modernă* (redactori responsabili N. Adăniloiaie și Dan Berindei) reunește un număr de șase studii și materiale, de întindere și profiluri diferite. Marea majoritate a acestora aparțin unor cercetători ai Institutului, constituind rezultatul activității lor științifice. Studiile sînt urmate de scurte rezumate în limba franceză, facilitînd astfel cunoașterea conținutului lor și de istoricii străini.

Primul dintre ele abordează *Lupta de eliberare a orașelor și țărgurilor din Țara Românească sub Regulamentul Organic* (p. 7—68) și aparține lui Ilie Corfus, reputat specialist al istoriei agrare a Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Rezultat al unei ample cercetări și documentări de arhivă, studiul urmărește, sub multiplele sale aspecte, mișcarea de emancipare a orașelor și țărgurilor dependente de la introducerea Regulamentului organic în 1831 pînă la reforma agrară din 1864, depășind deci perioada regulamentară propriu zisă. Această mișcare de emancipare este considerată de autor, total îndreptățit, drept un capitol deosebit de important al luptei de eliberare a populației dependente de sub jugul feudal. Pe baza datelor furnizate în anii 1832 și 1833 de ocîrmuirile de județe pentru a servi la întocmirea statisticii Principatelor inițiată de Kiseleff, autorul stabilește mai întîi care erau așezările urbane dependente din Țara Românească la introducerea Regulamentului organic, pe ce moșii erau situate și care era regimul clăcii și al monopolului feudal pe fiecare din ele. Se relevă astfel că din cele 37 de așezări urbane, dintre care 18 orașe

și 19 țărguri, numai o mică parte erau libere, majoritatea constituind-o centrele urbane nelibere. În aceste țărguri și orașe, avînd încă un caracter predominant agrar, populația care se ocupa cu agricultura folosind în acest scop pămîntul moșiei pe care locuia, era supusă regimului clăcii și monopolului proprietății asupra desfacerii mărfurilor, acesta din urmă constituind principala frînă în dezvoltarea economică. Împotriva acestor servituți feudale populația dependentă urbană a dus în toată această perioadă o constantă și înverșunată rezistență. Lupta ei pentru emancipare este urmărită de autor pe zone geografice și în mod cronologic, o mai mare extindere acordîndu-se, în funcție de bogăția materialului informativ și de amploarea acestei lupte, unor țărguri și orașe ca Drăgășanii, Rușii de Vede, Zimnicea, Călărași etc. O atare prezentare a fost impusă autorului de faptul că claca și monopolul nu apăsau uniform asupra tuturor așezărilor urbane dependente, existînd o sensibilă diferență între părțile de mijloc și de nord ale țării și zona Dunării.

Studiul se ocupă în continuare de înființarea în perioada Regulamentului Organic a noilor orașe libere: Alexandria, Calafatul, Oltenița și Corabia, ca și de unele încercări nereușite ale unor proprietari de moșii de a înființa țărguri și orașe prin vînzarea de loturi de construcție la clăcași. Înființarea de noi orașe libere era un alt aspect pe care îl îmbrăca lupta de eliberare a așezărilor urbane. Totuși, în perioada cercetată, numai o singură așezare urbană dependentă, țărgul Călărași, a reușit să scape de sub jugul proprietății. Nici reforma agrară din 1864 n-a

emancipat aceste așezări, lupta lor de eliberare continuând și după această dată.

Cel de-al doilea studiu, semnat de Beatrice Marinescu, tratează o problemă de istorie diplomatică și anume *Poziția Marii Britanii față de dubla alegere a domnitorului Cuza și față de unirea politico-administrativă a Principatelor române (1859—1861)* (p. 69—99). Pe baza materialelor edite și inedite și pornind de la stadiul la care au ajuns cercetătorii români sau străini ai problemei (dintre ultimii amintim pe W. G. East, Seton Watson, T. W. Riker, Barbara Jelavich etc.) autoarea și-a propus a explica politica Angliei față de mișcarea națională românească în scurta dar hotărâtoare etapă reprezentată de primii trei ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza. Prima parte a studiului este consacrată atitudinii Marii Britanii față de recunoașterea dublei alegeri a lui Cuza, evidențiindu-se faptul că susținerea de către Anglia a politicii franceze în problema Principatelor a hotărât înclinarea balanței în favoarea recunoașterii Unirii, fără de care aceasta ar fi întâmpinat mari dificultăți. Schimbarea atitudinii guvernului englez, care în anii anteriori se numărase, alături de Turcia și Austria, printre adversarii Unirii, avea la bază cauze multiple, generate de modificările intervenite pe arena politică internațională. Era vorba în primul rând de menținerea alianței cu Franța pentru a evita o apropiere dintre aceasta și Rusia, care ar fi răsturnat echilibrul de forțe (*balance of power*) în această parte a Europei.

În partea a doua a studiului (remarcăm că ar fi fost necesară o mai bună structurare a celor două părți), se relevă de asemenea că în desăvârșirea Unirii pe plan politico-administrativ, Anglia, prin reprezentantul ei diplomatic la Constantinopol Sir Henry Bulwer, a sprijinit eforturile domnitorului român în această direcție. Diplomația engleză se temea că tergiversând la infinit acceptarea unirii administrative, aceasta va fi realizată de români din proprie inițiativă, punând din nou Poarta și puterile garante în fața unui fapt împlinit. Autoarea are meritul de a fi văzut politica engleză față de Unire în mod nuanțat, în ansamblul împrejurărilor istorice concrete și în funcție de interesele sale directe în această parte a Europei, în primul rând în Imperiul otoman a cărui integritate era considerată o verigă a echilibrului european.

Criza agrară din 1865—1866 și consecințele sale social-economice (p. 101—134) formează obiectul unui alt studiu, al cărui autor este Gheorghe Cristea. Declanșată în condițiile intrării în vigoare a legii rurale din 1864 — schimbare radicală în sistemul economic al muncii pământului care antrena o perturbare

în agricultură pentru anii imediat următori — criza agrară din acești ani a generat o situație deosebit de gravă pentru țărâtime. Peste efectele negative ale legii rurale și a celorlalți factori care grevau asupra țărânimii (atribuirea unor suprafețe insuficiente de pământ, sarcinile fiscale apăsătoare, lipsa de credit, corupția aparatului de stat etc.) se suprapuneau calamitățile naturale din anii 1864—1866, inundații și secetă, urmate de epizootie, foamete, holeră, care au lovit mai toate județele țării. Studiul arată, cu date statistice, cât de mari au fost pagubele provocate de aceste calamități, dar din cauza împrejurărilor politice grele pentru țară, abia în toamna anului 1866 și la începutul anului 1867, mai întâi consiliile generale județene și apoi Adunarea deputaților vor dezbată măsurile de ajutorare a țăranilor din regiunile lovite de secetă. Analizând lucrările sesiunii extraordinare a consiliilor județene din septembrie 1866, autorul evidențiază faptul că multe din acestea preconizau ca măsură esențială, prin care să se vină în ajutorul țăranilor loviți de calamități, aplicarea *ad litteram* a legii de tocmeli agricole, votată în martie același an, dar care nu fusese încă aplicată. Semnificativă în această privință este însăși atitudinea lui Mihail Kogălniceanu, în calitate de președinte al consiliului județean Fălciu. Marele om de stat, autorul reformei agrare din 1864, s-a situat în mod hotărât pe poziția intereselor de clasă ale moșierimii, considerând că numai punerea în aplicare și executarea strictă a legii tocnelilor agricole va determina pe proprietarii și arendași să vină în ajutorul țăranilor. Și în discuțiile din Adunarea deputaților M. Kogălniceanu, prin intervențiile sale, se plasează pe aceeași poziție, opinând că singurul remediu sta în păzirea strictă a tocnelilor agricole.

Gh. Cristea combate teza emisă de unii autori potrivit căreia seceta din anii 1865—1866 ar fi cauza esențială a decretării primei legi de tocmeli agricole. Aceasta a avut cauze mult mai profunde, fiind impusă de realitățile noi obiective, create după reforma agrară din 1864. Dealtfel, inițiativa, oficială, a legiferării modului de executare a tocnelilor agricole fusese luată încă din ianuarie 1865 de însuși Kogălniceanu. Autorul relevă însă faptul că criza agrară din anii 1865—1866 a agravat situația țărânimii fiind folosită de proprietarii și arendași pentru a impune țărânimii condiții înrobitoare, ale căror datorii în muncă se vor prelungi ani de zile.

Afirmarea suveranității României în preajma războiului din 1877—1878. Mărturiile din arhivele diplomatice ale Belgiei (p. 137—189) constituie tema studiului aparținând istoricului ieșan Gheorghe Platon. Autorul evidențiază eforturile făcute în timpul guvernării

conservatoare în vederea pregătirii condițiilor care au îngăduit dobândirea independenței. Aceste eforturi sînt văzute prin prisma rapoartelor agentului diplomatic belgian J. Jooris, acreditat la București în anii 1874—1875. Abordînd o problemă largă, distingîndu-se prin bogăția și competența informației, depeșele și rapoartele diplomatului belgian dovedesc că politica externă a României a urmărit în acești ani desprinderea completă și definitivă din legăturile de vasalitate față de Poartă, afirmarea tot mai puternică a suveranității naționale. Calea spre independență cu sprijinul interesat al unora dintre puterile garante pe care au mers conservatorii se datoră nu numai ideologiei lor politice, ci era impusă în bună măsură de situația internațională. Etapa tatonărilor și tratativelor diplomatice din anii 1873—1875 a fost însă o etapă necesară, fără de care accesul spre independență n-ar fi fost posibil.

Cele 25 de rapoarte diplomatice publicate, integral sau fragmentar, în anexă ilustrează din plin capacitatea diplomatului belgian de a surprinde realitățile politice, meritînd a fi luate în seamă de cercetătorii istoriei moderne a României.

Georgeta Penelea aduce în circuitul științific, publicînd integral *Insemnările din temnița de la Seghedin ale Dr. Ioan Rațiu* (p. 189—246) datînd din anii 1894—1895, asupra însemnătății cărora autoarea a stăruit de altfel cu ani în urmă într-un studiu publicat împreună cu regretatul profesor Miron Constantinescu.

Deși de factură inegală, cuprinzînd pe lângă însemnări cu caracter politic și pasaje

nesemnificative, și în ciuda unor limite ale autorului, totuși, în ansamblu, cele trei caiete cu însemnări ale președintelui Partidului Național Român din Transilvania rămîn un izvor important pentru istoria luptei naționale a românilor din Transilvania după procesul Memorandumului, îndeosebi pentru relațiile acesteia cu factorii politici din vechia Românie.

Continuînd preocupări mai vechi ale autorului, ultimul studiu din prezentul volum, semnat de Dan Berindei, este consacrat relevării rolului jucat de *Academia Română în anii 1879—1918* (p. 247—276). Inaugurată după proclamarea independenței și continuînd Societatea Academică, Academia Română reușea să întrunească în sînul ei cea mai mare parte a personalităților reprezentative din toate domeniile de cultură de pe întreg teritoriul locuit de români, devenind forul de îndrumare a culturii naționale în ansamblul ei. Autorul trece în revistă multiplele probleme care au preocupat această instituție în primele patru decenii de existență, relevînd faptul că prin activitatea ei a slujit ideea unității, contribuînd astfel la desăvîrșirea statului național unitar.

În concluzie, considerăm că prin nivelul științific superior la care sînt tratate problemele abordate, ca și prin contribuțiile aduse la elucidarea unor aspecte mai puțin cercetate ale istoriei moderne a României, prezentul volum de studii și materiale reprezintă o reușită a istoriografiei noastre actuale.

Valeriu Stan

WILHELM ABEL, *Crisis agraires en Europe (XIII—XX-e siècles)*, Paris, Ed. Flammarion, 1973, 462 p.

Director al Institutului de Istorie economică și socială de la prestigioasa Universitate din Göttingen, profesorul Wilhelm Abel s-a impus încă din anul 1935 cu prima ediție a lucrării sale de sinteză intitulată *Agrar-krisen und Agrarkonjunktur*. În această lucrare, autorul se străduia să elucideze o serie de probleme puțin cercetate la acea vreme, și anume: evoluția prețurilor, a salariilor, a producției agricole și a rentei funciare în țările europene, din evul mediu pînă în secolul al XX-lea. În legătură cu aceste date, profesorul Abel urmărea și mișcările demografice în diferite țări, precum și variația, în timp și spațiu, a nivelului de trai al straturilor largi ale populației europene. Obiectivul final urmărit prin toate aceste date era răspunsul la o întrebare cheie, veșnic actuală. Anume: în ce măsură agricultura

și, în general, economia alimentară europeană au izbutit, aproximativ de pe la mijlocul evului mediu, să satisfacă nevoile populației europene.

Folosînd o metodă nouă și complexă de investigație comparativă, profesorul Wilhelm Abel a elaborat astfel, încă de acum patruzeci de ani, o operă — devenită, pe drept cuvînt, clasică — de istorie cantitativă, dar într-o perspectivă frecvent calitativă. Investigația asupra trecutului, în adîncime și pe plan comparativ, îngăduia o mai justă înțelegere a prezentului și, prin mulțimea și valoarea datelor puse în ecuație, prin interpretarea ingenioasă, ținea loc de „experiment istoric, diacronic, menit să scoată în relief anumite constante și anumite frecvențe, valabile pentru prezent și pentru viitor”

A doua ediție germană, revizuită și mult adăugită, a apărut în anul 1966, la Berlin-Hamburg, tot la editura Paul Parey care publicase prima ediție. După această a doua ediție s-a făcut traducerea franceză publicată în anul 1973.

Între 1935 și 1966, literatura de specialitate s-a dezvoltat în mod considerabil. Au apărut numeroase lucrări consacrate, fie istoriei economice a Europei în ansamblul ei, fie evoluției economice a diferitelor țări sau regiuni din Europa. Explorarea exhaustivă a arhivelor — mai ales a celor vamale — a îngăduit culegerea unor serii de prețuri ale produselor alimentare de bază — cereale, carne de vită etc. — și a unor serii de costuri, cum ar fi: salariile, arenzile, rentele, valoarea venală a proprietăților rurale, etc. S-au putut astfel completa cercetările lui Abel din prima ediție a lucrării sale, ca și cercetările unor autori cunoscuți ale căror lucrări apăruseră la data apariției primei lucrări a lui Wilhelm Abel¹. Dispunem astfel de lucrări de sinteză noi² privind evoluția economică a continentului european, și, mai ales, de lucrări de valoare consacrate evoluției economice a Angliei³, Fran-

ței⁴, Germaniei⁵, Rusiei⁶, Italiei⁷, Belgiei⁸, Olandei⁹, Spaniei¹⁰, Portugaliei¹¹, Poloniei¹²,

⁴ În afara seriei mai vechi, în șapte volume (1894—1927) a vicontelui d'Avenel, și a sintezei clasice a lui Henri Hauser (*Histoire des prix, 1500—1600*, Paris, 1936), există numeroasele studii ale lui J. Meuvret (mai ales lucrarea, în două volume — 1960—1962 — publicată în colaborare cu M. Boulant: *Mercuriales des Prix à Paris, 1520—1698*) și lucrarea lui R. Romano: *Commerce et prix à Marseille au XVIII-e siècle* (Paris, 1956), care completează lucrarea clasică, mai veche, a lui D. Zolla asupra evoluției prețurilor în Franța în secolele XVII — XVIII. Sînt, de asemenea, citate lucrările lui E. Labrousse.

⁵ Cea mai profundă lucrare asupra evoluției economiei germane îi pare autorului a fi aceea, în 3 volume, a lui Karl Lamprecht: *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter* (1886). Importante sînt și lucrările lui A. Dopsch: *Verfassung- und Wirtschaftsgeschichte der Mittelalters* (1928), R. Kötzschke: *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters* (1924) și aceea a lui Insuși Wilhelm Abel: *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*, (1962, ed. 2-a, 1967).

⁶ A. G. Markov: *Le mouvement des prix dans l'Etat russe du XVI-e siècle*, Paris, 1957.

⁷ D. Zanetti, Amintore Fanfani, G. Coniglio, G. Lombardini etc.

⁸ H. van Houtte a publicat în 1902 un studiu important asupra evoluției prețurilor în Belgia între 1381—1794. Mult mai recent, E. Schollers, C. Verlinden și alți istorici belgieni au adus contribuții noi.

⁹ În 1901, într-o lucrare clasică publicată la Amsterdam, J. A. Sillon a reconstituit seria prețurilor la Utrecht între 1393—1694.

¹⁰ Autorul a ținut seama de studiile clasice ale lui Earl J. Hamilton asupra seriilor de prețuri spaniole, dar n-a cercetat în general studiile recente ale istoricilor spanioli contemporani.

¹¹ V. Magalhaes-Godinho: *Prix et monnaies au Portugal, 1750—1850* (Paris, 1955) este o lucrare de mare importanță, dar seria reconstituită este destul de recentă. Pentru economia medievală portugheză seriile de prețuri par imposibil de reconstituit, ca și pentru Spania.

¹² Lucrările fundamentale ale lui F. Bujak, publicate între 1928—1949, au fost fericit completate prin acelea ale istoricilor polonezi contemporani: S. Hozzowski (1954), Jerzy Topolsky etc.

¹ În afara lucrărilor clasice ale lui Adam Smith, Thomas Robert Malthus, David Ricardo, John Stuart Mill, Friedrich List, Gustav Schmoller, Werner Sombart, L. Cibrario, studiul care se apropie cel mai mult de acela al lui Wilhelm Abel rămîne lucrarea clasică a profesorului François Simiand: *Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement des prix, du XV-e au XIX-e siècle*, Paris, 1932.

² Cum ar fi teza lui W. Achilles: *Getreidepreise und Getreidehandelsbeziehungen europäischer Räume im 16. und 17. Jahrhundert* (1957), netipărită, dar publicată în rezumat, sub același titlu, în *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, tomul 7, 1959, p. 32—55.

³ Lucrarea clasică rămîne aceea a lui Sir William Beveridge (ulterior lord Beveridge): *Princes and Wages in England, from the 12th to the 19th Centuries*, New York — Toronto, 1939, care completează seria de volume mult mai vechi ale lui J. E. Thorold Rogers și cele trei volume publicate de istoricul german G. F. Stefen la Stuttgart (1901—1905) asupra organizării muncii în cadrul regimului feudal britanic. O sinteză foarte recentă este datorată cunoscutului istoric M. Postan. Studiile și lucrările recente ale unor istorici ca J. Titow și Eric Kerridge, completînd studiile mai vechi ale lui A. L. Bowley (1898, 1901) și E. W. Gilboy (1934), sînt de asemenea foarte utile.

Danemarcei¹³, Norvegiei¹⁴, Suediei¹⁵ etc.

Lucrarea este într-o oarecare măsură tributară și marilor sinteze de istorie agrară, începând cu acelea ale lui Marc Bloch și încheind cu acelea, mult mai recente, ale lui B. H. Slicher van Bath: *De agrarische geschiedenis van West-Europa, 500—1850* (Haga, 1960) și Georges Duby: *L'économie rurale et la vie des campagnes dans L'Occident médiéval* (Paris, Aubier, 1962), ca și clasicei *The Cambridge Economic History of Europe*. Autorul s-a străduit, încă de la prima ediție, să realizeze obiectivul care figurează în subtitlul lucrării lui Georges Duby: *Essai de synthèses et perspectives de recherche*. În speță, cumînd un număr uriaș de date consemnate de diferitele lucrări consacrate evoluției istorice a economiei diferitelor țări europene, între anii 1200—1960, cea de-a doua ediție a lucrării ajunge să concentreze toate aceste date, aduse la același numitor (cantitativ: o măsură de 100 kg. cereale; valoric: gramul de argint fin) pentru a reda, într-o anexă, variația prețului grnelor principale (grul în Europa meridională și apuseană, secara în Europa nordică și nord-vestică) între anii respectivi.

Disponem astfel, în sfârșit, de o serie de prețuri neîntrerupte, între 1200—1960, pentru produsele alimentare de bază ale economiei europene, în Anglia, Franța, Italia de nord, Țările-de-Jos, teritoriile germane, Austria și Polonia. Lipsa unor serii corespunzătoare pentru Peninsula iberică, țările scandinave, Europa răsăriteană și mediteraniană, constituie, evident, o gravă lacună, foarte greu de acoperit, ca urmare a lipsei unor date de serie. Dar tocmai țările pentru care s-au putut reconstitui, cu atîta minuțiozitate, seriile consemnate de autor în anexă, s-au aflat în fruntea evoluției tehnico-economice europene, pe etapele: perioada de vîrf a evului mediu, Renașterea, precapitalismul și capitalismul.

¹³ Lucrările, mai vechi, ale lui A. Nielsen: *Dänische Preise, 1650—1750* (în *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik*, 1906) și *Dänische Wirtschaftsgeschichte* (Jena, 1933) au fost completate mai recent prin sinteza lui A. Friis și K. Glamann: *A History of Prices and Wages in Denmark, 1660—1800*. Nici aici nu avem seriile medievale. De menționat și lucrarea lui H. Pedersen apărută în 1965.

¹⁴ Date în N. S. Grass: *Corn Market, 12-th—18-th Centuries*, Cambridge, Mass, 1915, ca și în lucrările de la nota 13 consacrate evoluției prețurilor în Danemarca (Norvegia avînd același suveran pînă în 1814).

¹⁵ Lucrările clasice rămîn acelea ale lui K. Amark (1921) și mai ales ale marelui istoric suedez Eli T. Hecksher (1932, 1936).

Din analiza comparativă a seriilor de prețuri consemnate de autor pentru o perioadă record (760 ani) rezultă, foarte limpede — și, de data aceasta, documentar-statistic — o evoluție alternantă a acestor prețuri, răspunzînd, în linii mari, modelului anticipat de întemeietorii istoriei economice cantitative: François Simiand, Ernest Labrousse, Earl J. Hamilton și, în general, prestigioasa școală franceză de la *Annales*. Anume:

1. Prețurile cerealelor de bază (grul și secara) cresc neconținut între începutul secolului al XIII și primele decenii ale secolului XIV.

2. Urmează o scădere constantă a acestor prețuri, pînă către 1500.

3. Secolul al XVI-lea cunoaște — lucru de altfel pus în valoare de majoritatea istoricilor economiei europene — o creștere rapidă și generalizată a prețurilor cerealelor (și, în general, a tuturor prețurilor produselor europene) pînă pe la mijlocul secolului al XVII-lea.

4. Între 1650—1750, tendința prețurilor cerealelor este spre scădere.

5. Între 1750—1800, prețul cerealelor europene crește iarăși.

6. În secolul al XIX-lea, tendințele pe termen lung, constatate în perioada 1200—1800, sînt înlocuite prin tendințe pe termen scurt, decenal, de obicei, și contradictorii în timp și spațiu, convergența fiind obținută abia în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și în sec. XX.

Toată această meticuloasă reconstituire, căreia i s-a dedicat, cu rezultate atît de rodnice, profesorul Wilhelm Abel, ar reprezenta, pentru știința istoriei economice, *le donné*, ca să folosim expresia celebră a profesorului francez de drept, François Géný. Deci elementul statistic, documentar, puțin controversabil. Dar autorul este un prea mare istoric ca să se mulțumească astfel cu o simplă expunere documentară. El caută explicația fenomenelor de ansamblu, consemnate mai sus pe mari tendințe. Și, pentru aceasta, elaborează *le construit*, după formula lui François Géný. Anume, explicațiile posibile ale acestor variații, corelate cît se poate de strîns cu evoluția de ansamblu a economiei europene.

În speță, problema esențială este de natură etiologică. Anume, care este explicația cea mai corectă a acestor evoluții în sens alternant a prețurilor cerealelor europene. Strîns subordonată acestei probleme se pune aceea a corelațiilor și implicațiilor evoluției prețului cerealelor pentru ansamblul factorilor economici — cantitativi și calitativi — care au determinat evoluția sau involuția economiei Europei, de la mijlocul evului mediu pînă în epoca noastră. Problemă a cărei elucidare

poate aduce o lumină nouă și semnificativă în marile probleme economico-sociale ale prezentului.

Înainte de a-și formula explicațiile proprii, autorul trece în revistă vechile explicații etologice ale fenomenului mutației prețurilor. Una din primele asemenea explicații a fost, încă de la Jean Bodin și apoi de la Adam Smith, vestita *teorie cantitativă a monetei*, definitiv formulată în secolul nostru, mai ales de economistul suedez Gustaf Cassel, și aplicată de numeroși economiști, în frunte cu Irving Fisher. În speță, prețul cerealelor ar varia în funcție de masa de instrumente monetare aflate în circulație, variațiile fiind concomitente.

Alături de această primă cauză (a cărei influență nu poate fi contestată), economiștii clasici au luat în considerație legea randamentului agricol descrescând (Ricardo) și strinsa corelație demografie — subsistențe (Thomas Robert Malthus). Într-o lucrare veche și puțin cunoscută pînă în prezent, intitulată *Von den periodischen Schwankungen im Werth der edelen Metalle, von der Entdeckung Amerikas bis zum Jahre 1830* (Nürnberg, 1843), economistul german J. Helferich atrăgea atenția asupra faptului că, prin observarea documentată a corelației dintre mutațiile demografice și prețul subsistențelor, istoricul poate ajunge să determine, statistic, perioadele de progres și cele de regres, cele de prosperitate și cele de lipsuri, cele de evoluție și cele de involuție. La o concluzie asemănătoare ajunge și profesorul Wilhelm Abel, care consideră că „mişcările de lungă durată ale prețului cerealelor nu sînt o simplă coincidență a variațiilor volumului monetar, ci simptomul unei tensiuni variabile între populație și marja alimentară de care dispune acea populație”. Pentru testarea acestei teze, autorul își propune să controleze documentar celebrele „legi ale evoluției” formulate de David Ricardo și să degajeze semnificația justă a evoluțiilor istorice, pentru a pune în adevărata lor lumină interdependența, strinsa corelație, atestată istoric ca existînd între diferitele structuri socio-economice ale unei țări.

„Cercetarea istorică — scrie autorul — riscă să se rătăcească în masa derutantă a faptelor, dacă nu pornește de la elaborarea unor *modele*”, indispensabile instrumente de cercetare, de lucru, prin care se pun în ecuație diversele raporturi sesizate de istoric ca și de toți ceilalți cercetători în domeniul științelor sociale. În speță, istoria economică distinge, în fiecare epocă istorică, diferite *stadii, sisteme sau stiluri* economice specifice. Astfel, între 1200—1960, trebuie să ținem seama de economia rurală sau urbană, teritorială, națională sau europeană, monetară sau de credit; de o economie de subsistențe și de o

economie de profit. Aceste *modele* nu sînt decît elaborări abstracte ale minții, care nu au alt rost decît acela de a scoate în evidență trăsăturile specifice ale unui stadiu economic. Anume, în speță, acele trăsături cărora istoricul sau economistul respectiv le atribuie rolul precumpănitor în evoluția istorică. Dacă se ajunge ca aceste modele, aceste abstracțiuni să capete o viață autonomă, ele pot compromite întreaga muncă de cercetare, jucînd, cum observa marele economist Joseph Schumpeter, rolul măturii vrăjite din *Zauberlehrling* al lui Goethe.

Ceea ce aduce nou Wilhelm Abel este, în primul rînd, concepția după care economia europeană, între 1200—1960, poate fi considerată în ansamblul ei ca o singură structură economică evoluînd în decursul unei singure macroperioade. Prin această ingenioasă perspectivă, diferențierile locale sau cronologice: a) se anulează, comparativ, în măsura în care nu sînt semnificative pentru ansamblul cercetat, și b) se întregesc, corelativ, în măsura în care capătă semnificație europeană și seculară.

Evoluția economică, atestată documentar de nivelul prețurilor, se desfășoară, prin urmare, prin jocul a doi factori majori, corelați foarte strîns; : nivelul populației și nivelul subsistențelor. Acei doi factori de bază pot fi, la rîndul lor, influențați, în spațiu și timp, de jocul altor factori, cum ar fi: tehnica și organizarea forțelor de producție, stadiul mijloacelor de transport, nivelul tehnico-cultural, intervenția — pe cale fiscală, administrativă, educativă etc. — a autorităților; războaie, năvăliri, descoperiri geografice etc. Repercusiunile jocului corelat al tuturor acestor factori asupra vieții economice variază în spațiu și timp, mai ales în funcție de mijloacele de transport pentru produse și de mijloacele de difuzare a cunoștințelor tehnico-culturale, pentru idei, inovații etc. În sfîrșit, un factor fundamental începe să-și producă efectele, începînd cu jumătatea secolului al XVIII-lea, în Anglia, și începînd cu jumătatea secolului al XIX-lea, în majoritatea țărilor europene și în Statele Unite și Canada. Anume, factorul, decisiv, al industrializării, care singur îngăduie eludarea — parțială, dealtfel — a legii randamentului agricol regresiv.

În jurul anului 1000, schimburile de mărfuri și produse se limitau, în Europa, la cîteva regiuni și la cîteva articole, mai ales de lux. Ca urmare a existenței relațiilor feudale, senioriale, producția și distribuția bunurilor sînt determinate de relații contractuale în foarte mică măsură, iar munca salariată este o raritate.

În secolele XI și XII se dezvoltă economia urbană, în nordul Italiei, Franța, Anglia

și Germania. Orașenii au nevoie de o nouă diviziune a muncii, de o nouă orientare a schimburilor, în general pe baze contractuale, pentru a-și asigura subsistențele de care au nevoie, într-un *hinterland* ale cărui dimensiuni sînt calculate de autor pe baza unei suprafețe medii de 85 km² (hotarele a apr. 10 sate) pentru un oraș de 3 000 locuitori. Ca urmare, economia rurală, seniorială, suferă o mutație. Vechile domenii senioriale autarhice, mai ales în Europa centrală, tind să devină *Gutwirtschafte*n, domenii exploatare tot mai direct de senior, care găsesc la orașe un dețuseu asigurat pentru surplusul cerealiilor. Aproape pretutindeni în Europa, economia țărăncască ajunge să depindă de piața orașenească. În jurul anului 1500, de pildă, numai în cadrul Imperiului romano-germanic existau circa 4 000 de localități dotate cu drept municipal și cu dreptul de piață. Agricultură devine intensivă și transporturile de produse, mai ales de cereale, vinuri, textile, capătă mare importanță.

Vechea rentă feudală absolută este acum coexistentă cu o rentă funciară diferențială, ca urmare a: a) insuficienței pămîntului față de explozia demografică, b) a calității lui diferite și c) a poziției lui, în funcție de distanța față de orașe și față de marile căi de transport fluvial, maritim sau chiar terestru.

Încă din secolul al XIII-lea, în documentele latine ale epocii, vechiul termen indicînd penuria alimentară, *fames*, începe să fie înlocuit cu cel, economico-monetar, de *caristia* (de unde fr. *cherté*). Proprietatea feudală devenise, din sec. XII, mai mobilă, ca urmare a numeroaselor defrișări, despăduriri, asanări de terenuri, pentru sporirea spațiului cerealiilor. Apa începe să fie mai judicios folosită, prin irigații, iazuri, piscicultură, rețeaua de mori hidraulice. Dacă termenul de „*revoluție agricolă medievală*”, folosit încă din 1954 de Georges Duby, îi pare prof. Abel ca exagerat, nu e mai puțin adevărat că agricultura europeană a suferit o mutație esențială și complexă, în sec. XII — XIV. Deși domeniile rurale — tributare încă structurilor feudale — nu intrau ușor în circuitul economic, al pieții, totuși fenomenul creșterii rentei funciare este decontestat. Tot atunci, prin sec. XIII — XIV, s-a constatat un fenomen în care Gustav Schmoller și apoi F. Philippi¹⁶, au văzut „prima industrializare a Europei”.

Încă din al doilea deceniu al secolului al XIV-lea se profilează însă elemente de criză, prin recolte deficitare (1315—1317) urmate, între 1347—1351, de cumplitul flagel al pestei bubonice, care a afectat toate țările Europei,

reducînd populația între o treime și o jumătate, de la un ținut la altul. Repriza demografică și economică nu se constată decît după mijlocul secolului al XV-lea, cînd Europa cunoaște „epoca de aur a artizanatului”, după aprecierea autorului. În speță, puterea de cumpărare a salariilor meșteșugarilor, la sfîrșitul secolului al XV-lea, nu a mai fost atinsă decît în secolul al XIX-lea, în majoritatea țărilor europene.

Începînd cu secolul al XVI-lea, orașele orientează producția alimentară și, tot mai categoric, marile transporturi de grîne pe cale fluvială sau maritimă. Între polul ieftinătății grînelor europene, pol reprezentat în permanență prin țărmurile Mării Baltice, și polul prețurilor scumpe la grîne (Peninsula iberică și țărmul Atlanticului), centrul comercial al Gdanșk-ului orientează, prin strîmtorile daneze, un curent esențial de transport de grîne, care se va menține la un nivel ridicat, de prin 1450 pînă în 1648.

Prețul produselor agricole va fi influențat, în secolul al XVI-lea, — cum se știa de multă vreme, dar cum a explicat statistic Earl J. Hamilton, — de sporul masei monetare de metale prețioase, prin importul masiv al aurului și mai ales al argintului american (Potosi, Mexic). Dar utilajul agricol și tehnica agricolă se perfecționează de asemenea iar literatura agronomică suferă o bruscă proliferare și difuzare încă din secolul al XVI-lea. În ținuturile răsăritene (Germania de dincolo de Elba, Polonia), asolamentul trienal (cereale de primăvară — cereale de toamnă — țelină) este preluat și de sistemul de exploatare cunoscut sub numele de *Guttherrschaft*, bazat pe corvezile impuse țăranilor și familiilor lor. Acest sistem nu era rentabil însă decît în contextul marilor posibilități de export deschise cerealelor din Germania și Polonia încă din secolul al XV-lea¹⁷. Dar Wilhelm Abel insistă și asupra marelui comerț internațional cu vite mari, pentru alimentație, polul defacerii cărnii de vacă fiind mai ales portul Anvers, care absorbea surplusul de vite provenind din Polonia, Danemarca, Ungaria, Saxonia etc.

Prețul cerealelor a sporit, între 1500—1600, la 424% în Anglia, 651% Franța, 255% în Germania și 401% în Polonia, față de indicele 100 (1500) deci la o medie aritmetică europeană de 386:100, sau un spor mediu simplu anual de 4,3% (și de 1,52% anual în medie compusă). Autorul consideră, prin comparația acestor mutații cu cele rezultînd

¹⁷ Această problemă esențială, în funcție de care se poate explica sau nu fenomenul cunoscut sub numele de „a doua iobăgie”, a fost pe larg dezbătută la Stockholm în 1960 în cadrul primului congres de istorie economică.

¹⁶ *Die erste Industrialisierung Deutschlands*, 1909.

din fenomenele inflaționiste contemporane, că sporul anual al prețurilor cerealiere a fost, în secolul al XVI-lea, mult mai redus decât cel constatată în zilele noastre. Prin urmare, formula „revoluția prețurilor” ar fi exagerată.

Convergențele și divergențele de prețuri se transmit în spațiu și timp, prin schimburi. Dar, în perspectivă istorică, se constată, pe baza unor serii cit mai complete de date statistice, anumite distorsiuni semnificative între prețurile diferitelor produse și servicii.

Comparându-se astfel, pentru cele șase țări asupra cărora este centrată investigația prof. Wilhelm Abel (Anglia, Franța, Belgia, Germania, Austria și Polonia), evoluția prețurilor la cereale, la produsele manufacturiere și la salarii, se constată, pentru secolul al XVI-lea, că prețul cerealelor sporește cel mai mult, urmat de prețul produselor manufacturiere și apoi de curba salariilor. Consecința nu putea fi alta decât sporirea rentei funciare (cum observase, de mult, Ricardo). Dar problema începe când este vorba să reconstituim, cit mai exact, proporția în care sporul rentei funciare revenea elementelor suprastructurale. În speță, nobilimii deținătoare a solului, bisericii beneficiind de dijme, statului monarhic beneficiind de impozite și burghezimii beneficiind de rente, prin investirea în pământ a beneficiilor obținute în industrie sau comerț.

Scăderea puterii de cumpărare a salariilor constituie un fenomen general european în secolele XVI — XVII, consecința fiind, mai ales, extensiunea mendicității, plină în proporții îngrijorătoare (în Anglia, de pildă). Autorul explică fenomenul scăderii constante a salariilor prin disparitatea dintre sporul demografic accelerat și nivelul rudimentar al tehnicii agricole europene, plină pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. O dovadă o constituie faptul că în Germania, unde războiul de 30 de ani a redus populația cu circa 40%, salariile nu au urmat curba descendentă a salariilor din alte țări ale Europei.

Un alt fenomen asupra căruia insistă autorul este acela al decadenței agriculturii franceze, între 1660—1700, redresarea fiind foarte lentă în secolul al XVIII-lea, cum observase, de mult, Arthur Young. Acest fenomen, cu multiple repercusiuni, va provoca proliferarea de studii economice și agrotehnice în secolul al XVIII-lea, mai ales a celor fiziocratice. Întrucât decadența coincide cu implantarea statului monarhic centralizat al lui Ludovic al XIV-lea — pe temelii ridicate de Richelieu — este ispititor să vedem o corelație între aceste două fenomene. Minuțioasa reglementare administrativă, dezertarea de la țară a nobilimii polarizate la Versailles, războaiele de prestigiu și hegemonie purtate neconținut de către regele-soare, își au contribuția lor pentru explicarea deca-

dentei economiei agrare franceze, fenomen contrastând cu avântul agriculturii britanice, în aceeași perioadă. Este, în speță, un *test istoric prețios*, cu valoare de experiment.

Odată cu deceniul 1730—1740, prețul cerealelor începe din nou să crească în întreaga Europă, ceea ce creează agriculturii europene o conjunctură favorabilă. Abia după 1806, în condițiile blocusului continental decretat de Napoleon prin celebrul edict de la Berlin, prețul cerealelor scade în Germania, Polonia și alte regiuni europene; și se menține scăzut și după 1815, ca urmare a unor recolte abundente (1819—1821 mai ales). Rînd pe rînd, Anglia (în 1815), Franța (în 1824) și Olanda (în 1824) introduc tarife vamale protecționiste pentru cereale. Dar „revoluția industrială”, repercutată din Anglia în țările europene, pe cercuri concentrice tot mai largi, va exercita un impact hotărîtor asupra activității economice și asupra salariilor, care nu vor înceta să sporească între 1800—1914, ca putere de cumpărare efectivă, în toate țările europene.

Abolirea tarifelor vamale protectoare britanice, între 1842—1846, contribuie la prosperitatea agriculturii europene între 1849—1869, „anii de aur”. Dar, după războiul de secesiune, intră în circuitul cerealiere mondial grânele americane, iar costul transportului oceanic va scădea, pe traiectul New York — Liverpool, de la 21 cenți per bushel în 1873 la 3 cenți per bushel în 1901. Rînd pe rînd, țările europene industriale, care beneficiau de climatul liberschimbist determinat prin celebrul acord franco-britanic din 1860 (negociat de Richard Cobden cu Michel Chevalier) introduc, iarăși, tarife vamale protectoare pentru cerealele indigene.

Între anii 1900 și 1914 se constată o creștere, tot mai accelerată, a prețului produselor agricole și a valorii fondului rural. Creșterea continuă și în primul deceniu de după primul război mondial și, după marea punție a prețurilor produselor agricole dintre 1929—1934, este reluată, în preajma celui de-al doilea război mondial și ca urmare a lui, pînă în zilele noastre.

Esențială, indispensabilă chiar, pentru orice istoric al vieții economice, sinteza lui Wilhelm Abel aduce un material prețios, rezultat al compulșării științifice a unui număr uriaș de lucrări specifice. Dar autorul nu înțelege să se limiteze la expunerea datelor colectate cu atîta migală și comparate cu atîta minuțiozitate. El caută o explicație de ansamblu a variațiilor, concomitente și corelate, constatate în perspectivă istorică între diverse curbe. În esență, trei curbe i se par fundamentale: curba prețului cerealelor, curba salariilor, curba prețului produselor manufacturiere și industriale.

Cauza generală a variațiilor autorul o găsește, în primul rând, în oscilațiile demografice. Fenomenul monetar este apreciat ca o cauză secundară. Într-adevăr, simpla teorie cantitativă a monedei poate explica o tendință generală de creștere a prețurilor tuturor produselor și a serviciilor, prin sporul masei de semne monetare în circulație. Faptul că cele trei curbe menționate mai sus nu evoluează paralel se explică, evident, în primul rând, prin elasticitatea diferită a cererii lor, cererea de produse alimentare având o rigoare lipsită de elasticitate, cu consecințe calculabile matematic în funcție de creșterea sau de diminuarea procentuală a recoltei medii. Curba cererii de produse industriale are o elasticitate înfinit superioară curbei cererii produselor alimentare. În sfârșit, curba salariilor variază în funcție de un mare număr de factori materiali și psihologici, printre care trebuie să ținem seama, evident, și de nivelul demografic, de prețul subsistențelor și al produselor industriale, dar și de structurile existente în ceea ce privește relațiile de producție (de tip feudal, precapitalist, capitalist), de nivelul atins de tehnica de producție și de transport, de sistemul de credit, de sistemul cultural, educativ și administrativ etc.

Istoria constituie o mină inepuizabilă de exemple și de experimente de toate profilurile. Este suficient ca exemplele respective să fie documentate și, pe cât posibil, testate, prin confruntarea lor cu exemple similare din alte perioade istorice sau din alte regiuni. Mai ales în domeniul istoriei economice, istoria trebuie să fie, neapărat, comparativă. Importanța fundamentală a sintezei profesorului Wilhelm Abel — ca, de altfel, și a lucrărilor, similare, ale lui Marc Bloch sau Georges Duby — constă mai ales în strădania de a depăși perspectivele stricte naționale pentru o abordare a evoluției economiei europene în ansamblul ei, pentru lunga perioadă dintre 1200 și 1960, în măsura în care se pot găsi serii complete de prețuri agricole europene.

Variațiile seculare ale prețului cerealelor europene se explică, de la țară la țară, și prin corelația lor. Curba acestor variații înțelnește curba variațiilor salariilor în țările respective. Prețurile cerealiere și salariile, corelate între ele, sint, la rândul lor, comandate de mutațiile profunde constatate în structura globală a producției și consumației europene, între anii 1200 și 1960, mutații care sint, precumpănitor, plină pe la anul 1850, în funcție de oscilațiile demografice europene.

Prin urmare, între 1200 și 1850, curba demografiei europene tinde să evolueze paralel cu curba prețului subsistențelor (în

speță, al cerealelor), ca urmare a legii randamentului descrescând al solului, lege care, pentru perioada amintită, explică, în mare măsură, și faptul că salariile au tendința să urmeze cu mare înțrziere evoluția demografică și cea a prețului subsistențelor.

Pentru a vorbi de *criză* între 1200—1850, autorul pornește de la definiția crizei agricole date de economistul german Max Sering. O criză agricolă ar fi deci caracterizată printr-o asemenea curbă a prețurilor agricole încât să se ajungă la o distorsiune între costuri de producție, sarcini economice, sociale și fiscale, și prețuri de vânzare (generând veniturile agricole), astfel ca să fie scoase din circuitul economic numeroase întreprinderi agricole, mari și mici, sau chiar regiuni întregi.

După această definiție e greu să înțelnim crize agricole propriu-zise în perioada 1200—1914. Nu trebuie confundată *criza* cu *reprofilarea*. Astfel, în Spania, Anglia și chiar alte ținuturi europene, scăderea prețului cerealelor a putut orienta producția agricolă, prin simplu calcul economic, spre o reprofilare de la agricultura cerealiară intensivă la agrozootehnia extensivă. Fenomenul a avut loc însă în contextul unor străvechi forme și instituții feudale sau chiar prefeudale, forme și instituții care, încălcate fiind, au pricinuit proteste și tulburări. În Spania prin *Mesta*, în Anglia prin îngrădirea proprietăților (celebrele „*enclosures*”, a căror funcție economică a fost atît de pregnant analizată și scoasă în relief de Karl Marx în *Capitalul*) s-au realizat reconversii economice bazate pe calculul rentabilității.

Generalizarea industrializării, cel puțin în Europa occidentală și centrală, de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, a avut darul să răstoarne străvechea linie de evoluție, precumpănitor agrară. Agricultura, cu legea ei privind randamentul regresiv al solului, își pierde rolul multiseclar, de regulator al prețurilor și al salariilor. Industria preia acest rol economic director, eliberînd salariile de impactul penalizant al legii randamentului regresiv al solului și deschizînd economiei europene perspective uriașe, planetare, în secolul al XX-lea. Dar nenumăratele experimente care au ispitit omenirea în trecut îngăduie încă, — evident, cu condiția să fie temeinic cercetate și testate, — să urmărim jocul unor factori corelativi. Joc care s-a desfășurat în trecut cu o anumită intensitate și cu o pondere variabilă a factorilor respectivi; și care se va desfășura în continuare, cu alte mecanisme de corelare și cu alte pondere respective, în viața economică a fiecărei țări. Istoria economică — mai ales la înaltul nivel comparativ la care a ajuns lucrarea de sinteză a profesorului Abel

— ne îngăduie astfel să urmărim și să comparăm evoluții și experimente istorice care pot constitui modele (pozitive sau repulsive), pentru epoca noastră. În aceasta rezidă

veșnica valoare pragmatică a istoriei universale și comparate.

Dan A. Lăzărescu

JEAN DELUMEAU, *Rome au XVIe siècle*, Paris, Hachette, 1975, 247 p.

Profesor la Collège de France din 1975, Jean Delumeau dirijează colecția „Le temps et les hommes”, care apare la Librairie Hachette cu exigențe științifice sporite față de colecția privind „viața cotidiană” în diverse țări și diferite epoci; stilul atrăgător, evocarea în culori vii, reconstituirea unor scene pline de dramatism nu cedează pasul în fața documentului istoric, dar nici nu-l depășesc de dragul unei vulgarizări, nu arareori inspirată de criterii comerciale. În această colecție, îngrijitorul ei face să apară o versiune prescurtată a tezei de doctorat, apreciată cu căldură de Fernand Braudel: „Viața socială și economică în Roma în a doua jumătate a secolului XVI”. Teza în două volume a fost urmată de numeroase studii de recunoscut prestigiu, dintre care trebuie amintită, cel puțin, densa sinteză „Civilizația Renașterii” (Arthaud, 1973). În asemenea condiții, cartea de față beneficiază de o cercetare întreprinsă cu aproape două decenii în urmă, dar și de punctele noi de vedere dobândite de autor în decursul expunerilor sale deplină acum.

Jean Delumeau explică el însuși etapele pe care le-a urmat în cartea de față, monografia unui mare oraș european și a unui centru cu aspirații mondiale, pe planul civilizației: s-a considerat un călător din secolul XVI, care se interesa mai întâi de drumuri și căi de comunicație comercială și intelectuală, pentru a străbate, apoi, străzile orașului, privind cu curiozitate monumentele și diferitele grupuri de oameni veniți din toate colțurile continentului. Călătorul identifica clase sociale și pătrundea în resursele conflictelor care izbucneau frecvent în lumină; urmărind sursele veniturilor guvernanților, călătorul pătrundea în încaperile Camerei apostolice și parcurgea registrele impozitelor și evidențele împrumuturilor publice. Analiza activitatea băncilor și se interesa de locul acordat muncii în această societate, pentru ca în funcție de acest factor hotărâtor să poată înțelege locul orașului în istoria acestui secol și în secolele care au urmat. Cu alte cuvinte, călătorul revine în zilele noastre pentru a judeca, din perspectiva pe care nu a putut-o avea chiar un analist cu ochi critic din secolul Reformei.

Cartea profesorului francez depășește li-

mitele asumate de monografiile dedicate marilor orașe, precum Neapole sau Milano, tocmai datorită acestui orizont în care autorul își înscrie investigația sa: istoricului reconstituie viața oamenilor, dar descoperă în modul lor de a gândi și de a acționa puncte de pornire pentru dezvoltarea ulterioară a unei întregi regiuni din peninsula italiană și a unui centru al lumii, cum a fost Roma până târziu în epoca modernă. De aceea bilanțul nu este integral pozitiv și nici pe de-a întregul negativ, dar pune în lumină factori care au blocat civilizația mediteraneeană, în mare parte datorită politicii economice desfășurate de acest „centru al lumii”. Sub acest aspect, concluziile cărții se impun a fi reținute pentru dezbaterile privind deplasarea centrelor de greutate în istoria continentului european.

Descriind „drumurile Romei”, autorul culege documentația din bogata colecție de „avvisi” și din știrile privind pe curieri care legau curent capitala statului papal de Peninsula iberică, de Franța și de regiunile nordice ale peninsulei, dar și de Anglia și regiunile imperiului germanic. Plătiți în mod diferențiat, curierii obișnuiți și cei extraordinari parcurgeau cu o rapiditate inegală marile distanțe: „dacă totul merge bine, Roma este, după toate datele, la 25—30 zile distanță de Londra, prin Lyon și Paris sau Anvers; la 12—15 zile de Viena, prin Trento; la 16—19 zile de Praga; 25—30 zile de Cracovia; la o duzină de zile de Messina, prin Neapole și apoi pe mare. Scrisorile de la Lisabona puteau ajunge la Roma în 25 de zile, cu vaporul, dar aveau nevoie de 37 de zile, cîteodată, dacă plecau cu poșta terestră spaniolă. În sfârșit, cele două capitale dușmane, Roma și Constantinopol, par a fi la 40 de zile una de cealaltă” (p. 18). În schimb, curierii extraordinari scurtau considerabil distanțele: „asasinatul ducelui de Guise (23 decembrie 1589) a fost cunoscut la Roma în seara zilei de 4 ianuarie, adică 13 zile pe traseul Blois — Roma. În 1588, un curier extraordinar reușe chiar să parcurgă distanța Paris — Roma în 13 zile” (idem).

În ceea ce privește populația, autorul constată că orașul a fost un centru cu dimensiuni demografice fluctuante, sporind masiv în anii de festivități, anii jubiliari, și descre-

cînd impresionant în anii de foamete și lipsuri. Numeroși vizitatori continuă să se îndrepte spre sud, în timp ce secolele următoare vor deplasa itinerariile spre nord. Importantă este observația că mare parte din scriitorii și artiștii care au animat viața intelectuală au venit din afara orașului; de asemenea interesantă este consemnarea prezenței unor grupuri din Balcani, albanezi și locuitori din Iugoslavia de astăzi, refugiați, în cea mai mare parte, după bătălia de la Kosovo, precum și greci, care se bucurau de o sporită atenție în fața autorității papale, dornică să convertească pe acești imigranți considerați, încă, supuși ai unui mare imperiu advers, temporar dispărut. Pentru ei, Grigore al XIII-lea a creat, în 1576, Colegiul grec menit instruirii copiilor convertiți la catolicism.

În istoria orașului, secolul XVI marchează nașterea urbanismului, după cum dovedește, cu prisosință, bogata legislație edilitară. Din nevoia de a asigura căi largi de acces pelerinilor, de a impresiona, prin clădiri impunătoare, pe vizitatori, de a stăvili tendințele haotice ale celor bogați care pătrundeau, cu proprietățile lor, pe căile de comunicație și de a asigura o igienă cît de elementară, papii au luat inițiativa unor sistematizări care au prefigurat orașul de astăzi (unde circulația rutieră continuă să fie o problemă). Autorul urmărește ezitățile papilor în a fixa centrul puterii lor — la Vatican, la Quirinal, pe înălțimi — și insistă asupra soluțiilor adoptate de Michelangelo în formarea ansamblului arhitectural de pe Capitoliu, ca și asupra etapelor construirii bazei Sfintului Petru care s-a situat, ca un focar, în inima orașului; înălțarea grandiosului edificiu într-un secol și două decenii, în timp ce alte mari catedrale, ca cea din Köln sau Milano, au fost încheiate în citeva secole, „demonstrează că o mare industrie, cel puțin, se afla în cetatea papilor: aceea a construcțiilor” (p. 68). Avîntul acestei ramuri de activitate se explică și prin creșterea viguroasă a populației, de la 20 000 de suflete. La începutul secolului, la 55 000, pe la 1526—1527, pentru a ajunge la 100 000 la sfîrșitul secolului. Cu toate acestea, orașul nu a fost asigurat în fața inundațiilor care au făcut frecvent ravagii și nici în fața invadatorilor care au distrus mare parte din oraș, ca în timpul expediției de pradă, din 1527, organizată de trupele imperiale. A fost rezolvată doar parțial problema alimentării cu apă a orașului, cu ajutorul viaductelor romane, repuse în funcție, și a unor conducte noi.

Jean Delumeau îl introduce pe cititor în miezul fenomenelor care explică orientarea activității din capitala papilor analizînd, cu ajutorul datelor și a unui spirit de pătrun-

dere remarcabil, relația dintre viața orașului și viața celor care muncesc. Autorul constată că o clasă privilegiată se formează în jurul puterii centrale și că ea beneficiază de sistemul de impozite și venituri consolidat în acest răstimp. Guvernanții și aparatul pus în slujba lor se concentrează asupra acumulării de averi pe care nu se pricep să le reintroducă în circuitul economic; în asemenea condiții, guvernanții sînt prinși în jocul datorțiilor, încheiate pentru a menține un stil de viață plin de ostentație (marcată, cu precădere, de capacitatea de a poseda cît mai multe trăsuri cu puțință), în loc de a se preocupa de mijloacele cele mai potrivite de investire a banilor în întreprinderi lucrative. Asemenea întreprinderi există, dar ele nu capătă extindere și grupul cel mai numeros al celor care muncesc este format de mici meseriași: în domeniul alimentației, al îndeletnicirilor legate de îmbrăcăminte, cu confecțiile în textile sau piele, în domeniul construcțiilor. Foarte importantă este masa cerșetorilor care provin din rîndul meseriașilor sau agricultorilor sărăciți, dar și din elemente parazitare întreținute de „millele” date de pelerini, ca și de guvernanți, care nu ajung să cuprindă această masă într-o forină de muncă, deși asemenea tendințe au existat, mai consistente în vremea lui Sixt al V-lea, cînd un ospiciu special a fost construit pentru cei bolnavi, dar și pentru cei care puteau deprinde o meserie, cu prețul de 970 kilograme de argint fin, mai mare decît cel al palatului Lateran. Mai grav este aspectul care se desprinde din analiza economiei agricole care nu a fost încurajată să producă pentru export, astfel că Roma a trebuit să facă mereu apel la grîu din import; supuși vexațiilor seniorilor, care restrîngeau terenul agricol în favoarea terenului pentru pășunat, țărani au părăsit frecvent vetrele și au îngrosat numărul cerșetorilor, atunci cînd nu au trecut dincolo de frontierele statului papal. Nepotismul practicant de papi, goana după averi a noilor cardinali au blocat formele de investiție sistematică; „nobilii așteptau totul de la papă și nu se gîndeau că s-ar fi putut îmbogăți datorită comerțului și industriei” (p. 119).

Decăderea agriculturii pe teritoriul papal s-a datorat și stării permanente de revoltă în care s-au aflat mai toate categoriile de nobili cu reședința în afara Romei, ca și micii proprietari: revoltele au fost cu greu stăvilite de armatele papale, adeseori cu sprijinul trupelor statelor din nordul peninsulei, și au reizbucnit în tot decursul secolului. Această instabilitate, ca și insuccesul guvernului papal de a reanima agricultura au fost cauzele unor foamete nimicitoare. Nu este de mirare că a fost făcut apel chiar la Imperiul otoman: comenzi de grîu au fost

transmise Porții în 1550, 1557, 1591, 1592, 1593.

Ultima parte a monografiei este consacrată problemei „Roma și banii”, înzestrată fiind cu grafice și tabele care oglindesc creșterea prețurilor, sistemul impozitelor și al taxelor, activitatea bancherilor, în rîndul cărora întietatea era disputată între genezei și florentini. Deosebit de interesante sînt datele privitoare la emisiunile de monedă și la falsurile operate ori la tehnicile de răzuire a monetelor în aur și argint, practicate de așa numiții „tonsores”. Veniturile proveneau din impozite directe și din vămi, dar mai ales dintr-o serie întregă de sume încasate din rațiuni „spirituale” — indulgențe, servicii, sume date pentru obținerea unui post vacant, veniturile din această ultimă categorie crescînd considerabil din momentul în care practica a devenit obicei. Modern este considerat de autor sistemul împrumuturilor publice care a furnizat curții papale sumele de care a avut nevoie, fără să provoace tulburări în economia statului; dar practica aceasta nu a încurajat mai puțin consolidarea clasei care trăia din operații monetare, fără să investească în economia societății. Din seria împrumuturilor de mari proporții, autorul citează pe cel făcut pentru a veni în sprijinul războaielor purtate de imperiali cu trupele otomane la sfîrșitul secolului, și denumit, în limitele orizontului restrîns confesional al epocii: „monte guerra ungharese” sau „monte Ungheria”, deși greul luptelor era purtat la Dunărea de Jos de către domnitorul român Mihai Viteazul.

Cheltuielile făcute de guvernul papal au fost copleșitoare pentru stat: sumele acordate imperialilor în luptă cu otomanii, în ultimii ani ai secolului, au fost evaluate la 4 615 kilograme de aur fin, sumă de care s-a apropiat costul lucrărilor de construcție a colegiului jezuiților, de către Grigore al XIII-lea, și care trebuie alăturată altor mari cheltuieli făcute de papii care au încurajat arhitectura, ca Sixt V sau Paul V, el singur autor al unei investiții de 35 280 kilograme argint fin în construcțiile de la Quirinal, capela Santa Maria Maggiore, noul palat al Vaticanului, încheierea bazilicii Sf. Petru.

Pentru înțelegerea Renașterii italiene și dezvoltarea barocului european, cartea lui Jean Delumeau este indispensabilă. Poate că un accent mai puternic asupra relațiilor statului papal cu țările protestante, în acest secol al Reformei în ofensivă, ar fi dat mai mare anvergură analizei întreprinse de autorul care a preferat să-și delimiteze mai puțin ambițios subiectul, pentru a-l adînci cu un evident succes. Istoria Romei este reconstituită prin recaptarea dinamicii interne a vieții din această mare capitală.

Reconstituirea explică incapacitatea de a menține pasul cu ritmul evoluției economice și sociale europene; putem afirma, alături de autor, că „a fost impusă populației unui simplu stat peninsular o vocație internațională pe care nu o solicitase și o misiune fără să se țină seama de posibilitățile reale”. Am identifica, astfel, un paradox al istoriei — o politică mondială practică de un stat rău administrat — și care a dus la o inevitabilă sancțiune: „sărăcirea provinciilor promovate, fără voia lor, spre un destin prea înalt pentru ele” (p. 203). Dar explicația fenomenului rezidă în însăși reconstituirea vieții sociale făcute de autor, în gravele conflicte sociale pe care guvernarea nu au știut să le călăuzească spre o soluție, menținînd un sistem mereu contrazis de practica socială și structuri sociale înțepenite. Acest proces a continuat să se agraveze și Roma și-a pierdut tot mai mult locul de „centru al lumii” în secolele următoare. În anii în care Petru Maior și Gheorghe Șincai vor vizita capitala statului papal, la sfîrșitul secolului XVIII, impresiile lor vor fi integral negative.

Mai mult, insuccesul și inadaptabilitatea statului papal introduce pe istoric în resaturile aceluși fenomen care trebuie adîncit pentru a explica atît deplasarea centrelor de greutate din istoria continentului european, cît și locul ocupat de civilizația română în perioada modernă. Deoarece este incontestabil faptul că Renașterea italiană care a dat un impuls considerabil evoluției societăților europene nu a fost urmată, în bazinul mediteranean, de o dezvoltare pe măsura impulsului inițial, și axa evoluției s-a deplasat pe malurile Atlanticului. Concluzia lui Jean Delumeau merită a fi reținută în această ordine de preocupări: „guvernul pontifical, ca și cel de la Neapole și de la Madrid, nu a știut să profite de conjunctura favorabilă creată atunci în Europa de apariția argintului american, pentru a face să izvorască, la Roma și în statul ecleziastic, noi surse de prosperitate. În cele din urmă toată lumea a pierdut, inclusiv bancherii pe care numărul în creștere a „răilor debitorii” i-a condus frecvent la faliment” (p. 226). Achizițiile lumii mediteraneene au fost preluate de statele mai bine organizate din nord și sfîrșitul perioadei umaniste a impus tuturor statelor legate de „leagănul civilizației” europene să se adapteze la ritmul atins de statele nordice. Cu alte cuvinte, monografia de față depășește limitele obișnuite ale lucrărilor consacrate istoriei cite unui oraș și cite unui secol.

Alexandru Dușu

„Revue historique”.

Înființată în 1876, „Revue historique” a împlinit 100 de ani de apariție neîntreruptă. Prin această vîrstă, atînsă de puține publicații științifice, prin consecvența cu care, de-a lungul deceniilor, și-a pus în practică programul inițial, dar și prin modul cum a știut să se adapteze progresului științei istorice, prin valoarea și varietatea studiilor publicate, revista s-a impus în rîndul celor mai importante periodice de acest gen din întreaga lume, devenind o adevărată instituție a vieții istoriografice franceze.

Înainte de apariția primului număr din „Revue historique” — în ianuarie 1876 — în Franța se editau doar reviste cu caracter special: „Révue archéologique”, „Bibliothèque de l'Ecole des chartes” și o singură publicație generală, „Revue des questions historiques”, care trata însă problemele istorice în chip tendențios, prin prisma unei ideologii religioase și monarchiste. Progresul științei istorice — atît de rapid în a doua jumătate a secolului XIX, în Franța, ca în întreaga Europă de altfel — făcea necesară editarea unei reviste, deschisă tratării tuturor problemelor de istorie, fără idei preconcepute, în spiritul adevărului și a unei cercetări riguroase, metodice. În fața rivalei sale, monarchiste și catolice, „Revue historique” va reflecta, pe planul cercetării științifice, ideologia liberalismului burghez, atît de înfloritoare în ultimul sfert de veac al secolului trecut.

Intemeietorul revistei a fost Gabriel Monod (1844—1912), istoric format la școala germană, care i-a insuflat pasiunea cercetării meticuloase, pornind de la interpretarea critică a izvoarelor. La Ecole pratique des hautes études, înființată de istoricul și omul politic Victor Duruy în 1868, G. Monod a predat încă de la început, timp de 36 de ani, contribuind la formarea multor generații de cercetători. Specialist în izvoarele epocii merovingiene și carolingiene, a publicat două lucrări fundamentale privitoare la acestea. Contribuind la dezvoltarea cercetării și învățămîntului istoriei, numele său rămîne în aceeași măsură legat de primele decenii de existență ale revistei fondate de el, pe care a condus-o pînă la moarte, în 1912.

A existat o remarcabilă continuitate în conducerea revistei. După lunga direcție a lui Monod, în fruntea publicației s-a aflat Charles Bémont (1848—1939). Secretar de redacție și colaborator al revistei încă de la înființare, el a fost asociat la direcție din 1907; după 1912 a avut el însuși ca directori asociați, mai întîi pe Christian Pfister (1857—1933) între 1913—1925, apoi, între 1926—1937, pe Louis Eisenmann (1869—1937), autorul renumitei lucrări *Le eompromis austro-hongrois de 1867*, iar din 1938, pe Sébastien Charléty (1867—1945), fost rector al Universității din Paris între 1927—1937. Specialist în istoria Angliei, autorul unei lucrări despre Simon de Montfort, apărută în 1884, Ch. Bémont a fost, ca și G. Monod, un istoric metodic, nu prea productiv, un bun organizator, un om care a condus cu pricepere și entuziasm revista, în ciuda vîrstei înaintate, pînă în ultimul an al vieții.

După moartea sa, a rămas director S. Charléty, care a condus revista în perioada dificilă a războiului, pînă în 1945, ajutat de François Crouzet (1897—1973), secretar al redacției încă din 1928. În 1945 îi urmează la conducere Pierre Renouvin (1893—1974), cunoscut istoric al relațiilor internaționale în epoca modernă și contemporană, care asigură direcția pînă în 1974. A fost secundat tot timpul de François Crouzet (devenit codirector între 1968—1973), care s-a impus în această vreme ca istoric al epocii contemporane. În urma retragerii lui P. Renouvin, revista este condusă în prezent de doi istorici, profesori universitari, Jean Favier și René Rémond.

„Revue historique” a apărut inițial ca revistă trimestrială iar din 1877 a publicat un număr la fiecare două luni. Cele 6 numere anuale se legau în trei volume, fiecare avînd propria numerotare și tablă de materii. Din 1940, revista apare de 4 ori pe an, în două volume. La sfîrșitul anului 1975 a apărut numărul 516 (aparținînd volumului CCLIV). În prezent, un număr cuprinde aproximativ 300 pagini.

De la primele sale numere pînă în prezent, „Revue historique” s-a caracterizat printr-un pronunțat eclecticism, propriu științei

istorice burgheze și ideologiei liberale a conducătorilor și colaboratorilor săi. Publicația nu și-a propus să impună o anumită metodă, o viziune proprie, o explicație generală a istoriei. S-a voit mai curând o reflectare a diferitelor tendințe existente și a evoluției științei istorice. Nesubordonându-se unui anumit curent, revista și-a putut împropăta mereu cuprinsul și, fără să nutrească ambiția de a promova cea dintâi noile idei, nici nu le-a respins. A înțeles să trateze în paginile ei orice problemă istorică, aparținând oricărei epoci și civilizații, deși, firește, locul cel mai însemnat îl ocupă istoria Franței. A publicat studii ale marilor istorici, după cum a încurajat și afirmarea debutanților, dintre care unii aveau să devină specialiști cu renume. Mai presus de orice însă — și aici este poate meritul său principal — revista a dorit să informeze cititorii, cât mai detaliat posibil, despre realizările istoriografiei franceze și mondiale, prin numeroase recenzii și note, și mai cu seamă prin întinse buletine bibliografice. Dacă alte publicații, cum sînt „Revue de synthèse historique” (intemeiată în 1900) sau „Annales d'histoire économique et sociale” (apărută în 1929, actuala „Annales. Economies. Sociétés. Civilisations”), au contribuit poate mai mult la progresul însuși al istoriei, „Revue historique” este cea care a reușit să realizeze o frescă amplă și completă a evoluției științei istorice pe parcursul unui secol; sub raportul informației, ea nu are rival.

Revista și-a menținut structura tradițională. În prima parte, se publică articole și studii. Urmează rubrica esențială — poate, privind în perspectivă, contribuția cea mai interesantă a revistei — intitulată *Bulletin historique*. Aici s-au publicat și se publică studii detaliate privind dezvoltarea istoriografiei din diferite țări sau evoluția cercetărilor referitoare la anumite probleme. De amintit și faptul, ocazionat de împlinire a 50 de ani de la fondarea revistei, că în 1927—1928, sub egida ei s-a editat lucrarea în două volume *Histoire et Historiens depuis cinquante ans*; a fost o amplă trecere în revistă, cu o largă colaborare internațională (capitolul privind istoriografia românească este scris de N. Iorga), a progresului științei istorice, pe întreg globul, de-a lungul unei jumătăți de secol. Publicînd această lucrare, „Revue historique” a recunoscut că principalul său obiectiv este acela de a realiza o permanentă sinteză a preocupărilor istorice din întreaga lume, sarcină deloc ușoară într-un secol de rapidă creștere a volumului informației. Nu știm dacă, aniversînd 100 de ani de la întemeiere, revista își propune din nou realizarea unor volume similare pentru perioada 1926—1976. Ar fi o operă doborât de utilă.

Revenind la structura publicației, după studiile grupate în buletinul istoric, urmează recenziile („Comptes rendus critiques”), de asemenea o rubrică foarte cuprinzătoare și variată și, în continuare, note bibliografice, prezentări mai succinte ale unor lucrări. Într-o rubrică intitulată „Chronique” sînt grupate mai ales informații privitoare la viața științifică: congrese, teze de doctorat etc. O ultimă diviziune — „Recueils périodiques et sociétés savantes” — face o trecere în revistă a studiilor publicate în diferite periodice. Partea a doua a revistei — cu caracter strict informativ — ocupă uneori o pondere chiar mai mare decît prima parte.

Desigur, colaboratorii revistei au fost și sînt în primul rînd istorici francezi. Cele mai remarcabile personalități ale istoriografiei franceze — de la Duruy, Fustel de Coulanges, Lavis, pînă la Braudel, Chaunu, Duby, fără a uita pe Hauser, Bloch sau Febvre — au publicat studii la „Revue historique”. Au fost atrași însă, dat fiind tocmai profilul revistei, tendința de a asigura o cît mai largă informare, și istorici din afara Franței. Dintre aceștia, un loc de frunte l-au ocupat istoricii români.

Astfel, A. D. Xenopol a publicat în „Revue historique”, începînd din 1881 și pînă în 1908, la rubrica *Bulletin historique*, un număr de 12 dări de seamă bibliografice, alcătuiind laolaltă o detaliată sinteză a evoluției istoriografiei române de-a lungul cîtorva decenii. De asemenea, A. D. Xenopol a publicat, în aceeași revistă, și alte studii privind istoria românească, dintre care amintim *Les démembrements de la Moldavie*, în 1881, *De l'origine du peuple roumain*, în 1883, *Les guerres daciques de l'empereur Trajan*, în 1886, *L'Empire valachobulgare*, în 1891, *Le quatrième centenaire de la mort d'Etienne le Grand, prince de Moldavie*, în 1904. A publicat, totodată, și o serie de recenzii, după cum și lucrări ale sale au fost recenzate în revistă (însuși G. Monod a scris, în 1900 și 1908 despre *Les principes fondamentaux de l'histoire* și *La théorie de l'histoire*).

Unul dintre primele studii istorice ale lui N. Iorga — elev al lui G. Monod și Ch. Bémont la Ecole pratique des hautes études — a apărut de asemenea în „Revue historique”: *Une collection de lettres de Philippe de Mézières*, publicat în 1892. Am amintit și colaborarea lui N. Iorga la lucrarea editată cu ocazia semicentenarului revistei. Înființînd în 1915 „Revista istorică”, marele istoric a adoptat nu numai titlul publicației franceze dar, dorînd să lanseze un organ de cît mai largă informație, cu bogate rubrici consacrate recenziilor, notelor bibliografice, cronicii vieții științifice, a fost în anumită măsură influențat de profilul revistei la care colaborase în tinerețe. În „Revue historique”

au apărut numeroase recenzii ale cărților scrise de N. Iorga. O listă completă ocupând un spațiu prea mare, amintim doar recenzia lui L. Halphen din 1928, privitoare la *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* și cea din 1939, a lui P. Henry, despre primele 4 volume din *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*. În numărul din octombrie—decembrie 1941, L. Bréhier și P. Henry au închinat marelui dispărut un amplu și elogios necrolog. Cu mai mulți ani în urmă, în 1927, un elogiu asemănător era făcut, tot în „Revue historique”, lui V. Pârvan, de renumitul istoric J. Carcopino, și, în același an, P. Henry rezuma pe larg *Getica*.

După cum se vede — și exemplele s-ar putea înmulți — există o veche tradiție de colaborare între „Revue historique” și istoriografia românească.

Ne propunem, în cele ce urmează, să facem o succintă prezentare a revistei în ultimii ani, din 1971 pînă în prezent. Desigur, chiar o simplă înșurire completă a titlurilor nu ar fi posibilă. Sîntem nevoiți să operăm o selecție, care nu implică nicidecum o ierarhizare a valorilor. Studiile pe care le vom cita, vor folosi doar drept exemple pentru ilustrarea preocupărilor actuale ale publicației.

Dorindu-se cît mai reprezentativă, „Revue historique” nu a renunțat la tradiționalul său eclectism. Se întîlnesc semnăturile unor istorici din școli diferite, chiar și ale unor istorici marxști, din Franța sau din alte țări, inclusiv din țări socialiste. În disputa dintre școala de la „Annales”, — susținătoare a unei istorii sociologizante, axată pe structurile economice, sociale, mentale și, refractară, în general istoriei politice, „evenimentiale” — și istoriografia burgheză tradițională, „Revue historique” a înțeles să păstreze un anumit echilibru. Întîlnim în paginile revistei un număr tot mai mare de studii de istorie economică, socială, demografică etc. — reflectare, fără îndoială a curentului de la „Annales” pe care, fără a-i adopta în întregime dogmele, „Revue historique” nu l-a respins; dealtfel, mulți istorici colaborează la ambele reviste. Întîlnim însă și multe studii de istorie politică, diplomatică, care cu greu și-ar putea găsi locul la „Annales”.

Din prima categorie de studii — social-economice, demografice etc. — amintim cîteva: Fr. X. Coquin, *Un document d'histoire sociale: Le cahier de doléances de la ville de Moscou (printemps 1767)*, 1971, vol. CCXLV, p. 19—46; A. Corbin, *Migrations temporaires*

et société rurale au XIX-e siècle: le cas du Ltmousin, 1971, vol. CCXLVI, p. 293—334; G. Meynier, *Aspects de l'économie de l'Est algérien pendant la guerre de 1914—1918*, 1972, vol. CCXLVII, p. 81—116; A. Dau-mard, *L'évolution des structures sociales en France à l'époque de l'industrialisation (1815—1914)*, 1972, vol. CCXLVII, p. 325—346; A. Verhulst, *La laine indigène dans les anciens Pays-Bas entre le XII-e et les XVII-e siècle*, 1972, vol. CCXLVIII, p. 281—322; Michel Rouche, *La faim à l'époque carolingienne*, 1973, vol. CCL, p. 295—320; Carmelo Trasselli, *Les routes siciliennes du Moyen Âge au XIX-e siècle*, 1974, vol. CCLI, p. 27—44; Georges Soutou, *La politique économique de la France en Pologne (1920—1924)*, 1974, vol. CCLI, p. 85—116; Jacques Lefort, *Fiscalité médiévale et informatique*, 1974, vol. CCLII, p. 315—352; Jean Musy, *Mouvements populaires et hérésies au XI-e siècle en France*, 1975, vol. CCLIII p. 33—76 etc.

Alte studii se referă la aspecte politice: Ch. Fourniau, *La genèse et l'évolution de l'affaire du Tonkin*, 1971, vol. CCXLVI, p. 377—408; Jacques Valette, *L'expédition du Mékong (1866—1868)*, 1972, vol. CCXLVII, p. 347—374; Pierre Guillen, *Les questions coloniales dans les relations franco-allemandes à la veille de la première guerre mondiale*, 1972, vol. CCXLVIII, p. 87—106; Jacques Binoche, *L'Allemagne et le lieutenant-colonel Charles de Gaulle*, 1972, vol. CCXLVIII, p. 107—116; Raymond Cazelles, *Jean II le Bon: Quel homme? Quel roi?* 1974, vol. CCLI, p. 5—26; James Chastain, *Jules Bastide et l'unité allemande en 1848*, 1974, vol. CCLII, p. 51—72; René Girault, *Les Balkans dans les relations franco-russes en 1912*, 1975, CCLIII, p. 155—184; Jean Ganiage, *Un épisode du partage de l'Afrique. Les affaires du bas Niger (1894—1898)*, 1975, CCLIV, p. 149—188. Se poate constata un anumit interes pentru problemele de istorie militară; de remarcat studiul lui André Martel, *Le renouveau de l'histoire militaire en France*, 1971, vol. CCXLV, p. 107—126.

Mai multe studii tratează probleme de istorie a mentalității, a vieții spirituale. Sînt readuse, de asemenea, în actualitate mari personalități ale culturii: H. Lapeyre, *Retour à Croce*, 1971, vol. CCXLV, p. 73—106; D. Roche, *Voltaire aujourd'hui*, 1971, vol. CCXLVI, p. 341—358.

Cîteva articole se referă și la probleme legate de mișcarea muncitorească și socialistă: J. Rougene, *Le centenaire de la Commune*, 1971, vol. CCXLVI, p. 409—422; Pierre Caspard, *Aspects de la lutte des classes en 1848*, 1974, vol. CCLII, p. 81—106; Gilbert

Badia, *La place de Rosa Luxemburg dans le mouvement socialiste*, 1974, vol. CCLII, p. 107—118.

În legătură cu istoria țărilor socialiste, notăm studiul cercetătoarei sovietice H. Kuzmina, *Nouvelles découvertes archéologiques en Asie centrale*, 1971, vol. CCXLV, p. 5—18, ca și articolul semnat de Maria Ormos, *Horthysme et fascisme*, 1974, vol. CCLI, p. 117—122 (cu concluzia că horthysmul, avînd unele trăsături asemănătoare cu fascismul, se deosebește totuși prin altele, reprezentînd o formă particulară de dictatură); este interesantă, de asemenea, prezentarea *Une histoire de l'Albanie*, 1975, vol. CCLIII, p. 185—194, făcută de Georges Castellan pe marginea unei sinteze publicate de istoricii albanezi în Franța.

Interes deosebit prezintă — în condițiile actuale ale evoluției rapide a tuturor științelor, inclusiv a istoriei — studiile cu caracter teoretic sau metodologic. Remarcăm în acest sens articolul lui Guy Thuillier, *Pour une prospective de l'histoire*, 1973, vol. CCL, p. 119—130, în care, constatîndu-se că „în general istoricii vorbesc puțin despre meseria lor”, se pune problema unei viziuni mai ample asupra istoriei și izvorului istoric. Documente care pînă acum erau în mod obișnuit distruse, fiind considerate nesemnificative, vor interesa probabil pe istoricul de mline. Se face deci simțită nevoia organizării arhivelor potrivit altor principii, prin „înlăturarea normelor tradiționale de eliminare și conservare” (se dă exemplul ziarului „Le Monde” care publică în „tribuna liberă” doar 2 articole din 100 permise; dar restul, care desigur nu se păstrează pe termen nedefinit, nu ar prezenta interes pentru istoricul de mline?). În același număr, P. Chaunu publică studiul *Histoire et prospective. L'exemple démographique* (p. 131—148), în care își exprimă convingerea că istoria poate să contribuie la o cunoaștere mai sigură a viitorului. Aplicînd această idee generală la problema evoluției demografice, încearcă să stabilească anumite legi ale creșterii populației, valabile nu numai pentru trecut, ci și pentru prezent și viitor.

De mare interes, ca întotdeauna, rămîn în „Revue historique”, studiile publicate la rubrica *Bulletin historique*. Acestea nu sînt simple indicații bibliografice, ci analize detaliate ale producției istoriografice recente privitoare la probleme majore ale istoriei. S-au publicat, în anii din urmă, astfel de studii — întinse, unele, de-a lungul mai multor numere — cu privire la: istoria Greciei antice (1971 și 1974), istoria Franței în evul mediu (1971), Istoria Spaniei în evul mediu (1971), Anglia în secolul XVII (1971), istoria

Rezistenței franceze (1971), istoria Canadei (1972), a Africii Negre (1972), istoria bisericii în evul mediu (1972), Egiptul antic (1972), istoria S.U.A. (1972), perioada Revoluției și Imperiului (1972), expansiunea imperia-listă în Africa (1973), istoria Germaniei după 1918 — al III-lea Reich (1973), Imperiul roman (1973); din păcate, în acest studiu care se referă la lucrările publicate după 1965, lipsesc complet contribuțiile românești, privitoare mai ales la provincia Dacia), istoria Germaniei în evul mediu (1974), istoria Germaniei între 1789—1918 (1975), evul mediu franc în secolele V — XI (1975), Japonia de la era Meiji (1975), istoria veche a creștinismului (1975).

Exemplificarea noastră este, firește, foarte incompletă. Credem însă că ea ilustrează marea bogăție și varietate a materialelor publicate în revistă. Studiile originale sau studii informative, istorie franceză, dar și istorie a altor țări și popoare europene sau a altor continente (se conturează un deosebit interes pentru istoria africană), tratarea tuturor epocilor și, în chip deosebit, fără neglijarea evului mediu, a ultimelor două secole, abordarea aspectelor celor mai variate — de la economie și societate, pînă la istorie politică și culturală, prezentarea narativă tradițională stînd alături de cele mai noi metode de cercetare și expunere a materialului — toate acestea explică popularitatea de care revista se bucură în rîndul specialiștilor sau cititorilor de istorie.

Desigur, în cele aproximativ 1200 de pagini publicate anual, redacția este nevoită să facă o selecție riguroasă a materialelor și subiectelor tratate, iar această selecție, sub unele aspecte, poate fi discutată. Credem, de pildă, că studiile teoretice — ținînd de conținutul științei istorice, de metoda cercetării, de rolul istoriei în societatea actuală — ar trebui să fie mai numeroase și, pentru a respecta însuși caracterul revistei, să cuprindă orientări cît mai variate, fără a neglija interpretările marxiste.

Referindu-ne la aria geografică a preocupărilor, este evident că unele zone sînt încă neglijate. De pildă, cu toate contribuțiile lui G. Castellan și ale altor colaboratori, Europa răsăriteană nu ocupă, credem, locul ce l-ar merita, prin ponderea reală în făurirea civilizației europene. În ce privește România, nu numai că nu se publică studii privind istoria ei, dar chiar partea informativă a revistei trece foarte repede peste realizările actuale ale istoriografiei românești. Dacă în

urmă cu trei sferturi de veac se publicau cu regularitate buletine bibliografice referitoare la scrierile istorice românești, în prezent, când se editează în România lucrări incomparabil mai numeroase și mai variate, multe de o incontestabilă valoare științifică, tipărite și în limbi de largă circulație, inclusiv în franceză, asemenea buletine ar trebui să apară în continuare în această publicație. De asemenea, practic nu se publică recenzii de cărți românești, doar rubricile de note bibliografice și periodice consemnând uneori — dar destul de rar — lucrări și articole editate în România. Credem că în viitor colaborarea dintre istoricii români și francezi se va putea intensifica și acest fapt își va găsi ilustrarea și în „Revue historique”.

Timp de 100 de ani, „Revue historique” a încercat, și în bună parte a reușit, să reflecte cu fidelitate evoluția științei istorice franceze și mondiale. Răsfoind paginile celor 516 numere ale revistei¹, te afli de fapt în fața unui secol de muncă a mii și mii de istorici, aparținând citorva generații. Secolul care va urma va fi, fără îndoială, martorul unor transformări și mai rapide, și mai profunde, în istorie, ca în toate științele. Credem că, adaptându-se permanent cerințelor vremii, cum a făcut și până acum, „Revue historique” va reuși să își mențină locul privilegiat ce și l-a cîștigat printre publicațiile de specialitate.

Lucian Boia

¹ O bibliografie tematică a acestor numere ar fi un instrument de lucru deosebit de util.

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Hunedoara, 30 de ani pe coordonatele socialismului*, Deva, 1974, 262 p.

Sub acest titlu generic, sînt înmănușiate comunicările sesiunii jubiliare din 16—17 august 1974 organizată sub egida comitetului județean Hunedoara al P.C.R. În cinstea împlinirii a trei decenii de la eliberarea României de sub dominația fascistă. Culegerea de studii și articole a respectat cele trei compartimente în care s-au desfășurat lucrările sesiunii: comunicările prezentate în plenul sesiunii, cele prezentate la secția economică-socială și cele de istorie.

Fiind vorba de o sesiune organizată pe plan local, cîteva din comunicările susținute în plenul sesiunii, reprezintă sinteze asupra transformărilor revoluționare și realizărilor obținute de județul Hunedoara după 23 August 1944. Astfel, Ioachim Moga, primul secretar al comitetului județean P.C.R. și președintele comitetului executiv al consiliului popular județean într-un articol bilanț intitulat *Evoluție și tendință în dinamica dezvoltării politice economice și sociale hunedorene în perioada construcției socialiste* face o trecere în revistă a marilor transformări calitative petrecute în acest județ după 23 august 1944, precum și o prezentare preliminară a programului cincinalului următor (față de 1950, în 1975 volumul total al producției industriale hunedorene a crescut de 10 ori; față de 17%, în 1948, în 1975 județul Hunedoara se înscrie cu o populație urbană ce reprezenta 70% din totalul locuitorilor județului; 72% din populația activă lucrează în sfera producției materiale neagricole revenind 1,2 angajați de fiecare familie din județ; electrificarea satelor a depășit 81% din totalitate). Cincinalul 1976—1980 va duce la o sporire cu 40% a producției industriale în raport cu 1975; în 1980, producția anului 1950 se va realiza doar în 18 zile.

Pe linia sublinierii importanțelor mutații calitative petrecute nu numai în structura economică dar și în celelalte aspecte ale construcției socialismului se înscriu și articolele lui Vichente Bălan despre *Aspecte privind creșterea nivelului de trai al populației județului Hunedoara în anii construcției socialismului*; David Lazăr despre *Elemente definitorii în dezvoltarea artei și culturii în județul*

Hunedoara; Constantin Dumitrescu despre *Unele probleme în legătură cu perfecționarea formelor și metodelor de muncă în conducerea de către organele locale de partid din județul Hunedoara a întregii activități pentru realizarea programului partidului de dezvoltare economică și socială a țării*.

Pe aceeași linie a prezentării realizărilor obținute după eliberare în diverse ramuri de activitate (minerit, siderurgie, învățămînt, cultură, presă, artă etc.) se înscriu și comunicările realizate de Vasile Ogherlaci, Aurel Lăpușcă, Costache Troțuș, Ilie Constantinescu, Nicolae Andronache, Ioan Zaha, Ștefan Cornea, Constantin Maracu, Gheorghe Pavel, Ileana Bărtaș, Petru Stoican și Cornel Stoica.

Un loc aparte îl prezintă în cadrul culegerii comunicările ce se referă la o problematică mai amplă la scară națională și privind teme majore de istorie contemporană. Gh. I. Ioniță, în articolul *Ascensiune, continuitate și combativitate în poziția antifascistă a clasei muncitoare din România* pornind de la o analiză a principalelor tendințe și curente politice, de la analiza rezultatului alegerilor parlamentare etc., dezvoltă ideea că României, poporului român nu le-au fost specifice (p. 44 și următoarele din culegere) o activitate intensă a organizațiilor fasciste în afara cunoscutelor agitații antisemite localizate și acelea în Moldova, în rîndul unor grupuri și grupări restrinse din Capitală și din alte centre, că drumul ascensiunii organizațiilor de extremă dreaptă, a legionarilor spre putere a fost foarte ușor datorită mișcării antifasciste în fruntea căreia s-a situat cu consecvență P.C.R., în întreg deceniul al patrulea; legionarii și Antonescu vor veni la putere abia în toamna anului 1940, cu sprijinul direct al puterilor Axei.

În lupta pentru răsturnarea dictaturii fascisto-antonesciene, pentru victoria insurjecției, lupta antifascistă, transformată în mișcare de rezistență antifascistă, în front patriotic antifascist, va juca un rol decisiv, care va imprima desfășurarea ulterioară, cu succes, a revoluției populare în România.

Ilie Ceaușescu, în articolul *Activitatea Partidului Comunist Român în rîndurile ar-*

materiei pentru atragerea acesteia la înfăptuirea actului revoluționar de la 23 August 1944, arată că P.C.R. încă de la crearea sa, deși silit să acționeze în adncă ilegalitate, a izbutit prin diferite mijloace să mențină contactul cu elementele cu vederi înaintate din cadrul armatei, iar în anii dictaturii militarofasciste a reușit să atragă de partea planului său insurecțional numeroase cadre ofițerești și factori de decizie, ceea ce a dus în ultimă instanță la participarea întregii armate române la actul istoric de la 23 August 1944. În comunicarea *Starea de spirit și pregătirea armatei în vederea participării ei la insurecția națională antifascistă și antiimperialistă*, V. Arimia aduce în circuitul istoriografiei românești câteva date noi culese dintr-o serie de materiale de arhivă germane recent intrate în patrimoniul Direcției generale a arhivelor statului.

În articolul *Raportul dintre factorii interni și externi în înfăptuirea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944* Mihai Fătu face o trecere în revistă a evoluției raportului de forțe pe plan intern și internațional în anii 1940—1944, interconționarea dintre factorii interni și externi care au concurat la pregătirea înfăptuirii și victoriei insurecției din August 1944 conchizând că prin aceasta poporul român a adus o nouă și mare contribuție la lupta antifascistă, la efortul comun pentru zdrobirea militară și lichidarea pe plan intern și internațional a hitlerismului.

O ultimă parte a culegerii cuprinde o suită de articole privind lupta revoluționară antifascistă, a maselor populare din Hunedoara conduse de partid înainte de 23 August 1944, participarea populației hunedorene la lupta pentru instaurarea și consolidarea puterii revoluționare democratice în România.

Privitor la activitatea revoluționară de pregătire a insurecției din August 1944 sînt de consemnat articolele lui: Ion Poporogu, *Mărturiile contemporane despre activitatea revoluționară a minerilor Văii Jiului de-a lungul anilor* (se referă la perioada 1918—1944); Dumitru Florea despre *Elemente semnificative privind starea de spirit a muncitorimii hunedorene în preajma actului revoluționar din august 1944* (bazîndu-se în primul rînd pe informații documentare locale, parțial inedite); Mircea Valea despre *Țărănimea hunedoreană puternic implicată în fluxul general al luptei antifasciste conduse de Partidul Comunist Român, 1941—1944* (care aduce o serie de elemente inedite privind activitatea desfășurată de dr. Petru Groza și alți conducători ai Frontului Plugarilor pentru făurirea frontului patriotic antihitlerist, despre convorbirile purtate în acest sens cu o serie de fruntași ai P.N.Ț. și P.N.L. în anii 1941—1943).

Participării populației hunedorene la revoluția populară li sînt dedicate 4 comunicări:

Clement Negruț, deși își propune să trateze despre *Activitatea desfășurată de organizațiile P.C.R. și P.S.D. din Valea Jiului în vederea făuririi partidului unic al clasei muncitoare în anii 1944—1948*, în realitate se oprește mai mult și mai concret doar asupra perioadei septembrie 1947—februarie 1948; Ștefan Marinescu, pe baza unor arhive locale prezintă, cu date concrete *Aportul județului Hunedoara la sprijinirea frontului antihitlerist*; Maria Crețu încearcă, pe baza unor materiale de arhivă inedite, o sinteză la nivelul întregii țări privind *Contribuția Frontului Plugarilor la atragerea maselor țărănești în lupta pentru instaurarea puterii democrat-populare în România*; iar în încheierea culegerii, Ion Frățilă aduce date noi la tema *Din lupta maselor hunedorene, sub conducerea P.C.R., pentru instaurarea puterii democrat-populare*.

Prin materiale documentare inedite, prin relevarea unor trăsături specifice, unor particularități legate de prezența unor puternice zone și centre industriale, cu o numeroasă muncitorime cu vechi tradiții în producție și lupta revoluționară, culegerea tematică *Hunedoara, 30 de ani pe coordonatele socialismului* reprezintă mai mult decît o înmănușiere de comunicări prezentate la o sesiune jubiliară; ea se înscrie ca o reușită contribuție de istorie locală, ca un exemplu fericit de colaborare rodnică între cercetătorii proprii cu specialiștii din alte centre. Trebuie, dealtfel, să relevăm apariția în ultimii ani la Deva a numeroase lucrări de istorie, care atestă afirmarea Hunedorei printre cele mai active colective de cercetări a istoriei, pe plan local, fapt cu atît mai îmbucurător cu cît acest județ este depozitarul, încă din vechime, a unor mărturii privind perenitatea, lupta de afirmare națională, locul fruntaș în lupta pentru progres social și politic al poporului nostru de-a lungul veacurilor și pînă în anii triumfului socialismului în România.

Tr. Udrea

* * * *Südosteuropa Mitteilungen*, nr. 3, Südost-Europa Gesellschaft, München, 1975, 85 p.

Prezentul număr al revistei „Südosteuropa Mitteilungen” cuprinde în paginile sale un bogat material referitor la România din domeniul istoriei, economiei, învătămintului, culturii, ca o reflectare a interesului mereu crescînd pe care îl suscită în străinătate țara

noastră. De asemenea în cadrul revistei apar articole care abordează probleme referitoare la celelalte țări din această zonă a Europei: Bulgaria, Ungaria, Iugoslavia, Turcia.

Printre articolele care tratează probleme românești trebuie menționat în primul rând, acela care poartă semnătura lui Vasile Curticăpeanu, atașatul cultural al României la Bonn, intitulat „Independența de stat — idee de bază — a istoriei românești” (p. 37—44). Autorul prezintă permanențele care au animat pe români, în zbuciumata lor istorie, în lupta lor pentru afirmarea lor ca popor și națiune, adică apărarea libertății, independenței și integrității lor teritoriale. Un accent deosebit a fost pus pe principalele etape ale luptei poporului român pentru păstrarea ființei naționale în fața invaziilor popoarelor migratoare și a tendințelor expansioniste a unor imperii străine. În acest scop sînt prezentate în mod sintetic momentele cruciale ale istoriei poporului român: realizarea primei unități statale a celor trei țări române sub Mihai Viteazul, unirea principatelor, proclamarea independenței în anul 1877, desăvîșirea unității naționale în anul 1918. În încheiere se arată că și în etapa actuală Rmânia își afirmă cu tărie independența și suveranitatea, iar transpunerea în viață a acestor deziderate se realizează prin contacte strinse cu alte state, prin intensificarea schimburilor economice și culturale cu alte popoare.

Revista publică largi extrase din conferința ținută de către ambasadorul român la Bonn, ing. Ion Morega, la Institutul pentru cercetarea economică și socială a Europei de est și sud-est din cadrul Universității din München, în legătură cu dezvoltarea postbelică a României. Cu această ocazie au fost prezentate principalele etape parcurse de către economia românească în drumul ei pentru construirea societății socialiste, precum și principiile de bază care au determinat politica de investiții în această perioadă. În pofida realizărilor obținute de către România în domeniul economic, ea se află încă în rîndul țărilor în curs de dezvoltare cînd se analizează o serie de indici economici cum sînt venitul național pe cap de locuitor, productivitatea muncii, procentul din populația activă folosită în agricultură. De asemenea, în timpul expunerii, un spațiu larg a fost acordat schimburilor comerciale și cooperării economice dintre țara noastră și R.F.Germania, precum și a perspectivelor de dezvoltare și intensificare din anii următori.

Un articol care are drept subiect unele aspecte ale învățămîntului românesc este interviul luat de Wolf Oschlies redactorului șef al emisiunii tele-școală, Andrei Covrig, în legătură cu concepția și problemele ce le ridică elaborarea programelor pentru emisi-

unile de radio și teleșcoală din țara noastră (p. 53—57).

În scopul cunoașterii creației literare din România, Universitatea din Marburg a organizat în zilele de 14 și 15 iulie o sesiune închinată comemorării a 125 de ani de la nașterea lui M. Eminescu precum și îmbunătățirea metodelor de predare a limbii române în R. F. Germania. La acest simpozion au fost prezenți lectori de limbă și literatură română de la universitățile din Aachen, Bochum, Bonn, Düsseldorf, Freiburg, Giessen, Köln, Marburg, München, Stuttgart, Tübingen. Printre participanți la simpozion pot fi amintiți Gavril Neamțu, Pompiliu Dumitrascu, Octavian Bubociu, Vasile Curticăpeanu etc. Tema comunicării lui Vasile Curticăpeanu a fost reliefaarea importanței și actualității articolelor politice eminesciene.

Printre studiile care prezintă interes deosebit pentru cercetătorii în domeniul istoriei contemporane este articolul lui Hans Hartl intitulat „Problema Macedoniei” (p. 21—36) în care se analiza statutul acestei provincii așa cum a evoluat el după războaiele balcanice. Autorul își bazează studiul pe cele mai recente cercetări, prezentînd diferitele păreri, chiar cînd ele nu sînt unanim acceptate. El ne introduce în ansamblul acestei probleme complexe, realizînd o sinteză sistematică și esențială pentru toți cei care urmăresc această problemă pornind de la realitățile istorice, culturale și politice ale acestei regiuni.

În cuprinsul acestui număr se aduc numeroase și notabile contribuții la o mai deplină cunoaștere a problemelor economice ce confruntă Europa în momentul de față. Astfel, Werner Gumpel abordează tema relațiilor economice dintre Turcia și Piața comună (p. 1—9) în lumina noilor mutații economice: criza petrolului, inflația, creșterea șomajului, căutînd să propună anumite soluții acestei probleme în scopul relansării relațiilor economice între această țară și comunitatea economică europeană. Iar Endre Antal își intitulează studiul „Sistemul și politica preșului în Ungaria” (p. 9—21) în care se analizează funcțiunea acestui component al mecanismului pieții în procesul economic.

Wolfgang Kessler în studiul său analizează modul cum se predau limbile din Europa de sud-est în cadrul universităților din R. F. Germania și greutățile ce le au de împlînat studenții care doresc să-și însușească aceste limbi.

Din cronică spicuim cîteva știri referitoare la unele manifestări culturale românești în R. F. Germania, dintre care menționăm deschiderea expoziției de pictură românească

la Leverkusen, precum și vizita care a întreprins-o în această țară Virgiliu Radulian în urma invitației primite din partea secțiunii germane a UNICEF-ului.

În ansamblu, acest număr al revistei oglin-dește cu prisosință interesul de care se bucură viața culturală și științifică a României în cercurile oamenilor de știință din R. F. Germania, iar articolele din cuprinsul său contribuie, în același timp, la apropierea culturală între cele două popoare, obiectiv major și prioritar al societății de studii sud-est europene din München, care patronează această publicație.

Iancu Bidian

I. M. ȘTEFAN, V. FIROIU, *Sub semnul Minervei*, București, Edit. politică, 1975, 285 p.

Apărută în cursul anului 1975 — declarat An Internațional al Femeii —, lucrarea realizată de I. M. Ștefan și regretatul publicist V. Firoiu, își propune, așa cum se arată în cuvîntul înainte (*La început de drum*) să prezinte succint „chipurile unor femei care au ilustrat în trecut viața poporului român” (p. 7).

Cartea conține, în principal, o însumare de medalioane, întocmite cu migală și pasiune, a unor românce care s-au distins, cu deosebire în secolele XIX și XX, în viața social-politică și culturală a societății românești.

Primul capitol, „Femeia străveche creatoare anonimă” (p. 13—21), încearcă să reconstituie, pe baza datelor arheologice și a izvoarelor scrise antice, cîteva din caracteristicile femeilor care au populat, în antichitate, străvechiul teritoriu al patriei noastre (iscusința, agerimea, priceperea la mînuitul uneltelor, perseverența).

O a doua subdiviziune (p. 23—41) își propune să se ocupe de „doamne, jupnese meșterite, femei cărturar, căpitănese de haiduci”, așadar de o gamă destul de largă și variată de personalități feminine, dintre care unele cu o certă prezență în istorie, atestată documentar, iar altele, avînd figura reflectată în surse de inspirație populară (folclor, legende etc.).

Deși în genere bine realizată, această parte a volumului este susceptibilă, după opinia noastră, de unele corective, care tre-

buie menționate, spre a risipi unele incertitudini sau formulări mai puțin adecvate. Astfel, această subdiviziune a lucrării este bazată, în cea mai mare parte, pe mărturiile literare (și mai puțin pe surse istorice) ceea ce face ca în unele cazuri veridicitatea afirmațiilor să fie pusă la îndoială. În acest sens se cuvine precizat că practic nu avem nici o dovadă documentară că mărturiile Simei sau Mariei Florescu încheiau judecățile „fiind hotărîtoare” (?) (p. 30).

La p. 27—28 autorul acestui paragraf (I. M. Ștefan), afirmă că femeia „nu avea situația de umilință și resemnare pe care o cunoșteau spre pildă suratele ei în Levant”, iar mai departe „dar era respectată, iar rolul pe care îl avea de jucat era activ”. Sintem totuși de părere că această aserțiune este cam prea categorică și ea trebuie un pic nuanțată. Amintim spre pildă că în ceea ce privește dreptul de moștenire, în evul mediu în Țara Românească, fiicele nu aveau drept de moștenire; că de asemenea, în aceeași perioadă de timp femeia, potrivit jurisdicției medievale, urma soarta soțului (dacă se căsătorea cu un rob devenea roabă) ș.a.

La p. 32 autorul subliniază, pe bună dreptate rolul de seamă jucat de femei, în perioada feudalismului, în industria casnică țărănească. La acest aspect mai trebuie adăugat că acest rol nu s-a limitat numai la perioada amintită, ci că femeile au ridicat meșteșugurile casnice textile la rang de artă și în epoca modernă a istoriei noastre, chiar în cadrul formațiunii social economice capitaliste. „Mai toți locuitorii — arată periodicul „Analele economice” nr. 1 din 1860 — își prepară veșmintele obișnuite în casă, fabricate de femeile și fețele lor (subl. noastră — S.M.) care, pe lângă acestea produc niște țesături de mătase, foarte frumoase, cu fir și fluturi, numite cămăși sau ii, marame, batiste și feluri de fote”.

Al treilea capitol „Femei înaintașe ale societății românești moderne” (p. 45—285), conține 32 de portrete succinte ale unor femei care s-au ilustrat în diverse domenii și ramuri de activitate. Întîlnim astfel aici figurile unor cunoscute luptătoare pentru dreptate socială, libertate și independență națională (Ana Ipătescu, Catarina Varga, Ecaterina Teodoroiu, Elena Chiriță), alături de cele ale unor recunoscute militante și publiciste (Sofia Nădejde, Ecaterina Arbore, Elena Filipovici).

Ne sînt prezentate totodată chipurile și activitatea unor femei promotoare în diverse domenii de activitate științifică și socială: specialiste în medicină Maria Cușarida-

Crătuțescu, Cornelia Moga și Hermina Walch-Kaminski, cunoscutele matematiciene Constanța Popilian-Zossima, Vera Myller și Silvia Creangă, pedagogele Ana Konta-Kernbach și Florica Musicescu, cea dintâi femeie avocat de la noi — Ella Negruzzi, savanta Elena Densușianu-Pușcariu — specialistă în oftalmologie, cercetătoarele tehnice Elisa Leonida-Zamfirescu, Ștefania Mărăcineanu, Gabriela Chaborski, Alice Săvulescu.

Un spațiu aparte este destinat schițării portretului a două femei performere sportive (Elena Stoenescu-Caragiani, prima româncă aviatore și respectiv Smarandei Brăescu, recordmenă mondială de parașutism), după cum atenției autorilor nu au scăpat nici prezentarea unor creatoare de frumos: pictorițele Cecilia Cuțescu-Storck și Nina Arbore.

În structura volumului au fost încorporate și câteva profiluri ale unor cunoscute scriitoare române din trecut sau de azi: Veronica Micle, Martha Bibescu, Elena Văcărescu, Ana de Noailles, Hortensia Papadat Bengescu, Otilia Cazimir, ce au avut contribuții notabile în peisajul literaturii române moderne și contemporane.

Lucrarea scrisă într-un stil sobru, dar nu lipsit de atractivitate, se citește cu plăcere. Este o monografie bine documentată, ce reliefează rolul femeii în viața socială și politică românească, reflectând contribuția unor personalități feminine la evoluția ascendentă a societății noastre. Unele mici scăderi, amintite anterior, nu umbresc valoarea globală a volumului recenzat, pe care îl considerăm o reușită a autorilor și o meritorie inițiativă a Editurii politice.

M. Stroia

V. POPEANGĂ, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721—1821*, Arad, 1974, 289 p.

Deși se referă la o regiune relativ restrânsă, studiul monografic al lui V. Popeangă, apărut sub egida Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Arad, ocupă un loc de frunte între lucrările consacrate învățământului, scrise la noi în vremea din urmă. El vine să ateste o puternică afirmare culturală a comunității românești din părțile Aradului, din Banat și Crișana, în secolul al XVIII-lea, prin instituțiile de învățământ național. Din lectura cărții, bogată în idei și fapte noi, necunoscute, izbesc două lucruri: extraordi-

nar de bogatul material inedit, cules din arhivele din țară, dar mai ales din străinătate (R. S. F. Iugoslavia) și interpretarea nouă a problemei tratate.

Lucrarea este întocmită după un plan judicios. Primul capitol se ocupă de *Politică școlară a Curții din Viena. Aplicarea ei în părțile Aradului*, insistându-se asupra reformelor școlare sub Maria Tereza și Iosif al II-lea, asupra legislației școlare în perioada imediat următoare și asupra noilor tendințe și preocupări la începutul veacului al XIX-lea. Filozofia luminilor, în lupta împotriva obscurantismului feudal, a stimulat în această regiune și dezvoltarea învățământului în limba română, care la rîndul său a ajutat la promovarea culturală a maselor populare românești, la formarea intelectuală și morală a tinerețului bănățean și bihorean. Se atribuie școlii românești de aci un rol important în formarea conștiinței naționale și în lupta de emancipare, în fruntea căreia se găsea Moise Nicoară, avînd grupați în jurul lui pe unii din promotorii învățământului românesc, ca Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Ion Mihuț, Moise Bota ș.a.

Al doilea capitol este intitulat *Rețeaua școlară*, ocupîndu-se îndeosebi de școlile sătești. Se remarcă faptul că ele s-au dezvoltat în raport cu situația economică a satelor, mai puternice și mai bine organizate la cîmpie, mai slab dezvoltate la munte. Se reproduc interesante date statistice relative la școli, numărul și numele învățătorilor, numărul școlărilor, programă, salariul învățătorilor, progresul realizat de elevi, frecvența etc. În anul școlar 1817—1818 de pildă, în districtul școlar al Caransebeșului funcționau 245 de școli, cu 247 învățători și 5 464 elevi; în cel al Timișorii erau 187 de școli, 194 învățători și 7 431 de elevi, iar în cel al Orășii, 150 de școli, 129 învățători și 2 297 elevi. Se dau apoi amănunte prețioase despre toate școlile din regiunea Aradului (un fel de micromonografii ale lor).

Capitolul al III-lea și ultimul alcătuiește în vederea *Școlle arădene în atmosfera culturală a epocii luminilor*. Se relevă contribuția școlilor românești din această regiune la dezvoltarea pedagogiei românești, rolul lor major în viața comunității românești, în „realizarea unității spirituale a românilor prin circulația cărților, a dascălilor și a valorilor culturale”.

Cartea lui V. Popeangă, cunoscut specialist în domeniul istoriei învățământului, este o contribuție de preț, cu multe lumini noi într-o problemă despre care nu s-a știut prea mult.

D. Mloc

ISTORIA UNIVERSALĂ

EVA H. HARASZTI, *Treaty-Breakers or „Realpolitiker”?* The Anglo-German Agreement of June 1935, Boppard am Rhein, Harald Boldt Verlag, 1974, 276 p.

Anul 1935, considerat pe drept cuvânt de istoricul francez Pierre Renouvin o „cotitură”¹ a marcat prin câteva evenimente importante — semnarea Acordurilor franco-italiene de la Roma, reintroducerea serviciului militar obligatoriu în Germania, Conferința tripartită de la Stresa, semnarea Pactului franco-sovietic, agresiunea italiană împotriva Etiopiei² — începutul drumului care avea să ducă în cele din urmă la declanșarea celui de-al doilea război mondial.

În acest context o semnificație deosebită a avut-o în desfășurarea evenimentelor semnarea Acordului naval anglo-german, de la 18 iunie, realizat în urma unui schimb de note între cele două părți. Deși s-au scurs patru decenii de la încheierea acestui act, o serie de probleme legate de natura Acordului au rămas încă deschise dezbaterilor, autoarea volumului de față avînd meritul de a completa — prin informațiile noi pe care le aduce și prin încercarea, în bună parte reușită, de a lămuri unele aspecte complexe pe care le ridică subiectul tratat — lacunele existente în literatura de specialitate.

Analiza Acordului naval anglo-german a pus-o pe cercetătoarea maghiară în fața mai multor întrebări: constituie acesta o violare a unui tratat?³; fusese o manifestare de realism politic din partea guvernului britanic?; consolidase poziția lui Hitler sau reprezentase un element important în dezvoltarea relațiilor dintre Marea Britanie și cel de-al Treilea Reich?

Ne-am fi așteptat ca ridicînd asemenea probleme autoarea să nu se mulțumească numai cu analiza originilor, a modului în care a fost realizat acordul și a ecoului pe care l-a avut asupra opiniei publice din întreaga lume, ci să ia și atitudine, cu alte cuvinte să-și exprime punctul de vedere, părerea sa personală conferind lucrării mai multă originalitate.

¹ Pierre Renouvin, *Les crises du XXe siècle, II. De 1929 à 1945*, în *Histoire des relations internationales*, vol. VIII, Paris, Librairie Hachette 1958, p. 67.

² O excelentă imagine a evenimentelor anului 1935 este oferită de *Survey of International Affairs, 1935*, vol. I — II, by Arnold J. Toynbee, London, Oxford University Press, 1936, 456—568 p.

³ Este vorba de Tratatul de la Versailles, partea a V-a, clauzele militare navale.

Acest fapt este cu atât mai regretabil cu cît documentarea extrem de întinsă și la zi, în bună parte inedită, ar fi putut duce la rezultatele așteptate de noi. Și totuși, deși autoarea nu aduce nimic senzațional, nimic spectaculos, are meritul de a fi clarificat un aspect esențial și anume de ce cele două părți au acceptat negocierile, ajungînd în cele din urmă la semnarea acordului.

Dacă analizăm evoluția relațiilor anglo-germane în anii anteriori, semnarea acordului nu ne mai surprinde. De la bun început opinia publică britanică fusese conștientă că Tratatul de la Versailles impusese Germaniei clauze militare grele. Ceea ce a constituit cu adevărat o surpriză pentru cercurile diplomatice europene a fost doar momentul în care s-a ajuns la încheierea acordului.

Autoarea tratează pe larg raporturile anglo-germane și evoluția lor din punct de vedere naval în perioada ianuarie-iunie 1935. Astfel, capitolul I conturează antecedentele politice ale Acordului naval vizibile în lunile ianuarie-martie (p. 13—55); capitolul al II-lea prezintă situația și strategia navală germană și britanică (p. 56—76); cel de-al treilea urmărește faza finală, respectiv pregătirea și semnarea actului (p. 78—116) în cadrul acestuia fiind dat și textul integral al documentului (p. 111—114). În sfîrșit, capitolul al IV-lea analizează ecourile Acordului în lume, modul în care a fost primit de cercurile politice și de opinia publică din cele două state semnatare, din principalele state europene cît și din S.U.A. (p. 117—152).

Volumul se încheie cu 14 anexe foarte importante prin faptul că prezintă documente, majoritatea de origine britanică și decl numai pe această cale accesibile unui cerc mai larg (p. 161—252).

După cele câteva considerații de ordin general, considerăm că este absolut necesar să ne oprim asupra unor referiri făcute de Eva H. Haraszi la adresa situației economice a României în preajma celui de-al doilea război mondial, mai precis la rezervele petroliere și încheierea Tratatului comercial cu Germania, subliniînd necesitatea nuanțării unor aspecte precum și, în opinia noastră, a fundamentării unor afirmații pe date furnizate de istoriografia românească (p. 68—69).

O altă chestiune care se cere a fi precizată este aceea a consecințelor profunde ale Acordului naval anglo-german. Credem că este necesar a menționa că Acordul este foarte important nu atît prin conținutul său ci tocmai prin semnificațiile și implicațiile pe care le-a avut. Iunie 1935 poate fi considerat ca marcînd începutul politicii de conciliere promovată de Marea Britanie care, într-un context

mai larg și complex, a dus la Conferința de la München și în cele din urmă la declanșarea marii conflagrații a secolului nostru.

De asemenea în volum nu sînt punctate suficient consecințele imediate ale pactului în cauză. Acestea s-au manifestat în principal, prin zdrcinirea așa-numitului „front de la Stresa” al celor trei mari puteri occidentale. Faptul că documentul din 18 iunie a fost negociat și semnat bilateral fără a fi consultate Parisul și Roma, excepție fiind nota informativă din 7 iunie 1935 (in extenso, p. 177), a însemnat o încălcare a prevederilor Comunicatului de la Londra din 3 februarie 1935 anglo-francez, cît și a deciziilor Conferinței de la Stresa.

Toate aceste elemente ne permit a considera că Acordul naval anglo-german din 18 iunie 1935, departe de a fi o manifestare a unei politici realiste din partea guvernului britanic, a fost o încălcare a unor înțelegeri internaționale. Într-adevăr, prevederile actului menționat constituiau nu numai o violare a Tratatului de la Versailles, ci și a deciziilor Conferințelor navale de la Washington și Londra precum și a Pactului Societății Națiunilor.

Din punctul de vedere al echilibrului de forțe pe plan mondial, Acordul a orientat, temporar, apropierea franco-sovietică și cea franco-italiană împotriva aceleia anglo-germane. În același timp, dacă URSS, îngrijorată de modificarea raportului de forțe din Marea Baltică, se va orienta și mai mult spre problemele europene și va acorda o poziție secundară evenimentelor din Extremul Orient, va avea loc un proces contrar în bazinul mediteranean prin accentuarea interesului fascismului italian față de Etiopia.

Principala carență a poziției britanice, credem noi, a derivat din faptul că accentul principal a fost pus pe bunele intenții ale lui Hitler, că foarte mult dacă nu chiar totul a avut ca fundament declarațiile Führer-ului cînd în realitate atît politica internă (ne referim la măsurile de instaurare a dictaturii și la evenimentele din iunie 1934) cît și cea externă (în special politica față de Austria și asasinarea cancelarului Dollfuss) puteau fi privite ca adevărata față a nazismului, ca dovezi concrete a intențiilor reale ale hitlerismului și deci puteau fi tot atîtea semnale de alarmă.

Se cere a fi menționată și impresia finală după lectura volumului, confirmată și de simpla trecere în revistă a bibliografiei în care sursele britanice ocupă un loc important, că accentul principal s-a pus pe elucidarea poziției Londrei. Desigur, chiar de la prima vedere interesele britanice par mai complexe, mai contradictorii, exact contrariul situației din Germania, dar în realitate problema este mai complicată ceea ce ar fi impus un echilibru între cele două părți.

În orice caz, Eva H. Haraszi, în ceea ce privește ponderea acordată factorului britanic, a examinat diferențele de opinie între diverșii lideri politici englezi, sau între Foreign Office și Amiralitate în legătură cu Acordul. Excelente portrete ale unor personalități, aparent mai puțin cunoscute, sînt schițate și, în acest sens, trebuie menționate cele ale lui Sir John Simon, Sir Samuel Hoare, Sir Warren Fischer precum și a lui Joachim von Ribbentrop.

Referitor la viitorul ministru de externe nazist, trebuie să subliniem că încheierea Acordului naval a fost primul său mare succes care i-a asigurat un credit solid în cercurile naziste și în ochii lui Hitler personal, pentru că a reușit acolo unde diplomații profesioniști au afirmat că nu sînt șanse pentru finalizare.

Insistînd asupra opiniilor și rolului diverselor personalități politice, istorica maghiară subliniază caracterul instructiv al studiului pentru observatorii contemporani deoarece arată ... „că o cale recunoscută, rezonabilă, nu este întotdeauna cea urmată, că deciziile se împletesc cu vanitățile și incapacitățile omenești, că uneori chiar și un politician clarvăzător, rațional, bate în retragere în fața unor care vociferează, că aparențele și efectele calculate nu pot fi subapreciate sau, rezumînd pe scurt: cît de mult cursul și evoluția istoriei sînt apăsate de obstacole făcute de oameni, de limite specifice naturii umane și facultăților umane” (prefață, p. 10).

Carențele menționate, în ultimă instanță minore, nu sînt în măsură de a scădea valoarea volumului pe care l-am prezentat, remarcabil prin sinteza pe care a realizat-o ca și prin problemele pe care le ridică. Informarea bogată, ținuta științifică ca și stilul sobru sînt elemente care contribuie în egală măsură la valoarea lucrării. Autoarea a știut să depășească istoria evenimentială, să pătrundă în sfera intereselor britanice și naziste, realizînd conform propriilor intenții un studiu causal. Mai mult chiar, problema abordată nu este complet izolată de contextul general al politicii Berlinului și Londrei după cum evenimentele nu sînt limitate doar la originile imediate și încheierea Acordului naval, ci sînt schițate atît manifestări anterioare, cît și evoluția spre denunțarea acestuia de către cel de-al Treilea Reich, la 27 aprilie 1939.

În concluzie, ne aflăm în fața unui volum de valoare, o apariție necesară care răspunde exigențelor științifice, care soluționează în mare măsură principalele aspecte ale unei probleme controversate, fiind deci o apariție notabilă în istoriografia universală.

Nicolae Dascălu

* * * *Vasil Levski. Dokumentalno nasledstvo. (Vasil Levski, Moștenirea documentară).* (Documente publicate sub redacția lui K. Văzvăzova Karateodorova și Nikolai Ghenchev), Sofia, 1973, Editura Nauka i izkustvo, 350 p.

Se poate spune că majoritatea istoricilor bulgari, care s-au ocupat de istoria Renașterii bulgare (1762—1878) s-au oprit mai ales la partea care cuprinde lupta revoluționară de eliberare națională ajunsă în culmea ei, sau mai exact la perioada în care ea a fost condusă de marii revoluționari democrați G. S. Rakovski, Liuben Karavelov, Vasil Levski și Hristo Botev. Istoria acestei mișcări de eliberare a început a fi scrisă chiar de acești revoluționari sau de contemporanii lor. Nota de autenticitate ce se degajă din scrierile lor a fost completată apoi de o interpretare marxistă începută încă înainte de 1944, remarcabile în acest sens fiind cercetările lui Dimităr Blagoev, Hristo Kabakiev și Gheorgi Bakalov. Într-o anumită măsură însă, multe din aceste cercetări au apărut înaintea publicațiilor documentare ale izvoarelor pe care se bazează. Nici acestea nu s-au lăsat îndelung așteptate și mulți cercetători istorici de valoare din trecut și de azi ne-au dat ediții care ar mai fi putut fi folosite încă dacă unele dintre ele nu ar fi ajuns rarități bibliografice. De aceea ele sînt mereu înlocuite de publicații noi. Pe această linie se înscrie noua ediție de documente apărută cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la moartea creatorului organizației interne revoluționare bulgare, luptătorul care a intrat în legendă încă din timpul vieții — Vasil Levski — unul dintre conducătorii Comitetului Central revoluționar bulgar.

Privită în comparație cu precedentele publicații de izvoare asupra lui Levski, ediția de față, apărută sub redacția tov. Kirila Văzvăzova Karateodorova și Nicolai Ghenchev, la pregătirea materialului pentru tipar colaborînd și Zdravka Noneva, Victoria Tileva ș.a., se remarcă prin criteriile care au stat la baza selecționării documentelor ce se publică. Ținînd seama că volumul se intitulează „Vasil Levski, Moștenirea documentară”, ediția cuprinde în primul rînd toate documentele ieșite din mîna lui Levski, fie că sînt elaborate de el, semnate sau doar corectate de el. În al doilea rînd vin toate documentele apărute în numele organizației interne revoluționare sau al Comitetului central revoluționar din București, nesemnate de Levski, dar lăsînd a se înțelege că au fost elaborate cu participarea sa. Aceasta înseamnă că ediția de față marchează deosebiri importante față de cele precedente. Destule documente care în trecut, după o cercetare sumară, fuseseră atribuite lui Levski, nu mai apar aici, după cum altele care, în urma celor mai noi cercetări s-au dovedit a fi trecut prin

mîna și pana marelui revoluționar, chiar dacă au fost redactate de alții, dar semnate de Levski, au fost incluse în noua ediție.

Adăugăm apoi că, spre deosebire de multe culegeri similare, documentele sînt publicate după ultimele cerințe ale arheografiei moderne. Textele au fost transcrise în limba bulgară de azi, înlăturîndu-se semnele grafice care nu mai figurează în alfabetul bulgar actual, punctuația normalizată, cuvintele străine redactate corect etc. Documentele sînt numerotate, datate corect, precedate de un rezumat al cuprinsului lor și urmate de toate notele explicative necesare.

Ediția de față înlocuiește multe publicații documentare anterioare. Dintre acestea se cuvine s-o amintim în primul rînd pe cea mai de seamă și anume pe aceea a lui D. T. Strașimirov, istoric burghez cu vederi înaintate și cu mari merite în ceea ce privește publicarea documentelor din perioada Renașterii. Juclînd un rol important la vremea ei cînd publicațiile de acest fel erau destul de rare, ediția lui Strașimirov nu mai corespunde, așa cum este firesc, cerințelor de azi ale arheografiei, cu toate îndreptările și precizările făcute pe parcurs (din 1938 și pînă în vremea noastră) de istorici de seamă ca Al. Burmov, St. Karakostov și mai ales Ivan Ungiev, ultimul fiind și autorul celei mai bune și mai noi monografii asupra lui Vasil Levski. Tocmai aceste numeroase îndreptări arată clar că ediția Strașimirov trebuia înlocuită.

În afară de cele 150 de documente, volumul cuprinde textul carnetului personal al lui V. Levski, depozitiile sale în fața tribunalului otoman care l-a judecat și condamnat, precum și două anexe. În cea dintîi se publică documentele atribuite lui Levski, dar ale căror originale nu se mai păstrează. Cea de a doua este lista documentelor atribuite lui Levski, dar care, de fapt, nu-i aparțin lui.

Urmează apoi o serie de indici și note extrem de necesare cercetătorilor care vor lucra cu noua ediție; un tabel cronologic al principalelor date din viața și activitatea lui Levski, exemple de îndreptare și modernizare a limbii documentelor, o listă de peste 200 de arhisme și tureisme cu sensul lor în limba bulgară de azi, o listă a diferitelor depozite arhivistice din care s-au scos materialele publicate, indici onomastici, geografici, tematici, facsimile de documente — pe un spațiu de 70 de pagini — executate în perfecte condiții tehnice, puțînd oricînd ține locul originalilor ș.a. Deosebit de prețioase sînt însă datele din documentata și competența prefață a volumului scrisă de Kirila Văzvăzova Karateodorova. Am putea spune că d-sa a dat nu numai o introducere la un nou volum de documente, ci o informare completă și absolut necesară pentru oricine va cerceta

de aici înainte și va căuta să completeze golurile sau să dea răspuns la întrebările ce se mai pun în legătură cu viața și fapta marelui revoluționar. Analiza critică a edițiilor precedente, expunerea metodelor de publicare, informarea cititorului în toate problemele fac din respectiva prefață un temeinic și foarte util studiu. Întregul volum reprezintă, alături de monografia lui Ivan Ungiev, apărută acum câțiva ani, instrumentele de lucru fundamentale pentru cunoașterea mișcării revoluționare bulgare în timpul lui Levski.

Cît de strîns este legată această mișcare de țara noastră, aceasta o arată documentele însăși. Aproape nu există pagină a volumului în care să nu apară Bucureștii, Turnu Măgurele, Giurgiu, Brăila, Galați și alte multe orașe ale țării. Nu trebuie să uităm că, măcar din 1872, sediul Comitetului central revoluționar bulgar a fost la București ca să nu mai vorbim de alte organizații ale emigrației bulgare, care cu știrea și de multe ori cu ajutorul autorităților românești au funcționat la noi. Din acest punct de vedere — și nu numai din acesta — noua și valoroasa publicație de documente ne interesează și pe noi.

Adăugăm în sfîrșit că editura bulgară Nauka i izkustvo, prin V. Smilkova, D. Markovski ș.a. au asigurat volumului excelente condiții tehnice. Este, de altfel, așa cum arată indicația de pe coperta interioară, o ediție jubiliară cu prilejul centenarului morții lui Levski și, adăugăm noi, un omagiu adus marelui revoluționar democrat bulgar.

Constantin N. Velichi

* * * *Katalog belorusskih izdanij kirilovskovo srifa XVI — XVII v.v.* — (Catalogul tipăriturilor chirilice bielorusse din secolele XVI — XVII), Caietul I, Leningrad 1973, 200 p.

Încă cu un deceniu în urmă cunoscutul specialist al istoriei tiparului chirilic John S. G. Simmons, profesor la Colegiul Al Souls din Oxford a lansat inițiativa de a întocmi un catalog cumulativ al tipăriturilor chirilice europene apărute pînă la 1600. A fost propus un comitet internațional cu colaboratori din fiecare țară interesată care urma să elaboreze principiile întocmirii catalogului și să coordoneze această muncă. Subsemnatul, la Congresul internațional de studii sud-est europene și balcanice ținut la Sofia în toamna anului 1966, am propus o colaborare mai strînsă între specialiștii din țările în care s-au tipărit ori se păstrează un număr mai mare de cărți chirilice. Cu această ocazie s-a supus atenției acestui for științific inter-

național un plan concret și principiile de bază în vederea elaborării acestui atît de necesar instrument de lucru. În fond pentru depistarea tuturor exemplarelor de carte chirilică colaborarea preconizată oferea cele mai largi posibilități, ea fiind, în același timp, mai puțin costisitoare decît orice altă metodă sau încercare. Totodată reciproca depistare a exemplarelor permitea o cercetare mai amănunțită a circulației cărții, a vehiculării ideilor și a uneia dintre laturile importante a relațiilor culturale.

Constatăm însă la trecerea unui deceniu că proiectele propuse nu au avut sorți de izbîndă în forma în care ele s-au prezentat. Ecoul lor a fost totuși vizibil, întocmindu-se diferite cataloage tematice sau pe fonduri de carte. Unul dintre acestea este cel scos la finele anului 1973 de către Secția de carte rară a Bibliotecii publice de stat M. E. Saltikov-Șcedrin din Leningrad.

Se știe că această bibliotecă este cea mai bogată din lume în ce privește tipăriturile chirilice din secolele XV — XVIII. Cele mai bogate fonduri au intrat aici încă din secolul al XVIII-lea, apoi din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Aici se păstrează și fondurile fostei biblioteci imperiale ruse. Este foarte mic numărul tipăriturilor apărute în diferitele țări europene în secolele XV — XVIII, care să nu fie în fondurile de aici într-un singur sau mai multe exemplare. Este foarte mare și numărul unicateilor. Natural, cel mai bine reprezentată este cartea rusă, ucraineană și bielorusă, dar nicăieri în lume nu există un fond atît de bogat de carte chirilică sîrbă și venețiană din secolul al XVI-lea ca la Biblioteca publică din Leningrad. Din cele 20 de cărți chirilice apărute în Țara Românească și Transilvania în secolul al XVI-lea, care se păstrează aici, patru sînt unicate. Aici se află și prima tipăritură în limba română.

Pe baza acestor fonduri a fost întocmit la timpul său, aproape cu un secol în urmă, catalogul lui Ivan Karataev folosit și azi de specialiști, el fiind cel mai complet catalog cumulativ al tipăriturilor chirilice de pînă la 1650.

Colectivul de specialiști de la Secția de carte rară a bibliotecii amintite lucrează de ani de zile la întocmirea unor instrumente de lucru și cataloage. El și-a asumat răspunderea scoaterii unor cataloage tematice. Primul dintre acestea, realizat de Vera Ilincina Lukianenko sub redacția Elenei E. Granstrem, cuprinde cartea bielorusă chirilică apărută între 1523 și 1600, deci producția tiparului chirilic bielorus din secolul al XVI-lea. În Bielorusia în acest veac au funcționat mai multe tiparnițe, prima dintre ele fiind cea întemeiată de Francisc Skorina în 1523, care înainte tipărise la Praga, tot cu litere chirilice

Biblia. Aici au mai activat tipografiile umaniști ca Simeon Budni, Vasile Tiapinski, apoi fondatorul tiparului moscovit Ivan Feodorov și alți tipografi, mai ales în tiparnița Mamonicilor. După cele mai noi investigații în secolul al XVI-lea s-au tipărit în Bielorusia 55 de cărți cu caractere chirilice, peste 15% din toată producția de carte chirilică din acel secol.

Catalogul întocmit pe baza exemplarelor păstrate la Biblioteca publică din Leningrad descrie din acestea 47 de tipărituri, multe din ele unice. Astfel, numai opt tipărituri bielorusiene din secolul al XVI-lea lipsesc din fondurile acestei biblioteci. Cu ocazia revizuirii și cercetării fondului de carte chirilică din Bielorusia au fost depistate de alcătuitoarea catalogului două noi tipărituri și un număr apreciabil de noi exemplare din tipărituri cunoscute, făcându-se, totodată, datări noi, mai bine fundamentate.

Descrierea bibliografică este făcută în conformitate cu instrucțiunile elaborate de consiliul de metodică a Secției de carte rară a Bibliotecii publice din Leningrad, multiplicată în 1968 și care au primit adevăratele specialiştilor și din alte țări. La capitoul de caracteristici bibliografice generale se dă o atenție mai mare descrierii trăsăturilor poligrafice a cărții. Se precizează dacă cartea a fost descrisă pe baza exemplarului incomplet. Titlul este indicat sub forma lui scurtă, convențională, așa cum se obișnuiește la descrierea bibliografică a tipăriturilor chirilice în general. În cadrul adnotărilor se indică însă titlul ce apare în postfață, unde se mai dau

și o serie de alte elemente ca: orînduirea pe părți a tipăriturii, numerotarea caietelor, informații de istorie literară în cazul tipăriturilor laice, numele celor care au contribuit la realizarea tipăriturii, trăsăturile specifice de redacție, argumentarea locului și timpului de tipărire dacă acestea nu figurează pe carte, completări noi în ce privește ornamentarea cărții, litera folosită, informații despre litera folosită.

După datele bibliografice de bază sînt descrise toate exemplarele păstrate în Biblioteca publică din Leningrad, reproducîndu-se toate însemnările de carte de interes istoric sau filologic. Catalogul este însoțit de un indice de nume, de titluri, de tipografi, tiparnițe și biblioteci.

Rezultă din prefață că alcătuitoarea catalogului se gîndesc la întocmirea unui Album de ilustrații a tipăriturilor chirilice bielorusiene, ceea ce va fi, alături de catalogul pus la dispoziția specialiștilor un bun instrument de lucru.

Pentru cercetarea istoriei tiparului chirilic european în general, dar și pentru cea a tiparului chirilic din țările române aceste instrumente sînt deosebit de importante, avîndu-se în vedere legăturile care au existat în secolele XVI – XVII între ele, influențele reciproce atît sub raportul ornamentării cît și sub cel al conținutului. Sîntem convinși că acest catalog al cărții bielorusiene va servi drept model pentru cataloage asemănătoare, indicîndu-se astfel una din direcțiile de progres al cercetării.

L. Demény

BULETIN BIBLIOGRAFIC

- CEAUȘESCU, NICOLAE *Cuvîntare la ședința festivă de deschidere a Congresului al X-lea al Uniunii Tineretului Comunist, a Conferinței a X-a a Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România și a celei de-a III-a Conferințe Naționale a Organizației Pionierilor. 3 noiembrie 1975.* București, Edit. politică, 1975, 39 p.
- CEAUȘESCU, NICOLAE *Expunerea la Congresul consiliilor populare județene și al președinților consiliilor populare orașenești și comunale. 4 februarie 1976,* București, Edit. politică, 1976, 79 p.
- * * * *Hotărîrea Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la îndeplinirea planului cincinal 1971—1975. Comunicat cu privire la îndeplinirea planului național unic de dezvoltare economico-socială a Republicii Socialiste România în perioada 1971—1975. 3 februarie 1976,* București, Edit. politică, 1976, 90 p. cu tab.

I. LUCRĂRI TEORETICE. ENCICLOPEDII. GENERALITĂȚI

- ANTIP, CONSTANTIN *Războiul popular în istoria universală. De la comuna antică la Comuna din Paris,* București, Edit. Militară 1976, 180 p. + 10 f. cu reproduc. și facs.
- CHECICHES, LAURENȚIU *Dicționar militar rus-român,* București, Edit. militară, 1975, 732 p.
- DANCU, IULIANA și DANCU DUMITRU, *Pictura fărânească pe sticlă,* București, Univers, Meridiane, 1975, 256 p. cu reproduc. + 74 f. pl. cu reproduc. color.
- * * * *Enciclopedia descoperirilor geografice,* București, Edit. științifică și enciclopedică, 1975, 391 p.
- GIURESCU, CONSTANTIN C. și GIURESCU DINU C., *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi.* Ed. a 2-a revăzută și adăugită. București, Edit. Albatros, 1975, 1040 p. cu ilustr. + 2 pl. cu h.
- NICOLESCU, CORINA, *Muzeologie generală,* București, Edit. didactică și pedagogică, 1975, 196 p. cu fig. + 20 f. pl. cu ilustr.
- * * * *Pictura universală în Muzeul de artă al Republicii Socialiste România,* București, Editura Meridiane, 1975, 78 p. + XCVIII reproduc. color. + 5 f. 65 ilustr.
- PETRICICU-HASDEU, B., *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a românilor,* Tom III, București, Edit. Minerva, 1976, 878 p. + 6 facs.
- * * * *Teze de doctorat românești.* Vol. I — 1948—1970; Vol. II — 1971—1972. Lucrări susținute în țară de autori străini și români și lucrări susținute în străinătate de autori români, București, Biblioteca Centrală Universitară, 1975.

II. ISTORIE VECHĂ

- * * * *Dicționar de istorie veche a României. Paleolitic — sec. X,* București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, 628 p. cu ilustr., h. și plan.
- TUDOR, DUMITRU *Figuri de împărați romani.* Vol. III, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1975, 263 p. + 4 f. pl. cu reproduc.

III. ISTORIE MEDIE

- BÓNA, ISTVÁN *Die mittlere Bronzezeit ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 318 p. + 281 pl. + 31 pl.
- * * * *Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729 (Pseudo-Amiras),* București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 172 p.

- IONAȘCU, ION, BĂRBULESCU PETRE și GHEORGHE GHEORGHE, *Tratatele internaționale ale României 1354—1920*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1975, 528 p.
- * * *
Izvoarele istoriei României. Fontes Historiae Daco-Romane Vol. III — Scriitori bizantini (sec. XI — XIV), București, Edit. Academiei R. S. România, 1975, XXXI + 571 p.
- MAIOR, PETRU, *Scrieri*. Vol. I — II, București, Edit. Minerva, 1976.
- MUȘAT, MARIA și BOATCA SILVESTRU, *Dimitrie Cantemir*, București, Edit. militară, 1975, 144 p.
- POSTAN, M. M., *The Medieval Economy and Society. An Economic History of Britain in the Middle Ages*, Middlesex, Penguin Books, 1975, 296 p.
- * * *
Structure sociale et développement culturel des villes Sud-Est européennes et Admatiques aux XVIIe—XVIIIe siècles. Actes du Colloque interdisciplinaire organisé par la Commission d'Histoire dans les Balkans et la Commission d'Histoire des idées dans le Sud-Est européen sous les auspices de la Fondation Giorgio Cini de Venise et du Comité italien de l'AIIESEE, tenu à VENISE, 27—30 MAI 1971 avec le concours moral et financier de l'UNESCO, București, 1975, 378 p.
- TOSA TURDEANU, ANA *Oltenia. Geografie istorică în hărțile secolului XVIII*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1975, 211 p. cu h. și ilustr.
- WEINSTEIN, ALLEN și R. JACKSON WILSON, *An American History. Treedem ans Crisis*. Vol. I, New York, Random House, 1974, XVI + 432 p. cu ilustr.

IV. ISTORIE MODERNĂ

- CONSTANTINESCU-MIRCEȘTI, C. *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII — XIX*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1976, 170 p.
- * * *
Documente privind istoria militară a poporului român. Mai 1888 — iulie 1891, București, Edit. militară, 1975, LXIV + 512 p. cu tab.
- * * *
File din istoria militară a poporului român. Studii. Vol. III, București. Edit. militară, 1975, 292 p. cu tab.
- MILLER, A. F., *Mustapha Pacha Bairaktar*, București, 1975, 466 p. + 25 f. ilustr.
- ȘTEFAN, I. M., *Ana Ipătescu*, București, Edit. militară, 1975, 168 p. + 6 f. pl. cu portr. și facs.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

- DEAC, AUGUSTIN și FELEA ION, *Dăruire totală. Pompiliu Ștefu și Nicolae Mohănescu, eroi ai clasei muncitoare*, București, Edit. politică, 1975, 80 p.
- GEORGESCU, ELENA și GEORGESCU, TITU, *Mișcarea democratică și revoluționară a femeilor din România*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1975, 263 p.
- KUKLICK, BRUCE *American Policy and the Division of Germany*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1972, X + 286 p.
- POPIȘTEANU, CRISTIAN *Cronologie politico-diplomatică românească. 1944—1974*, București, Edit. politică, 1976, 391 p.
- RANGHEȚ, BORIS *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial (1916—1920)*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1975, 212 p.
- SCURTU, IOAN *Din viața politică a României. Intemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)*, București, Edit. Litera, 1975, 199 p.
- VESA, VASILE *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900—1916) Pagini de istorie diplomatică*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1975, 212 p.

Liliana Irtimia

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studiile, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autoarelor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPEENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
A.D. XENOPOL – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * Actes du XIV-e Congrès international des études byzantines, 1975, 656 p., 107 fig., 57 lei.
ADĂNILOIAIE NICHIȚA și BERINDEI DAN (sub redacția), Studii și materiale de istorie modernă, vol. V, 1975, 276 p., 24 lei.
- BUSUIOC ELENA, Ceramica de uz comun nesmălțuit din Moldova (Secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea), 1975, 90 p., 24 pl., 29 lei.
- CONSTANTINESCU MIRON ș.a. (sub redacția), Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania, 1975, 324 p., 30 lei.
- * * * Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729, Pseudo-Amiras, 1975, 172 p., 17,50 lei.
- ELIAN ALEXANDRU și TANAȘOCA NICOLAE ȘERBAN (sub redacția), Izvoarele istoriei României. Fontes Historiae Daco-Romanae vol III, 1975, 571, p., 41 lei.
- GUNDISCH GUSTÁV (publicate de), Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, vol. V, 1438—1457, 1975, 639 p., 54 lei.
- * * * Inscriziile Daciei Romane, vol. I, 1975, 285 p., 2 pl., 31 lei.
- MITREA BUGUR ș.a. (sub redacția), Studii și cercetări de numismatică, vol. VI, 1975, 308 p., 1 hartă, 40 lei.
- * * * Studii și materiale de istorie medie, vol. VIII, 1975, 259 p., 2 pl., 28 lei.
- MIOC DAMASCHIN (sub redacția), Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească, vol. XI 1593—1600. Domnia lui Mihai Viteazul, 1975, 747 p., 1 pl., 51 lei.
- MIOC DAMASCHIN (sub redacția), Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească volumul III (1526—1535), 1975, 452 p., 40 lei.
- Mihai Viteazul, Culegere de studii, 1975, 280 p., 1 pl., 24 lei.
- * * * Nouvelles études d'histoire. vol. 5, 1975, 275 p., 26 lei.
- NEAMȚU VASILE, La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle, 1975, 271 p., 12 lei.
- NICOLAESCU-PLOȘOR DARDU și WOLSKI WANDA, Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.
- OLTEANU ȘTEFAN, Les Pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600), 1975, 159 p., 13,50 lei.
- PIPPIDI D. M., Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire, 1975, 314 p., XXIV pl., 38 lei.
- POTRA GEORGE, Documente privitoare la istoria orașului București 1821—1848, 1975, 572 p., 43 lei.
- SANDRU D., Reforma agrară din 1921 în România, 1975, 360 p., 24,50 lei.
- CIHODARU C., CAPROȘU I. și SIMANSCHI L. (sub redacția), Documenta Romaniae Historica A Moldova (1384—1448) volumul I, 1976, 607 p., 46 lei.

RM ISSN CO/ — 3878

www.dacoromanica.ro

43 856

Lei 10. —

